

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus XLI. Fasc. 1–2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

Články

- 11 František Šmahel, Záhada nejstarší pečeti pražské univerzity
33 Hedvika Kuchařová, Dva odpůrci osvícenství na pražské univerzitě a na arcibiskupském semináři
49 Bohdan Zilynský, Příběh ukradené a znovunalezené zlaté buly Karla IV. (1848–1854)
59 Josef Petráň, Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938
101 Andreas Wiedemann, Die Reinhard-Heydrich-Stiftung. Wissenschaft im Dienst der Germanisierung
127 Jaroslav Pažout, Studentské protestní hnutí v západní Evropě v šedesátých letech dvacátého století

Materiály

- 159 Milada Říhová, Varia bohemica ad quadrivium et medicinam spectantia in Bibliotheca Apostolica Vaticana
177 Zdeněk Uhlíř, Determinace Mařka Rvačky na obranu Řehoře XII.

Recenze

- 197 Josef Macek, Víra a zbožnost jagellonského věku (B. Zilynská)
200 V. B. Žiromskaja, Demografičeskaja istorija Rossii v 1930-je gody. Vzgljad v neizvestnoje (J. Pešek)
203 Nejnovější odborná literatura z německé jazykové oblasti k problematice nacistické „eutanázie“ (M. Šimůnek)
209 Margret Lemberg, Verboten und nicht verbrannt (J. Pešek)
213 KATO. Příběh opravdového člověka (J. Pažout)
216 Josef Polišínský, Historik v měnicím se světě (Z. Hojda)

Zprávy

- 225 Jaroslav V. Polc, Česká církev v dějinách (B. Zilynská)
226 Martin Elbel, Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století (I. Čornejová)
228 Jan Pařez – Hedvika Kuchařová, Hybern v Praze – Éireannaigh i bPrág. Dějiny františkánské koleje Neposkvěšeného početí Panny Marie v Praze (1629–1786) (K. Černý)
230 Sborník Katolické teologické fakulty III, ed. Petr Kubín (M. Kunštát)
232 Čtyři svazky Memorabilia iuridica, knižnice Právnické fakulty Univerzity Karlovy (K. Litsch)
233 Prokop Závodský (ed.), Osmdesát let vysokého ekonomického školství na území České republiky (J. Havránek)
235 Michaela Marek, Universität als „Monument“ und Politikum. Die Repräsentationsbauten der Prager Universitäten 1900–1935 und der politische Konflikt zwischen „konservativer“ und „moderner“ Architektur (J. Havránek)

Kronika

- 239 Tycho Brahe and Prague: Crossroads of European Science (M. Šolc)
245 Vraclav – génius jednoho místa (K. Zilynská)
246 5. mezinárodní symposium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny (D. Pazdera)
248 Věda v Československu v období normalizace 1970–1975 (M. Ďurčanský, P. Kodera)

- 252 Odnímání doktorských titulů na heidelberské univerzitě v nacistickém období (A. Míšková)
 253 A ještě mění se svět a historikové... (B. Zilynská)
- Cizojazyčná shrnutí*
- 30 František Šmahel, Rätselraten um das älteste Siegel der Prager Universität
 47 Hedvika Kuchařová, Zwei Aufklärungsgegner an der Prager Universität und am erzbischöflichen Seminar
 58 Bohdan Zilynskyj, Die Geschichte von der gestohlenen und wiedergefundenen Goldenen Bulle Karls IV. (1848–1854)
 99 Josef Petráň, Die Karlsuniversität in den Tagen der Münchener Krise von 1938
 124 Andreas Wiedemann, Nadace Reinharda Heydricha – věda ve službách germanizace
 155 Jaroslav Pažout, Die studentische Protestbewegung in den sechziger Jahren des 20. Jahrhunderts in Westeuropa
 176 Milada Říhová, Varia bohemica ad quadrivium et medicinam spectantia in Bibliotheca Apostolica Vaticana
 193 Zdeněk Uhlíř, Mauritius Rvačkas Determination zur Verteidigung von Papst Gregor XII.

Autoři

Mgr. Bohdana Buršíková, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
 Mgr. Karel Černý, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
 Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
 PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Katedra PVH a archivního studia FF UK
 Mgr. Pavel Kodera, Výzkumné centrum pro dějiny vědy
 Mgr. Hedvika Kuchařová, Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově
 PhDr. Miroslav Kunštát, Institut mezinárodních studií FSV UK
 Doc. PhDr. Karel Litsch, CSc., Praha
 Doc. PhDr. Alena Míšková, Katedra dějin a didaktiky dějepisu PedF UK
 Mgr. David Pazdera, Výzkumné centrum pro dějiny vědy
 Mgr. Jaroslav Pažout, Katedra PVH a archivního studia FF UK
 Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., Institut mezinárodních studií FSV UK
 Prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
 Doc. PhDr. Milada Říhová, CSc., Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
 Mgr. Michal Šimůnek, Výzkumné centrum pro dějiny vědy
 Prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., Centrum medievistických studií
 Doc. RNDr. Martin Šolc, CSc., Astronomický ústav MFF UK
 PhDr. Zdeněk Uhlíř, Státní knihovna ČR
 Mgr. Andreas Wiedemann, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf
 PhDr. Blanka Zilynská, Ústav českých dějin FF UK
 Kateřina Zilynská, Praha
 PhDr. Bohdan Zilynskyj, Katedra dějin a didaktiky dějepisu PedF UK

Články

ZÁHADA NEJSTARŠÍ PEČETI PRAŽSKÉ UNIVERZITY

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Poznání někdy stojí na místě, občas se pohybuje v kruhu, jindy postupuje drobnými kroky vpřed. Je tomu tak i v případě nejstarší pečeti Univerzity Karlovy¹, jež dnes tvoří statutární znak a takřka již mytický symbol prvního ze střeoevropských vysokých učení.² Tím se z ryze sfragistické otázky stal předmět širšího badatelského zájmu i v zahraničí, o čemž v poslední době svědčí zejména práce Aleše Zelenky, Franka Rexrotha a Petra Morawa.³

Univerzitní pečeť ve světle staršího bádání

Starší dějepisceví téměř samozřejmě předpokládalo, že univerzitní komunita měla od samého počátku svou reprezentativní pečeť v té tradiční podobě, kterou jako by na věky určil vzácný stříbrný typář, pocházející ze 14. století. Větší zájem pečetidlo na sebe upoutalo až v důsledku rozdělení pražské univerzity v roce 1882, kdy si všechny insignie ponechala německá univerzita.⁴ Univerzitní archiv sice podle zákona z 28. února 1882 zůstal společným majetkem obou pražských univerzit, avšak ministerským výnosem ze 14. listopadu téhož roku bylo opatrování archivu a registratury svěřeno německé univerzitě, při čemž české univerzitě mělo být zaručeno „úplné a rovnoměrné jejich užívání“. Ve skutečnosti tomu tak nebylo, což mimo jiné dalo podnět k převzetí archivu do českých rukou, k němuž za vojenské asistence došlo den po vyhlášení samo-

¹ Ze starší literatury viz především Václav Vojtišek, O starých pečetích University Karlovy, Sborník historický 3, 1955, s. 89–110 a Marie Haasová-Jelínková, Správa a kancelář pražské university v první době jejího trvání, Praha 1948 (pouze jako zvl. otisk ze Sborníku příspěvků k dějinám města Prahy), zvl. s. 54–63. Nověji srov. Josef Krása, Karlovy pečeti, in: Carolus Quartus, Praha 1984, zvl. s. 412–413; Michal Svatoš, Diplomatický rozbor listin k dějinám pražské university – Studie k univerzitnímu diplomatáři, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 29, 1989, 2, zvl. s. 84–85; Tomáš Krejčík, Pečeť v kultuře středověku, Ostrava 1998, s. 257–259.

² Příznačně to vyjádřil František Kop, Založení University Karlovy v Praze, Praha 1945, s. 20: „Pečeť měla pro universitu dalekosáhlý význam. Byla symbolem všeho, co náleželo v podstatu university.“

³ Aleš Zelenka, Bemerkungen zum Siegel der Prager Universität, in: Die Universität zu Prag, München 1986, s. 179–187; Frank Rexroth, Deutsche Universitätsstiftungen von Prag bis Köln. Die Intentionen des Stifters und die Wege und Chancen ihrer Verwirklichung im spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaat, Köln-Weimar-Wien 1992, zvl. s. 92–99; Peter Moraw, Das älteste Prager Universitätsiegel in neuem Licht, in: Vorträge und Abhandlungen aus geisteswissenschaftlichen Bereichen, München 1999 (Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste, Bd. 20), s. 131–151.

⁴ Srov. studie ve dvou publikacích, jež se částečně překrývají i doplňují, a to tematické číslo AUC-HUCP 22, 1982, 1 a sborník s názvem Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern, München 1984 (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum). Dále k tomu srov. Jan Havránek (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy III. 1802–1918, Praha 1997, s. 183 nn.

statnosti Československé republiky 29. října 1918.⁵ Stará pečeti dila však spolu s insigniemi, obrazy rektorů a jinými drahocennostmi nadále zůstala na rektorátu německé univerzity. Vzhledem k tomu, že zákonem z 19. února 1920 byla pokračovatelkou starobylého vysokého učení Karlova prohlášena jen česká Univerzita Karlova⁶, bylo otázkou času, kdy dojde i na insignie. Stalo se tak až po patnácti letech za bouřlivých okolností tzv. insigniády. Teprve na základě zvláštního výnosu z 20. listopadu 1934 vydal rektor Německé univerzity (*Deutsche Universität in Prag*) insignie a pečeti dila, a to přímo ministru školství.⁷ Radost českých nacionalistů však netrvala dlouho. Vyhláškou říšského protektora ze 17. listopadu 1939 byly české vysoké školy uzavřeny a nařízením z 25. listopadu 1939 byl archiv včetně sbírek předán Německé Karlově univerzitě (*Deutsche Karls Universität*). Neznámí vlastenci typář zachránili v dubnu 1940, po celou válečnou dobu jej ukrývali a předali rektorátu koncem února 1946.⁸ Díky této šťastné okolnosti typář ušel zkáze, která nejspíše postihla insignie a nejvzácnější archi-válie odvezené v dubnu 1945 neznámo kam. Tečku za dosavadními dějinami německé univerzity v Praze učinil dekret prezidenta republiky z 18. října 1945, který se zpětnou platností k 17. listopadu 1939 zrušil německé vysoké školy.⁹

Na rozdíl od vzrušených zápasů o držení vzácně dochovaného typáře výklad jeho pečeti dila obrazu a legendy národnostní třenice nevyvolával, pokud odhlédneme od vyobrazení říšského erbu vedle postavy klečícího Karla IV., který hrál jistou roli v diskusi o říšském či zemském charakteru univerzity.¹⁰ Pečeť překvapivě dlouho také zůstávala stranou odborného zájmu¹¹, a to i ze strany univerzitních archivářů zvučných jmen.¹² Neobvyklé pojetí pečeti dila obrazu a zejména vyobrazení sv. Václava v brnění údajně byzantského typu zaujalo ve spojitosti s milénium sv. Václava v roce 1929 dějepisce umění Karla Chytila a Josefa Cibulku.¹³ Poněkud větší zájem o typář vzbudila aféra s univerzitními insigniemi v roce 1934, kdy se mu zásluhou Václava Vojtíška

⁵ Podrobně k tomu Karel Kučera – Miroslav Truc, Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech, Praha 1961, s. 42–47.

⁶ Jan Havránek – Zdeněk Pousta (edd.), Dějiny Univerzity Karlovy IV. 1918–1990, Praha 1998, s. 22–23.

⁷ Více k tomu Kučera – Truc, Archiv Univerzity Karlovy, s. 46–49; dále Ladislav Lipscher, Das Gesetz über das Verhältnis der beiden Prager Universitäten und seine Folgen, in: Die Teilung der Prager Universität 1882, s. 173–187, zde zvl. s. 181–182 a Dějiny Univerzity Karlovy IV, s. 41–45.

⁸ Na tuto okolnost mne laskavě upozornila paní PhDr. Blanka Zilynská, která mi rovněž poskytla xerokopii dopisu PhDr. Jindřicha Frohmana, ředitele Svobodné školy politických nauk z 22. února 1946. Z jeho dopisu rektorátu vyplývá, že v dubnu 1940 bylo při zachraňování věcí a knih uvedené školy z budovy právnické fakulty, obsazené esesmany, zachráněno také pečeti dila Karlovy univerzity. Ředitelství školy to zjistilo až v únoru 1946 při evidenci zachráněných předmětů. Doručitel tohoto dopisu předal pečeti dila, jak je patrné z razítka příjemce, 25. února 1946. Archiv Univerzity Karlovy, fond RUK, k. 6, č. j. 3359/1946, dopis z 22. 2. 1946.

⁹ Dějiny Univerzity Karlovy IV, s. 48–53 a 230.

¹⁰ Tuto vleklou, nacionálně zaměřenou polemiku zde opomím. Své stanovisko jsem vyjádřil ve studii Počátky pražského obecného učení. Kritické reflexe k jubileu jednoho „národního monumentu“, Český časopis historický 96, 1998, s. 253–291, zde zvl. s. 254–255.

¹¹ Příznačné je, že typář ani slovem nezmínil jinak důkladný Václav Vladivoj Tomek, Geschichte der Prager Universität, Praha 1849 a rozšířené české vydání pod názvem Děje university pražské I, Praha 1849. Ze starší literatury si zaslouží pozornosti především Erich Gritzner, Die Siegel der deutschen Universitäten in Deutschland, Österreich und der Schweiz, in: J. Siebmacher's Großes und allgemeines Wappenbuch 1, Abt. 8 A, Nürnberg 1906, s. 44–46, tab. 40–41.

¹² Mimo jiné jimi byli prof. Adolf Bachmann (1882–1913), dr. Josef Bergl (1914–1938), prof. Gustav Friedrich (1919–1931) a prof. Václav Vojtíšek (1931–1939, 1945–1958). Ve válečných letech byl správcem archivu doc. Anton Blaschka, jehož vystřídal prof. Hans Zatschek.

¹³ Karel Chytil, Typ sv. Václava na pečeti University Karlovy a ve Viatiku Jana ze Středy a jeho deriváty, Památky archeologické 36, 1928–1930, s. 201–219; Josef Cibulka, Obraz sv. Václava, Umění 3, 1930, s. 157–186.

dostalo prvního odborného popisu.¹⁴ A protože pečeti dila obraz je na rozdíl od legendy poměrně jednoznačný, v literatuře má téměř ustálenou podobu.¹⁵ Vlastní pečeti dila je stříbrná destička o průměru 60,5 mm a síle 1,5 mm, jež je usazena olověným podkladem tloušťky 1–2 mm na kruhovou ocelovou desku silnou 8,5 až 9 mm, jež přechází v osmihranný, na konci čtyřhranný čep se zaříznutými hranami. S tímto čepem, který pochází z mnohem pozdější doby, výška typáře činí 84,5 mm. Legenda v gotické majuskule je vyryta mezi dvěma perlovci na obvodě stříbrné destičky: *SIGILLVM: VNIVERSITATIS. SCOLARIVM. STUDII. PRAGENSIS*.[†] Střední kruhové pole kosočtverečně zamřížováno, přičemž ve výplních jednotlivých polí jsou pětিলisté rozety a v jejich rozích křížky. Při dolním okraji lze rozpoznat hranolovitý, oboustranně se dozadu rozbíhající podstavec, jehož strany zdobí čtyřkruží s kroužkem uprostřed. Heraldicky vlevo (z hlediska pozorovatele, jež budu dále respektovat, vpravo) stojí sv. Václav v kroužkové košili, přes kterou má šupinovitý pancíř a válečnickou sukni z lichoběžníkových destiček. Na nohou má škorně s kolenními puklicemi a za pasem meč. Světcova levice drží velký gotický štít opatřený popruhem kolem krku, na němž je zobrazena moravská/přemyslovská orlice (tak V. Vojtíšek a A. Zelenka) nebo podle A. Blaschky říšský orel.¹⁶ Světec má podlouhlý obličej, krátké kadeřavé vousy i vlasy, na hlavě knížecí klobouk se svatozáří a s ramen mu vzadu spadá na zem dlouhý plášť, na němž stojí. V pravé ruce sv. Václav drží vztyčené kopí s kosočtverečným hrotem, na němž, zavěšen na třech kroužcích, vlevo vlaje praporec se svatováclavskou orlicí. Bezprostředně pod ním je vyryto majuskulní *W*, nepochybně znamenající počáteční písmeno jména *Wenceslaus*. Vlevo od svatého Václava klečí římský a český král ve stejném brnění a s mečem za pasem. Panovník s krátkým knírem a bradkou má dlouhé vlasy, na hlavě korunu se třemi liliemi a v rukou složenou listinu s kulatou zavěšenou pečeti, kterou podává světcovi. Po obou vnějších stranách postav jsou umístěny erby, vlevo říšský orel, vpravo dvouocasý český lev. Pražská pečeť je tak kombinovanou pečeti znakovou a portrétní.

Pečeti dila obraz velké pečeti pražské univerzity je nezaměnitelný a unikátní, což také bylo jeho záměrem. Konec konců je tomu tak s každou reprezentativní pečeti středověkých univerzit, i když částečně mají některé shodné rysy. Příznačné pro univerzitní pečeti byly postavy učenců nebo jejich skupiny, které vyjadřovaly poslání nebo korporativní charakter vysoké školy. Zvlášť působivé je v tomto ohledu seskupení dvanácti scholárů kolem sedící postavy kancléře na špičaté oválném pečeti dila obraze nejstaršího typáře oxfordské univerzity¹⁷, s dvojicí studentů po stranách kancléře se spokojila

¹⁴ Václav Vojtíšek, Karolinum, statek národní, Praha 1935², s. 203–204; příznačné pro dobu jsou i články v denním tisku. Srov. např. týž, O starobylé pečeti University Karlovy, Národní listy 17. 5. 1934 a Karel Chytil, Stará pečeť University Karlovy a sv. Václav, Národní politika z 30. 5. 1934.

¹⁵ Přidružuji se popisu u Vojtíška, O starých pečeti dila University Karlovy, s. 93. Vcelku shodné popisy uvádějí Haasová-Jelínková, Správa a kancelář pražské university, s. 54–55; Svatoš, Diplomatický rozbor listin, s. 84–85; Anton Blaschka, Vom Sinn der Prager hohen Schule nach Wort und Bild ihrer Gründungsurkunden, in: Rudolf Schreiber (Hg.), Studien zur Geschichte der Karls-Universität zu Prag, Freilassing-Salzburg 1954, s. 78–79; Dějiny Univerzity Karlovy I, s. 37 a Josef Petráň (ed.), Památky Univerzity Karlovy, Praha 1999, s. 140–141. V jednotlivostech jsem popis doplnil podle Zelenky, Bemerkungen zum Siegel, s. 180–182, jehož poznatky se budu zabývat ve třetí části studie.

¹⁶ Viz Vojtíšek, O starých pečeti dila University Karlovy, s. 93; Blaschka, Vom Sinn der Prager hohen Schule, s. 78–79. Někteří autoři mluví jen o orlici, což však v české terminologii značí erb Přemyslovců. Srov. např. Haasová-Jelínková, Správa a kancelář pražské university, s. 54–55 a Památky Univerzity Karlovy, s. 140.

¹⁷ Matrici z masivního bronzu uchovává Ashmolean Museum v Oxfordu, reprodukce in: The History of the University of Oxford I. The Early Oxford Schools, Oxford 1984, frontispic.

pečet' cambridžské univerzity. Profesory spolu se studenty rovněž nalezneme na nejstarších pečetích Sorbonny i univerzity v Angers¹⁸, dále na obou velkých pečetích vídeňské univerzity ze 14. století¹⁹ i na velké pečeti erfurtské univerzity. Poměrně často se také setkáváme s vyobrazením zemského, městského či přímo univerzitního patrona. V případě pařížské Sorbonny jimi byli sv. Kateřina a sv. Denis²⁰, kolínská univerzita si zvolila pro svou pečet' z roku 1392 trojici svatých králů, nová velká pečet' vídeňské univerzity z roku 1398 nahradila divé muže na pečeti z let 1365/6 postavami apoštolů Petra a Pavla, lipská univerzita se zaštitila patrony merseburského biskupství sv. Vavřincem a sv. Janem Křtitelem²¹, nejstarší pečet' krakovské univerzity se dovolávala záštitu sv. Stanislava, který před sebou drží erb s polskou orlicí.²² Záleží ovšem i na umístění těchto postav v pečetním obrazu. Panna Maria s dítětem zaujímá centrální postavení na pečetích Sorbonny, vídeňské univerzity, lipského i pražského rektorátu (o této pečeti bude řeč později), na typáři univerzity v Toulouse. Mimo střed, nikoli však méně výrazně, trůní Madona na kolínské pečeti.²³

U velkých univerzitních pečeti jsou velmi vzácné postavy zakladatelů.²⁴ Pražskému typu se v tomto ohledu nejvíce přiblížila velká pečet' heidelberské univerzity z roku 1386 s vyobrazením patrona biskupství sv. Petra a dvou klečících rytířů představující falckrabata Ruprechta I. a Ruprechta II.²⁵ Obě tyto pečeti také více akcentují centrální motiv, neboť jsou oprostěny od jinak obvyklých architektonických konstrukcí a baldachýnů. Téměř státní charakter pražské univerzity vyznačují oba erby po stranách. Shodný význam má i polský erb na pečeti krakovské univerzity poprvé dosvědčené roku 1428. Jistou paralelu představují znakové štíty města Vídně a donátora, které na nejstarší vídeňské pečeti drží dva zarostlí diví muži. Její mladší replika však již erby vypustila, čímž se ještě více přiblížila pařížskému vzoru.²⁶ Příslušnost k městu vyznačila kolínská pečet' s pomocí městského erbu, který naopak postrádáme u velké pečeti měst-

¹⁸ René Gandilhon, *Sigillographie des Universités de France*, Paris 1952, tab. XXV a II, obr. 8. Dále srov. Hartmut Boockmann, *Ikonographie der Universitäten. Bemerkungen über bildliche und gegenständliche Zeugnisse der spätmittelalterlichen deutschen Universitäten-Geschichte*, in: *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, Sigmaringen 1986 (Vorträge und Forschungen 30), s. 569, zde také další literatura. Pokud neuvádím jiné práce, mlčky odkazují na tuto studii (s. 569–576) a vyobrazení č. 3–18.

¹⁹ Podrobné popisy uvádí Franz Gall, *Die Insignien der Universität Wien*. Graz-Köln 1965 (Quellen zur Geschichte der Universität Wien IV), s. 26–28.

²⁰ Boockmann, *Ikonographie der Universitäten*, s. 569, připouští i sv. Mikuláše. Těto variantě dává přednost Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, s. 255.

²¹ Viz reprodukci in: B. Stübel, *Urkundenbuch der Universität Leipzig von 1409 bis 1555*, Leipzig 1879 (Codex diplomaticus Saxoniae Regiae II-11), obr. 1. Vyobrazení rovněž otiskl Manfred Kobuch, *Betrachtungen zur Geschichte der Leipziger Universitätssiegel*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig* 6, 1956–1957, Gesellschafts- und sprachwiss. Reihe, Heft 5, obr. 1 za s. 544.

²² Viz Adam Chmiel, *Pieczecie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1996 (Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydz. Hist.-Filozof. 60), tab. I, obr. 2. Za obstarání xerokopii a za další informace děkuji paní Dr. Marii Kowalczyk. Srov. též reprodukci in: Bronisław Geremek (ed.), *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, Warszawa 1997, s. 336, č. 335.

²³ K tomu mj. Hubert Graven, *Die Hoheitszeichen der alten Kölner Universität im Zusammenhang mit dem Geistesleben und der Kunst*, in: *Festschrift zur Erinnerung an die Gründung der alten Universität Köln im Jahre 1388*, Köln 1938, obr. 29. Nejnověji viz Toni Diederich – Manfred Huiskes, *Das Siegel der Universität Köln in neuem Licht*, in: *Geschichte in Köln*, Dezember 1998, s. 145, obr. 1–2.

²⁴ Tak Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, s. 258. Postavičky zakladatelů se však poměrně běžně vyskytují na pečetích anglických univerzitních kolejí. Viz některé příklady in: J. I. Catto (ed.), *The History of the University of Oxford I. The Early Oxford Schools*, Oxford 1986, tab. X–XI, obr. b (University College), d (Balliol College), e (Exeter College), f (Oriental College), g (The Queen's College).

²⁵ Popis uvádí Moraw, *Das älteste Prager Universitätssiegel*, s. 146.

²⁶ Tak Boockmann, *Ikonographie der Universitäten*, s. 570, jinak srov. Gall, *Die Insignien der Universität Wien*, s. 28.

ské univerzity v Erfurtu. Štítek s gryfem, erbem města, se nalézal v dolní části pečeti rostocké univerzity, jejíž centrální část zaujímá Kristus podávající knihu klečícímu rektoru.²⁷ V případě pečeti univerzity v Toulouse lokální aspekt připomíná charakteristický místní kříž.²⁸ V literatuře nalezneme mínění, že jde o výraz sebevědomí panovníka, který se záhy po svém nastoupení na trůn nechal znázornit jako donátor. Tomáš Krejčík tu²⁹ mlčky vychází z Václava Vojtíška, podle něhož „patrně“ dal zhotovit svatováclavskou pečet' sám král Karel, na což ukazuje i jeho mladá tvář.³⁰ V úvahu přichází inspirace v pradávých svatováclavských motivech pečeti Přemyslovců, ovšem v kombinaci s analogickým vyobrazením klečícího dóžete před stojícím sv. Markem na soudobých benátských dukátech.³¹ Tato kompozice se shoduje s řadou votivních obrazů Karlových. Ve spojitosti se šupinatou zbrojí, v níž někteří historici umění shledávají východoevropské či byzantské rysy³², až donedávna unikalo pozornosti, že Karel na pečeti vystupuje jako rytíř.³³

Univerzitní pečet' v novém světě?

Dosavadní české bádání téměř jednohlasně soudí, že typář velké pečeti pochází z počátečního období pražské univerzity³⁴, přičemž příznivou odezvu získala domněnka Josefa Krásy, podle níž panovník kolem roku 1350 zakázku zadal některé z norimberských zlatnických dílen.³⁵ Legenda pražské pečeti zatím větší pochybnosti nevzbuzovala, i když z následujícího přehledu bude na první pohled zřejmé, že i v tomto ohledu byla ve srovnání s jinými dosti ojedinělá:

1221	<i>Sigillum cancellarii Oxonie</i> ³⁶
1249 (?)	<i>Sigillum universitatis magistrorum et scoliarum Parisius</i> ³⁷
1276	<i>Sigillum cancellarii et universitatis Oxoniensis</i> ³⁸
	<i>Sigillum universitatis Camberdicie</i>
po 1300	<i>Sigillum universitatis scoliarum Montispessulani</i> ³⁹
1348 (?)	<i>Sigillum universitatis scoliarum studii Pragensis</i>

²⁷ Viz E. Schnitzler, *Beiträge zur Geschichte der Universität Rostock. Studien zur katholischen Bistums- und Kirchengeschichte* 20, 1979, s. 53–56, 62.

²⁸ Graven, *Die Hoheitszeichen der alten Kölner Universität*, obr. 29 a Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, s. 256–257.

²⁹ Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, s. 257.

³⁰ Vojtíšek, *O starých pečetích University Karlovy*, s. 94–95.

³¹ Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, s. 258.

³² Na podněty K. Chytila navázali: Karel Stejskal, *Řecké prvky v nástěnných malbách slovanského kláštera v Praze v Emauzích*, *Slovanský přehled* 53, 1967, s. 346; též, *Nástěnné malby kláštera na Slovanech v Praze-Emauzích z hlediska etnografického a kulturně historického*, *Český lid* 55, 1968, s. 127 a Rudolf Chadraha, *Staroměstská mostecká věž a triumfální symbolika v umění Karla IV.*, Praha 1971, s. 40. Zatímco první kladl důraz na šupinatý krunýř „thorax lepidotós“, druhý srovnával výjev na pečeti s tzv. proskynésí, obřadným poklekním byzantského císaře před Kristem.

³³ Upozornil na to až Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, s. 258.

³⁴ Směrodatné mínění, jak jsem již uvedl, vyslovil V. Vojtíšek, *O starých pečetích University Karlovy*, s. 94–95. Dále srov. Haasová-Jelínková, *Správa a kancelář pražské university*, s. 55; Svatoš, *Diplomatický rozbor listin k dějinám pražské university*, s. 84–85; *Památky University Karlovy*, s. 140.

³⁵ Krása, *Karlovy pečeti*, s. 413–414; dále srov. *Dějiny University Karlovy I*, s. 37; Krejčík, *Pečet' v kultuře středověku*, s. 258–259.

³⁶ *The History of the University of Oxford I*, s. 33, pozn. 1.

³⁷ Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages I. Salerno – Bologna – Paris*, Oxford 1936, s. 314 a 318; Gandilhon, *Sigillographie des universités de France*, s. 73 a 89–93.

³⁸ *The History of the University of Oxford I*, s. 51 a frontispic.

³⁹ Gandilhon, *Sigillographie des universités de France*, s. 83 n.

- 1365 *Sigillum universitatis doctorum, magistrorum et scolarium Wyenne*⁴⁰
 1386 *Sigillum universitatis studii Heydelbergensis*⁴¹
 1392 *Sigillum universitatis studii sancte civitatis Coloniensis*⁴²
 1398 *Sigillum doctorum et magistrorum universitatis studii Wiennensis*⁴³
 před 1400 *Sigillum universitatis studii Erfordensis*⁴⁴
 1419 *Sigillum universitatis studii Lipczensis*⁴⁵
 před 1428 *Sigillum universitatis studii Cracoviensis generalis*⁴⁶

Právě legenda pražské, ne přesně datovatelné univerzitní pečeti, poskytuje podle Petera Morawa příklad sociálního a v posledku i mocenského problému mezi právníky a ne-právníky v počátečním období vysokého učení Karlova. Její pojmosloví totiž respektuje pouze juristickou komunitu „a mohla by tak být vyzývavou vůči nezmíněným mistrům svobodných umění“.⁴⁷ Z české strany vyslovil o tom pochybnost Jiří Kejř, podle něhož „je nutno asi brát v úvahu výklad, že výraz 'scholares' zde značí obecně všechny, kdo ke generálnímu studiu příslušeli“.⁴⁸ Aniž by čekal na možnou odezvu, Peter Moraw své pojetí rozvedl ve studii *Das älteste Prager Universitätssiegel in neuem Licht*.⁴⁹

Peter Moraw na základě svého srovnávacího studia středoevropských univerzit odmítá starší, většinou národnostně tendenční představy o jejich prvopočátcích. Hodně ze své mytické aureoly tak v jeho pojetí ztratila Praha, ještě více Krakov.⁵⁰ Vůdčí postavení v Praze i jinde měli juristé, kteří ve shodě s klasifikací R. C. Schwingese náleželi k tzv. *Standstudenten*, tj. ke studentům vyššího sociálního statusu.⁵¹ Ti byli nadřazeni mistrům jiných oborů anebo s nimi přinejmenším byli na stejné úrovni, oni také, nikoli doktoři jako trvale působící učitelé, se stávali rektory právnických univerzit. V případě pražské univerzity má P. Moraw na očích převážně jen juristy.⁵² Teology více méně oprávněně odsunul do konventů generálních studií, nepočtení medicí nehráli severně od

⁴⁰ Gall, Die Insignien der Universität Wien, s. 25–26.

⁴¹ Tak Moraw, Das älteste Prager Universitätssiegel, s. 146.

⁴² Hubert Graven, Das große Siegel der alten Kölner Universität vom Jahre 1392, Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins 16, 1934, s. 193–214; týž, Die Hoheitszeichen der alten Kölner Universität, s. 405 nn; Diederich – Huiskes, Das Siegel der Universität Köln in neuem Licht, s. 139–149.

⁴³ Gall, Die Insignien der Universität Wien, s. 28.

⁴⁴ Fritz Wiegand, Siegel und Ornate der ehemaligen Universität Erfurt, in: Festschrift für Eröffnung der Medizinischen Akademie Erfurt, Erfurt 1954, s. 27–42.

⁴⁵ Kobuch, Betrachtungen zur Geschichte des Leipziger Universitätssiegel, s. 542–544.

⁴⁶ Chmiel, Peczęcie Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 272–280.

⁴⁷ Peter Moraw, Die Universität Prag im Mittelalter – Grundzüge ihrer Geschichte im europäischen Zusammenhang, in: Die Universität zu Prag, München 1986 (Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste 7), s. 33.

⁴⁸ Jiří Kejř, Dějiny pražské právníké univerzity, Praha 1995, s. 38.

⁴⁹ Srov. pozn. 3.

⁵⁰ Z poslední doby srov. mj. Peter Moraw, Die Prager Universitäten des Mittelalters. Perspektiven von gestern und heute, in: Susanne Burghartz u. a. (Hg.), Spannung und Widersprüche. Gedenkschrift für František Graus, Sigmaringen 1992, s. 109–123; týž, Schlesien und die mittelalterlichen Universitäten in Prag, Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 34, 1993, s. 55–72; týž, Die Hohe Schule in Krakau und das europäische Universitätssystem um 1400, in: Johannes Helmuth – Heribert Müller (Hgg.), Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen, Bd. 1, München 1994, s. 521–539; týž, Die Prager Universitäten des Mittelalters im europäischen Zusammenhang, Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste 20, 1999, s. 97–129.

⁵¹ Rainer Christoph Schwinges, Der Student in der Universität, in: Walter Rüegg (Hg.), Geschichte der Universität in Europa 1, München 1993, zvl. s. 181–187.

⁵² Podrobně k tomu Peter Moraw, Die Juristenuniversität in Prag (1372–1419), verfassungs- und sozialgeschichtlich betrachtet, in: Schulen und Studium im sozialen Wandel (jako pozn. 18), s. 439–486.

Alp závažnější organizační roli a mistři *artium* neměli vliv při rozhodování v záležitostech skutečně zásadní povahy. Třebaže ne tak jednoznačně jako v předchozích studiích, P. Moraw posouvá zahájení výuky na artistické fakultě až do šedesátých let 14. století. S odvoláním na kronikáře Františka Pražského a Beneše z Weitmile pak působivě odlišuje dvě etapy v počátečním stadiu pražské univerzity. Zatímco František mluví o právníké univerzitě a exaktně používá pojmy v legendě velké pečeti, mladší Beneš důrazem na artistry odráží kus reality vlastní doby.

Pro objasnění univerzitní pečeti má podle P. Morawa prvořadý význam její legenda (tj. *Sigillum universitatis scolarium studii Pragensis*), a proto si povolal na pomoc Jacques Vergera, nejlepšího znalce institucionálních dějin středověkých univerzit.⁵³ Vcelku přesvědčivě pak Moraw naznačuje, že v dvojdílné konstrukci legendy by bylo teoreticky možné považovat *studium Pragense* jako pojem širšího obsahu a *universitas scolarium* jako jeho část, vedle níž pod společnou střechou jednoho studia přicházejí v úvahu i jiné stejnorodé části.⁵⁴ To zní přesvědčivě, právě tak jako Vergerovo rozlišení „členů“, tj. nositelů práv a příslušníků univerzity (za něž se jedná). V případě pražské pečeti to pak podle Morawa znamená, že těmito plnoprávními „členy“ (*Mitglieder*) lze rozumět jediné *scolares* vyššího sociálního statusu (*von Stand*). Z toho plyne, že pražská univerzitní pečeť z doby kolem roku 1350 není sama o sobě dokladem „univerzity“, nebo přesněji řečeno „studia“ jako takového, nýbrž jen právníkého učení boloňského typu.⁵⁵ Je také velice možné, že jako protiváha či „protimodel“ mohla v Praze působit dochovaná pečeť rektorátu (*Sigillum rectoratus Pragensis universitatis*), která se vyobrazením Panny Marie hlásila k svému pařížskému vzoru. O době vzniku rektorské pečeti je možné se jen dohadovat, podněty k jejímu zhotovení lze hledat jak v roce 1348, tak 1360 (první statuta) anebo až v roce 1372, kdy došlo k osamostatnění právníké univerzity.⁵⁶

Tato domněnka, jak P. Moraw připouští, již hraničí s pouhou spekulací. Té se však nelze zcela vyhnout ani u několika dalších otázek institucionální a korporativní povahy, k nimž autor napověděl možné odpovědi:

(a) Především lze připustit, že pro dvě univerzity existovaly dvě tradiční, byť ne stejnorodé a řádově shodné alternativy, takže i níže postavení artisté mohli pečeti (a vskutku také pečeti), aniž by bylo nutné předpokládat ztracenou (ovšem mladší a tím také méně hodnotnou) velkou pečeť třífakultní univerzity. Pečeť „scholárů“, jak je také nejpravděpodobnější, by tím 1372 připadla právníké univerzitě, které také „historicky“ náležela.⁵⁷

(b) S jistotou se nedá vyloučit ani možnost, že – příkladně nějakou bleskovou akcí (*Blitzaktion*) rektora – se přece jen dostala artistům. V tom případě by však bylo třeba předpokládat novou, a přitom ztracenou pečeť právníké univerzity.⁵⁸

(c) Nejméně pravděpodobnou se jeví možnost společného užívání jednoho pečetidla, neboť to patřilo vedle insignií a matrik (ty také v Praze byly vedeny samostatně) ke konstitutivnímu základu jedné každé univerzity a jejího vlastního majetku.⁵⁹

⁵³ Jacques Verger, Grundlagen, in: Geschichte der Universität in Europa 1, zvl. s. 49–51.

⁵⁴ Moraw, Das älteste Prager Universitätssiegel, s. 135–136.

⁵⁵ Tamtéž, s. 139.

⁵⁶ Tamtéž, s. 147.

⁵⁷ Tamtéž, s. 147.

⁵⁸ Tamtéž, s. 147.

⁵⁹ Tamtéž, s. 147–148.

(d) Vše tak mluví pro ústřední domněnku, že totiž právnická univerzita podržela svou „vlastní“ pečeť po celou dobu své existence a že tří fakultní univerzita do roku 1409/1417 byla odkázána na pečeť rektorátu.⁶⁰

Ad fontes: univerzitní pečeti ve svědectví pramenů

Na tomto pomezí, na samém pokraji hypotéz, kde se Petr Moraw zastavil, se většínou budu pohybovat v následujících drobných úvahách analytické povahy. Na málo pevné půdě budu sondovat nosnost právě naznačených i jiných řešení, přičemž někdy snad postoupím o krok dále, jindy zase zůstanu na půl cesty. Nikdo si omyly nepřeje, i ty však mohou být za jistých okolností pro další poznání přínosné.

Naše první otázka zní: Odkdy měla právnická univerzita svou pečeť? Nejpозději roku 1378, to víme s naprostou jistotou, neboť v pamětihodných zápisech, které předcházejí matrice studentů právnické univerzity, stojí, že rektor Jan Slepokow⁶¹ opatřil dvanáct velkými voskovými pro pohřby zesnulých akademiků, dvě střední svíce určené pro podání svátosti oltářní těžce nemocným, dále že nechal vydláždit uličku a malbami vyzdobit oba vchody do budovy, a v neposlední řadě, jakoby mimochodem, že opatřil větší pečeť univerzity (*et procuravit majus sigillum universitatis*).⁶² Zní takřka neuvěřitelně, že dosavadní bádání nevěnovalo této zprávě náležitou pozornost. Tím však věc není uzavřena, neboť bez odpovědi zatím zůstává řada přidružených, nikoli však méně významných otázek:

- Značí výraz *majus sigillum universitatis* skutečně velkou pečeť, jež se stala symbolem Karlovy univerzity?
- Lze vůbec připustit, že by právnická univerzita a celé *studium Pragense* před tímto rokem, respektive před rokem 1372 velkou pečeť nemělo?

Adjektivum *majus* naznačuje, že k dispozici již byla jakási menší (*minor*) pečeť. Tu můžeme vcelku oprávněně předpokládat a tím i vysvětlit, že se právnická univerzita v počátečním období své samostatnosti spokojila s menší pečetí.

Snad nebude bez užítu, jestliže si nejprve ujasníme, k čemu univerzitní pečeti sloužily a jak často jich bylo v běžném provozu akademických korporací zapotřebí. Pokud jde o právnickou univerzitu, spolehlivě víme, že potvrzovaly intitulaci bakalářů do univerzitní matricy. Pozoruhodné přitom je, že poplatek 6 gr. *pro sigillo universitatis* jinak též *debitos pro sigillo* se objevuje teprve od roku 1382.⁶³ Ne všichni bakaláři si tzv. *litteram testimonialem* nechali vystavit. Naposled se záznam tohoto druhu v matrici bakalářů objevuje roku 1405.⁶⁴ Asi nebude daleko od pravdy, že potvrzení si hned po intitulaci vyžadovali jen ti bakaláři, kteří z Prahy odcházeli. Ostatní, tak alespoň předpokládám, si mohli v případě potřeby nechat vystavit *litteram testimonialem* kdykoli později.

⁶⁰ Tamtéž, s. 148.

⁶¹ Johannes Slepokow, plebanus in Antiqua Trepetow immatriculatus 1376. Srov. Album seu matricula facultatis iuridicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1372 usque ad annum 1418, in: Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis (dále MUP) II, Pragae 1834, s. 123. Více se mi o něm nepodařilo zjistit.

⁶² MUP II, s. 26. Tuto zprávu sice zmiňují Moraw, Die Juristenuniversität in Prag, s. 454 i Kejř, Dějiny pražské právnické univerzity, s. 38, aniž by jí však věnovali pozornost ve vztahu k našemu tématu.

⁶³ Obě tyto formulace viz in MUP II, s. 11, poprvé se však poplatek vynořuje již na s. 10.

⁶⁴ U intitulace bakaláře Hermannna de Hamme rektor poznamenal: „Item dedit sex gross. pro lit[er]a testimoniali“ (MUP II, s. 21).

Záznam o poplatku se pak v těchto případech nevedl v matrice, nýbrž ve zvláštním účetním registru, který sloužil jednomu každému rektorovi pro závěrečné vyúčtování. *Mutatis mutandis* to jistě platilo o méně početných intitulacích doktorských.

Proč by si však právníci velkou pečeť pořídili až roku 1378? Až do svého osamostatnění v roce 1372 mohli využívat pečeti společné, ať už jí byla pečeť rektorátu či nějaká jiná, dnes ztracená hlavní pečeť. Koneckonců tomu tak v prvním případě mohlo být i v následujících letech, neboť bakalářských a doktorských promocií nebylo mnoho. Počet imatrikulovaných scholarů však již v sedmdesátých letech nasvědčoval, že promocií bude přibývat, což se také potvrdilo. Jen za léta 1372 až 1379 bylo imatrikulováno 926 studentů. Průměrný roční počet imatrikulovaných se v dalším desetiletí s výjimkou morových let 1379–1380 ještě zvyšoval, čemuž v 80. letech odpovídal i nárůst počtu bakalářských promocií. Jestliže až do roku 1379 jich bylo 33, v následujícím desetiletí se jejich počet zvýšil více než trojnásobně (117).⁶⁵ Kdybychom připustili užívání jedné společné pečeti, její předávání by působilo značné potíže, neboť i na tří fakultní universitě agenda v 80. letech prudce vzrostla.⁶⁶ Kromě toho, jak ještě uslyšíme, statuta tří fakultní university měla zvláštní ustanovení o uschování pečeti, které jeho případné zapůjčování nebralo vůbec v potaz!

Jestliže vyjdeme z pracovní hypotézy, že předpokládanou menší pečeť, kterou juristé až do rektorátu Jana ze Slepokova užívali, byla pečeť rektorátu, pak by z toho plynulo, že pražská univerzita vděčí za svůj symbol právnické korporaci a že jeho vznik je třeba klást až do roku 1378, ne-li o něco málo později. Vývody P. Morawa jako by tím dostaly svůj přirozený svorník, avšak s časovým odstupem zhruba tří desetiletí. Tak jako tak juristé měli před rokem 1378 pečeť „menší“, o jejímž vzhledu nic nevíme. Pokud šlo o pečeť rektorátu, pak by bylo možné připustit, že její legenda *Sigillum rectoratus Pragensis universitatis* konvenovala jak juristům, tak i mistrům ostatních tří fakult. O pečeti rektorátu o průměru 38 mm se vzhledem k jejímu „pařížskému“ pojetí rovněž soudí, že její (nedochovaný) typář byl pořízen hned při založení vysokého učení. V pečetním poli sedí na trůně P. Maria s korunou na hlavě, s žezlem v levici a s Ježíškem na pravé ruce. Celý výjev obklopuje bohatá gotická architektura.⁶⁷ Nejstarší otisk pečeti rektorátu se dochoval na listině z 26. srpna 1379,⁶⁸ o jejím použití však víme z koroborací a datačních formulí řady dalších listin.⁶⁹

Pochybnosti se však ozývají. Což bylo pečeti tak nákladným artefaktem, že by se zámožná právnická komunita zprvu spokojila se společnou pečetí? Předně tu je třeba mít na paměti, že na právnické univerzitě, která se na fakulty nedělila, splýval děkanský úřad s rektorským a že tudíž univerzitní pečeti mělo zde širší okruh použití než na tří fakultní univerzitě.⁷⁰ Tzv. *litterae testimoniales*, o nichž již víme, že byly na právnické univer-

⁶⁵ Vcelku spolehlivé počty imatrikulací a promocií sestavil Tomek, Děje university pražské I, s. 311. V podobě grafu tyto údaje zpracovali Rostislav Zelený – Jaroslav Kadlec, Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1349–1419), AUC-HUCP 18, 1978, 1, s. 62 a 64.

⁶⁶ Lze tak soudit na základě statistických údajů, které uvádí Hana Václavů, Počet graduovaných a negraduovaných studentů na pražské artistické fakultě v letech 1367–1398 a jejich rozdělení podle původu do univerzitních národů, AUC-HUCP 17, 1977, 1, s. 19, tab. 3.

⁶⁷ Srov. mj. Vojtíšek, O starých pečetích University Karlovy, s. 95 a Památky Univerzity Karlovy, s. 140–141, zde také obr. č. 235.

⁶⁸ Originál uchovává Archiv Univerzity Karlovy, sign. Listiny I/14, jinak viz Codex diplomaticus almae Carolo-Ferdinandae Universitatis Pragensis, s. 261–262, č. XIII.

⁶⁹ Viz přehled univerzitních písemností u Haasové-Jelínkové, Správa a kancelář, s. 44–52, dokumenty č. 1, 1a, 16, 68, 72, 76 a 82.

⁷⁰ Tak již Tomek, Děje university pražské I, s. 58, nejnoveji Kejř, Dějiny pražské právnické univerzity, s. 34.

zitě opatřovány velkou pečetí, na třífakultní univerzitě vydávali představitelé jednotlivých fakult. Na artistické fakultě máme nejstarší doklad z roku 1379⁷¹, o deset let později mistrovská kongregace vydala vzorové formuláře, včetně tzv. *Litterae magistrarii in artibus*, které mají následující koroborační formulí: *In quorum evidentiam et recognitionem clariorem nostrae facultatis sigillum praesentibus est appensum*.⁷² Mistři artistické fakulty se na své plenární kongregaci 2. května 1389 usnesli opatřit dvě nová stříbrná pečetidla, tj. fakulty a děkanátu.⁷³ Jelikož i v těchto případech je řeč o „nových“ pečetidlech, je to další doklad, že artistická fakulta měla svou vlastní pečeť již dříve. Doložit to lze jednak ze starších zápisů statutární povahy, jednak koroboračními či datovacími formullemi známých písemností.⁷⁴ Kromě toho děkan měl k dispozici již v roce 1373 svou malou pečeť, tzv. *signetum*, kterou připojoval k různým stvrzenkám, například o zaplacení bursy.⁷⁵ Pečetidlo děkanátu se zřejmě během doby tak opotřebovalo, že bylo zapotřebí obstarat nové. Stalo se tak za děkanátu mistra Václava z Mirovic v zimním semestru 1417–1418. Za práci fakulta zaplatila jen dvě kopy pražských grošů, protože si stříbro opatřila jinde a sama je dodala.⁷⁶ Na první pohled by se tak mohlo zdát, že stříbrný typář nebyl zcela nedostupnou záležitostí. Nehledě na to, že fakultní pečeti byly výrazně menší, lze tu uvést poučné analogie z blízké Vídně.

Vídeňské univerzitě věnoval, jak se předpokládá, její velkou pečeť sám zakladatel Rudolf IV., který ji údajně objednal u svého dvorského zlatníka mistra Janka z Prahy.⁷⁷ Obnovenou zakládací listinou z roku 1384 došlo ke změně předpisu o uložení hlavní pečeti. Univerzita však marně žádala svého kancléře, aby jí pečeť spolu s jinými cenostmi vydal. V dubnu 1397 bylo rozhodnuto pořídit pečeť novou, a to prostřednictvím sbírky na všech fakultách. Nevíme, zda její výnos ve výši 10 liber a 3 šilinků postačoval⁷⁸, o rok později však byla nová pečeť předána nastupujícímu rektorovi. Za zmínku stojí, že přitom došlo ke změně pečetního obrazu i legendy. Neméně si zaslouží pozor-

nosti, že po třináct let byla vídeňská univerzita odkázána na používání střední pečeti. Jelikož však legenda této menší pečeti (*Secretum Sapiencie*) se jevila málo „autentická“, bylo roku 1396 rozhodnuto starou pečeť zničit a pořídit novou. Na tu však chyběly prostředky, takže posléze byl na staré pečetidlo vyryt nový nápis: *Secretum Sapiencie studii Wiennensis*. To není vše. Poté, co roku 1407 univerzitní kancléř vrátil staré velké pečetidlo, vznikla otázka, které z obou má být považováno za autentické. Nyní pozor: rozhodnutí padlo ve prospěch původního starého pečetidla!⁷⁹ Z této snůšky analogií si zatím podržíme v paměti, že pořízení pečeti nebylo levnou záležitostí a že původní podoba pečeti měla větší autenticitu. Jestliže si tudíž pražská právnická univerzita pořídila v roce 1378 velkou pečeť, převzala by si asi vzhled původní, pokud existovala. Daleko jsme se nedostali.

Co brání připustit, že velká pečeť vznikla později? Vyděme od předpokladu, že se bez ní nově založená univerzita neobešla. I když tomu tak s výjimkou Krakova více méně bylo, ještě z toho nic závazného neplyne pro Prahu. Byl to především P. Moraw, který místy až hyperkriticky posuzuje počáteční období pražské vysoké školy jako univerzity bez studentů a profesorů.⁸⁰ Pozornosti si v tomto ohledu zaslouží nejstarší známý mistrovský diplom pražské univerzity, který vystavil její kancléř Arnošt z Pardubic 12. června 1359. Opis jeho listiny v *Libri erectionum archiepiscopatus Pragensis* měl posloužit jako *Forma licenciatorum/magistrorum in diversis facultatibus*. Závěrečná formule „*Sub maiori sigillo etc.*“ v první edici, kterou pořídil F. Kop, může budít zdání, že se tu míní velká pečeť univerzity.⁸¹ Ve skutečnosti však formule původně zněla jinak: „*harum, quibus nostra sigilla apensa sunt...*“ Nedosti na tom. Písař zjistil svůj omyl a hned ho opravil: „*harum quibus nostrum maius sigillum apensum est.*“ Adjektivum *nostrum* vylučuje, že by šlo o pečeť univerzitní korporace.⁸² Kromě toho v listině sice vystupují profesori teologie a „*magistri arcium liberalium*“, nikoli však volení představitelé univerzity a fakulty. Univerzita v roce 1359 zřejmě ještě rektora neměla a navenek ji proto zastupoval a do jisté míry i řídil její kancléř, jak tomu bylo i v dávných počátcích univerzity oxfordské a pařížské.⁸³ Pravidla pro volbu rektora stanovují až tzv. *Ordinationes* z 10. dubna 1360, které Arnošt rovněž vydal pod svou „větší pečeť“.⁸⁴ Vše nasvědčuje tomu, že právě *Ordinationes* daly podnět k urychlenému pořízení pečeti rektorátu, jež v souladu s kancléřovou vůlí („*in dicto studio sit unus rector et una universitas*“) a díky obezřetné legendě (*Sigillum rectoratus Pragensis universitatis*) nerozdílně a nesporně platila pro všechny fakulty pražského studia.

⁷¹ Srov. osvědčení, které dal děkan Johannes Gulich a celá artistická fakulta Janovi řeč. Scharpe de Camin o zkoušce k získání bakalářského gradu 29. prosince 1379. Ed. Ferdinand Tadra, Příspěvky k dějinám university pražské ve čtrnáctém století, Věstník Královské české společnosti nauk 1890, s. 297, č. 13: „nostre facultatis sub sigillo presentibus appenso in testimonium premissorum.“

⁷² Srov. faksimilí Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno 1367 usque ad annum 1585, Pragae 1983, fol. 5r, jinak viz Liber decanorum Facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585, in: MUP I-1, Pragae 1830, s. 1–2. Pravděpodobně tomu bylo i v případě Literae baccalariatus in artibus, zde však v závěru pouze stojí: „Datum etc. ut in forma“ (ib. s. 3). Artistická fakulta někdy kolem roku 1390 přijala usnesení, že při pečetění dokladů o všech gradech a přímluvných listů mají být vedle děkana čtyři jiní mistři (MUP I-1, s. 80). O vzácnosti koroborace v dochovaných univerzitních písemnostech Haasová-Jelínková, Správa a kancelář pražské university, s. 61. O pečetích se ovšem mluví i v datovacích formulích (tamtéž, s. 62).

⁷³ Liber decanorum Facultatis philosophicae, s. 9: „quod deberent fieri duo nova sigilla argentea, videlicet facultatis et decanatus.“

⁷⁴ Nejstarší doklad uvádím v pozn. 71.

⁷⁵ MUP I-1, s. 48.

⁷⁶ MUP I-1, s. 131: „In decanatu magistri Wenceslai <de Mirovecz> sigillum decanatus argenteum est procuratum et ab aurifabro duabus vix sexagenis evictum et exsolutum pro illius dumtaxat labore; argentum enim erat aliunde acquisitum.“

⁷⁷ Viz Karl von Sava, Die Siegel der Wiener Universität und ihrer Facultäten vom Jahre 1365 bis zum Ausgange des 16. Jahrhunderts, Berichte und Mitteilungen des Wiener Altertumsvereins 3, 1859, s. 141 a 156; jeho domněnku převzal Gall, Die Insignien der Universität Wien, s. 25. Hana Pátková (ed.), Cechovní kniha pražských malířů (1348–1527), Praha 1996, zlatníka tohoto jména pro druhou polovinu 14. století neuvádí. Podle Stejskala, Nástěnné malby, s. 127, Karlův dvorní klenotník Johannes dictus de Grecia dodal králi za 300 hřiven klenotů. Jde však pravděpodobně o záměnu se zlatníkem, jenž se jmenoval Wenceslaus Graecus (Krich), o němž V. V. Tomek, Základy starého místopisu Pražského I. Staré Město Pražské, Praha 1866, s. 71.

⁷⁸ Za zhotovení velké pečeti včetně stříbra teologická fakulta zaplatila roku 1396 10 guldenů. Viz k tomu Gall, Die Insignien der Universität Wien, s. 31, zde také na s. 34–35 o výdajích na pečeť lékařské fakulty.

⁷⁹ Gall, Die Insignien der Universität Wien, s. 26–29.

⁸⁰ K mému stanovisku viz cit. studii Počátky pražské univerzity, zvl. s. 268–273.

⁸¹ Kop, Založení University Karlovy, s. 43.

⁸² Novou edici pořídil Václav Chaloupecký, Karlova universita v Praze 1348–1409, Praha 1948, s. 123–127 (edice), 139 (komentář) a obr. 9. Opravené znění formule nalezneme in: Bedřich Mendl – Milena Linhartová (ed.), Regesta diplomatica Bohemiae et Moraviae VII. 1358–1363, Praha 1953, s. 149–150, č. 235. Arcibiskup Arnošt z Pardubic používal i menší pečeť, tzv. sekretu. Viz mj. Václav Hrubý (ed.), Archivum coronae regni Bohemiae II, Praha 1928, s. 81, č. 73; zde také na s. 261, č. 217 kombinace velké pečeti a sekretu („sigilla nostra presentibus duximus apponenda“). Reprodukcí velké pečeti otiskl Jiří Špěvák, Karel IV. Život a dílo (1316–1378), Praha 1979, obr. 53.

⁸³ K tomu Rashdall, The Universities of Europe I, s. 310 (Paris) a The History of the University of Oxford I, s. 102.

⁸⁴ Codex diplomaticus almae Carolo-Ferdinandae universitatis Pragensis, in: Monumenta universitatis Pragensis II-1, Pragae 1834, 229–231, č. IV. Z literatury srov. Miroslav Boháček, O rukopisech statut pražské university, Studia o rukopisech 3, 1964, s. 74–76 a Kejř, Dějiny pražské právnické university, s. 11–12 a 22.

Vypracování definitivních statut, pro něž Arnoštovy *Ordinationes* dávaly směrnice, se uskutečnilo až někdy v letech 1367 až 1372. Dosavadní bádání se shoduje, že tomu tak muselo být ještě před osamostatněním právnické univerzity, neboť ve statutech se ještě mluví o čtyřech fakultách. Prvních patnáct článků těchto nejstarších statut se však dochovalo až ve znění z roku 1385. Podle V. V. Tomka tato redakce „v nejméně věcech stará statuta doslovně podržela a hlavně jen s uvedením jich v nový pořádek se spokojila“.⁸⁵ Ponechání anachronismu o čtyřech fakultách je tu dosti výmluvné, na druhé straně však nevíme, co vše mohlo být v mezidobí 1372–1385 doplněno. Zvláště těžce to pociťujeme u článků, jež se zmiňují o pečetích. V osmém artikulu *Ad quae rector teneatur* se ukládá starému rektorovi, aby svému nástupci při jeho rekomendaci předal pečeť rektorátu spolu se statuty.⁸⁶ Pouze o jedné pečetě je také řeč v dalším článku *De archa universitatis*. Neméně podstatné je, že spolu s rektorem měli mít klíče od truhly, jež byla určena i pro uložení peněz a statut, dva volení členové profesorského sboru.⁸⁷ Toto ustanovení o zabezpečení pečeti třemi klíči z praktických důvodů téměř vylučuje její případné zapůjčování právnické universitě. Každá z obou universit musela tudíž mít samostatnou velkou pečeť, což nevylučuje jejich shodnou podobu.

O univerzitní pečetě rozdílné od pečeti rektorátu se mluví až v desátém článku *De emolumentis rectoris de intitulatione et sigillo*: „Item de sigillo rectoratus habeat [sc. rector] tertiam partem; de sigillo Universitatis nihil, sed cedat Universitati, et capiantur sex grossi pro sigillo Universitatis, nisi rector cum consiliariis vellet illum, qui petit sigillum, propter labores et merita sua, que fecit Universitati, honorare. Item de sigillo rectoratus non capiatur ultra unum grossum.“⁸⁸ Jestliže však ustanovení o pečetě v článcích 8 a 9 byla téměř doslovně převzata z boloňských statut, článek desátý v nich nemá obdoby, a to mimo jiné proto, že tamější scholáři za pečeť na bakalářské a doktorské diplomy nebyli povinni nic platit.⁸⁹ Tím také odpadá možná námitka, že pražský předpis tu prostě bez ohledu na domácí praxi přebíral boloňské řády.

Jednu jistotu však přece jen máme: třífakultní univerzita měla vedle pečeti rektorátu ještě *sigillum universitatis*. Vcelku máme povědomí o osmi listinách, které byly stvrzeny univerzitní pečetí. Jen jedna z nich nese datum z doby před Dekretem kutnohorským a secesí tří národů. Jde o list (I) z 5. prosince 1408, v němž rektor Heninghus Baltenhagen s jednomyslnou vůlí mistrovského sboru žádá, aby byli mistři Stanislav ze Znojma a Štěpán z Pálče propuštěni z vězení, do něhož v Boloni upadli.⁹⁰ Dokument je pro naši pří o to cennější, že dokládá použití velké univerzitní pečeti na listině vydané

⁸⁵ Tomek, Děje university pražské 1, s. 19–21 (exkurs v poznámce). Jeho výklad akceptoval i Boháček, O rukopisech statut, s. 76–77.

⁸⁶ Statuta Universitatis Pragensis conjuncta opera Antonii Ditrich et Antonii Spirk, in: Monumenta universitatis Pragensis III, Prague s. d., s. 8: „Item tenetur rector antiquus in recommendatione novi rectoris assignare novo rectori sigillum rectoratus cum statutis.“ Novější text statut s drobnými úpravami přetiskl Josef Tráška, Scholastica, litteratura, latinoboheica, in: Bohemia – Ecclesia – Universitas. Sborník k osmdesátinám Jaroslavu Kadlecovi, Praha 1991, s. 138–160, zde s. 143.

⁸⁷ Statuta Universitatis Pragensis, s. 9: „9. Duo sunt eligendi, qui habeant claves ad archam Universitatis, et rector habeat clavem tertiam, in qua sigillum, privilegia et pecunia Universitatis reponantur.“ Přetisk u Trášky, Scholastica, litteratura, latinoboheica, s. 144.

⁸⁸ Statuta Universitatis Pragensis, s. 9, dále též Tráška, Scholastica, litteratura, latinoboheica, s. 144.

⁸⁹ Miroslav Boháček, Pražská universitní statuta a jejich boloňský vzor, Studie o rukopisech 8, 1969, s. 36–41. Pražský osmý článek odpovídal 13. článku boloňských statut, devátý článek měl obdoby v 75. rubrice třetí knihy.

⁹⁰ František Palacký, Documenta Mag. Iohannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam... illustrantia, Praha 1869 (přetisk Osnabrück 1966), s. 345–346, č. 9 A; v datační formulě stojí: „nostrae universitatis sub sigillo.“

třífakultní univerzitou. Nešlo však přece jen o případ zvláštní povahy, nechtěli snad představitelé univerzity učinit dojem na své kolegy v Boloni a připomenout jim, že se spravují *ad instar* boloňské *almae matris*? Snad jen za těchto okolností si lze představit, že by rektor Baltenhagen požádal svého kolegu, kterým v té době byl dómský kanovník a probošt kapituly u sv. Apolináře Oldřich ze Strašic, o přivěšení pečeti. Ani jeden z obou mistrů nebyl však imatrikulován na právnické univerzitě, takže by tu oba rektori závažným způsobem porušili předpisy.

Jestliže dáme za pravdu mínění P. Morawa, že „společné používání jednoho pečedidla je nejméně pravděpodobné ze všech možností“⁹¹, pak bychom se mohli oprávněně ptát, jaká byla podoba „větší“ pečeti právnické univerzity, jejíž otisk se zatím nepodařilo zjistit. Naopak velkou univerzitní pečeť, kterou máme stále na mysli, můžeme doložit ještě u několika dalších písemností vydaných představiteli třífakultní univerzity. Vzhledem k tomu, že první známý případ, jak již víme, časově předcházel vydání Dekretu kutnohorského, odpadá možnost, že by vůdci reformní strany po odchodu cizích profesorů a studentů násilím donutili oslabenou právnickou univerzitu velkou pečeť vydat.⁹² Dekret kutnohorský se ostatně právnické univerzity přímo nedotýkal a z její matriky je navíc zřejmé, že výuka včetně zkoušek a promoci pokračovala až do roku 1418.⁹³

Více dokladů o pečetích třífakultní univerzity máme z let 1410–1417. První z těchto listin je veřejný protest rektora a všech úřadů univerzity (II) proti odsouzení knih Jana Viklefa pražským arcibiskupem Zbyňkem z Hazmburka. Dokument byl vydán v Praze 21. června 1410 „nostrae universitatis sigillo subappenso“.⁹⁴ Ve velmi dobrém stavu se dochovala velká pečeť pražské univerzity, která je přivěšena k notářskému instrumentu (III) z 1. září 1411.⁹⁵ Soudím, že velká pečeť byla připojena i k veřejnému svědectví pražské univerzity (IV) o úctyhodném životě a „neposkrvněném učení“ M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského z 11. září 1415, třebaže koroborační formule připouští i rektorátní pečeť.⁹⁶ Jisté pochybnosti bychom mohli mít i v případě dvou listin pražské univerzity z roku 1417. Prvním je veřejná vyhláška (V) s varováním před odmítáním očistce a úcty k obrazům svatých ze 7. února, jež byla vydána „in plena congregacione

⁹¹ Moraw, Das älteste Prager Universitätssiegel, s. 147–148.

⁹² To sice vysloveně nikdo netvrdí, daleko však k tomu nemá Moraw, Das älteste Prager Universitätssiegel, s. 144: „So viel man bisher weißt, ist der Gebrauch des Scholaren-Siegels in der entstehenden, der blühenden und der ihrer Katastrophe zueilenden Carolina vor dem tiefen Einschnitt des Kuttener Dekretes von 1409 kein einziges mal nachgewiesen. Das Jahr 1409 brachte praktisch das Ende der drei höheren Fakultäten mit sich und reduzierte die Artisten auf die Böhmisches Universitätsnation. Der früheste Beleg des Scholaren-Siegels entstammt der Zeit der Agonie, 1411 bzw. 1417.“

⁹³ V letech 1409–1418 bylo na právnické univerzitě imatrikulováno 107 studentů, z nichž třináct ještě v tomto období dosáhlo gradu bakaláře a tři licenciátu. Na Natio Bohemorum připadalo 71 imatrikulovaných studentů, na Natio Bavarorum 4, na Natio Polonorum 19 a na Natio Saxonum 13. Viz k tomu František Šmahel, Pražské universitní studentsko v předrevolučním období 1399–1419, Praha 1967 (Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd 77, 3, s. 83, tab. I. Po celou tuto dobu byli pravidelně a náležitě voleni rektori, jak dokládá Album seu Matricula Facultatis iuridicae (MUP II), s. 53–57 aj.

⁹⁴ Palacký, Documenta Mag. Iohannis Hus, s. 386, č. 24.

⁹⁵ Originál v Archivu University Karlovy, sign. Listiny I/64, vydal Václav Novotný, M. Jana Husi korespondence a dokumenty, Praha 1920, s. 95–100, č. 31. Reprodukce též v Dějinách Univerzity Karlovy I, s. 60, obr. 31 (s chybným letopočtem 1414).

⁹⁶ „In cuius rei evidenciam clariorem presentes literas sigillo nostro pendentibus iussimus communiri.“ Srov. Václav Novotný (ed.), Prameny dějin českých – Fontes rerum bohemicarum 8, Praha 1932, s. 230, č. X. Testimonium bylo zřejmě vydáno ve více exemplářích. Jedno z originálních vyhotovení posloužilo při vazbě jednoho rukopisu Národní knihovny, více k tomu Novotný, Prameny dějin českých 8, úvod k edici, s. LXIX–LXX.

magistorum, universitatis sub sigillo“. Takto umístil čárku vydavatel, čímž se výběr přiklání k velké pečetí.⁹⁷ Stejnou formuli čteme i v listině (VIII) s rozhodcím výrokem rektora a mistrů pražské univerzity ve sporu mistrů Pavla z Prahy a Šimonem z Tišnova ze 6. září 1417.⁹⁸ Jistotu naopak poskytuje originální listina (VI) z 10. března 1417 se shodnou závěrečnou formulí, k níž je přivěšena velká univerzitní pečeť.⁹⁹ Je to manifest historického dosahu, neboť pražská univerzita se v něm postavila proti kostnickému koncilu tím, že deklarovala spásonosný účinek laického přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou.¹⁰⁰ Také české vyhotovení (VII) z téhož dne bylo opatřeno velkou univerzitní pečetí.¹⁰¹

Abych vyloučil pochybnost, zda byl klíčový dokument (I) opatřen velkou univerzitní pečetí, uvádím znění koroboračních nebo datovacích formulí všech uvedených písemností. Podtržením data jsem vyznačil dochované originály s přivěšenými pečetěmi.

(I)	1408/Dec. 8	<i>nostrae universitatis sub sigillo</i>
(II)	1410/Jun. 21	<i>nostrae universitatis sigillo subappenso.</i>
(III)	<u>1411/Sept. 1</u>	<i>cum a[ppen]sione sigilli universitatis studii Pragensis</i>
(IV)	1415/Sept. 11	<i>sigillo nostro pendenti</i>
(V)	1417/Feb.	<i>universitatis sub sigillo</i>
(VI)	<u>1417/Mart. 10</u>	<i>universitatis sigillo subappenso</i>
(VII)	<u>1417/Mart. 10</u>	<i>pod peczeti vczenie obeczneho</i>
(VIII)	1417/Sept. 6	<i>universitatis sub sigillo</i>

Dále byla rovněž používána pečeť rektorátu, a to vždy opět s náležitým a jednoznačným vyznačením (*sigillum rectoratus*) v textu písemnosti. Bylo to například v případě listiny o zřízení koleje královny Hedviky z 29. dubna 1411¹⁰², stejná pečeť z červeného vosku byla přivěšena k opisu Dekretu kutnohorského¹⁰³ a nepochybně i ke stížnosti rektora Michala řeč. Čížek z Malenic z 8. července 1413¹⁰⁴ a k protestu rektora Brikcia z Budy z 8. července 1415 proti upálení studenta Jana v Olomouci.¹⁰⁵ Pečetí

⁹⁷ Tuto vyhlášku nalezneme v Ernst Birk (ed.), *Aegidii Carlerii Liber Legationibus, Monumenta conciliorum generalium saeculi decimi quinti II*, Wien 1892, s. 385–386, č. 167*. Soudobý český překlad se zkrácenou datační formulí otiskl František Palacký, *Archiv český VI*, Praha 1872, s. 36–37, č. 30a.

⁹⁸ Ed. Palacký, *Documenta mag. Johannis Hus, s. 663–665, č. 113*: „in plena congregatione magistrorum universitatis sub sigillo. Zde záleží na čarce, zda ji vložíme za slovo universitatis.“

⁹⁹ Originál Archiv Univerzity Karlovy Praha, sign. Listiny I/72, ed. Karel Hruza, „Audite et cum speciali diligencia attendite verba litere huius“. *Hussitische Manifeste: Objekt – Methode – Definition*, in: Christoph Egger – Herwig Weigl (Hgg.), *Text – Schrift – Codex. Quellenkundliche Arbeiten aus dem Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Wien-München 2000 (MIÖG, Ergänzungsband 35)*, s. 377–384. Datační formule zní: „Datum Prague anno domini millesimo quadringentesimo decimoseptimo, die decima mensis Marcii, in plena congregatione magistrorum universitatis sigillo subappenso.“

¹⁰⁰ Podrobně k tomu Jiří Kejř, *Deklarace pražské university z 10. března 1417 o přijímání pod obojí a její historické pozadí*, *Sborník historický 8*, 1961, s. 133–156.

¹⁰¹ Originál Státní oblastní archiv Třeboň, sign. *Historica 189*, ed. František Palacký, *Archiv český III*, Praha 1844, s. 203–205, č. 11 a v transliterované podobě též Hruza, *Hussitische Manifeste*, s. 377–384.

¹⁰² Listina se zachovala v originále, částečnou edici pořídil Novotný, *M. Jana Husi korespondence*, s. 93–94, č. 30, reprodukce notářského opisu otiskly *Dějiny Univerzity Karlovy I*, s. 50, obr. 26.

¹⁰³ Jde o proslulou listinu, kterou si Jan Hus nechal vystavit univerzitními notáři před svou cestou ke koncilu 18. září 1414. Viz Novotný, *M. Jana Husi korespondence*, s. 199–202, č. 83. Reprodukce opět v *Dějiny Univerzity Karlovy I*, s. 61, obr. 32 (s nesprávným vročením do 1417).

¹⁰⁴ Výslovně to uvádí datační formule: „nostrae rectoratus sub sigillo“ (ed. Novotný, *M. Jana Husi korespondence*, s. 352–353, č. 170).

¹⁰⁵ Ed. Palacký, *Documenta mag. Johannis Hus, s. 561–562, č. 78* („rectoratus sub sigillo“).

rektorátu byl opatřen i list rektora Jana řeč. Kardinála z Rejnštejna do Příbrami s nejasným datem vydání.¹⁰⁶

Jednoznačně lze tak mít za prokázané, že třífakultní univerzita měla vlastní velkou pečeť (to již víme na základě výše uvedených článků statut) a že tato pečeť byla totožná s pečetním obrazem dochovaného stříbrného typáře. Nejisté naopak je, zda doložená „větší“ pečeť právnické univerzity se shodovala s velkou pečetí třífakultní univerzity. Není to podle mého soudu vyloučeno. Jestliže někdy v letech 1368–1372 právníci prokazatelně měli hlavní slovo při kodifikaci univerzitních statut podle boloňského vzoru, pak jejich erudice byla zřejmě nezbytná i při novelizaci statut v důsledku osamostatnění jejich univerzity, k níž docházelo postupně až do první celkové revize statut v roce 1385 anebo krátce předtím. Jelikož obě univerzity odvozovaly své výsady od zakládacích listin pro celé pražské vysoké učení, bylo dokonce pro ně takřka nezbytné, aby za jistých okolností i navenek vystupovaly jako jedna korporace. Z tohoto hlediska mohla být sporná legenda kompromisním řešením. Ať už tomu tak bylo na základě dohody, ať už jinak, doktoři a mistři tří fakult velkou pečeť v letech 1408–1417 považovali za svůj statutární znak anebo jej alespoň nevnímali jako nepatřičný. Právě tato okolnost bere poslední oporu hroučící se konstrukci založené na institucionálním a sociálním výkladu výrazu *universitas scholarium* v legendě velké pečetě pražské univerzity. Tato dedukce zní sama o sobě přesvědčivě, a přesto – jako mnohé v dějinách – ji aktéři našeho příběhu nevzali na vědomí.

Záhada zůstává...

Dříve, než dospěju ke shrnutí, nadhodím provokativní otázku, která vyplynula ze statutárních záznamů obou pražských univerzit. Jestliže na právnické univerzitě je „větší“ pečeť doložena až roku 1378 a *sigillum universitatis* odlišné od pečetě rektorátu až před rokem 1385, lze se legitimně ptát, zda dochovaný stříbrný typář skutečně pochází z prvopočátků pražského vysokého učení. Václav Vojtíšek spolu s jinými badateli soudil, že tomu nasvědčuje jednak „*mladá tvář Karlova*“, jednak „*úplná shoda světcovy postavy ve vzhledu i postoji a hlavně brnění byzantského typu s obrázkem iniciály „A-dest“ v Liber viaticus Jana ze Středy, jehož vznik se klade do let 1353–1364*“.¹⁰⁷ Později k tomu ještě přibýlo zjištění řady slohových příbuzností s lícovým obrazem Karlovy Zlaté buly z roku 1347, což údajně ukazuje na původ z okruhu dvorní zlatnické dílny.¹⁰⁸ Podoba obou zmíněných vyobrazení sv. Václava je skutečně nápadná, zvláště pokud jde o brnění a zavěšení velkého štítu se svatováclavskou orlicí Přemyslovců.¹⁰⁹ Bez ohledu na rozdílné uměnovědné interpretace jsou pro dataci cestovního brevíře směrodatné majetnické přípisky na fol. 1r a 304r, v nichž se Jan ze Středy uvádí jako biskup lito-

¹⁰⁶ List vydal F. M. Bartoš, *Do čtyř pražských artikulů, Sborník prací k dějinám hl. města Prahy 5*, 1932, s. 493, pozn. 43. Datovací formule zní: „Datum Prague f. II. post festum s. Philippi rectoratus sub sigillo.“ Mistr Jan Kardinál byl v rektorském úřadu od 16. října 1416 do 24. dubna 1417, čemuž neodpovídá ani jedna z možných datací „pondělí po svátku sv. Filipa“. Srov. k tomu list obdobného obsahu, který představitelé univerzity adresovali v roce 1416 do Loun. Dochovaný opis bez datovací formule vydal Jan Sedláč, *Počátkové kalicha, Časopis katolického duchovenstva 55*, 1914, s. 116.

¹⁰⁷ Vojtíšek, *O starých pečetích University Karlovy*, s. 94, pozn. 8.

¹⁰⁸ Tak naposled Památky Univerzity Karlovy, s. 141 s odkazem na Krásu, *Karlovy pečetě*, s. 413.

¹⁰⁹ *Liber viaticus* má v pražské Knihovně Národního muzea sign. XIII A 12, figurální iniciála „A-dest“ je na fol. 268v, barevnou reprodukcí publikoval mj. Pavel Spunar, *Kultura českého středověku, Praha 1985*, obr. 184 za s. 320.

myšlský a císařský kancléř.¹¹⁰ Litomyšlským biskupem Jan byl v letech 1353–1364, Karlovým kancléřem sice byl rovněž od roku 1353, jako kancléř císaře se však mohl uvádět teprve od roku 1357, kdy však shodou okolností vrcholila svatováclavská úcta.¹¹¹

Prvořadou pozornost věnoval svatováclavskému motivu na hlavní pečetě pražské univerzity Frank Rexroth.¹¹² V návaznosti na F. Grause¹¹³ položil důraz na státně symbolický význam postavy sv. Václava, který je v pozoruhodné míře spjat s panstvím v Čechách. Světcův obraz se jako symbol České země objevuje již na mincích z 11. století. Od druhé poloviny 12. století tvořila václavská pečeť rubní stranu královské pečeti. Teprve Přemysl Otakar II. nahradil vyobrazení sv. Václava svým rytířským obrazem a přímo demonstrativně se Václav přestal objevovat jako symbol na stříbrných pražských groších, které byly raženy od roku 1300.¹¹⁴ Zatímco poslední Přemyslovci z pres-tižních i jiných důvodů ve své státní symbolice upřednostnili královskou korunu a královský znak s dvouocasým lvem, stala se již ve 13. století postava sv. Václava symbolem zemské šlechtické obce. Na rozdíl od zmíněných již rubních pečeti byl na zemské pečetě tento světec zobrazován vestoje a to v plné zbroji se znakovým štítem a s prosulým kopím v pravé ruce.¹¹⁵ Podle Grause se Karel IV. pokusil úctou k českému světcovi znovu spojit s královstvím a ze všech divergujících proudů „vytvořit novou jednotnou tradici pro vlastní panovnickou doménu“.¹¹⁶ Rexroth zašel v tomto ohledu mnohem dále: Karel IV. podle jeho mínění nejen odcizil Václava české vysoké šlechtě, „ale i použil ho jedním tahem proti ní. Jakékoli počínání proti 'univerzitě sv. Václava' dostalo by možné odpůrce nadání do překerní situace, jeden každý krok v tomto směru by zástítu jejich vlastního panství přivedl ad absurdum“.¹¹⁷ Zní to věrohodně, ovšem pouze za předpokladu, že objednavatelem pečeti byl sám Karel IV. a že tak učinil hned při založení univerzity. Sv. Václav mezitím již byl „znárodněn“ jako světec celého českého jazykového společenství.¹¹⁸

Jedinečnost pečeti, kterou se zabýváme, spatřuje F. Rexroth dále v tom, „že se jejím prostřednictvím pražská univerzita výslovně legitimuje jako nadání“.¹¹⁹ Předání zaklá-

dací listiny s visící pečetí¹²⁰ do rukou zemského patrona obecně dává najevo sepětí univerzity s českým státem. O to je pozoruhodnější, že jde o jedinou pečeť, na níž je římský král nebo císař znázorněn klečící na kolenou.¹²¹ Proč toto okázalé uznání vyšší autority?, ptá se Aleš Zelenka, jemuž je navíc podivné, že Karel IV. tu vystupuje ve starobyly vyhlížející zbroji.¹²² Pancéřové suknice z lichoběžníkových plátek mu však nepřipomínají Byzanc, nýbrž antiku.¹²³ K tomu je třeba dodat, že starší bádání byzantské vlivy nespatořovalo pouze ve zbroji, nýbrž též v proskynesi, tj. v pokleknutí císaře před Kristem, jež bylo součástí byzantského císařského mýtu.¹²⁴ Typ plátkových součástí zbroje více méně připomínajících antické či byzantské vzory¹²⁵ lze doložit i ve středoevropském prostředí. Jestliže A. Zelenka jako doklad uvádí miniaturu s vyobrazením zakladatele rodu Kuenringů v *Liber fundatorum* světelského kláštera z let 1310–1311¹²⁶, pak nepochybně blíže k pečetnímu obrazu pražské univerzity má postavička sv. Jiří v kapličce podstavce relikviáře v podobě ruky, který náležel klášteru benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě. Stojící patron kláštera tu má nejen shodné části výstroje, ale i knížecí čepici.¹²⁷ Nezapomínejme však, že nejbliže k podobě sv. Václava na pečetě má iniciála *A[dest]* v *Liber viaticus* Jana ze Středy z doby kolem roku 1360, které bychom rovněž museli přisuzovat historizující tendenci.¹²⁸ Jistou starobylou vykazují na univerzitní pečetě podle A. Zelenky také říšský orel, který mimo jiné připomíná erbovní znamení z *Pasionálu abatyše Kunhuty* ze svatojiřského kláštera na Pražském hradě.¹²⁹

Jediné vysvětlení tohoto historizujícího pojetí A. Zelenka vidí v záměru dát vnějšímu vzhledu pečeti starší ráz, a tím vzbudit dojem delší univerzitní tradice sahající až ke Karlovu dědovi Václavu II., který se marně snažil v Praze založit univerzitu.¹³⁰ I tato domněnka, jak dodávám, má jistou věrohodnost, opět však pouze za předpokladu, že pečeť vznikla na objednávku Karla IV. hned po založení pražské univerzity. Jen v tomto případě lze rovněž připustit, že univerzitní pečeť pravděpodobně odráží slavnostní akt ve Svatováclavské kapli, při němž měl Karel IV. položit zakládací listinu se zlatou

¹¹⁰ *Liber viaticus* d[omi]ni Johannis – Luthomis[ensis] epi[scopi] imp[erialis] cancell[arii]. Více k tomu České umění gotické 1350–1420, Praha 1970, s. 266, č. 349.

¹¹¹ Více k tomu Spěváček, Karel IV., s. 297–298 a 347–348.

¹¹² Rexroth, Deutsche Universitätsstiftungen, s. 92–99.

¹¹³ František Graus, Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter, Köln-Wien 1975, zvl. s. 164–176. Graus tu vychází z pronikavého rozboru Dušana Třeštika, Kosmova kronika, Praha 1968, kap. III-3, s. 183–215.

¹¹⁴ Více k tomu Graus, Lebendige Vergangenheit, s. 172–173. Svůj význam si podržela studie Jiřího Čarka, O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova, Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy 8, 1934, s. 1–56, nověji srv. Vladimír Vašků, Příspěvek k otázce svatováclavské pečeti, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C 5, 1958, s. 26–39; Jaromír Homolka, K ikonografii pečeti posledních Přemyslovců, in: Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy 1982, zvl. s. 159–164 a obr. 114–115 a Jarmila Krejčíková – Tomáš Krejčík, Česká panovnická symbolika ve svědectví mincí, pečeti a medailí, Časopis Moravského muzea 74, 1989, zvl. s. 31–33.

¹¹⁵ Názory starší literatury evidoval i korigoval Třeštík, Kosmova kronika, s. 204–213. Typář pečeti zemské obce z konce 13. století, který byl uložen ve sbírce Státního ústředního archivu Praha, je dnes nezvěstný.

¹¹⁶ Graus, Lebendige Vergangenheit, s. 173.

¹¹⁷ Rexroth, Deutsche Universitätsstiftungen, s. 99.

¹¹⁸ Graus, Lebendige Vergangenheit, s. 175–176. Nejnověji k tomu Zdeněk Uhlíř, Literární prameny svatováclavského kultu a úcty ve vrcholném a pozdním středověku, Praha 1996, zvl. s. 23–37, který výrazný vzestup svatováclavské hagiografické tradice klade do třetí čtvrtiny 14. století. K ikonografii navíc přihlédl Franz und Margarita Machilek, Der Heilige Wenzel: Kult und Ikonographie, in: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie 2, Stuttgart 2000, s. 888–894.

¹¹⁹ Rexroth, Deutsche Universitätsstiftungen, s. 93.

¹²⁰ Nepochybně v tomto případě jde o listinu Karla IV. ze 7. dubna 1348, kterou Karel IV. vydal jako panovník země, v níž se univerzita zřizuje. Viz k tomu Miloslava Kubová, University založené Karlem IV., AUC-HUCP 9, 1970, s. 26.

¹²¹ To platí ovšem jen pro pečeť, nikoli obecně. Stačí tu připomenout votivní obraz arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi ve Sbírce starého umění pražské Národní galerie.

¹²² Zelenka, Bemerkungen zum Siegel, s. 184.

¹²³ Tamtéž, s. 180.

¹²⁴ Naposled k tomu Chadraba, Staroměstská mostecká věž, s. 40. V popise k obr. 53 však překvapivě stojí, že sv. Václav je v *Liber viaticus* Jana ze Středy vyobrazen v řecké zbroji.

¹²⁵ Orientačně k tomu úvodní studie a příslušná hesla in: Harry Kühnel, Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung. Vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter, Stuttgart 1992.

¹²⁶ Zelenka, Bemerkungen zum Siegel, s. 184. Doplnuji, že Azzo von Hezmannswiesen-Gobatsburg má plátovou válečnickou sukni. Viz reprodukci in: Die Kueringer. Das Werden des Landes Niederösterreich, Wien 1981, s. 177, č. kat. 174.

¹²⁷ Emanuel Poche, Umělecké řemeslo, in: České umění gotické, s. 336, č. 423, obr. 147 a týž, Umělecké řemeslo, in: Praha středověká, s. 658–660. O dataci kolem roku 1300 nebo do 1. čtvrtiny 14. století uvazuje Jaromír Homolka, Umělecké řemeslo v době posledních Přemyslovců, in: Umění doby posledních Přemyslovců s. 155.

¹²⁸ Kombinace této výstroje je v památkách českého původu jinak vzácná. Žádnou další paralelu např. nevádějí Eduard Wagner – Jan Durdík – Zorošlava Drobná, Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské (1350–1450), Praha 1956. Velmi pozdní odezvou z doby před rokem 1442 může být celostránkové vyobrazení sv. Jiří v *Pasionálu* XV F 13 z Knihovny Národního muzea v Praze. Viz k tomu Vladimír Denkstein, Pavězy českého typu III, Sborník Národního muzea v Praze 10, 1965, A-Historie, obr. 27.

¹²⁹ Zelenka, Bemerkungen zum Siegel, s. 184–185, zde další podrobnosti.

¹³⁰ Tamtéž, 184.

bulou na světčív oltář a tím své založení svěřit v ochranu zemského patrona.¹³¹ I tak by se však tato reminiscence musela vyrovnat s námitkou, že Svatováclavská kaple byla kolem roku 1348 se značnou pravděpodobností teprve v první etapě výstavby.¹³² Jako by tu badatelům anachronicky tanula na mysli Svatováclavská kaple v její pozdější době. Ta sice byla vysvěcena již 30. listopadu 1367, avšak Václavova socha byla dokončena až v roce 1373.¹³³ Sochař Jindřich (Parler?) zemského patrona zpodobil v tehdy módním tzv. lentnerovském brnění.¹³⁴ Přestože tato plastika má máloco společného s postavou sv. Václava na univerzitní pečeti¹³⁵, jistou podobnost s ní vykazuje podle A. Zelenky nástěnná malba s portrétem klečícího císaře. Její pozadí z reliéfní zlacené omítky je totiž právě tak lichoběžníkově členěno jako pozadí univerzitní pečeti.¹³⁶ Rozdíl, jak dodávám, spočívá v tom, že dodatečné ornamenty zde mají podobu lilii.¹³⁷ Last but not least lze připomenout kování severních dveří Svatováclavské kaple z doby kolem roku 1375¹³⁸ nebo mřežované pozadí řady fresk na Karlštejně. Mám tu na mysli zejména fresku Ukazování kříže s portrétem Karla IV. a Anny Svídnické v tzv. kapli sv. Kateřiny, která byla vysvěcena v březnu 1357.¹³⁹ Pro vlastní dataci univerzitní pečeti však mřežované pozadí nemá směřodatný význam, neboť se s ním na českých pečetích setkáme po celé 14. století.¹⁴⁰

Jestliže by historizující styl univerzitní pečeti byl nápadný již v době založení pražského vysokého učení, tím více by tomu tak bylo v letech 1378 až 1385, tj. v době, kdy máme k dispozici její nejstarší písemné doklady. To není pozdější dataci na překážku, neboť historismus byl jedním z příznačných rysů státně dynastické reprezentace a kulturního dění po celé období vlády Karla IV.¹⁴¹ Lze si představit, že Petr Slepěkov i jeho

¹³¹ Zelenka, *Bemerkungen zum Siegel*, s. 182 tu považuje za „treffend“ domněnku V. Vojtíška, *O starých pečetích*, s. 94. Nejnověji stejný výklad nalezneme v Památkách Univerzity Karlovy, s. 140.

¹³² Toto mínění J. Homolky převzal Dobroslav Líbal, *Gotická architektura*, in: *Dějiny českého výtvarného umění I-1*, Praha 1984, s. 181 s pozn. 166.

¹³³ Náhrobek sv. Václava dostal svou konečnou podobu nejspíše v roce 1358. Srov. k tomu Jaromír Homolka, *Zu den ikonographischen Programmen Karls IV.*, in: Anton Legner (Hg.), *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgen* 2, Köln 1978, s. 610. K soše sv. Václava tamtéž, s. 653–654. Dále srov. týž, *Karel IV. a pražské dvorské sochařství*, in: *Karolus Quartus*, s. 391. Ze starší lit. viz zejména Viktor Kotrba, *Kaple svatováclavská v pražské katedrále*, *Umění* 7, 1960, s. 329–356 a týž, *Der Dom zu St. Veit in Prag*, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Bohemia sacra. 1000 Jahre Christentum in Böhmen*, Düsseldorf 1974, zvl. s. 528–533.

¹³⁴ Srv. Kühnel, *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung*, s. 156 a obr. XI.

¹³⁵ Je tomu tak i v jiných dokladech svatováclavského kultu z posledních desetiletí 14. století. Viz např. prostřední desku se sv. Václavem na oltáři z Mülhhausenu, k němuž naposled Jiří Fajt, *Magister Theodoricus*, *dvorní malíř císaře Karla IV.*, Praha 1997, s. 333 a obr. 216.

¹³⁶ Zelenka, *Bemerkungen zum Siegel*, s. 185–186 však výslovně upozorňuje, že by pravděpodobně nebylo správné považovat malby ve Svatováclavské kapli za vzor pro univerzitní pečeti.

¹³⁷ Detail portrétu se zřetelným pozadím otiskl Spunar, *Kultura českého středověku*, s. 265, obr. 141. Srov. k tomu Johanna von Herzogenberg, *Die Bildnisse Kaiser Karls IV.*, in: Ferdinand Seibt (Hg.), *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, München 1978, s. 325.

¹³⁸ Tak Poche, *Umělecké řemeslo*, in: *Praha středověká*, s. 689–690.

¹³⁹ Nejnověji k tomu František Fišer, *Karlštejn. Vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí*, Praha 1996, s. 91–92 a obr. na s. 157.

¹⁴⁰ Srov. např. pečeti města Opavy (1311), Mostu (1317) nebo Nového Města pražského (1356, 1405). Vyobrazení u Vojtíška, *O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých*, tab. III, č. 4, tab. V, č. 4 a tab. XVI, č. 1–2. Kosočtverečně mřežované pozadí mají rovněž pečeti třeboňského probošta Beneše (1380) nebo brandenburského markraběte Zikmunda Lucemburského (1376). Viz vyobrazení č. 59 a 75 u Spěváčka, *Václav IV.* (za s. 176). Velmi podobné mřežování má i trůnní pečeti sulcbašského provinciálního soudu Karla IV. z roku 1370 (viz *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, obr. 125).

¹⁴¹ Mimo jiné k tomu Karel Stejskal, *Der Historismus in der Kunst am Hofe Karls IV.*, in: *Actes du XXIIe Congrès international d'histoire de l'art*, Budapest 1972, s. 585–589; Michal Flegl, *Historismus Karla IV.*, myšlenka „Nového Jeruzaléma“ a poměr k tradici, *Křesťanská revue* 45, 1978, s. 113–119 a týž, *Úloha historismu při vzniku Karlštejna a v další činnosti Karla IV. jako stavebníka*, *Středočeský sborník historický* 14, 1979, s. 111–122.

kolegové z tří fakultní univerzity chtěli zvýraznit starobylost svého učení v době, kdy mu přibyla konkurence ve Vídni a v Krakově. Pražské univerzity již nebyly na východ od Rýna a na sever od Alp jediné, a proto také mohla být prostřednictvím pečetního obrazu jednoznačněji akcentována jednak jejich dynastická, jednak zemská příslušnost.

Pokud by dochovaný typář skutečně vznikl až na přelomu 80. let 14. století, pak by se i záhadné majuskulní *W* pod praporcem sv. Václava mohlo vztahovat k dědici trůnu Václavovi. Univerzitním rektorům, kteří o vzhledu velké pečeti rozhodovali, nepochybně na tom záleželo.¹⁴² Této domněnce není na překážku, že Karel IV. byl křtěn jako Václav a že se ono *W* vyskytuje pod konzolou trůnu na první císařově pečeti z roku 1355.¹⁴³ Vždyť i na velké heidelberské pečeti jsou postavy obou Ruprechtů, z nichž první univerzitu založil a druhý rozmnožil její výsady a jmění.¹⁴⁴ Proč by tudíž *W* nemělo označovat císařova syna, který ostatně byl korunován na českého krále již v roce 1363?¹⁴⁵ Jeden závažný argument poskytuje legenda vnitřního kruhu velké krakovské pečeti doložené od roku 1428. V levé části vnitřního kruhu stojí *Sanctus Sta[ni]slaus*, v pravé *Wladislaus r[ex] Pol[on]ie*.¹⁴⁶ Pocty se tak dostalo nikoli vlastnímu zakladateli univerzity Kazimírovi III. Velikému (+ 1370), nýbrž vládnoucímu králi, jímž byl Vladislav II. Jagiello (+ 1434)!¹⁴⁷

Z finančních či jiných důvodů si představitelé pražské univerzity zřejmě nemohli dovolit dílo zadat prvotřídnímu zlatníkovi, což však postřehne jen oko znalce.¹⁴⁸ Stalo by se to i v případě, kdyby objednavatelem byl sám Karel IV.? Ani tuto možnost nemůžeme vyloučit.¹⁴⁹ Jestliže před vydáním *Ordinationes* Arnošta z Pardubic v roce 1360 lze existenci velké univerzitní pečeti takřka vyloučit, pak léta bezprostředně následující by pro objednání typáře byla velmi příhodná. Pražská univerzita již tehdy velkou pečeti potřebovala, a to jak z důvodů institucionálních, tak i prestižních. Na váhu tu dále padá jednak časově blízká předloha postavy sv. Václava v *Liber viaticus* Jana ze Středy¹⁵⁰, jednak narození dědice trůnu Václava IV. v roce 1361. Význam, který tomu císař Karel přikládal, je zřejmý z řady mimořádně závažných aktů i listin, jež byly učiněny či vydány ve jménu čerstvě korunovaného českého krále – batolete.¹⁵¹ Zde se zastavíme, i tak se legenda o prapočátku pražské univerzitní pečeti otrásla ve svých základech.

¹⁴² Poučnou analogii poskytují vídeňská univerzitní akta. Srov. např. objednávku pečeti, kterou přesně stanovila lékařská fakulta v listopadu 1404 (Gall, *Die Insignien der Universität Wien*, s. 34).

¹⁴³ Viz k tomu Reinhard Schneider, *Karolus, qui et Wenceslaus*, in: K.-V. Jäschke und R. Wenskus (Hgg.), *Festschrift für Helmut Beumann*, Sigmaringen 1977, s. 365–387.

¹⁴⁴ Naposledy srov. Wolfgang Eric Wagner, *Universitätsstift und Kollegium in Prag*, Wien und Heidelberg, Berlin 1999, zvl. s. 238–243.

¹⁴⁵ Možnost, že by *W* mělo identifikovat postavu světce, nepřichází v úvahu, neboť pak by mu musela předcházet ještě sigla pro [Sanctus]. Tak tomu příkladně bylo na sekretu olomouckého biskupa Jana Volka (1334–1354). Zelenka, *Bemerkungen zum Siegel*, s. 184 proto usoudil, že *W* na univerzitní pečeti mohlo znamenat křesťanské jméno Karla IV. Podle Krejčíka, *Pečeť v kultuře středověku*, s. 258, mohlo *W* připomínat jak jméno světce, tak i první jméno Karlovo.

¹⁴⁶ Chmiel, *Pieczenie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, s. 276.

¹⁴⁷ Podle Morawa, *Die Hohe Schule in Krakau*, s. 531, je nemístné mluvit o existenci univerzity v Krakově již od roku 1364.

¹⁴⁸ Více k tomu Zelenka, *Bemerkungen zum Siegel*, s. 182.

¹⁴⁹ Otázka vzniku univerzitního typáře si vyžadá další specializované analýzy. Přihlédnout bude např. třeba k použití majuskuly, kterou od poloviny 14. století postupně vytlačovala minuskula, jak tomu již např. bylo na císařské pečeti Karla IV. cca z roku 1355 (k tomu více Krejčík, *Pečeť v kultuře středověku*, s. 283).

¹⁵⁰ Při diskusí k mé přednášce na VIII. plenárním zasedání Centra mediévistických studií 28. února 2001 prof. Jaromír Homolka vyslovil názor, že *Liber viaticus* vznikl k počtu narození dědice trůnu Václava IV. v roce 1361.

¹⁵¹ Řadu podrobností uvádí Jiří Spěváček, *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 44–53.

Shrnutí

Spolehlivě lze mít za prokázané, že třífakultní univerzita měla vlastní velkou pečeť a že tato pečeť byla totožná s pečetním obrazem dochovaného stříbrného typáře. Nejisté naopak je, zda se „větší“ pečeť právnické univerzity shodovala s velkou pečeti třífakultní univerzity, neboť se nedochoval ani její otisk, ani popis. Lze to však jako pravděpodobnou domněnku připustit. První písemné doklady o velkých pečetích obou pražských univerzit pocházejí až z let 1378 až 1385. Zda však dochovaný typář vznikl až v této době, nelze zatím spolehlivě doložit, neboť v úvahu přichází i první polovina šedesátých let. S P. Morawem jsem přitom zajedno, že „bádání o nejstarších dějinách pražské univerzity zdaleka ještě nedospělo ke svému konci“.¹⁵²

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Rätselraten um das älteste Siegel der Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

In jüngster Zeit ist das älteste erhaltene Petschaft der Prager Universität, das bis heute ihr statutarisches Wappen bildet, Gegenstand eifrigen Forschens, insbesondere im Ausland. Die ältere Historiographie nahm fast als selbstverständlich an, daß die Universitätsgemeinde von Anfang an ihr repräsentatives Siegel in jener traditionellen Form gehabt habe, wie sie von dem wertvollen, aus dem 14. Jh. stammenden silbernen Typar gleichsam für alle Zeiten vorgegeben war. Und übereinstimmend damit urteilte man bis heute fast einhellig, daß das Typar des großen Siegels aus der Anfangszeit der Prager Universität stammt, d.h. aus der Zeit noch vor 1350. Die Legende des Prager Siegels (SIGILLVM: VNIVERSITATIS. SCOLARIVM. STVDII: PRAGENSIS+) hatte bislang keine größeren Zweifel aufkommen lassen, obgleich sie im Vergleich mit anderen so ziemlich vereinzelt dasteht.

Gerade die Legende des Prager Siegels bietet nach Peter Moraw das Beispiel eines sozialen und letzten Endes auch machtpolitischen Problems zwischen den Juristen und Nichtjuristen in der Anfangszeit der Hohen Schule Karls IV. Ihre Terminologie berücksichtige nämlich nur die juristische Gemeinschaft. Von tschechischer Seite ist dies von Jiří Kejř bezweifelt worden, dem zufolge der Ausdruck *scholares* hier allgemein alle bezeichne, die zum Generalstudium gehörten. Peter Moraw hat seine Auffassung dann in einer Studie unter dem Titel *Das älteste Prager Universitätssiegel in neuem Licht* (1999) weiter ausgeführt. Das Prager Universitätssiegel aus der Zeit um 1350 sei ihm zufolge an sich kein Beleg für eine „Universität“, oder genauer gesagt für „Studien“ als solche, sondern nur für eine Juristenschule des bolognesischen Typs. Es sei deshalb auch möglich, daß das erhaltene Rektoratssiegel (*Sigillum rectoratus Pragensis universitatis*), das sich durch die Darstellung der Maria zu seinem Pariser Vorbild bekannte, als Gegengewicht bzw. als „Gegenmodell“ in Prag wirkte. Weiter könne eingeräumt werden, daß das Siegel aus dem Jahre 1372 der verselbständigten Juristenuniversität zugefallen sei, der es auch „historisch“ zugehörte. Am wenigsten wahrscheinlich scheint ihm die Möglichkeit einer gemeinsamen Verwendung ein und desselben Siegels, da das Petschaft neben Insignien und Matrikel zu der konstituierenden Grundausstattung einer jeden Universität und zu ihrem Eigentum gehörte. Nach P. Moraw spreche alles für die Annahme, daß die Juristenuniversität während ihres Bestehens ihr „eigenes“ Siegel besessen habe und daß die aus drei Fakultäten bestehende Universität bis 1409/1417 auf das Rektoratssiegel angewiesen war.

Aufgrund von Analysen von Quellen, die P. Moraw nicht berücksichtigt hatte, kann man im Gegenteil für erwiesen ansehen, daß die Drei-Fakultäten-Universität ein großes Siegel ihr eigen nannte und daß dieses Siegel mit dem Siegelbild auf dem erhaltenen Silbertypar identisch war. Unsicher hingegen ist, ob das belegte

¹⁵² Moraw, *Das älteste Prager Universitätssiegel*, s. 151.

„größere“ Siegel der Juristenuniversität mit dem großen Siegel der Drei-Fakultäten-Universität übereinstimmte, denn weder sein Abdruck noch seine Beschreibung haben sich erhalten. Doch auszuschließen ist diese Annahme auch nicht. Da beide Universitäten ihre Privilegien von den Gründungsurkunden für die gesamte Prager Hohe Schule ableiteten, war es für sie beinahe unerlässlich, unter bestimmten Umständen auch nach außen hin als eine Korporation aufzutreten. Unter diesem Aspekt könnte die strittige Legende eine Kompromißlösung gewesen sein. Wie dem auch sei – ob auf der Grundlage eines Vertrags oder anderweitig – die Doktoren und Magister der drei Fakultäten hielten das große Siegel in den Jahren 1408–1417 für ihr statutarisches Wappen bzw. erachteten es wenigstens nicht als unangemessen. Gerade dieser Umstand bringt auch die letzte Stütze jener Konstruktion zu Fall, die auf einer institutionellen und sozialen Auslegung des Ausdrucks *universitas scholarium* in der Legende des großen Siegels der Prager Universität begründet ist. Die ersten schriftlichen Zeugnisse der großen Siegel beider Prager Universitäten stammen erst aus den Jahren 1378 bis 1385. Ob aber das erhaltene Typar erst in dieser Zeit entstand, kann bislang nicht zuverlässig nachgewiesen werden, da auch die erste Hälfte der sechziger Jahre in Betracht kommt.

DVA ODPŮRCI OSVÍCENSTVÍ NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ A NA ARCIBISKUPSKÉM SEMINÁŘI

HEDVIKA KUCHAROVÁ

Osmnácté století se dnes většinou označuje jako století osvícenství. Pojmenování vychází z vlastního dobového označení tohoto duchovního a společenského hnutí. Přes veškerou problematičnost podobných všeobecných označení lze shrnout, že základními myšlenkami osvícenství byla polemika s dogmaty a tradicemi minulosti, vnímaná v kontrastu s vlastními způsoby myšlení, a snaha o svobodu myšlení, o kritičnost a toleranci. Jeho vliv zasáhl všechny oblasti kultury a společnosti.¹

Jednou z oblastí, pro niž znamenalo osvícenství zásadní změnu, byla náboženská problematika: terčem kritiky se stávají teologické otázky, církev a církevní struktury, možnost a pojetí tolerance. Zpochybnění základních křesťanských (anebo vůbec náboženských) principů nebylo pochopitelně plodem až 18. století; lze připomenout anglického deistu Herberta of Cherbury, dále Thomase Hobbese, Pierra Bayle, který ve svém *Dictionnaire historique et critique* dovozuje nedokazatelnost existence Boží a nesmrtnosti duše, nebo panteistické ideje B. Spinozy. Během osmnáctého století však protikřesťanské a protináboženské tendence zesilují; v jeho první polovině vystupují do popředí angličtí deisté (A. Collins, J. Toland, M. Tindal), později představitelé francouzského osvícenství (Voltaire, J. J. Rousseau, D. Diderot, C. A. Helvétius a další). Osvícenství a náboženské myšlení však nestály výhradně v rozporu; kritičnost vůči náboženství a církvím, vedoucí až k jejich odmítání, byla výrazným, ale nikoli jediným aspektem tohoto různorodého hnutí, které zahrnovalo velké množství názorových proudů a pozic. Ti, kteří akceptovali jeho mírnější podoby, nebo směry vycházející přímo z řad katolické církve, ostře polemizovali s protináboženskými stanovisky představitelů osvícenství francouzského nebo anglického.

Pronikání osvícenských myšlenek do českých zemí se v 18. století uskutečňovalo na poli filozofickém a teologickém bez výrazných a dramatických střetů.² Jedním z kritiků protináboženských stanovisek byl v českých zemích na počátku 70. let 18. století pozdější opat premonstrátského kláštera na Strahově Bohuslav Herwig, který v době svého působení na arcibiskupském semináři vydal dvě díla zabývající se tímto tématem. Avšak i v univerzitním prostředí nalezneme velice výraznou polemiku s osvícenskými stanovisky, jež je znalostí soudobých nejzávažnějších protivníků i rozsahem mnohem důkladnější než polemika Herwigova.

¹ J. Ritter (Hg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band I, Basel 1971, s. 620–635; W. Schneiders (Hg.), *Lexikon der Aufklärung*, München 1995, s. 9–23.

² S. Sousedík, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997, s. 281.

Autor této polemiky, Jordan Simon, patřil k řádu obutých augustiniánů poustevníků. Podle dekretu Marie Terezie z roku 1759 měly být na teologické fakultě zřízeny katedry pro augustiniánskou a tomistickou teologii a jako kandidát na obsazení augustiniánské katedry byl vybrán Kosmas Schmalpus z řádu augustiniánů poustevníků, který zde přes spory s jezuitou vyučoval od začátku 60. let.³ Schmalpus byl v roce 1767 povolán ve funkci generálního asistenta do Říma, kde se seznámil se Simonem.⁴ Rozhodnutí panovnice bylo součástí obsáhlého plánu reformy pražské univerzity, který se uskutečňoval od konce 40. let 18. století. V roce 1752 byl do čela teologické fakulty postaven státní úředník – direktor – a nově, s ohledem na praktické potřeby, byl definován obsah výuky na jednotlivých katedrách. Dekret z roku 1759 a následný příchod nejezuitů na teologickou fakultu znamenaly zásadní průlom, ačkoli faktické obsazování profesorských míst probíhalo ztěžka: Schmalpusův kolega dominikán Köpfert byl teprve roku 1761 zproštěn přísahy na neposkvrněné početí Panny Marie, která byla nezbytná pro působení na univerzitě a kterou nemohl složit vzhledem k tomu, že jeho řád se k této nauce nepřikláněl. Všechny změny v tomto období znamenaly větší podřízení správní organizace univerzity i obsahu výuky státnímu aparátu a byly předstupněm josefinských zásahů do univerzitních struktur.⁵

Jordan Simon se narodil v roce 1719 v Neustadtu nad Sálou v Bavorsku, v roce 1736 vstoupil ve Würzburgu do řádu augustiniánů, o rok později složil řeholní sliby a v roce 1742 byl v Kostnici vysvěcen na kněze. Podle svého životopisce měl temperamentní povahu; jeho život často určovaly konflikty, k nimž také přispívaly zřejmě málo diplomatické Simonovy způsoby vyjadřování a jednání. Z Kostnice, kde koncem roku 1743 vyučoval spolu s bratry filozofii, se zanedlouho za nejasných okolností vydal na cesty po Evropě. Podnik měl asi spíše soukromý ráz a Simonovi představení ho neschvalovali, on sám dával později najevo lítost nad tímto činem. Když se po třech letech vrátil, byl znovu přijat do provincie a údajně působil už roku 1746 v Erfurtu jako direktor studií. Na začátku sedmileté války byl zajat a odveden s pruským vojskem do Drážďan jako rukojmí. V roce 1758 se stal profesorem na univerzitě v Erfurtu, avšak jeho činnost neměla dlouhého trvání – následujícího roku totiž vydal spis *Meletésis verborum Christi*, v němž se kriticky vyjadřoval ke zdanění kléru a klášterů. Dílko vzbudilo pozornost mohučského arcibiskupa a kurfiřta Johanna Friedricha von Ostein a Simon byl jako státně nespolehlivý živel zbaven profesury. Poté zastával různé úřady v klášteře ve Würzburgu, až teprve kurfiřtova smrt umožnila jeho návrat na erfurtskou univerzitu. Této možnosti (spojené s profesurou církevních dějin a církevního práva) dal Simon přednost před profesurou dogmatiky ve Freiburgu v Breisgau. Univerzita v Erfurtu, kam opět nastoupil roku 1768, však pro něj nebyla šťastným místem. Zanedlouho se dostal do sporu se svými kolegy, význačným protestantským osvícenským teologem Carlem Friedrichem Bahrtem, Justem Riedelem a G. Meuselem, jimž vytýkal útoky proti zjevenému náboženství. Konflikt se posléze vyostřil natolik – a pochopitelně na sebe nabalil další vzájemná podezření a osobní antipatie – že Simonovi hrozilo v Erfurtu uvěznění, a tak musel uprchnout do Múnsterstadtu. Avšak i zde, na území podléhajícím biskupovi z Würzburgu, byla pro Simona, stíhaného úředníky mohučského kurfiřta,

³ I. Čornejová (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622–1802, Praha 1996, s. 94.

⁴ E. Winter, Josefinismus a jeho dějiny, Praha 1945, s. 48.

⁵ I. Čornejová, Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1754, Praha 1992, s. 44–51.

půda příliš horká, proto se na jaře roku 1771 vydal do Říma k řádovému generálovi. Byl přátelsky přijat, ale pokud doufal v ospravedlnění, mylil se. Jediným jeho významnějším úspěchem byl kontakt se Schmalfusem, jehož prostřednictvím se seznámil s baronem Rotenhanem, který projevil ochotu poskytnout mu útočiště na svých statcích. Se svým dobrodincem přišel v říjnu roku 1771 do Vídně, kam mezitím dorazily stížnosti z Mohuče a patrně jenom baron zabránil Simonovu hrozícímu uvěznění. Situace se však nakonec obrátila v Simonův prospěch; panovníci si nejspíše získal svým bojem proti honům na čarodějnice a odporem k protinábožensky smýšlejícím osvícencům, takže dosáhl nejenom povolení k pobytu v Čechách, ale byl dokonce jmenován císařským radou. Na podzim 1773 se stal profesorem teologie (tzv. kontroverzí) na pražské univerzitě, ovšem profesura mu byla propůjčena dočasně na dobu jednoho roku, poté měl být vypsán na její obsazení konkurs. V roce 1774 byl jmenován generálním vizitátorem řádové rýnsko-švábské provincie, posléze se znovu vrátil do Prahy a zemřel v srpnu roku 1776 v augustiniánské rezidenci ve Stránce nedaleko Mělníka. V době svého pražského působení byl rovněž radou pražské konzistoře.⁶

Simon byl bojovným zastáncem augustiniánské teologie. Jeho literární činnost je velmi rozsáhlá, Strüber uvádí devětapadesát položek, některé spisy jsou ovšem známy jenom z podání Simonových životopisců. Tato literární pozůstalost obsahuje především polemické a homiletické spisy, vlastní i překlady: z italského přeložil Muratorioho spisy, dále dílo vydané v Augsburgu roku 1771 pod názvem *Philosophie wider schöne und starke Geister* a z francouzštiny obdobný polemický spis *Theologie wider die starken Geister... oder Widerlegung des Unglaubens eines Rousseau, Voltaire und ihrer Anhänger* (Augsburg 1772). Sympatie vzbuzují jeho dílka odmítající čarodějnictví jako výsledek styku s démony a jako vinu hodnou nejkřutějších trestů, byť všechny práce snad nejsou zcela původní; podle Simona je nutno za čarodějnictvím hledat spíše podvod či fantazii a narušenou psychiku. Naukou o duši a filozofickými východisky psychologie se Simon zabýval zčásti už ve svém spisu *Parvulus tyro Augustinianus* z roku 1746 a zvláště pak v *Urteil über die Seelenlehre einiger Aerzte* z roku 1761. Nijak se netajil svým nesouhlasem se scholastickými učitelskými metodami. Řada jeho vlastních prací (zvláště v oboru kanonického práva) však nese známky nedokončenosti a spěchu.⁷

Simonův hlavní polemický spis *De religione contra libertinos* vycházel v Praze u Františka Jeřábka v letech 1773–1775.⁸ Označení na titulním listu „*ad usum auditorum*“ svědčí o tom, že byl zamýšlen jako učebnice pro potřeby posluchačů pražské univerzity. Podle Wintera tato polemická teologie „*tvrdostí tónu nezřídka připomíná barokní kontroverzní teologii*“. Avšak autor, který nebyl uzavřen reformním katolickým směrem, se k ostré polemice uchýlil především v konfrontaci s neznámějšími předsta-

⁶ K. Mareš, Der Katalog der Mitglieder der Böhmischen Provinz des Ordens der Augustiner-Eremiten (OSA) seit der Hälfte des 13. Jahrhunderts, *Analecta Augustiniana* 63, 2000, s. 395–396. Biografické heslo obsahuje jenom základní informace. Podrobně S. Strüber, P. Jordan Simon aus dem Orden der Augustiner-Eremiten, Würzburg 1930.

⁷ Bibliografický přehled viz Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1700–1910, sv. 135, München 1985. Pokud jde o autory těchto děl, neuvádí je ani Strüber, Gesamtverzeichnis, ani Deutsches Anonymen-Lexikon. Kompletní přehled Simonovy literární činnosti viz Strüber, s. 204–215, její hodnocení pak na s. 86–161.

⁸ Dobový výraz „libertini“ používá shodně jak Simon, tak Herwig. Oba dva autoři míní tímto pojmem osvícence, především pokud zamítají náboženství vůbec nebo náboženství zjevené; kořeny libertinizmu však hledali už ve starověku, u Epikura nebo Lucretia, a výběr autorů, s nimiž Simon polemizuje, dokládá, že pojem „libertini“ byl vymezen poměrně široce.

viteli francouzského osvícenství, jejichž myšlenky podle jeho soudu podřývaly veškeré náboženské citění a myšlení. V populární formě pak představil obsah *De religione* v německém díle *Die Religion Jesu Christi in acht Fastreden*, které vyšlo roku 1776 v Praze; podle údajů na titulním listu byla kázání proslovena u sv. Tomáše na Malé Straně.⁹

Není náhodou, že Simonova i Herwigova díla vycházela v přibližně stejné době, totiž na konci 60. a v první polovině 70. let 18. století – v předmluvách ke svým pracím se oba autoři odvolávají na nařízení Marie Terezie, v nichž se vyžaduje odborná teologická polemika se současným libertinstvím.¹⁰ Základem těchto nařízení byl patrně nový studijní řád pro výuku teologie z roku 1752, kde se v předpisech týkajících se profesorů scholastické teologie uvádí, že během probírání traktátu *de virtutibus theologis* se má dokazovat „proti všem ateistům, libertinům nebo deistům a všem ostatním kacířům jas světla víry, nutnost jediné viditelné církve a její nejvyšší hlavy, stála přítomnost Ducha svatého, a potom, co možná rozumně a aniž by se něco vynechalo, vést ke katolické pravdě a k poznání katolické církve z jejích neomylných znamení a prerogativ“.¹¹ Přednášky se měly konat podle tištěné knihy, seznam přednášek na rok 1753–1754 uvádí dílo jezuita Pichlera *Theologia polemica*. V roce 1770–1771 se mělo přednášet také o naturalistech a indiferentech; tím snad mohli být míněni příznivci některých osvícenských směrů.¹² Po odchodu jezuitů prošla výuka na teologické fakultě dalšími změnami. Přednášek z polemické teologie (označovala se jako kontroverzní, protože její absolvování mělo posluchače vybavit pro teologické střety s jinověrci a nevěrci) se týká dvorní dekret z roku 1777, v němž se uvádí, že učitelé dosud nemají k dispozici učebnici, z níž by mohli přednášet, a tak se, než bude tento stav změněn, předpisuje náhradní literatura.¹³ Tou však není Simonova kniha. Lze tedy usoudit, že sloužila pouze jeho posluchačům či zájemcům, kteří se chtěli seznámit s názory významných osvícenců, z církevního hlediska kontroverzními.

Struktura Simonova díla, rozděleného na tři části, je následující: první díl je věnován obhajobě přirozeného náboženství, druhý díl náboženství zjevenému, třetí, rozdělený opět na dvě části, křesťanství obecně a pak katolické víře. Jednotlivé problémy a témata, napadaná libertiny, autor nejprve zevrubně vysvětluje a pak vyvrací námitky protivníků. Z výběru témat je zřejmé, co pokládal z religiozního hlediska za nejnebezpečnější.

V úvodu prvního dílu Simon krátce vysvětluje rozdíl mezi přirozeným a zjeveným náboženstvím, původ a rozvoj náboženství a původ a rozvoj protináboženského myšlení a pověřivosti. Vůdčími osobnostmi mezi novými nepřáteli náboženství jsou Thomas Hobbes, Baruch Spinoza, John Toland, přírodní filozof a panteista Lucilio Vanini (1584–1619) a Pierre Bayle, pod jejich korouhví bojují Anthony Collins, Thomas

⁹ S. Strüber, P. Jordan Simon, s. 153 a 213.

¹⁰ Tak Herwig v dílku *Antidotum libertinismi* moderní uvádí, že vzniklo „zásluhou... naší císařovny a královny...“, která svatě ustanovila ve svých rozlehlých zemích teologicky vzdělané muže, ať už budou kázat nebo psát, aby oponovali modernímu libertinstvu“. Simon píše, že Marie Terezie „... vydala nařízení, aby se na katedře kontroverzní teologie pražské univerzity nekonaly jenom přednášky proti jinověrcům, kteří nejsou tak velkými nepřáteli vlády, státu a společnosti, ale spíše proti nejvyšší nebezpečnému šiku libertinů.“ *De religione contra libertinos* I, s. 24.

¹¹ P. K. Jaksch, *Gesetzlexikon*, 6. Bd., Prag 1828, s. 59–66.

¹² *Dějiny Univerzity Karlovy II*, s. 74.

¹³ P. K. Jaksch, *Gesetzlexikon*, 6. Bd., s. 81–82.

Woolston (anglický deista, 1670–1733), Jean-Baptiste d'Argens (1703–1771), Voltaire, Jean Jacques Rousseau a Claude-Adrien Helvétius. Knihy, kterými zaplavují Evropu, nemají žádný řád, žádný systém, neexistuje zde jednota učení, takže se výkřiky jejich autorů podobají těm, které zaznívaly u stavby babylónské věže. Nedostatek systematickosti by však bylo možné vytknout místy i Simonovi samotnému. Jednalo se však o polemiku, nikoli o originální filozofickou práci a Simon dokázal rozeznat a využít rozpory v dílech myslitelů, s nimiž polemizoval. Současníky byla Simonova práce naopak oceňována.¹⁴

Podle Simona je náboženství napadáno proto, že je nesmiřitelným nepřítelem smyslnosti a žádostivosti svých odpůrců. Ačkoli v jejich knihách neustále zaznívají slova vlastenectví, štěstí národů a států, rozkvět obchodu a rozvoj společnosti, jsou nejen nepřáteli náboženství, ale také každé společnosti, ať už má monarchické nebo republikánské zřízení.

Po pojednání o nezbytnosti a existenci náboženství obecně přechází Simon k existenci a podstatě náboženství přirozeného. Existenci Boží dokazuje proti námitkám Voltaira, častěji citovaného francouzského moralisty Saint-Évremonda a Denise Diderota. Simonovy důkazy jsou celkové utváření světa Bohem stvořeného, pohyb tohoto světa, pohyb nebeských těles, prvotní formace stvoření (*primitiva formatio*), dokonalost světa, dále „metafyzický důkaz“ (pokud skutečnosti existují jenom na základě hmoty, jak uvádí Spinoza, nebo na základě mechanických zákonů, jak by chtěl Helvétius, postrádají přiměřený důvod a základ pro svou existenci, což je protimluv), existence věci, která ukazuje k jednomu Bytí, jež existuje samo od sebe, a dokonalost tohoto Bytí. V druhém důkazu (pohyb světa) polemizuje s Tolandovým tvrzením, že pohyb je esenciální vlastností hmoty, v závěru celého pojednání se pak ostře staví proti Rousseauovu vyjádření v Emilovi, v němž Rousseau připouští existenci „nejmocnější a nejmoudřejší vůle“, která řídí svět, ale ani tato vůle, ani utváření světa (např. zda je věčný nebo zda byl stvořen) ho jako člověka nezajímají.

V jedné z dalších kapitol přešel Simon k otázkám zabývajícími se vznikem a trváním světa z hlediska příčiny vzniku, již je Bůh. Vyrovnává se tu především s učením, které Spinoza zveřejnil ve své *Etice*. Pohyb, kterým jedno těleso determinuje k pohybu nebo ke klidu těleso druhé, jež je opět determinováno k pohybu nebo ke klidu tělesem jiným, nemůže být takto nekonečný, prvním hybatelem je Bůh.¹⁵ Rovněž Spinozovo pojetí substance jako toho, co je samo v sobě a co je chápáno ze sebe sama, tj. to, k utvoření jehož pojmu není zapotřebí pojmu nějaké další věci, pokládá za chybné a vyvracející samo sebe.¹⁶ Spinozovo panteistické smýšlení je bídné sofisma, „všude sofismata, všude kruh, všude požadavek základního principu, jímž se nic nedokazuje, ale všude se vyvrací Spinozův panteismus“.¹⁷ Jeho ateismus vyvrátili ostatně už François Lamy, Buddeus, Heineccius a další, nedostatky v systému mu vytýkali i Bayle a Leibniz. Jako fantastické zamítá Simon teorie o mnohem vyšším než biblickém (podle dobově přijímaných názorů) stáří světa, opírající se o stáří čínských a egyptských dynastií a poukazuje na nedůvěryhodnost těchto zdrojů.

¹⁴ S. Strüber, P. Jordan Simon, s. 117.

¹⁵ Těleso v pohybu nebo v klidu musí být determinováno k pohybu nebo ke klidu jiným tělesem, které bylo opět determinováno k pohybu nebo ke klidu jiným tělesem, a toto opět jiným, a tak do nekonečna. B. Spinoza, *Etika*, část II, téma 3, Praha 1977 s. 127.

¹⁶ B. Spinoza, *Etika*, část I, def. 3, s. 56.

¹⁷ J. Simon, *De religione contra libertinos* I, s. 108.

Za nejjasnější důkaz existence Boží pokládá Simon duchovost duše. Směšné je Tolandovo tvrzení, že pokud Bůh mohl dát hmotě vlastnosti, jež on sám nemá (rozprostraněnost, dělitelnost), pak hmota mohla obdařit člověka dokonalostmi, které sama nemá (svobodu, vůli), a tedy z existence lidské duše nelze dokazovat existenci Boží. Augustinián uvádí různé názory týkající se jednoty duše a těla; například Leibnizova předzjednaná harmonie trpí v tomto ohledu podle Simona „*podstatnými kontradikcemi, z nichž sotva anebo vůbec nemůže být zachráněna lidská svoboda...*“¹⁸ S největší jasností a obeznameností se touto problematikou zabýval už zmiňovaný Lamy. Dále Simon dokazuje duchovost duše; prožitek svobody nebo možnosti chtít a volit přemohl i Rousseaua, který v *Discours sur l'inegalité des hommes* přiznává, že tento akt nelze vysvětlit na základě žádných mechanických zákonů.

Tolik Rousseau ve světlé chvíli, píše Simon, mnohem horší je však Voltaire, jemuž, společně s Lockem a Helvétiem, věnuje následující kapitolu. Podle Helvétia spočívá veškerá duše v člověku v tom, že je schopen fyzické citlivosti a má paměť. Potom by však sotva byl rozdíl mezi člověkem a zvířaty. Jako zásadní příklad, na němž lze rozdíl mezi lidskou duší a zvířecí „duší“, vidí Simon v užívání řeči: zvířata nemluví proto, že nedosahují kvalit myšlení, které řeč umožňují. Stačí pominout oblast fyzických vjemů, které jsou člověku a zvířatům společné a poukázat na duchovní možnosti dané pouze člověku.

Úvahy o nesmrtnosti duše se nesou spíše v rovině moralistní. Po odkazech na Lucretia cituje Michela de Montaigne, že smrt je okamžitá věc, čtvrt hodiny utrpení, které nepokračuje a dál neškodí. Podle Voltaira vyžaduje obecné dobro, aby se věřilo v nesmrtnost duše; jinde však tentýž autor tvrdí, že duše není oddělitelná od těla, a tudíž zaniká ve smrti. Simon pak uvádí důkazy nesmrtnosti duše, které demonstruje jak na starověkých myslitelích, osvícených „*pouze světlem přirozeného rozumu*“, tak na svém oblíbeném Lamym. U důkazu, že ve víře v nesmrtnost duše se shodují všechny národy, si dovoluje odbočku do teorie přirozeného práva: Pufendorf omezuje přirozené právo pouze na oblast, která nepřesahuje hranice tohoto života, Leibniz však správně dokládá, že nelze pochybovat o existenci Boha, který řídí tento svět, dobré odměnění a špatné potrestání; zanedbávat při vědomí této skutečnosti péči o budoucí život, neoddělitelně spjatý s Prozřetelností Boží, je jako spokojit se s nižším stupněm přirozeného práva, který platí i u bezvěrců, a připravit poznání (*scientia*) o jeho nejkrásnější část.¹⁹

Simon pak po řadě probírá jednotlivé libertiny a jejich námitky týkající se nesmrtnosti lidské duše. Jmenován je zde Pierre Bayle, znovu Michel de Montaigne, La Mettrie a Anthony Collins, který se domnívá, že není nutné připustit posmrtný život, aby bylo učiněno zadost božské spravedlnosti. Proti Collinsovi se obrací v kapitole o svobodné vůli; Collins sice říká, že člověk dostal svobodnou vůli, aby mohl dělat to, co chce, nebo co má dovoleno; zároveň však zůstává předmětem (*subjectum*) fatální vnitřní nutnosti. Dalšími jmenovanými autory jsou Hobbes (toho ovšem zná Simon pouze z druhé ruky), Spinoza (jeho tvrzení, že v mysli neexistuje absolutní neboli svobodná vůle, ale mysl je k tomu, aby chtěla to či ono, determinována příčinou, která je determinována zase jinou příčinou, a tak donekonečna, lze vyvrátit stejně jako výrok o pohy-

¹⁸ J. Simon, *De religione contra libertinos I*, s. 126.

¹⁹ J. Simon, *De religione contra libertinos I*, s. 192–193.

bu těles), a Helvétius, který svobodu vysvětluje jako svobodnou moc a možnost chtít jednu věc a nechtít věc druhou.

V závěru první knihy rozebírá Simon přirozené právo, které pokládá za morální principy přirozeného náboženství. Tyto principy jsou podle něj pravidla, jimiž nás sama přirozenost nebo přirozené náboženství vedou k cíli, k němuž jsme stvořeni. V tomto světle se mu jako nejvíce polemické jeví výroky Hobbese, Spinozy a Helvétia. Nesmyslné jsou Hobbesovy teze, že každý má absolutní právo na zachování své existence, protože tím má také právo druhého odstranit a ničit právo by pak v tomto ohledu nebylo naprosté. Není možné, aby každý válčil proti každému. Ani před ustanovením zákonů nejsou všechny činy indiferentní, protože se zákony tvoří tak, aby co nejlépe vyhovovaly obecnému dobru, tj. existuje zde vždy předem nějaké vědomí menšího nebo většího dobra. Hobbesovo tvrzení, že vládce je vázán zákonem i proti svému svědomí, rovněž postrádá smysl, protože pokud by podle jeho principu neexistovalo před ustavením pozitivního zákona rozlišení mezi dobrem a zlem, neexistovalo by také nic, co by svědomí zavazovalo. Podle Spinozy je zase vlastní prospěch jediným pozitivním zákonem, strach z trestu pak jediným zákonem omezujícím. Helvétiovy morální principy spočívají na pocitech rozkoše a bolesti (toto tvrzení je dle Simona stejně staré jako tvrzení Epikurova), k tomu přistupuje ještě osobní prospěch. Ten a fyzická citlivost jsou původci veškeré spravedlnosti.²⁰

Proti těmto tvrzením staví autor vlastní koncept. Existují dva základní morální principy, a to lidská přirozenost (*natura humana*) a věčný Boží zákon. Přirozený zákon je právě vepsání tohoto věčného zákona nezměnitelným Božím rozhodnutím do lidské mysli.²¹ Rozdíl mezi dobrým a zlým existuje už před ustanovením pozitivního Božího zákona, dobro a zlo se z morálního hlediska svou přirozeností i podstatou liší, přirozený zákon je neměnitelný.

Z tohoto tématu vyplývá další, a sice důkaz existence Boží na základě kultu, jež se mu prokazuje. Z citací známějších autorů tu Simon uvádí Tolanda a Collinse, kteří „*...když ne všechny, tak alespoň důležitější starověké filozofy počítají k ateistům a panteistům, Toland dokonce Mojžíše a Collins Šalamouna a proroky*“.²² Závěrečná část je věnována důkazu nesmrtnosti duše – nikoli ovšem přísně filozofickému, ale spíše religiózně kulturnímu, neboť Simon tu demonstruje víru v nesmrtnost duše u národů celého světa (rozuměj pohanských). Polemické části pak patří otázkám víry v posmrtný život u Židů starozákonní doby a některým námitkám, že Židé *Starého zákona* v život po smrti nevěřili.

Druhou knihu věnoval Simon náboženství zjevenému, tedy křesťanství. Po úvodním objasnění nezbytnosti zjeveného náboženství polemizuje s libertiny v otázkách dostatečnosti pouhého rozumu jak pro člověka ve stavu padlé přirozenosti (Voltaire), tak pro smíření padlého člověka s Bohem (Tindal, Locke). Saint-Évremond tvrdí, že řádněji se chová osoba, která se řídí pouze rozumem, protože ví, že neexistuje způsob, jímž by se jí dostalo odpuštění, zatímco křesťan, který věří v odpuštění hříchů při zpovědi, nemá důvod, proč se chovat dobře, jelikož vždycky obdrží odpuštění. Podle Simona však „*racionalisté a naturalisté*“ hřeší jistěji a odvážněji, protože se nebojí budoucího trestu.

²⁰ J. Simon, *De religione contra libertinos I*, s. 281.

²¹ Simon zde cituje Laurentia Bertého, který používá citaci ze sv. Augustína.

²² J. Simon, *De religione contra libertinos I*, s. 397.

Když křesťan zhřeší, doufá, že mu bude odpuštěno, protože zná způsob, jak se usmířit; „naturalista“ tento způsob neuznává, ale protože se nebojí, ani nedoufá, a tak nic nepotřebuje.

Námítky Bayleho, že zjevení je proti rozumu, tedy Boha nehodné, a tak i nemožné, autor odmítá. „...sám Leibniz se velice zabýval touto Bayleho bezbožností, my ji odbudeme třemi slovy“, píše se značnou sebedůvěrou. Co je proti rozumu, je nepravdivé; co však zjevil Bůh, vychází ze samého zdroje Pravdy, nemůže být nepravdivé a tedy ani proti rozumu.

V kapitole nazvané *O existenci zjevení* vyvrací Simon Rousseauovy myšlenky čerpané převážně z knihy *Emil čili O vychování*, kterou nazývá „knihou, jež rozpoltila jako blesk trůny a svatostánky“. ²³ Zjevení lze dokázat jistým a neomylným způsobem. Podle Bayla je však nekonečná vzdálenost mezi důkazem metafyzickým a důkazem morálním, a důkaz zjevení zakládá pouze morální jistotu. Filozofové jeho druhu tvrdí, že jistota metafyzická a geometrická vylučují veškeré pochybnosti jak aktuální, tak možné, zatímco morální jistota vylučuje pouze aktuální. Avšak morální jistota v nejvyšším stupni vylučuje i možné pochybnosti. Podle těchto filozofů tradice, ať ústní nebo písemná, závisí pouze na člověku a podléhá omylům. Je však rozdíl mezi tradicí o věcech partikulárních, historických, a věcech všeobecných a veřejných, mezi tradicí o skutečnosti zjevené a tradicí o pouze lidských záležitostech, ať sdělované ústně nebo psané. Tradice o zjevené skutečnosti má všechny znaky neomylnosti.

Námítky proti Rousseauovým tvrzením z *Lettres de la montagne*, že fakta vyzkoušená svědectvím všeho lidu nemusí být ještě nutně pravdivá a že svědectví všech moudrých snad postačuje k potvrzení skutečnosti z řádu morálního, nikoli nadpřirozeného, odbývá spíše řečnický. V dalších kapitolách se pouští do rozboru dvou neomylných znaků zjeveného náboženství, a sice proroctví a zázraků, tedy skutečností, které byly oblíbeným terčem osvícenců. Není příliš překvapivé, že z citovaných autorů se nejčastěji vyskytují Voltaire a Rousseau. V kapitole o zázracích a jejich vztahu k přírodním zákonům uvádí i Spinozu, podle nějž jsou přírodní zákony vůlí Boží, takže kdyby se mohly přírodní zákony měnit, měnila by se vůle Boží, tedy by se měnil Bůh, a pak by nebyl Bohem.

Pohanské kultury a islám odhaluje Simon jako náboženství nepravá. Rousseau se v *Emilovi* odvažuje psát, že v Evropě jsou tři hlavní náboženství, z nichž každé proklíná a zlořečí dalším dvěma. Neustranný člověk by si měl udělat úsudek tak, že je vyzkouší a zváží jejich důvody. První, které připouští jedno zjevení, je starší a zdá se jistější; to, které uznává tři zjevení, je mladší a zdá se koherentnější; to, které uznává dvě zjevení a zavrhuje třetí, může být lepší, ale lze proti němu namítnout, že není koherentní. Simon v polemice s tímto názorem uvádí námítky proti myšlenkové soudržnosti islámu; nelze rovněž říkat, že by křesťané zlořečili židovskému náboženství, které bylo až do příchodu Mesiáše pravým náboženstvím zjeveným od Boha.

Zbytek, vlastně téměř celá druhá polovina knihy, se zabývá obhajobou *Pentateuchu* proti námítkám libertiniů a kromě morálně-filozofických otázek hraničí často s bibliстикou. Autor vyvrací Voltaireovy pochybnosti o existenci Mojžíše jako skutečné historické osoby a v závislosti na dobových názorech dokazuje, že byl autorem *Pentateuchu*.

²³ J. Simon, *De religione contra libertinos* II, s. 94.

Dále vyvrací námítky proti chronologii *Pentateuchu* a proti skutečnosti, že celé lidstvo má jen jedny rodiče – Adama a Evu. Obhajuje stvoření světa z ničeho a proti pochybovačům (Bayle, d'Argens) uvádí vysvětlení anglikánského teologa Samuela Clarke (kterého zná ovšem z francouzského překladu). Námítky proti nauce o prvotním hříchu umožňují Simonovi zabývat se obecnějšími úvahami o původu zla. V části o božském původu morální nauky obsažené v *Pentateuchu* polemizuje s Montesquieovým *Duchem zákonů* a podmíněností morálních nařízení: morální předpisy ovlivňují klimatické podmínky každé země a zákonodárci by měli brát ohled na to, co před nimi ustavila příroda. ²⁴ Z dalších autorů lze nalézt Simonova současníka Angličana Williama Warburtona, jemuž augustinián odporuje v tvrzení, že Židé *Starého zákona* neznali víru v posmrtný život.

Třetí knihu rozdělil Simon na dvě části: v první, nazvané *O křesťanském náboženství* pojednává o sporných skutečnostech vlastních křesťanství jako takovému, v druhé části *O náboženství křesťansko-katolickém* obhajuje původnost a výlučnost katolictví. V první části se soustředil téměř výlučně na vyvrácení pochybností, které měli osvícenci o osobě Ježíše Krista: je to skutečný Mesiáš, jak lze dovodit z proroctví, byť i proti proroctvím mají libertini výhrady (Saint-Évremond). Ježíš Kristus musel přijít, aby člověka vykoupil; Rousseau sice tvrdí, že Adam spíše překročil otcovské napomenutí, než se skutečně provinil, Simon však odporuje tím, že se jednalo o překročení zákona, dobrotivost Boží pak spočívá v tom, že tento pád byl vykoupen a nikoli přísně potrestán podle spravedlnosti. Proti otázce, jaký by byl Adam, kdyby nezhrěšil, cituje Pascala, že člověk bez dědičného hříchu je nerozlučitelná hádanka. Dále vyvrací Rousseauův názor, že různost kultů (židovského a křesťanského náboženství) pochází z fantazií zjevení; kdyby člověk neposlouchal jiné lidi, ale pouze to, co Bůh hovoří k jeho srdci, vládlo by na světě jediné náboženství, což je, jak Simon podotýká, náboženství přirozené, jehož patronem je právě Rousseau a jiní libertini.

Pascal přichází ke slovu na dalších místech, kde Simon obhajuje nutnost vtělení (pro člověka je stejně škodlivé poznat Boha, aniž by poznal svou vlastní ubohost, jako poznat svou vlastní ubohost a bídu bez poznání Vykupitele, který ji může uzdravit) a pravdivost proroctví o vtělení.

Události z Kristova života pojímá Simon takřikajíc konfrontační metodou. Interpretace libertiniů vychází z židovských zdrojů; je pozoruhodné, že libertini, kteří pod Voltairovým vedením pokládají židovský národ za hrubý, jednoduchý a fanatický, se zajímají o vylhané bajky o Kristově narození. ²⁵ Vedle sebe staví Simon Ježíšův portrét od francouzského církevního autora Charlese Belleta s citacemi s Rousseauova *Emila*. Dokazuje, že se vyplnila všechna proroctví o Ježíši Kristu jako o Mesiáši, pravdivé jsou evangelijní zprávy o jeho zázracích. Protivníky jsou tu především Rousseau a Woolston (známý Simonovi z francouzského překladu). Podle něj nemá svědectví apoštolů o zmrtvýchvstání žádnou váhu, jelikož to byli prostí, důvěřiví lidé; sami učedníci zlomili pečeť na hrobě, odnesli tělo a rozšířili mezi lidem, že Kristus vstal z mrtvých. V kapitole zabývající se osvícenskou kritikou prvotní církve a mučedníků se objevují odkazy na Henryho Dodwella. V důkazech o autenticitě novozákonních knih polemizuje

²⁴ J. Simon, *De religione contra libertinos* II, s. 431–432.

²⁵ J. Simon, *De religione contra libertinos* III/1, s. 70.

zuje s Tolandem a Collinsem o pravosti evangelií, jejich autorech a kritériích, podle nichž jsou odlišena od apokryfů. Obhajobě *Nového zákona* je věnován zbytek knihy, Simon si neodpustí poznámku, že i libertini musejí uznat jejich velikost – Montesquieu píše, že je to nejskvělejší dar, kterým Bůh mohl člověka oblažit, a Rousseau uvádí, že všechny knihy filozofů jsou v porovnání s evangeliem ubohé. Autor si však ve svých polemikách vesměs vystačil bez konkrétních citací.

V tomto ohledu chudší je i poslední část díla věnovaná katolickému náboženství. Simon obhajuje jeho starobylost, původnost jeho obřadů, základní dogmata (v kapitole o atributech Boha se staví proti Spinozovu a Tolandovu panteismu) a morální nauku. Tady pochopitelně přišlo na pořad vysoké oceňování panenství a panictví a zavrhování bohatství podle evangelijních rad; tato témata mohla uvést další kapitolu, dokazující, že katolické náboženství není pro společnost ani škodlivé (kdyby všichni volili život v celibátu, lidstvo by zaniklo), ani neužitečné (naprostá lhostejnost k hmotným statkům společnosti neprospívá). Námitky odpůrců jsou formulovány dosti všeobecně, konkrétně lze nalézt jenom odkazy na *Perské listy* (Montesquieu).

Zajímavější je kapitola o libertinismu a jeho škodlivosti pro společnost. Podle Simona se nemůže realizovat taková společnost, v níž by si lidé navzájem nevěřili. Důvěra nutná pro fungování společnosti pochází za prvé z toho, že každý ví, že je vázán zákonem, za druhé z toho, že má důvody tento zákon dodržovat. Neexistují však jiné pohnutky pro stanovení a dodržování zákonů zajišťujících funkční společnost, než pohnutky vycházející z náboženství. Náboženství je posledním a nejpevnějším poutem společnosti (Pufendorf).

Pramenem libertinismu je podle Simona svoboda myšlení. Tento termín má však u Simona pejorativní nádech. Zatímco katolíci se řídí jedinou naukou vycházející z neomylné autority církve, reformace rozrušila tato pouta náboženství a urovnala tak cestu libertinismu, bezvěrectví a bezbožnosti. Autor si pokládá otázku, zda je možné libertinismus ve společnosti tolerovat. Podle Bayleho a dalších autorů je bezvěrectví omylem rozumu, nikoli svobodnou možností, a proto je nelze trestat. Co chápou libertini pod pojmem tolerance? Svobodu svědomí, svobodu myšlení a svobodu cítění. Tuto žádost uznává Simon jako rozumnou a dodává, že se nelze se divit, že nachází přívržence. Cituje Collinse, že je bezprávím zbavovat člověka svobody dané mu od Boha.²⁶ Je však nutné položit si otázku, zda nárok libertinů na toleranci je oprávněný a zda ji společnost může dovolit.

Simonova odpověď zní, že společnost libertinismus tolerovat nemůže – jednak jeho principy podlamují samotné její základy, jednak kvůli naprostému nedostatku „autority“ či legitimacy libertinů, která je zakotvena jenom v jejich vlastním lidském mínění. Pokud Bolingbroke žádá, aby na místo všech pohádek byl postaven Bůh, pravda, ctnost, zákony, odplata a odměna, je třeba ptát se, co tím myslí, protože každá odnož libertinů vysvětluje tyto pojmy jinak. Ateisté jsou společnosti naprosto škodliví, deisty lze rozdělit na rigidní a mírnější; o rigidních je možné říci to samé, co o ateistech. Rozdíl mezi rigidními a mírnějšími deisty se však při rozboru jejich učení ukazuje jako zanedbatelný. Následně se Simon dostává k pojetí tolerance v rámci církve a polemizuje s pojetím tolerance u osvětců.

²⁶ J. Simon, *De religione contra libertinos* III/2, s. 207.

Eklesiologii se zabývá celá druhá polovina knihy. Polemicky laděná je kapitola o neomylnosti církve. Závěr pak Simon věnoval „analýze víry“ a důkazům o nedokonalosti ortodoxní a protestantské nauky vzhledem k nauce katolické. V tom lze najít jemný osten proti proklamovaným možnostem tolerance mezi různými křesťanskými církvemi.

V celé knize prokazuje Simon značnou zběhlost ve starší i soudobé francouzské osvícenské literatuře. Na začátku druhé části poznamenává seznam děl, které popisují zjevené náboženství jako „směšné, plebejské, a dokonce hloupé a nesrovnávající se se zdravým rozumem“.²⁷ Z čelných představitelů zná Voltaira (nejčastěji cituje *Philosophie de l'histoire*, 1756, před tím – v roce 1745 – vyšla část pod názvem *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, Simonem zřejmě citovaná jako *Les mœurs*, dále *Lettres philosophiques* – poprvé 1734 – polemiku s Pascalovými myšlenkami *Lettres sur pensées de M. Pascal* a *Lettres sur M. Locke*), dále Jeana Jacquese Rousseaua (především *Emila* [1762], pak *Discours sur l'origine de l'inegalité* [1755] a *Lettres de la montagne*), Diderota (*Pensées philosophiques*, 1746) a Helvétia (*De l'esprit*, 1758). Průběžně se odvolává na *Dictionnaire critique et historique* Pierra Bayla (poprvé 1697), od nějž uvádí ještě mimo jiné *Pensées diversées a Eclaircisse sur les athées*, často cituje Saint-Évremonda (*Jugement sur le sciences, Examen de la religion*), objevuje se Montesquieu (*L'esprit de lois* [1748], *Lettres persanes*), z méně známých pak La Mettrie (*L'homme machine*) a M. Huber (deistické *Lettres sur la religion esentielle a l'home*, od 1738) nebo markýz d'Argens. V tomto okruhu se však překvapivě ocitl i mnohem starší moralista Michel de Montaigne.

Anglické osvícence a jejich předchůdce znal Simon nejspíše převážně z francouzských překladů. Od Johna Locke uvádí především *The Reasonableness of Christianity* (1695, u Simona jako *Le christianisme raisonnable*). Hobbese najdeme třikrát – poprvé ho cituje z druhé ruky z díla dr. Harrise *Response aux difficultes, que forment les athées sur l'existence et les attributs de Dieu*, podruhé se jedná o citaci z *Leviathana*, potřetí o citace z latinsky vydaného díla *De cive* (1642). Rovněž z francouzštiny zná Collinse, a sice *Discours of Free-thinking* (1713) a další práce. Toland (*Origines judaicae*, 1709) a Tindal byli zčásti k dispozici v latině, ovšem například k Tindalovu citovanému *Christianity as Old as the Creation* (1730) existoval v té době už i německý překlad (1741). Tolandovo dílo *Christianity Not Mysterious* znal Simon z anonymní francouzské verze (*Christianisme dévoilé*), z francouzštiny rovněž Bolingbroka nebo Woolstona. Kromě toho používal různá kompendia, uvádí například jakousi *Bibliothèque angloise*.

Od Vaniniho, kritizovaného v úvodní části *De religione*, jmenuje Simon *Amphitheatrum aeternae providentiae* (1615). Ze Spinozových děl je nejčastěji uváděna *Ethica*, několikrát *Tractatus theologico-politicus*.

Při vyvracení argumentů libertinů se Simon často opírá o sv. Augustina, jak to odpovídalo i jeho řádové teologii. K Simonovým oblíbeným patří také Blaise Pascal. Jinak je škála autorů uváděných jako odpůrci osvícenství dosti nevýrazná: velice si cenil benediktina z maurinské kongregace François Lamyho (*De la connoissance de soi-meme*), objevují se odkazy na Valsecchiho (*Dei fondamenti della religione*) doporučeného ve studijních předpisech Marie Terezie, v polemice používá Simon argumenty

²⁷ J. Simon, *De religione contra libertinos* II, s. 2–3.

anglikánského teologa a filozofa Samuela Clarka (francouzský překlad *A Demonstration of the Being and Attributes of God*, 1705) nebo dokonce Huga Grotia (*De veritate religionis christianae*, 1627). Vyskytují se zde pochopitelně i jména dalších, dnes již pozapomenutých autorů. Vzhledem k tomu, že polemika s protikřesťansky nebo vůbec protinábožensky zaměřenými osvícenci tvoří značnou část Simonovy tvorby ať už původní, nebo překladatelské, a že zastávání vyhraněných katolických stanovisek patrně spolubývalo při jeho erfurtském pádu, můžeme pokládat za jisté, že se s osvícenskou literaturou skutečně důkladně seznamoval; zůstává otázkou, zda měl nějakou vlastní knihovnu a pokud ano, zda ji přivezl s sebou do Prahy a jaký mohl být její další osud.²⁸

Druhý z autorů, Bohuslav Herwig, se narodil roku 1723 v Žatci. Do strahovského kláštera vstoupil v roce 1743, o rok později složil řeholní sliby, roku 1748 byl vysvěcen na kněze. V letech 1756–1761 vyučoval filozofii v arcibiskupském semináři, v letech 1764–1770 tamtéž teologii, dále působil na různých řádových farách, v letech 1773–1774 krátce zastával úřad rektora premonstrátské koleje Norbertinum v Praze. Nedlouho před svou smrtí, v roce 1777, byl zvolen opatem strahovského kláštera; zemřel na začátku roku 1779. Během svého působení na arcibiskupském semináři vydal tři díla, a sice *Epitome dogmatica*, *Antidotum libertinismi moderni* a *Medicatio cephalica*. Poslední dvě budou předmětem našeho zájmu.

Dílko *Antidotum libertinismi moderni* vyšlo v Praze v arcibiskupské tiskárně roku 1768.²⁹ V první části pojednává autor o vzniku a vývoji libertinismu, o jeho hlavních omylech a nejnebezpečnějších účincích. Název libertinismus pochází od slova *libertas* – pod touto svobodou je míněna svoboda každého dělat, co se mu líbí. Z „nových“ libertinů uvádí autor Collinse, jehož dílo *Discours of Free-thinking* (Herwig ho uvádí v latinském překladu jako *De libertate cogitandi*) vytýká tři hlavní omyly: právo člověka svobodně filozoficky přemýšlet o jakékoli věci, včetně těch, které se dotýkají Boha a pravd nebo smyslu Písma, za druhé mínění, že všechna zjevení přinesla pouze zmatené představy o Bohu a navzájem si odporující dogmata, a za třetí, že různí démoni byli snadno osvíceného myšlení odstranění spíše než exorcisty. Z Angličanů zná ještě Tindala, zmiňuje se o Thomasu Morganovi a Thomasu Chubbovi. Pokud jde o Francouze, zaznamenává na rozdíl od velmi dobře obeznámeného Simona jména vesměs takřkajíc pouze druhé kategorie.

Libertinismus má podle Herwiga více příčin. Na prvním místě to jsou nenaplněné osobní ambice jeho přívrženců a odtud pocházející nenávisť vůči církvi a kléru vlastního národa, dále zaslepená mysl a nestydatá odvahy ducha a nakonec vlastní neznalost a přejímání omylů jiných. Tyto tři hlavní příčiny dokazuje převážně na příkladu Collinse a Tindala. Nejškodlivějšími následky libertinismu jsou podvracení náboženství, podvracení mravů, výsměch Bohu, snižování zákonů a s tím související podvracení stávajících společenských celků a společnosti jako takové, a nakonec šíření bezbožnosti. Výsměch Bohu je nejhorší zlo, které pramení z názoru, že je možné svobodně a bezuzdně přemýšlet o všech věcech. V libertinství může každý věřit, v co chce, a dělat, co

²⁸ V katalogích knihovny kláštera augustiniánů u sv. Tomáše v Praze se sporadicky vyskytují díla Voltaira nebo Rousseaua, nedá se však rozhodně říci, že by se jednalo o ucelenější soubor, který musel mít Simon k dispozici.

²⁹ Přehledně o něm S. Sousedik, *Filosofie v českých zemích*, s. 282–285.

se mu líbí, a necítí se vázán žádným zvnějšku uloženým zákonem; jeho samotnou podstatou je bezuzdná láska ke svobodě.

Druhou, obsáhlejší část spisu, tvoří obhajoba křesťanských pravd před útoky libertinů. Zde najdeme řadu témat společných se Simonem. V úvodní části dokazuje Herwig existenci jediného Boha, polemizuje s panteistickými názory Spinozy a Tolanda a odmítá, že by Mojžíš nebo jiné postavy *Starého zákona* smýšlely panteisticky nebo že by panteismus ospravedlňovaly některé biblické výroky. Proti Collinsovu a Tindalovu deismu obhajuje Boží všemohoucnost, soulad přirozeného a pozitivního zákona, Boží moudrost a prozřetelnost. V další kapitole pojednává o nezbytnosti náboženství zvláště zjeveného od Boha. Polemizuje s Humeovým názorem, že prý první náboženství vzniklo tehdy, když nějaký národ uctíval svého vymyšleného Boha pověřivěji než národy ostatní; přesnou citaci ovšem neuvádí. Nemá pravdu ani Tindal, když tvrdí, že náboženství je lest a klam kněží. Člověk je zavázán nikoli k tomu, aby myslel tak svobodně, jak se mu zachce, ale aby usiloval o myšlení v souladu s pravdou, kterou ve věcech víry a náboženství poskytuje zjevení. Za jednoho z původců nároku na onu naprostou svobodu myšlení považuje Collinse. Bůh dal člověku touhu poznávat, stejně jako obdařil jeho intelekt pozoruhodnou schopností zabývat se jakýmkoli objektem. Někteří lidé z toho ovšem vyvozují právo zabývat se tímto způsobem také Bohem, vírou a náboženstvím. Přirozený rozum však ke správnému poznání některých věcí, především náboženských pravd, nestačí.

Nejčastěji citovanými autory jsou bezesporu Collins a Tindal. Za Tindalovo „nejzvrácenější“ dílo považuje Herwig v roce 1730 vydané *Christianity as Old as the Creation* (citováno jako *Christianitas mundo coaeva*), o jehož německém překladu věděl. Zdá se však pravděpodobné, že informace o Angličanech čerpal z kompendia Urbana Thorschmidta *Vollständige Engländische Freydenker-Bibliothek*, které vycházelo v Halle v letech 1765–1767. Z francouzských osvícenců se mihne markýz d'Argens (Herwigovi patrně známý z německého překladu, vydaného podle citace roku 1756 a citovaného jako *Philosophia sanae rationis*) a La Mettrie. Stejně jako u Simona najdeme Spinozu, zde je zmiňován *Tractatus theologico-politicus*. Z německých osvícenců cituje Herwig Johanna Christiana Edelmana (1698–1767), především v souvislosti s odmítavým postojem k pozitivnímu Božímu zákonu, který překonává zákon přirozený.

Je tedy otázkou, do jaké míry znal Herwig na rozdíl od Simona osvícenskou literaturu přímo a do jaké míry byl odkázán na sekundární zdroje a dostupné německé překlady. Lze pochybovat, že by se k němu dostaly anglické originály, které by snad nebyl ani s to číst; vzhledem k tomu, že v citacích vůbec nenarazíme na Voltaira nebo Rousseaua, je pravděpodobné, že také oblast soudobé francouzské literatury mu zůstala uzavřena.

V druhém dílku, *Medicatio cephalica fatuis libertinorum mentibus salubriter accommodata*, které vyšlo v Praze, opět v arcibiskupské tiskárně, v letech 1770–1771, se Herwig vyrovnává s pokusy osvícenců o historickou kritiku Mojžíše a Ježíše Krista. Hlavním protivníkem zde byl bezesporu Toland, autor knih *Origines Judaicae* a *Nazarenus*. Kromě něj se objevuje ještě Bolingbroke a neznámý Illiveus, okrajověji také Collins (pojednání citované latinsky jako *De consummato dolo sacerdotum*, 1709), Morgan, Hume, Woolston a Chubbe.

Oba autoři se vyrovnávají s okruhy problémů, před nimiž stáli teologové tváří v tvář různorodému komplexu kritiky, požadavků a podnětů, které lze shrnout pod pojmem

osvícenství. K důležitým okruhům patřila důvěra v jednotlivce a jeho rozum a přesvědčení o jeho zdokonalitelnosti vlastními silami, z níž vyplýval zamítavý postoj k nauce o pádu a porušenosti člověka a následně odmítnutí nutnosti a autority zjeveného náboženství. S touto problematikou souvisela historická i filologická kritika hlavního pramenu zjeveného náboženství, bible, která si žádala nový přístup k biblické exegezi. Jedním z ústředních témat byl požadavek svobody svědomí a tolerance, rozšiřující se z tolerance mezi křesťany na další velké náboženské systémy, jež se u některých osvícenců setkávaly až s nekritickým obdivem, a vznášející otázky po přístupu k religióznímu myšlení „divošských národů“ a po toleranci ateismu v křesťanské společnosti. Odtud pramenilo zpochybnění legitimacy nároku jedinečnosti křesťanství, spojené s touhou po „přirozeném náboženství“ nebo po náboženství odůvodnitelném a zakotvitelném výhradně v lidském rozumu. První příznaky počínající dechristianizace evropské společnosti se promítly do diskuse o nezbytnosti náboženství jako jejího základního pouta a záruky její funkčnosti.³⁰ Obhajoby náboženství jako základu společnosti však měly za následek redukci víry na pouhý společenský tmel a jedinečnost křesťanského poselství se použila jenom jako potvrzení nepostradatelnosti náboženství v této roli.³¹

Zatímco v Herwigově případě se zdá vymezení okruhu těchto problémů (už vzhledem ke struktuře obou děl) spíše „intuitivní“, prokazuje Simon znalost postupů i hlavních zbraní soudobé apologetiky. Dodržuje oblíbené třídní schéma: 1. důkaz, že existuje „přirozený“ instinkt pro Boha a náboženství (*demonstratio religiosa*), 2. důkaz, že existuje pravé náboženství (*demonstratio christiana*), 3. důkaz, že existuje pravá církev (*demonstratio catholica*). Pro oba autory bylo těžké vést rovnocennou polemiku s vysloveně protinábožensky laděnou částí osvícenského spektra a někdy obhajují stěží uhájitelné pozice. Simon vychází z augustiniánské tradice a v polemice s osvícenci využívá jak rozporů v jejich „učení“, tak jejich uznání pro určité aspekty křesťanského poselství. Herwig vystihl jeden z hlavních rysů osvícenství: úsilí o svobodu myšlení, která byla jedním z nástrojů vyvázání jednotlivce z dosavadních tradičních myšlenkových a společenských okruhů.

Tón těchto dvou polemik snad lze lépe pochopit i ze skutečnosti, že v Čechách se za vlády Marie Terezie a především jejího nástupce začal prosazovat osvícenský model zapojení církve do státních struktur, později přecházející téměř v snahu o její přetvoření v další státní instituci. Vysloveně protikřesťanské a proticírkevní útoky se tak sice stávaly zároveň napadáním státu, ale tímto způsobem soužití byly také vytýčeny hranice, v nichž bylo lze vést z církevní strany polemiku, aniž by byly zpochybnovány právě principy vztahu osvícenského státu a jím reglementované církve.

³⁰ Z obecných prací např. H. Jedin (Hg.), *Handbuch der Kirchengeschichte V. Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung*, Freiburg 1985, zvláště s. 353–408; B. Plongeron (Hg.), *Die Geschichte des Christentums*, Bd. 10. *Aufklärung, Revolution, Restauration (1750–1830)*, Freiburg 2000; G. Martina, *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni 2. L'eta dell'assolutismo*, Brescia 1994, zvláště s. 279–321; *L'Illuminismo. Dizionario storico*, Roma 1997.

³¹ *Die Geschichte des Christentums*, s. 279–286.

Zwei Aufklärungsgegner an der Prager Universität und am erzbischöflichen Seminar

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag beschäftigt sich mit den Werken zweier Aufklärungsgegner, die an der Wende der 1760er/70er Jahre in Prag wirkten. Der erste war Jordan Simon (1719–1776) vom Orden der beschuhten Augustiner-Eremiten, dem 1773 die Professur für polemische Theologie an der theologischen Fakultät der Prager Universität anvertraut wurde. Simon verbrachte die meiste Zeit seines Lebens außerhalb der böhmischen Länder; Höhepunkt seiner wissenschaftlichen Tätigkeit war zweifellos sein Wirken an der Universität in Erfurt, wo er mit Vertretern der Ideen der Aufklärung in Streit geriet. Sehr reichhaltig ist Simons literarische Tätigkeit, eigene Arbeiten und Übersetzungen; außer Polemiken mit der Aufklärung äußerte er sich ablehnend zu den Hexenprozessen. In seiner dreibändigen lateinischen Schrift *De religione contra libertinos* (Prag 1773–1775) verteidigt er nach und nach die Religion als solche, die Offenbarungsreligion und schließlich das Christentum und den Katholizismus gegen die antireligiös denkenden Aufklärer. Er verrät sehr gute Kenntnisse der zeitgenössischen deistischen und französischen (Voltaire, Rousseau) Literatur der Aufklärung.

Der andere hier behandelte Gegner der Aufklärung war Bohuslav Herwig (1723–1779) vom Prämonstratenserorden, der am Ende seines Lebens Abt des Strahov-Klosters wurde. Seine beiden Schriften: *Antidotum libertinismi moderni* (1768) und *Medicatio cephalica* (1770–1771), entstanden im Zusammenhang mit seiner pädagogischen Tätigkeit am erzbischöflichen Seminar in Prag. Im Unterschied zu Simon zitiert er fast nie die französischen Aufklärer, besser kannte er sich bei den englischen Deisten aus, aber offensichtlich ausschließlich anhand von Übersetzungen und zeitgenössischen Kompendien. Während sich das *Antidotum* auf die Widerlegung antireligiöser Standpunkte konzentriert, wird in der *Medicatio* vor allem gegen die historische Bibelkritik polemisiert.

Nicht uninteressant ist, daß die Werke beider Autoren durch Maria Theresia angeregt wurden, die sich in ihren Studienvorschriften sowohl für eine Änderung der ungeeigneten scholastischen Methoden als auch für eine wirkungsvollere Verteidigung der religiösen Wahrheiten eingesetzt hatte.

PŘÍBĚH UKRADENÉ A ZNOVUNALEZENÉ ZLATÉ BULY KARLA IV. (1848–1854)

BOHDAN ZILYNSKYJ

Zakládací listina pražské univerzity vydaná dne 7. dubna 1348 římským a českým králem Karlem IV. patří mezi nejdůležitější diplomatické dokumenty středověkého českého státu.¹ Pražská univerzita měla samozřejmý zájem na uchování svého slavnostnějšího exempláře opatřeného královou zlatou bulou. Na její lícni straně byl vyryt obraz panovníka na trůnu, revers obsahoval schematický obraz Říma jako „hlavy světa.“ Snad ještě ve středověku došlo za neznámých okolností k odtržení zlaté buly od zakládací listiny pražské univerzity, pečeť sama se však neztratila a byla spolu s listinou uchovávána v odděleném stavu. Druhé vyhotovení listiny určené pro pražského arcibiskupa jakožto univerzitního kancléře a opatřené pouze panovníkovou voskovou pečetí bylo a dosud je uloženo v archivu metropolitní kapituly.²

Cesty univerzitního exempláře zakládací listiny a její pečeti se v roce 1848 na téměř šest let rozešly a jen šťastná náhoda pomohla tuto tehdy těžce vnímanou skutečnost napravit. Ve svém příspěvku chci na tento polozapomenutý, avšak zajímavý příběh znovu upozornit. Sfragistický aspekt problematiky jsem ponechal programově stranou, protože zlatým bulám Karla IV. věnovali pozornost specialisté.³

Je logické, že události spojené se znovunalezením zlaté buly Karla IV. poutaly k sobě v roce 1854 i krátce poté značnou pozornost, později však už byly připomínány jen sporadicky.⁴ Po roce 1945 se zmínili o ztrátě a opětném nalezení buly autoři někte-

¹ Z edic textu Karlovy listiny lze zmínit např. Archivum coronae regni Bohemiae, sv. 2, Praha 1928, č. 62, s. 67–69, nebo samostatnou publikaci Zakládací listina University Karlovy v Praze (vyd. O. Placht), Praha 1931. Obsáhlý výtah mají RBM 5/1, č. 340, s. 170–171.

² K tomuto exempláři srv. Jaroslav Eršil – Jiří Pražák, Archiv pražské metropolitní kapituly I. Katalog listin a listů z doby předhusitské (–1419), Praha 1956, č. 216, s. 69, srv. fotokopii č. 4 citovaného registáře.

³ Výklad o zlatých bulách Karla IV. podali Wilhelm Volkert, Die Siegel Karls IV., in: Kaiser Karl IV. (Staatsmann und Mäzen), München 1978, s. 309 a Josef Krása, Karlovy pečeti, in: Karolus Quartus, Praha 1984, s. 405–418 (zvl. na s. 410–412, fotografie aversu zlaté buly z r. 1347 je na s. 403). Detailnější přehled podala na širším chronologickém pozadí Zlatuše Kukánová, Soupis zlatých bul v českých a moravských archivech, SAP 40, 1990, s. 345–378. Kukánová registruje 15 dochovaných zlatých bul Karla IV. na listinách z let 1347–1358 (s. 362, 365–367), přičemž čtyři z těchto bul stvrzují listiny datované 7. dubnem 1348. Autorka se zmiňuje také o ztrátách některých exemplářů Karlovy zlaté buly (s. 359–360) včetně toho, který nás zajímá (s. 360, pozn. 90).

⁴ Srv. František Ruth, Kronika královské Prahy a obcí sousedních, díl 2, Praha 1995 (reprint původního vydání z r. 1904), s. 814, nebo Josef Podhora, K 50. výročí Ant. Richtera jun., Listy cukrovnické 47, 1928–1929, s. 224–226 (zvl. s. 225). Z německých autorů se o události zmínili Arthur Werner, Die Studenten-Legionen der Prager Universität vom 30jährigen Krieg bis 1848, Prag 1934, s. 124–125, a Wolfgang Wolfram von Wolmar, Prag und das Reich (600 Jahre Kampf deutscher Studenten), Dresden 1943, s. 263–264.

rych prací věnovaných vývoji pražské univerzity nebo jejího archivu.⁵ Na událost s poněkud detektivním příděchem nezbylo však místo v nedávno vydaných podrobných dějinách pražské univerzity.⁶

Proto nebude bez zajímavosti vylíčit ji zde obšírněji a na základě dvou typů pramenů doplnit některé neznámé podrobnosti. Využity byly v první řadě dobové tištěné materiály různého typu. Zároveň jsem přihlédl k dochovaným jednacím protokolům i jiným písemnostem z fondu akademického senátu tehdejší Karlo-Ferdinandovy univerzity.

„*Universita pražská má letos věru pamětihodné osudy, pamětihodné proto, že se podobají a shodují s mnohými ději minulosti, k jejichž oslavení se právě letos přípravy činí.*“ konstatovaly koncem července 1848 Havlíčkovy *Národní noviny* redigované tehdy V. B. Nebeským. Nepodepsaný autor citovaného příspěvku, který měl na mysli především snahu tehdejších studentů o „*přetvoru čili reformu univerzity*“ a zápas o svobodu vysokoškolské výuky, pokračoval v apoteóze studentů slovy: „*Tak slavili památku Karlova v duchu Karlova! – Tak slavil rok 1848 onen 1348.*“⁷

Tato chvála pražských univerzitních studentů byla vyslovena půldruhého měsíce po pražských svatodušních bouřích, v nichž hráli studenti tak důležitou úlohu. Právě tyto události a zvláště první den bojů, 12. červen, jsou z hlediska sledovaného tématu velmi důležité. Oba staroměstské univerzitní komplexy byly různým způsobem vtáženy do několikadenních ozbrojených střetů. Na akademické půdě v nebývalém rozsahu pobývali ozbrojení příslušníci jednoho nebo druhého znepráteného tábora a běžný způsob života vysokého učení se naprosto změnil.

Jeich nekontrolovatelný pohyb a zcela nestandardní využití univerzitních budov vytvořily stav umožňující snadnou ztrátu některých součástí inventáře. V první řadě se toto nebezpečí proměnilo v realitu v areálu Karolina, které bylo dne 12. června obsazeno granátnickým oddílem rakouské armády. Někdy v té době zmizela z místa, kde byla tradičně uchovávána, půltisíciletá zlatá bula Karla IV. O zakládací listinu univerzity, od níž byla pečeť už dříve oddělena, neprojevil pachatel zájem a ponechal ji na místě.

Nepříjemnou skutečnost zjistil ještě téhož dne vrchní univerzitní pedel Thomas Zimmerman, když provedl obhlídku budovy. Ze zamčené místnosti akademického senátu

⁵ Václav Vojtíšek, *Karlova universita vždy jen naše*, Brno 1946, s. 91–92, Josef Bergel, *Die Hauptquellen zur Geschichte der Karls-Universität*, in: *Studien zur Geschichte der Karls-Universität zu Prag*, Freilassing – Salzburg 1954, s. 19, Karel Kučera – Miroslav Truc, *Archiv University Karlovy (Průvodce po archivních fondech)*, Praha 1961, s. 38.

⁶ Krádež pečeti nezmiňují *Stručné dějiny University Karlovy*, Praha 1964, s. 187, ani *Dějiny Univerzity Karlovy*, díl 3, Praha 1998, s. 95–96 (text Jana Havránka). K událostem srv. podrobnější líčení Jana Havránka, *Karolinum v revoluci 1848*, AUC-HUCP 26, 1986, 2, s. 35–75 (o dobytí Karolina vojskem dne 12. června s. 68–70).

⁷ *Z Prahy, Národní noviny 1848*, s. 352 (č. 89 z 27. 7.). Zůstává ovšem otázkou, nakolik by se s hodnocením nepodepsaného autora ztotožnili tehdejší univerzitní profesori.

a z násilně otevřené archivní truhly, která se zde nacházela, se ztratil určitý díl inventáře. Příslušné předměty pedel vyjmenoval v přípisu zhotoveném zhruba o čtyři týdny později pro akademický senát.⁸ Na prvním místě svého šestibodového seznamu uvedl a popsal (včetně textů v opisu pečeti) právě zlatou bulu Karla IV.

Dále pedel zaznamenal, že zmizel prapor univerzitní legie, čtyři kusy mohutných (*massigene*) válcových svícňů, zvonek používaný při senátních schůzích, velké nůžky na papír a pět loktů rumělkového sukna. Potěšující jistě nebyl ani pohled na křeslo používané pražským arcibiskupem, potažené rudým sametem, z jehož lenochu kdosi samet vyfízl.

Ještě večer téhož dne sdělil pedel zjištěné skutečnosti veliteli granátnické jednotky, která Karolinum obsadila – setníku Müllerovi. Popsal mu také zlatou bulu a sdělil, jaký význam má pro univerzitu jako jediná památka na jejího zakladatele. Müller ujistil, že se pokusí bulu pro univerzitu zajistit, pedel se však následujícího dne pro jistotu obrátil na dalšího setníka, hraběte Latoura, který konal v Karolinu inspekci. Latour se pokusil provést přísné vyšetřování „mezi svými lidmi“ a 14. června předal pedelovi jako slabou náplast za ztracenou bulu alespoň blíže neurčenou stříbrnou pamětní minci, která se předtím rovněž nalézala v archivní truhle.

Pedel uvažoval o podání zprávy týkající se zlaté buly generálnímu velitelství. Hrabě Latour to z pochopitelných důvodů nepovažoval za nutné a hodlal se raději zlaté buly dopátrat se svým kolegou Müllerem. Je zajímavé, že v závěru svého přípisu pro senát pedel neopomněl zmínit se ještě jednou o praporu univerzitní legie. Aspoň v této věci bylo poněkud jasno – Müller sdělil, že prapor je uložen na generálním velitelství a bude univerzitě vrácen. Vojsko se však odhodlalo vzdát se své trofeje ze svatodušních dnů až téměř po devíti měsících, v březnu 1849.⁹

Po několikátýdenním marném čekání dospěl pedel k přesvědčení, že zlatá bula je opravdu ztracena a sdělil skutečnosti, které už byly možná veřejným tajemstvím, akademickému senátu. Jeho jménem byl s datem 10. července formulován přípis c. k. městskému hejtmanství a policejnímu ředitelství obsahující žádost o pomoc při pátrání po ztracených věcech. Na úkor ostatních postrádaných věcí zde byl zdůrazněn zvláštní význam zlaté buly, ale také praporu univerzitní legie.

Tento přípis byl odeslán až po schůzi akademického senátu konané dne 12. července, která jednala mj. i o ztrátě zlaté buly. Poprvé zde zazněl záměr odměnit nálezce, respektive osobu, která by pečeť univerzity vrátila, sumou, která by odpovídala hodnotě zlata a stříbra v ní obsaženého. V tomto smyslu se univerzitní senát obrátil na veřejnost až 25. července 1848, kdy oznámil ztrátu pečeti, podal její popis a ukončil vyhláškou příslibem odměny. Toto slovo (*Belohnung*) se objevilo i v nadpisu tiskového oznámení.¹⁰

⁸ Další výklad podávám na základě textu přípisu T. Zimmermana akademickému senátu, který je datován v Praze 8. července 1848. Srv. AUK, fond Akademický senát (1791) 1796–1882 (dále: starý AS), karton 128, č. 444/48.

⁹ Libor Jůn, *Pro rege et patria* (Akademická legie Karlo-Ferdinandovy univerzity v období tzv. koaličních válek), *Dějiny a současnost* 20, 1998, 4, s. 28.

¹⁰ Zápis o zasedání senátu ze dne 12. července i koncept německého oznámení pro listy *Bohemia* a *Prager Zeitung* d. d. Prag, 25. 7. jsou dochovány ve spisu akademického senátu č. j. 444/48 (AUK, fond starý AS, k. 128). Zkrácenou variantu textu otiskla *Bohemia* 21, 1848, č. 126 (26. 7.), s. 4.

Pátrání po zlaté bule nepřineslo v nejbližších měsících ani letech žádné výsledky. Příslušníci inteligence obou tehdy v Čechách žijících národů vnímali ztrátu zlaté buly nejen v roce 1848, ale i později jako citelné ochuzení souboru nejcennějších památek z prvo počátků pražské univerzity.

Na počátku roku 1854 nastal v celé záležitosti překvapivý obrat. Schůzi akademického senátu konanou 14. ledna zahájil tehdejší rektor Jan Nepomuk Ignác Rotter překvapivým a – jak uvedl – velmi potěšujícím sdělením.¹¹ Ostatní členové senátu se dozvěděli, že předešlého dne navštívil rektora zemský advokát JUDr. Marquard M. Eich v zastoupení zbraslavského továrníka Antona Richtera.¹² Eich předal rektorovi proti potvrzení o přijetí postrádanou zlatou bulu. Ta se podle rektorových slov dostala do Richterových rukou s velkou sbírkou starožitností, kterou koupil od vdovy po sběrateli Josefu Pachlovi.¹³ Po identifikaci zlaté pečeti se Richter rozhodl bulu vrátit univerzitě, aniž by nárokoval jakékoli finanční odškodnění.

Rektor poté navrhl, aby senát Richterovi písemně a případně také osobně poděkoval. Další děkovací přípis měl obdržet dr. Eich a radostná zpráva měla být sdělena pražskému místodržitelství i ministerstvu kultu a vzdělávání ve Vídni. Další rektorův návrh předpokládal, že zlatá bula bude napříště uložena pro větší bezpečnost nikoli v archivní truhle (*Archivkasten*), ale v univerzitní pokladně. Protože z kovové části buly (*Sigillkapsel*) odpadl jeden okraj, měl být přiletován, přičemž rektor nabízel své zprostředkování v této věci.

Zpráva nejvyššího představitele univerzity označená v zápisu o zasedání senátu jako svrchovaně důležitá byla přijata členy senátu s potěšením a akceptovány byly i rektorovy návrhy. Přítomní se usnesli, že kaligraficky provedené poděkování určené A. Richterovi a opatřené hedvábnou vazbou bude šlechtěnému továrníkovi předáno 19. ledna. Kromě toho senát rozhodl, že poskytne krátkou zprávu o nálezů deníku *Prager Zeitung*.

Všechny písemnosti uvedené v rektorově návrhu byly v nejbližších dnech vskutku vyhotoveny.¹⁴ Poděkování akademického senátu A. Richterovi je datováno 14. lednem. Vzletně formulovaný přípis nešetřil velkými slovy, když velebil řízení prozíratelnosti, která tak drahý klenot přivedla do dárcových rukou. V dalším textu je Richter ujišťován, že jeho jméno zůstane provždy vepsáno v univerzitních análech.

¹¹ Čistopis rektorovy řeči datovaný v Praze 14. 1. 1854 a opatřený číslem 397 je přiložen k protokolu ze zasedání senátu (AUK, fond starý AS, k. 84, akademický rok 1853/1854, zasedání senátu č. 7).

¹² O Richterovi pojednal podrobně Josef Podhora, K 50. výročí (srv. pozn. 3), zmyšlil se však v udání roku továrníkovy smrti, Richter zemřel ne v lednu 1879, ale o rok později. Pozornost Richterovi kupodivu nevěnoval František Dudek, Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do r. 1872, Praha 1979 (jediná zmínka je na s. 88). Krátké heslo má Biographisches Lexikon der böhmischen Ländern, Band 3, München 2000, s. 439, odvolávající se především na nekrolog v Bohemii 53, 1880, č. 6 (6. 1.), s. 4. V něm není Richterův podíl na vrácení zlaté buly zmíněn, tuto epizodu neuvedl ani Zeitschrift für Zuckerindustrie in Böhmen (Prag) 4, 1879–1880, s. 216.

¹³ Pachlovou sběratelskou činností se zabýval Karel Sklenář, Český archeologický sběratel Josef Pachel, SNM – řada A (Historie) 50, 1996, s. 1–37. Případ odcizené buly a jejího dočasného umístění v Pachlově sbírce ve Vídni není v této studii zmíněn.

¹⁴ Koncepty všech čtyř německých textů týkajících se opětného získání zlaté buly jsou uloženy v AUK Praha, fond starý AS, k. 84, pod č. j. 397/1854.

¹⁵ Koncept přípisu je sice datován 14. ledna, z kontextu však plyne, že byl sestaven až po předání děkovné adresy Richterově manželce.

Kratší a přiměřeně střízlivější text děkovného listu dr. Eichovi nese o šest dní pozdější datum a dne 20. ledna byl koncipován také přípis pražskému místodržitelství.¹⁵ Stejnou dataci nese oznámení (*Bekanntmachung*) pro deník *Prager Zeitung*, kde se mj. poukazuje na to, že Richter se rozhodl předat bulu univerzitě, když nabyl jistoty, že je totožná s pečeti ztracenou v červnu 1848. Se zprávou pro novináře se univerzitní senát opozdil, protože ti získali informaci o vrácení zlaté buly už o několik dní dříve. Dosti přesnou zprávu přinesly pražské listy už před polovinou ledna.¹⁶

Ačkoli zpráva určená pro *Prager Zeitung* i přípis zasláný na místodržitelství uvádějí, že děkovná adresa senátu byla Antonu Richterovi předána dne 19. ledna 1854 osobně, protokol z nejbližšího zasedání akademického senátu konaného 28. ledna popisuje tuto událost jinak.¹⁷

Na počátku schůze rektor sdělil, že se 19. ledna ráno odebral v doprovodu prorektora Schnabela na Zbraslav, aby adresu osobně doručili. Antona Richtera však nezastihli, a protože nebylo možno zjistit, kdy se vrátí domů, předali dokument jeho manželce, přičemž přítomen byl i na tomto místě dr. Eich. Na stejném zasedání rektor konstatoval, že těžce poškozená zlatá bula už byla opravena. Napříště měla být umístěna spolu se zakládací listinou papeže Klementa VI. v pokladní místnosti opatřené železnými dveřmi a zdvojenou uzávěrou, protože dosavadní míra zabezpečení se ukázala být nedostatečná.

V lednu 1854 se tedy zakládací listina pražského vysokého učení znovu shledala se svou pečeti. Úvahy o pozadí celého záhadného příběhu se však v této době teprve začaly rozvíjet. Pozornost věnoval znovunalezené Karlově zlaté bule hned v roce 1854 Paul Alois Klar v literárním a vědeckém almanachu *Libussa*.¹⁸ Klarova stať informuje o tom, že zakládací listina i její bula byly před rokem 1848 poměrně často ukazovány vzácným návštěvníkům české metropole. Ještě cennější je autorovo ujištění, že zlatá bula byla odnepaměti (snad od doby husitských válek) oddělena od zakládací listiny, se kterou byla od roku 1838 uložena v plechové schránce zhotovené pro tento účel.¹⁹

Zajímavým detailem je také Klarův údaj o tom, že bezbarvý, starý a uboze vyhlížející zbytek šňůry dochované (bez pečeti) na zakládací listině se svým vzhledem lišil od části šňůry znovunalezené zlaté buly. Vysvětlením této skutečnosti se Klar nezabývá, ale tím důrazněji prohlašuje, že nemůže být pochyb o totožnosti exempláře ukradeného v roce 1848 a nyní univerzitě vráceného.

Problematikou znovunalezené buly se obíral také jeden z nepodepsaných článků zařazených v závěrečné části druhého dílu rozsáhlé kolektivní práce *Illustrierte Chronik von Böhmen*.²⁰ Se vznikem tohoto díla bývá spojován jako redaktor německý autor

¹⁶ Local- und Provinzialchronik, Bohemia 27, 1854, č. 10 (12. 1.), s. 3, dále srv. č. 15 (18. 1.), s. 3 a č. 19 (22. 1.), s. 4. Bohemia však převzala první svou zprávu z vídeňského Lloydů. Z českých ohlasů srv. Zprávy pražské a z venkova (dne 16. 1.), Pražské noviny 1854, č. 14 (17. 1.), s. 4. Týž list se záležitosti věnoval znovu v č. 16 (19. 1.), s. 4 a v č. 19 (22. 1.), s. 4.

¹⁷ AUK, f. starý AS, k. 84, akad. rok 1853/1854, protokol zasedání senátu č. 8.

¹⁸ Paul Alois Klar, Darstellung der karolinischen goldenen Stiftungsbulle der Prager Universität, in: Libussa (Jahrbuch für 1855), Jahrgang 14, Prag s. d., s. 387–395.

¹⁹ V pozdějším spisku Glückseligově (srv. pozn. 20) se pořízení schránky klade (na s. 17) do r. 1841. Toto datum je souběžné se snahami tehdejšího děkana právnické fakulty Neureuttera o přestěhování nejcennějších archiválií z malé karolinské auly do archivního depotu. Srv. Kučera – Truc, Archiv, s. 37.

²⁰ Erinnerungen an die fünfhundertjährige Gründung der Prager Universität und an ihre seit 1848 verloren gewesene goldene Stiftungsbulle (Bulla aurea), in: Illustrierte Chronik von Böhmen (Ein geschichtliches

Gustav Thormond Glückselig, není však jisté, zda byl také autorem příspěvku o zlaté bule. Ten totiž není podepsán a závěrečný redakční komentář k němu obsahuje pouze konstatování, že byl napsán dobře vzdělaným vlasteneckým historikem.

Nepodepsaný autor konstatoval, že zmizení buly souviselo s početnými případy rozkrádání soukromého a veřejného majetku, zejména při uličních bojích dne 12. června. Dal také průchod svému přesvědčení, že zloděj musel vědět o hodnotě celého univerzitního archivu i o ceně ukradeného předmětu. Navíc musel být dobře instruován případným spoluzájemcem, protože bez lopaty a sochoru by mohla být krádež sotva uskutečněna.

V textu byly dále zdůrazněny zásluhy Antona Richtera, „*vysoce vzdělaného a vlasteneckého průmyslníka*“, který podle autorova tvrzení studoval v mládí na pražské univerzitě. Oproti tomu Pachtl nebyl, jak autor konstatoval, vědeckým sběratelem a praktickým znalcem pamětihodností, zvláště pak bohemikálních. Autor příspěvku tedy Pachtla z krádeže neobviňuje – nemusel vůbec vědět, že zlatá pečeť v jeho sbírce náleží pražské univerzitě.

Po nové chvále Richtera jako „*nálezce par excellence*“ se autor pokusil polemicky vyrovnat s některými dobovými názory hlásajícími, že nalezená bula nemůže být považována za totožnou se ztraceným exemplářem. Pro autora studie zůstala pravost nalezené buly stejně nepochybnou jako autenticita uherských královských klenotů znovuobjevených v roce 1853. Anton Richter, kterému byl tento příspěvek věnován, by prý prospěl českým dějinám a diplomatice, kdyby vydal pamětní spis vysvětlující okolnosti nálezu.

Richter sám se ovšem k celé záležitosti tehdy ani později v tisku nevyjádřil. Snad se k takovému pokusu necítil odborně způsobilý nebo byl příliš zaneprázdněn jinými povinnostmi. V roce 1854 se ostatně dočkal ještě jedné hvězdné hodiny. Ve funkci místopředsedy pražské obchodní a živnostenské komory přivítal na počátku června u voršilského kláštera na dnešní Národní třídě císaře Františka Josefa I. i jeho mladou choť. Richter při této příležitosti předal panovníkovi dvě pamětní básně (českou a německou).²¹ Na jinde vymezeném místě vítali mocnáře vedle profesorů univerzity také její studenti – jistě však ne ti, kteří neúspěšně bránili Karolinum 12. června 1848...

Detailnější svědectví o celé poněkud záhadné záležitosti se rozhodl podat už zmíněný historik a publicista G. T. Glückselig (1806–1867).²² Tento pražský rodák strávil značnou část svého života v Čechách, kde mu historické a filologické znalosti umožnily kariéru svobodného spisovatele. Glückselig věnoval českým reáliím poměrně značnou pozornost, znelíbil se však české veřejnosti svým vystoupením proti pravosti *Rukopisu královédvorského* v roce 1863.

Nationalwerk. .../ Herausgegeben von einem Vereine vaterlaenderischen Gelehrten und Künstler), Zweiter Band, Prag 1854, s. 703–717.

²¹ Richterovu aktivní účast při vítání panovníckého páru dokládá Lumír 4, 1854, příloha č. 27 (6. 6.), s. 106, jím předaná česká báseň byla otištěna v tomtéž ročníku Lumíru, s. 549 (č. 23 z 8. 6.).

²² Rozsáhlou souhrnnou informací otiskl Constant von Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Theil 14, Wien 1865, s. 307–311. Srv. Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, Band 1, München – Wien 1979, s. 446 a hesla v /Riegrově/ Slovníku naučném, díl 4, s. 1206 a v Ottově slovníku naučném, díl 15, s. 794–795. Glückseligův zájem o záležitost zlaté buly není v těchto příručkách zmíněn. Srv. ještě Karel Paul, Legis-Glückselig a P. J. Šafařík, ČNM 100, 1926, oddíl duchovědný, s. 132–134.

Vedle řady jiných pragensiálních a bohemikálních spisů vydal Glückselig v roce 1855 například historický a kulturně-archeologický spis o katedrále sv. Víta.²³ Souběžně připravoval od konce roku 1854 pamětní spis věnovaný opět nalezení zlaté buly, který se stal nejpodrobnějším vyličením událostí spojených s pečetí v letech 1848–1854. Knížka vyšla v důsledku historikovy těžké nemoci až před polovinou roku 1856.²⁴ Autor s ohledem na tuto skutečnost v úvodu poznamenal, že příslušný odklad byl jeho práci ku prospěchu. Mezitím prý totiž odpadly bližší nespecifikované ohledy, které omezovaly svobodu psaní o celé záležitosti.

Podrobný Glückseligův výklad z roku 1856 je rozdělen do čtyř kapitol. Autor uvádí řadu nových skutečností, cenné je i propojení jeho výkladů s hodnocením pražských událostí z roku 1848, které s šestiletým odstupem hodnotil jako politickou katastrofu.

Glückselig se předně pokusil popsat velmi složité poměry, které vládly v Karolinu před počátkem svatodušních bouří a v první jejich den. Zmínil střídavý pobyt studentských ozbrojenců, vojáků a proletářů na univerzitní půdě a naznačil tak, že jak zmatené situace byla bula ukradena (za nejpravděpodobnější termín přitom označil 12. červen). Následoval výčet kroků vedení univerzity, které měly směřovat k vypátrání buly – jako novum se objevuje tvrzení o ochotě strahovského opata Zeidlera vyplatit nálezci z vlastních zdrojů 1000 zlatých.

Na dalších stránkách autor stručně zmiňuje nalezení buly ve zbytku pachlovských sbírek v roce 1853 (část sbírky, kterou Pachtl s manželkou prodali roku 1850 za 6000 zlatých pražskému zemskému muzeu, zlatou bulu neobsahovala), koupení části předmětů včetně buly Antonem Richterem a předání cenné památky rektorovi v lednu 1854. Stručně je při této příležitosti zmíněno zprostředkování další osoby – generálního velmistra křížovnického řádu Jakuba Beera. V této části pamětního spisu byly vydány tři příspěvy akademického senátu (z roku 1848 a 1854) vztahující se k celé záležitosti.²⁵

Nejrozsáhlejší kapitola Glückseligovy knížky byla autorem příznačně nazvána *Mysterien* (s. 24–33). Autor se zde znovu vrací k poněkud záhadné osobnosti Julia Pachtla. Zkoumá především věrohodnost pozdějšího tvrzení Pachtlovy vdovy o tom, že její manžel vlastnil zlatou bulu Karla IV. přinejmenším deset let před rokem 1853. V takovém případě by opravdu muselo jít o jiný exemplář než ten, který byl ukraden z Karolina v červnu 1848.

Glückselig ovšem uvedené svědectví i jeho možné konsekvence odmítl. Odvolal se mj. na své někdejší sousedství s Pachtlem – oba bydleli koncem 40. let v malostranském domě V lázni (č. p. 520 v Saské ulici) a osobně se znali. Na základě této skutečnosti Glückselig s jistotou tvrdí, že na podzim r. 1847 Pachtl žádnou zlatou bulu ještě neměl.

Názor, že univerzitě vrácená bula pochází spíše z pražského metropolitního archivu, Glückselig odmítl akceptovat. Uvedl, že k vyvrácení těchto úvah není zapotřebí žád-

²³ Dr. Legis Glückselig, Der Prager Dom zu St. Veit (Geschichtlich und kunstarthologisch dargestellt), Prag und Leitmeritz 1855.

²⁴ Dr. Legis Glückselig, Denkschrift über die Wiederauffindung der zu dem Prager Karolinischen Universitäts-Stiftungsbrieft d. d. Pragae 7. Idus Apr. MCCCXXXVIII gehörigen Bulla Aurea, Leitmeritz und Prag 1856. Autorův úvod práce byl datován v Praze 8. května 1856.

²⁵ Jedná se o texty určené pro tisk datované 25. 7. 1848 (Legis, s. 15) a v lednu 1854 (ibid., s. 22–23) a dále o děkovnou adresu Richterovi (ibid., s. 23–24, s chybnou datací k 4. 1. 1854). Zkrácený překlad této adresy otiskl Podhora, K 50. výročí, s. 225 (s chybnou datací k 16. 1. 1854).

ného Mabillona, Dufresna, Schönemanna ani Dobrovského. Autentičnost buly, respektive její totožnost se ztraceným exemplářem ostatně po jejím vrácení univerzitě potvrdili tehdejší uznávaní odborníci: skriptor univerzitní knihovny Zimmermann, univerzitní profesor Helbig z Hirzenfeldu a vedle nich také Václav Hanka.

Slibnému názvu *Mysterien* činí zadost především ty strany, kde se Glückselig pokusil přijít záhadě zmizení zlaté buly opravdu na kloub. Mezi účastníky podivných událostí díky jeho svědectví vstupuje postava studenta pražské filozofické fakulty a později údajně techniky Franze Stabela, který pocházel z Terezína a narodil se nejspíše v roce 1823.²⁶

Glückselig Stabela používal jako písaře a poslíčka, později začal jeho služeb využívat i Pachtl a učinil z něj svého agenta ve věci nákupu starožitností. V červnu 1848 Stabel náhle zmizel z Prahy. Po svém návratu v září téhož roku se začal objevovat u Glückseliga s výtiskem toho čísla přílohy *Prager Zeitung*, v němž byla ztráta pečeti oznámena. Zároveň Glückseliga ujišťoval, že se pokusí o nalezení buly, že však k ní teď nemá přístup.

Tato prohlášení působila na Glückseliga zprvu jen kuriózně. Příběh však pokračoval – Stabel popsal svůj výtisk novin slovy *memento mori* a začal se spolu se svou fixní ideou propadat směrem k šílenství. Koncem dubna 1849 byl dopraven do pražského ústavu choromyslných, kde strávil posledních pět let svého života. Glückselig se po znovuobjevení zlaté buly, které mu pomohlo nově si vysvětlit předchozí skutečnosti, chystal vypravit za svým někdejší pomocníkem a chráněncem. Chtěl prý s sebou vzít staniový otisk pečeti, který kdysi pořídil prof. Millauer. Jak sám uvádí, doufal, že se dočká světlé chvíle a vyslechne svědectví či doznání choromyslného studenta o celé záležitosti. Stabel však brzy, 23. srpna 1854, zemřel a odnesl si své tajemství do hrobu.

Hlavním závěrem vyplývajícím z textu pamětního spisu bylo autorovo obvinění adresované tehdy už mrtvému sběrateli Josefu Pachlovi. Ten je v závěru uvedené publikace vykreslen jako inspirátor krádeže zlaté buly, kterou pak tajně zařadil do své sbírky, aniž se s ní mohl veřejně pochlubit. Pro tento bezohledný postup nenachází Glückselig žádnou omluvu. Osobu, která odcizení zlaté buly skutečně provedla, nemohl identifikovat s naprostou jistotou, přesto se mu Stabelův podíl na celé záležitosti jevil jako velmi pravděpodobný. Stojí ovšem za zmínku, že záznamy o Stabelových studijních výsledcích na filozofické fakultě prokazují výborný prospěch a nic nenasvědčuje tomu, že by se jednalo o studenta deklasovaného typu.

Glückselig přesto v závěru svého spisu nastolil tezi, že vinu za ukradení zlaté buly nesou bývalí univerzitní studenti, respektive ti z nich, kteří na počátku června 1848 fakticky ovládli Karolinum a jimž bylo tehdy vše dovoleno. Tito lidé nerespektující „*pozitivní a morální zákony*“ vesměs potřebovali peníze a byli z tohoto důvodu ochotni i k takovému činu, jaký představovalo ukradení zlaté buly. Účel svého spisu viděl Glückselig mj. v tom, že jeho prostřednictvím očistí na věčné časy pověst vojenské jednotky, která byla po obsazení Karolina 12. června 1848 činěna zodpovědnou za ztrátu zlaté buly.

²⁶ AUK, f. katalogy posluchačů, k. 146. V katalozích filozofické fakulty z r. 1845 (i. č. 436) je uveden Franz Stabel (Glückselig uvádí příjmení v podobě Stabl), syn terezínského zahradníka, který před příchodem do Prahy studoval v Litoměřicích. V následujícím roce 1846 se jeho jméno v katalozích filozofické fakulty už nevyskytuje. V dochovaných a v úvahu přicházejících katalozích studentů pražské techniky se nepodařilo doklad o Stabelově studiu najít. Katalog z r. 1848 se však nedochoval, srv. František Jílek, *Pražská polytechnika a její studenti v revolučním roce 1848*, Sborník NTM 4, Praha 1965, s. 274, pozn. 21.

Těsně po vydání svého pamětního spisu věnoval Glückselig jeden výtisk pražskému univerzitnímu archivu. V příloženém dopise datovaném v Praze 24. června 1856 a adresovaném rektorovi upozornil Glückselig na složité okolnosti vzniku své práce a neopomněl naznačit i vlastní zásluhy. Na základě inventáře pachlovské sbírky z roku 1853 totiž prý právě on poznal, že pod označením „*Kapsel von echtem Goldblech mit dem Bildniss Kaiser Karls IV.*“ se skrývá „*univerzitní poklad*.“ Následně vyvinul značné úsilí směřující k tomu, aby bulu zakoupila osoba žijící v Čechách – mecenáš se našel v osobě Antona Richtera. S ohledem na skvělé zásluhy zbraslavského továrníka si Glückselig nedovolil, jak konstatuje v dopisu rektorovi, zdůraznit na stránkách svého spisu tuto svou úlohu.²⁷

Akademický senát vzal Glückseligův dopis 5. 7. na vědomí, aniž by některý z jeho členů pocítil potřebu se k věci vyjádřit. Můžeme se jen dohadovat, jak na univerzitní profesory zapůsobilo autorovo tvrzení, že hlavní vinu na ukradení buly nesl někdo ze studentů zúčastněných v událostech roku 1848. Diskutovat kolem poloviny 50. let 19. století o vině vojska nebo studentů na událostech onoho vzdalujícího se podivného roku nebylo ostatně asi příliš vděčným námětem. Z hlediska vedení univerzity byla celá záležitost v zásadě uzavřena. Jen stručně se o ní brzy poté, na konci 50. let 19. století, zmínil univerzitní syndik a ředitel kanceláře dr. Jakub Eduard Witak. Učinil tak na stránkách svého rukopisného přehledu dějin pražského vysokého učení, které popsal od poloviny 30. let až do své současnosti.²⁸

Úvahy otištěné v souvislosti s nalezením zlaté buly v 50. letech 19. století, které jsem výše ve stručnosti reprodukoval, vyšly vesměs v německém tisku, kdežto v nepočtených českých periodikách odborného charakteru nezanechala celá záležitost žádný ohlas. Je zajímavé, že příslušné německé práce se vyznačovaly svého druhu „*futurologickým*“ aspektem. Opakovaně se zde totiž objevovala úvaha o tom, zda aspoň ve vzdáleném roce 1948 proběhnou opravdové oslavy dalšího jubilea univerzity, případně zda už bude v této době záležitost krádeže buly plně vysvětlena.

Těžko by si kterýkoli z autorů dokázal představit, že také oslavy šestistého výročí pražského vysokého učení proběhnou ve složité politické atmosféře a že při nich bude univerzita postrádat nejen zlatou bulu, ale dokonce samotnou zakládací listinu, ke které byla pečeť v roce 1348 přivěšena. Dnes převažuje názor, že vzácná památka zanikla v květnu 1945 za dramatických okolností doprovázejících odvoz části písemností pražského univerzitního archivu směrem na západ. Zcela přesné a nezpochybnitelné údaje o tom, co se vlastně stalo, budeme sotva kdy znát.²⁹

²⁷ AUK, f. starý AS, k. 87, č. j. 925/1856. Na základě tohoto dokumentu se o celé záležitosti stručně a dosti nepřesně zmínil Kučera – Truc, Archiv, s. 38. Glückseligem darovaný exemplář se v knihovně univerzitního archivu do dnešní doby nedochoval.

²⁸ AUK, f. starý AS, k. 149. Zmínka o ztrátě a vrácení pečeti se uvádí bez velkých podrobností v rámci líčení událostí z června 1848 na dvojlistu č. 34. Otázku viníka krádeže Witak neřeší.

²⁹ Dějiny Univerzity Karlovy, díl 4, Praha 1998, s. 58 (text J. Havránka) a s. 245–246 (text B. Zilynské). Srv. i Václav Vojtíšek, O archivu University Karlovy a jeho ztrátách, Archivní časopis 1, 1951, s. 86–93 (o událostech z jara 1945 na s. 88–91).

Ve stínu těchto událostí a jimi způsobené ztráty působí dnes případ krátkodobého zmizení zlaté buly v letech 1848–1854 jako drobná epizoda. Cílem tohoto článku bylo její připomenutí, protože plně vysvětlit tuto podivnou záležitost se nepodaří. Přesto (nebo právě proto) patří i tento příběh do dějin pražské univerzity a jejího archivu.³⁰

BOHDAN ZILYNSKYJ

Die Geschichte von der gestohlenen und wiedergefundenen Goldenen Bulle Karls IV. (1848–1854)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel beschäftigt sich, ausgehend von schriftlichem Material des Universitätsarchivs und gedruckten zeitgenössischen Quellen, mit einer in Vergessenheit geratenen Episode, die die von dem römischen Kaiser und böhmischen König Karl IV. am 7. April 1348 ausgestellte Gründungsurkunde der Karlsuniversität betrifft. Seine Goldene Bulle, die dieses Dokument bestätigte, wurde gemeinsam mit der Gründungsurkunde in einem Raum des Karolinums aufbewahrt.

Am ersten Tag des Prager Pfingstaufstandes vom Juni 1848 stellte gleich nach Einnahme des Karolinums durch die kaiserlichen Truppen der oberste Universitätspedell fest, daß ein Teil des Inventars aus dem Raum des akademischen Senats verschwunden war. Am empfindlichsten war der Verlust der Goldenen Bulle aus dem Jahre 1348. Die Universitätsleitung ersuchte die Vertreter der Armee um Hilfe bei der Suche und gab die ganze Angelegenheit später der Tagespresse bekannt. Indes: das Siegel wurde nicht gefunden, was nicht gerade zur feierlichen Atmosphäre des 500. Gründungsjubiläums der Prager Universität beitrug.

Durch einen glücklichen Zufall fand der Fabrikant Anton Richter aus Zbraslav die Goldene Bulle in Wien in der Antiquitätensammlung des verstorbenen Sammlers Josef Pachel. Er kaufte sie der Sammlung ab und gab sie im Januar 1854 der Prager Universität zurück. Die 1856 erschienene Gedenkschrift des deutschböhmisches Historikers G.T. Glückselig über diese Angelegenheit war bemüht, den Ruf der Truppen reinzuwaschen und bezeichnete J. Pachel als wahrscheinlichen Inspirator für den Diebstahl des Siegels. Dieser Version zufolge habe der Student Franz Stabel, der nicht lange danach wegen dieser Anschuldigung verrückt wurde und 1854 in einem Prager Irrenhaus starb, den Diebstahl begangen. Heute kann nicht mehr mit Sicherheit entschieden werden, welche der beiden Varianten sich im Juni 1848 wirklich abgespielt haben. Die Gründungsurkunde mit der Goldenen Bulle ist dann übrigens bei der Evakuierung der Universitätsarchivalien im Mai 1945 erneut verschwunden.

³⁰ K důkladnějšímu zkoumání tématu mne podnítl vysvětlující komentář uvedený v rámci položky č. 1095 Bibliografie dějin československého cukrovarnictví Svatavy Šteinerové, Praha 1965, s. 118 (jde o záznam stati J. Podhory citované v pozn. 3).

UNIVERZITA KARLOVA VE DNECH MNICHOVSKÉ KRIZE 1938

JOSEF PETRÁŇ

(Profesoru Zdeňku Jindrovi k sedmdesátinám)

V den, kdy profesor finančního práva třiašedesátiletý Vilém Funk přebíral rektorský úřad, 23. září 1938, byla vyhlášena všeobecná mobilizace československé armády, aby čelila připravovanému útoku sousední nacistické říše.¹ O týden později, 30. září, byla československá vláda nucena přijmout mnichovský diktát, prováděcí nařízení o odstoupení pohraničních území státu říši. Začínat akademický školní rok v takové situaci nebylo možné. Ti ze studentů, kteří absolvovali základní vojenskou službu před začátkem studia, a někteří pedagogové mladší čtyřiceti let byli mobilizováni, jiní z pohraničních (sudetských) území neměli zatím vyjasněnu státní příslušnost vzhledem k tomu, že nové státní hranice nebyly dosud vytýčeny, když nehledíme na obecný neklid společnosti. Ministerstvo školství odložilo zápis ke studiu, stanovený na 10. až 22. října, na všech vysokých školách v republice na neurčito.² Události narušily stereotyp každodennosti, neuspořádané dění nabývalo hektického spádu, následující dny a týdny daly pocítit mnichovskou krizi.

V projevech těch dní napětí převládalo zklamání, smutek s pocitem bezradnosti nad zradou, do toho se mísila snaha najít způsob, jak dát veřejně najevo nesouhlas s politickým diktátem velmocí. Odtud lze vysvětlit i výzvu odstupujícího rektora, profesora přírodovědecké fakulty Františka Slavíka (jenž se podle úzu stával prorektorem), 23. září učitelům univerzity, kteří za své zásluhy dostali v minulosti řády a jiné pocty francouzské, anglické a italské, aby je jako protestní gesto vrátili.³

* * *

¹ K tématu J. Havránek, in: Dějiny Univerzity Karlovy, sv. 4, Praha 1998, s. 47; B. Zilynská, Karlova univerzita v letech 1938–1945 v dokumentech Archivu UK, in: II. setkání archivářů vysokých škol ČR (Sborník referátů), Brno 1999, s. 20–26; P. Mates, K situaci na vysokých školách v období tzv. II. republiky, AUC-HUCP 29, 1989, 1, s. 101–112.

² Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), AS, Protokol podání k akademickému senátu 1938–39, č. 227, přípis z MŠANO ze 4. 10. 1938 (ministerstvo školství odsunuje dobu řádného zápisu vzhledem k situaci až do dalších rozhodnutí); vyhláška byla publikována v novinách v následujících dnech.

³ AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1937–38, č. 4027; AUK, Protokol o zasedání Akademického senátu 4. října 1938, B 6/57, kart. 45, s. 13–14; další prameny rovněž B 6/56, kart. 44. O vracení řádů a vyznamenání se tu rozvinula debata k nejasnému pokynu rektora Slavíka z 23. září, č. 4027, 1937/38. Došlo ke shodě, že by se měly vrátit řády a vyznamenání udělené vládami cizích států, nikoli členství v učených společnostech; věc byla ponechána úvaze každého jednotlivce, nebylo přijato žádné závazné stanovisko. Rektorát žádal pouze z důvodů evidenčních, pokud se někdo z pedagogů univerzity rozhodne vrátit cizozemské pocty, aby mu to ohlásil (pocty měli jednotlivci vrátet na vyslanectví cizích států). V Protokolu podání k akademickému senátu 1938–39 jsou pak k 6. říjnu 1938 evidována vrácení francouzských vyznamenání Officier de l'Instruction publique: soukromý docent Quido Vetter, přírodovědecká fakulta (č. 230); soukromý docent Antonín Frinta, filozofická fakulta (č. 235); profesor Josef Chlumský, filozo-

Jinak se vyvíjela situace na pražské německé univerzitě. Když tam nastoupil 23. září úřad rektora jedenašedesátiletý profesor pedagogiky na filozofické fakultě Ernst Otto, nezbylo mu než konstatovat, že nepřichází v úvahu svolat akademický senát, protože nejsou k dosažení někteří děkani, proděkani, ani další senátoři.⁴ Stalo se to v důsledku předcházejících událostí během válečných příprav. Na zářijovou výzvu vůdce pokusu o puč Sudetoněmecké strany (SdP) Konráda Henleina k nelojálnosti vůči republice reagoval tehdejší ministr školství Emil Franke velice rázným způsobem. Narychlo během půldne 16. září sezval rektory a děkany pražských německých vysokých škol ke schůzce, na které jim přednosta odboru vysokých škol ministerstva dr. Václav Maule položil jedinou otázku: zda souhlasí s projevem Henleina, ve kterém „vypovídá věrnost československému státu a žádá přičlenění území obývaných německou národností k německé říši“.⁵ Odpověď měla znít buď ano nebo ne. Ráno druhého dne se měli univerzitní hodnostáři dostavit opět na ministerstvo k podpisu obnoveného úředního slibu věrnosti československému státu, k zachování jeho ústavy a zákonů. Už tady protestoval tehdejší rektor německé univerzity, profesor právnické fakulty Rudolf Schranil, proti označení Henleina za „velezrádce“ v úvodní proklamaci slibu.⁶ Podle jeho vlastních slov se sice podvolil

filická fakulta (č. 236); profesor Maxmilián Křepinský, filozofická fakulta (č. 240); dále Chevalier de la Légion d'Honneur: profesor Gustav Friedrich, filozofická fakulta (č. 239); profesor Václav Libenský, lékařská fakulta (č. 261); profesor Ladislav Haškovec z lékařské fakulty vzdal se 14. října obou francouzských řádů a navíc i veškerých členství v zahraničních učených společnostech (č. 285); profesor Rudolf Kimla z lékařské fakulty vrátil dekret polské akademie věd (č. 237). Rády a vyznamenání nevrátili všichni univerzitní učitelé. K identifikaci vyznamenání jsem užil tištěného Seznamu osob a ústavů Univerzity Karlovy v Praze z roku 1938. Podobných gest protestu bylo tehdy více. Například knihovna Akademického domu v Praze z podnětu studentů vrátila knižní dar francouzské vlády, který jí zprostředkoval pražský Institut Ernsta Denise. O tom článku Studenti vracejí francouzské vládě její dar v Odpolední Národní politice 5. října 1938 (téhož dne zprávy v Národních listech, Právu lidu i v Rudém právu). Nadále čerpám z výstřížkového archivu AUK, fond Všestudentský archiv.

⁴ Otto in: Bericht der deutsche Karls-Universität in Prag über die Studienjahre 1936/7–1938/9, Praha 1942, s. 83. K danému tématu srovnej K. Kučera – M. Truc, Poznámky k fašisaci německé university pražské, AUC-HUCP 1, 1960, s. 203–228; V. Vomáčková, Německá universita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939, AUC-HUCP 4, 1963, 1, s. 3–19; autorka čerpala zejména z pozůstalosti univ. prof. W. Weizsäckera uložené v Historickém ústavu AV ČR. Výzkum obohatila zejména A. Míšková, Deutsche Professoren aus den böhmischen Ländern („Flüchtlinge“ in der Zeit vor und nach den Münchener Verhandlungen), in: M. Glettler-A. Míšková (Hgg.), Prager Professoren 1938–1948 (Zwischen Wissenschaft und Politik), Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, Bd. 17, Essen 2001, s. 27–43; táž in: Dějiny univerzity Karlovy, sv. 4, Praha 1998, s. 213–215; táž, Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945, Praha 2002, s. 37–44. Vedle Weizsäckerovy pozůstalosti čerpala autorka z rektorátních akt vídeňské univerzity; korespondence rektora pražské německé univerzity Ernsta Otty s vídeňským rektorem Fritzem Knollem je zachována rovněž v AUK, fond Německá univerzita (dále jen NU), Rektorát, kart. 17, kde jsou i další prameny, za upozornění na ně vděčím kolegyni dr. J. Ratajové.

⁵ AUK, NU, Rektorát, kart. 17; text otázky: „Stimmen Sie der Kundgebung des Führers der Sudetendeutschen Partei Hochverrätters Konrad Henlein zu, in welcher er die Treue zum tschechoslowakischen Staat gekündigt hat und die Angliederung des von Angehörigen deutscher Nationalität bewohnten Gebietes zum deutschen Reiche verlangt hat.“ Rektor Rudolf Schranil zapsal o návštěvách na ministerstvu podrobnou zprávu (Amtsvermerk s datem 17. září), která je uložena v cit. fondu. Výtah in: Bericht, s. 63. Stručnou zprávu o jednáních pod titulkem Frage an die deutschen Rektoren uveřejnil 18. září Prager Tagblatt. Viz též České slovo 18. září, Večerní České slovo 19. září aj.

⁶ Tamtéž, Amtsvermerk. Text slibu: „Ich Unterzeichneter, als Staatsbürger der Tschechoslowakischen Republik und öffentlicher Angestellter, bewusst meiner Pflicht, lehne nachdrücklich die hochverräterische Proklamation Konrad Henleins ab, in welcher er die Treue zum tschechoslowakischen Staat gekündigt und die Angliederung des von Angehörigen deutscher Nationalität bewohnten Gebietes zum deutschen Reiche verlangt hat. Um das zu bekräftigen, widerhole ich meinen Diensteid, Ich schwöre und gelobe bei meiner Ehre und meinem Gewissen, dass ich der Čechoslovakischen Republik stets Treue halten und ihrer Regierung gehorsam sein werde, dass ich sämtliche Gesetze einhalten, alle meine Amtspflichten den gültigen Gesetzen und Verordnungen gemäss fleissig, gewissenhaft und unparteiisch erfüllen, das Amtsgeheimnis nicht verraten, den Befehlen meiner Vorgesetzten folgen und in allen meinen Handlungen nur auf den Vorteil des Staates und das Interesse des Dienstes bedacht sein werde.“ V tomtož faskiklu se zachoval biano koncept prohlášení na hlavíkovém papíře rektorátu německé univerzity v Praze, o němž není známo, že by byl kdy použit: „An das Ministerium für Schulwesen und Volkskultur in Prag. Zu der von den

obnovení úředního slibu vědom si odpovědnosti za další chod univerzitní správy a vyslovil přesvědčení, že rovněž jiní hodnostáři a úředníci slib podepíší. Vzhledem k uvedené preambuli to však sotva učiní většina profesorů, především proto, že jsou členy Sudetoněmecké strany. Na námitku presidiálního šéfa ministerstva dr. Engelberta Šubrta, že tato strana byla po nezdařeném pokusu o puč právě rozpuštěna, rektor arogantně odpověděl, že rozhodnutí vlády v té věci nemá právní základ.

V nejbližších dnech měli všichni pedagogové a úředníci německé univerzity přijít podepsat obnovený slib republiky do smíchovského Zemského úřadu.⁷ Na dotaz rektora, co se stane, když se nedostaví, odpověděl údajně dr. Šubrta, aby si uvědomili, že za to ponosou s rodinami následky. Schranil pak upozornil popravdě, že vzhledem k prázdninovým dovoleným mnozí pracovníci univerzity nejsou v Praze k zastížení. Dostal odpověď, že v takovém případě lze věc zařídit poštou.

Výsledkem bylo, že část sudetoněmeckých nacionalistů z pražských vysokých škol narychlo opustila zemi. Aktivisté strany, kteří nesli vinu na přípravě puče, se po těchto rozhodných krocích vlády obávali, že budou uvězněni. Vzápětí 17. září šířila říšskoněmecká propaganda rozhlasem, že pražští hodnostáři vysokých škol podepsali protihenleinovské prohlášení z donucení před „namířenými revolvery“.⁸ Sami rektori univerzity a techniky se proti tvrzení lipského rozhlasu ohradili 18. září veřejným dopisem ministerstvu školství, v němž stvrдили, že proti nim žádného násilí užito nebylo. Jak je patrné z archivního fondu rektorátu, Schranil disciplinovaně zařídil, aby pracovníkům univerzity odešla výzva k podpisu slibu.⁹

Doručit ji všem nebylo za dané situace vždy možné. Ještě obtížnější úloha čekala nastoupivšího rektora Ernsta Otta, jenž sám patřil k nacionalistické sudetoněmecké skupině, když mu nový ministr školství Šubrta 30. září uložil, aby vyzval všechny profesory,

Professoren geforderten Erklärung nehmen die Unterzeichneten folgendermassen Stellung: Alles was der Diensteid und das Gesetz an staatsbürgerlichen Verpflichtungen zur Treue, zur Loyalität, zur Mitarbeit am staatlichen Ganzen uns auferlegt, haben wir in der Vergangenheit erfüllt und werden es ebenso in Zukunft tun. Wir sind bereit, diese unsere Verpflichtung neuerlich und feierlich zu bekräftigen. Hingegen lehnen wir es ab, das von uns gleichfalls geforderte, in seiner eigentlichen Bedeutung rein politische Urteile zu unter-schreiben. Ein Solches Urteil kommt uns, die wir alle Zusammenhänge keineswegs kennen, nicht zu. Wir wissen uns in der Ablehnung politischen Druckes einst mit den stolzesten Namen tschechischer Geistesgeschichte.“ Snad text děkana právnické fakulty E. Hoyera, o němž Míšková, Německá (Karlova) univerzita, s. 38.

⁷ Tamtéž, výzva rektora Schranila z 19. září 1938, č. j. 1129/38, s. dodatkem: „Euer Hochwohlgeboren werden ersucht, falls Sie es nicht inzwischen bereits getan haben, diesem Auftrag des Präsidiums des Ministeriums für Schulwesen und Volkskultur s c h l e u n i g s t nachzukommen.“ K tomu Schranil, in: Bericht, s. 63: „Einige jüdische Herren waren allerdings schon vorher zur Landesbehörde geeilt, um ihre Unterschrift zu leisten.“ Prohlášení učitelů něm. univ. v SÚA, MŠ, kart. 344.

⁸ Zpráva Prager Montagsblatt 19. září; tamtéž zmínka o veřejném dopise rektorů ministrovi školství.

⁹ Viz pozn. 7. Reakci všech oslovených přirozeně neznám. Zachoval se dopis přednosti lékařsko-chemického ústavu (Medizinisch-chemisches Institut) prof. Richarda Zeynka ze 17. září děkanovi lékařské fakulty dost výmluvného obsahu: „Heute morgens wurde ich vom mediz. Dekanat verständigt, bis 1^h–13^h verlässlich im Institut zu bleiben. Um etwa 1/2 11^h teilte eine weibliche Stimme telephonisch vom Dekanat aus mit, ich hätte zwischen 10 und 11 Uhr mich im Landesamt, Zborovská 160, einzufinden. Nähere Auskünfte konnte ich nicht erhalten, weder Spectabilis noch Herr Prodekan wie Herr Sekretär waren zu erreichen. Durch im Gang befindliche Untersuchungen war es mir unmöglich, das Institut innerhalb der angegebenen Frist zu verlassen und damit der telephonischen Aufforderung zu entsprechen. Ich bitte dies als meine Entschuldigung entgegenzunehmen und ersuche um orientierende Weisung, falls irgendein Missverständnis vorliegt.“ (AUK, NU, Rektorát, kart. 17). Opožděně na výzvu odpověděli z Vídne děkan filozofické fakulty prof. Karl M. Swoboda a proděkan prof. Heinz Zatschek, kteří se nedostavili na ministerstvo spolu s rektorem. Swoboda píše 23. září rektorovi: „Durch Umstände, mit denen die Durchführung der Uebersiedlung meiner hiesigen Wohnung nach Prag verbunden ist, bin ich hier einige Tage länger als vorgesehen festgehalten und habe daher mit dem Dekan Prof. Zatschek vereinbart, dass wir die Dekanatsübergabe um diese Tage verspätet vornehmen werden, zumal es gegenwärtig keine besonders dringenden Dekanatsgeschäfte geben wird.“ (AUK, NU, Rektorát, kart. 17). Dopis podobného obsahu odeslal 24. září Zatschek. Oba v té době v soukromé korespondenci dávali najevo, že se do Prahy nehodlají vrátit.

kteří odpovídají za chod ústavů, seminářů, proseminářů a dalších vědeckopedagogických institucí, aby se „ihned přihlásili u svých akademických úřadů v zájmu zajištění a odborného opatrování jim svěřeného státního majetku k nastoupení služby a k výkonu funkcí, které jsou s jejich akademickým úřadem v souvislosti“.¹⁰ Ministerstvo chtělo mít zprávu o splnění tohoto úkolu do 11. října včetně zjištění jakýchkoliv závad. Avšak ještě než uplynula tato lhůta, vyzvalo už dopoledne 4. října urgentně telefonicky rektora Ottu, aby mu ihned téhož dne předložil seznam všech nepřítomných profesorů, kteří odpovídají za univerzitní instituce.¹¹ Vyplyvalo to nepochybně hlavně z nepřehledné situace na klinikách německé univerzity.

Vzhledem k odkladu zahájení studijního roku, právě na klinikách byla nejvíc znát nepřítomnost přednostů vedle lékařů a personálu, protože tam zůstali pacienti bez náležité lékařské péče. V době válečného ohrožení za mobilizace (již se vyhnuli útekem do zahraničí někteří mladší docenti a personál) bylo nutné situaci naléhavě vyřešit. Z pověření ministra zdravotnictví se ujali 26. září vedení šesti neobsazených, téměř poloviny z celkového počtu třinácti německých klinik, přednostové fakultních klinik Univerzity Karlovy.¹² Na neurologicko-psychiatrické klinice (již dříve po smrti profesora Eduarda

¹⁰ Česky psaný přípis ministra Šubrtu z 30. září (č. j. 142327/38-IV/3), s německým překladem z 3. října, s přípisem rektora Ottu: „Den fünf Dekanaten abschriftlich zur Kenntnisnahme und sofortigen Entscheidung. In Abschrift allen Professoren u. Assistenten rekommandiert übermittle. Verzeichnis in schematischer Form dem Rektorate bis 10. Oktober vorzulegen zwecks Weiterleitung an das Schulministerium.“ v AUK, NU, Rektorát, kart. 17. Tam je rovněž úřední tištěný Personalstand der Deutschen Universität in Prag 1937–38 s rukou doplněnými adresami vyučujících, kteří nebyli přítomni ve svých stálých bydlištích (na titulním listu je poznámka: „an Stelle Adressenverzeichnisses. Beilage zum Schreiben v. 4. 10. 38 an alle 5 Fakultäten. Aufforderung z. sofortigen Dienstantritt“). Zároveň jsou tu v originálech či v opisech odpovědi jednotlivých vyučujících na výzvu k okamžitému nástupu služby, včetně vyhýbavých odpovědí henleinovských uprchlíků. Často uvádějí jako důvod, proč se nemohou vrátit, uzavření provozu železnice přes hranice; děkan lékařské fakulty prof. Karl Amersbach odpověděl nejprve na první výzvu Ottovu k návratu listem děkanátu lékařské fakulty z 3. října, kde sdělil, že ještě není v stavu podstoupit dlouhou cestu; v druhém listu z 5. října odpovídá zástupci děkana Rihlovi na jeho dopis z 24. září (zřejmě na výzvu k podpisu obnoveného smlouvy s Těgernsee v Bavorsku, že překonal následky úrazu, má však ještě silné bolesti. „Ich musste deshalb auch das vor 2 Tagen eingegangene Telegram [z 3. října, vyzývající ho k okamžitému převzetí úřadu] dahin beantworten, dass ich eine so lange Reise augenblicklich noch nicht ertragen würde. Ausserdem ist derzeit eine Reise nach Prag rein technisch garnicht möglich.“ Zároveň Amersbach odpověděl rektorovi Ottovi 8. října, že teprve teď dostal oklikou přes Mnichov jeho dopis z 3. října vyzývající ho k nástupu úřadu. „Die Ausreise aus Deutschland nach den besetzten Gebiet und der übrigen Tschechoslowakei ist uns derzeit verboten...“ Dopis stejného obsahu poslal 7. října Rihlovi. Rovněž od přednosty 2. interní kliniky prof. Wilhelma Nonnenbrucha dostal Rihl dopis ze 7. října z Klais, že právě obdržel jeho list z 3. října. „Eine Rückkehr nach Prag wird bisher noch nicht erlaubt von deutscher Seite. Ich war schon unterwegs. Sobald als möglich komme ich und ich bitte Sie nach Möglichkeit meine Interessen zu vertreten und meinen Herren zu sagen, dass sie noch etwas warten sollen. Leider konnte ich Sie auch die ganze Zeit her telephonisch nicht erreichen.“

¹¹ AUK, NU, Rektorát, kart. 17. Amstvermerk 4. října 1938: „Telephonische Mitteilung vom Ministerium für Schulwesen und Volkskultur (Ministerial-Rat Dr. Plocek) um 11 Uhr am 4. Oktober 1938. Dem Ministerium... ist ein Verzeichnis aller Professoren, die in Prag anwesend sind, und derjenigen Professoren, die abwesend sind vorzulegen, wobei bei den abwesenden Vorständen der Kliniken, Institute, Seminarier u. dgl. anzugeben ist, wie für ihre Stellvertretung vorgesorgt wurde. Diese Mitteilung wurde allen Dekanaten zur Kenntnis gebracht. Die Ausweise sind dem Ministerium... am 4. Oktober 1938 zuzustellen...“ K tomu Otto, in: Bericht, s. 84

¹² SÚA, MŠ (Ministerstvo školství), Prez. 1918–1949, sign. 4 II 3, kart. 344; dopis ministra Bukovského děkanátu lékařské fakulty německé univerzity v Praze z 25. září 1938 (kopie). AUK, Protokol podání akademického senátu 1938–39, č. 204: 4. října oznamuje usnesení profesorského sboru, že převzetí německých klinik profesory Univerzity Karlovy schvaluje (č. j. 4275/38); mělo být uloženo pod sign. B 10/6, t. j. kart. 59, kde však, podobně jako některé jiné prameny z uvedeného období chybí, ztraceny zřejmě před inventarizací fondu. Zprávy a komentáře v denním tisku např.: Případ německých klinik v Praze, České slovo 1. října; Henleinovští lékaři desertovali od práce v německé klinice v Praze, Rudé právo 1. října; Také jiné fakulty německých vysokých škol, Národní listy 1. října („Bylo by záhodno učinit okamžitě opatření, aby nejen lékařská, ale i jiné fakulty německých vysokých škol se dostaly do spolehlivých českých rukou...“); dále: Polední list 4. října, A-Zet 4. října, Venkov 5. října aj.

Gampera od 20. dubna 1938 neobsazené) se ujal neurologického oddělení Kamil Henner, psychiatrického Zdeněk Mysliveček, obě interní přijali Kristián Hynek a Josef Pelnář, otorinolaryngologickou Antonín Přecechtěl, chirurgickou Arnold Jirásek a dermatologickou František Šamberger.¹³ Kliniky byly převzaty jako léčebná zařízení Všeobecné nemocnice v Praze, nikoli jako univerzitní vyučovací ústavy.

* * *

Na mimořádné schůzi akademického senátu Univerzity Karlovy 4. října, kterou nový rektor Funk svolal na žádost profesorského sboru lékařské fakulty a prohlásil za přísně důvěrnou, se projednávaly dvě závažné věci: stanovisko k politické krizi státu a s tím související otázka stávajících poměrů na německé univerzitě v Praze.¹⁴

Rektor Funk, vědom si úlohy, kterou univerzita má jako uznávaná „strážkyně nejvyšších kulturních hodnot národních“, i její váhy v intelektuálním prostředí mezinárodním, zvažoval již předtím, než se ujal funkce, jak by měla veřejně vystoupit. Podle jeho vlastních slov, chtěl „obrátit se jakožto rektor na university cizích států, zejména pařížskou a londýnskou s ohražením proti tomuto způsobu boje proti národu našemu podnikanému. Legitimace university naší dle mého úsudku podávala se z toho, že jest kulturním střediskem národa.“¹⁵ Události však předběhly jeho záměr. Když vláda přijala ultimatum velmocí, odpadl „důvod k tomu obracet se na kulturní střediska dvou národů, které jsme považovali, bohužel za své přátele“. Proto se dohodl s kolegy, tehdy ještě rektorem Slavíkem, že by univerzita měla připravit prohlášení vyjadřující její postoj k nastalé politické situaci, k němuž – jak předpokládali – by se připojily české vysoké školy. Nebylo by určeno jen domácímu prostředí, mělo být rovněž výzvou vzdělančům

¹³ AUK, Podací protokol fakulty lékařské 1938, č. 4274 (1. října), č. 4337 (3. října), č. 4353 (5. října), č. 4413 (10. října). Novinové zprávy cit. v před. pozn. uvádějí někdy nesprávné údaje. Viz R. Schranil, Bericht, s. 64.

¹⁴ AUK, AS 1882–1851, sign. B 6/56, B 6/57, kart. 45; protokol schůze akademického senátu 4. října 1938, s. 5–6: „Na to děkan fakulty lékařské prof. Laufberger oznamuje, že včera [3. října] usnesl se profesorský sbor fakulty lékařské zaujmouti stanovisko, jež ohlašuje rektorátu, k situaci, která vznikla tím, že některé kliniky německé univerzity zůstaly opuštěny a musely být českými profesory převzaty. Stalo se tak po událostech z 24. září k pokynu vlády vzhledem k tomu, že bylo nezbytně nutné učiniti opatření pro bezpečnost osob, vzhledem k sabotování různých předpisů protiletectvé ochrany i jiných předpisů. Byla totiž při zatmění Prahy rozsvícována okna, lékařská péče vůči pacientům byla vykonávána namnoze tak, že by to mohlo být nazváno nejméně hrubou netečností lékařskou, personál ošetřující byl povětšinou vlastirádého smýšlení atd. Řečník jest toho mínění, že lékařská fakulta německé univerzity by měla být zavřena. Sbor profesorský u přítomnosti nynějšího ministra zdravotnictví prof. Dr. Mentla jednal o této otázce a přítomný ministr slíbil, že otázku tuto projedná s ministerstvem školství a národní osvěty, zejména v tom směru, aby zápis na německou universitu byly zastaveny a státní majetek a bezpečnost zajištěna. Profesorský sbor usnesl se na tomto přípisu: ‚Sbor profesorský, vyslechnuv ve své schůzi dne 3. října 1938 zprávu svých členů, kteří dne 26. září byli pověřeni vedením německých klinik, vidí jasně, že pro bezpečí nemocných, pro správné dodržování předpisů protiletectvé obrany a ředitelství nemocnice a pro bezpečnost státního majetku bylo naprosto nutno, aby tato oddělení byla českými profesory převzata.‘ Kromě toho usnesl se profesorský sbor na podání druhém, v němž označuje existenci univerzity německé za neodůvodněnou v našem národním státě. ‚Profesorský sbor lékařské fakulty Univerzity Karlovy uvažoval v této těžké chvíli o tom, co pražská německá universita měla pro kulturu a náš stát býti a čím nebyla. Viděli jsme to a vidíme jasně na každém kroku a zároveň si uvědomujeme, že právo její existence vnucenými poměry státními automaticky přestává. Na základě toho dnes pokládáme za svou povinnost, abychom svému nejvyššímu úřadu akademickému toto upozornění učinili a při tom si dovoluujeme klásti mu na srdce, aby ihned o universitě německé se stanovíste našeho ochuzeného státu a naší národní budoucnosti účinně a v dorozumění s nadřízenými úřady počal uvažovati dříve než zase formální a jiné ohledy tuto úvahu učiní nemožnou.“

¹⁵ Tamtéž, s. 3; Rektor Funk: „Uvažoval jsem již o tom, mám-li s kolegy Slavíkem projev tento dátí schváliti akademickému senátu, avšak po delších úvahách a zejména po rozhovorech s některými členy akademického senátu upustil jsem od toho, hlavně také z toho důvodu, že nebyl ani znám obsah všeho toho, co proti nám se chystalo. Chtěli jsme se, řeknu upřímně, také vyvarovati projevu, který by neodpovídaly citění mládeže akademické, již jsme chtěli uklidnit, což bylo nezbytně nutné...“

zahraničním, zejména v těch velmocích, jejichž vlády měly podíl na mnichovském diktátu.¹⁶ Očekávali hlavně úspěch mravní, nicméně se uvažovalo rovněž o tom, že provolání by mohlo mít i jistý význam politický: solidarita zahraničních intelektuálů mohla vyvinout morální nátlak na veřejnost a vlády, což by případně mohlo zapůsobit na „*příznivé stanovisko k pracem delimitační komise*“ při stanovení nové státní hranice republiky.¹⁷

Vzhledem k nepřehledné situaci a šoku, který vyhlášení mnichovského diktátu vyvolalo, nechtěli však rektor a jeho poradci jednat unáhleně bez znalosti stanoviska rekonstruující se vlády. Funk poslal už následujícího dne, v sobotu 1. října, univerzitního tiskového referenta, profesora filozofické fakulty muzikologa Josefa Huttera, aby se dotázal šéfa nového ministerstva propagandy dr. Huga Vavrečky na jeho mínění.¹⁸ Uvedené ministerstvo, zřízené 22. září, aby čelilo nacistickým pomluvám a objasňovalo domácí i zahraniční veřejnosti vládní postoje k obraně republiky, ve skutečnosti nikdy nezačalo řádně pracovat a zaniklo dříve, než si pro to vytvořilo podmínky (už 1. prosince 1938). Očekávání univerzitního senátu, který se na ně obrátil ve věci veřejného provolání, sotva mohlo naplnit, i kdyby tu byla skutečná rozhodná vůle vlády. Hutter se dostal jen k osobnímu tajemníkovi ministra a ten mu po projednání věci v pondělí 3. října tlumočil přání, „*aby vysoké školy žádného projevu nečinily*“. Vláda by však uvítala, kdyby členové univerzity, kteří mají v cizině vlivné známé, soukromou cestou „*u nich vyvolali jejich projevy naší věci příznivé*“. Stejnou odpověď dostal rektor současně od přednosty Československé tiskové kanceláře.

O tom, jak bouřlivá byla první mimořádná schůze akademického senátu následujícího dne 4. října 1938, svědčí pouhý fakt, že dvakrát byla vyhrocená diskuse přerušena a jednání prohlášeno za důvěrné a neúřední, takže se k naší lítosti neprotokolovalo.

Senátu tehdy předsedal rektor a tvořili ho prorektor (František Slavík), děkani fakult (právníké Jirí Hoetzel, filozofické Antonín Matějček, lékařské Vilém Laufberger, teologické Josef Heger a přírodovědecké Jindřich Křepelka), proděkani (právníké fakulty Jan Kapras, filozofické Vincenc Lesný, lékařské Jan Bělehrádek, teologické Josef Vašica a přírodovědecké Viktor Trkal), dále pak pět senátorů zastupujících profesorská kolegia: teologické Josef Cibulka, právníké Antonín Hobza, lékařské Kristián Hynek, filozofické Josef Šusta a přírodovědecké František Závíška.¹⁹ Na schůzi byl pozván rovněž tiskový referent univerzity profesor Josef Hutter, aby podal zprávu o jednání s ministerstvem propagandy.

¹⁶ Tamtéž, s. 3–4: rektor Funk v úvodním projevu na zasedání senátu 4. října: „Krátke poté došlo ku etapě druhé a ku známému efialtovství, jež vyvrcholilo schůzkou mnichovskou. Sešlo se nás opět několik a uvažovali jsme, nemá-li se svolati akademický senát k nějakému projevu. Byly opětně hlasy pro a proti... Ježto opětovaly se hlasy, aby akademický senát něco udělal, svolal jsem přeci jenom, jakožto rozhodnutí dilematu, ve kterém jsem se ocitnul, dnešní schůzi akademického senátu. Byl to zejména kolega Dr. Křepelka [Jindřich Křepelka, profesor anorganické chemie na přírodovědecké fakultě UK], který včera svolání této schůze ode mne žádal...“ AUK, f. LF, Podací protokol fak. lékařské 1938, č. 4289 – protokol o mimoř. schůzi profesorského sboru konané 3. října; dále z dopisu děkana lékařské fakulty Laufbergera a proděkana Bělehrádka rektorovi UK 21. října vyplývá, že podnět k svolání akademického senátu vzešel rovněž od profesorského sboru lékařské fakulty (AUK, f. AS 1882–1951, kart. 45). Podle Podacího protokolu fakulty lékařské, č. 4341 navrhl program mimořádné schůze profesorského sboru 3. října profesor Henner už 1. října: 1) odeslání dopisu pařížským fakultám a francouzské delegaci v Praze [zřejmě protest proti mnichovskému diktátu; zda byl odeslán, není známo], 2) diskuse o zápisu posluchačů německé fakulty na zdejší fakultu. Odtud se pak odvinula otázka zrušení německé fakulty. Jak svědčí Podací protokol, jednotliví studenti německé fakulty, zejména Bulhaří, se v dalších dnech zapisovali na lékařskou fakultu UK. Podle pod. prot. č. 4660 (27. října) ad., děkanát k tomu vedl zvláštní složku: „Posluchači, kteří vystoupili z ostatních fakult v ČSR“.

¹⁷ AUK, AS 1882–1951, sign. B 6/57, kart. 45: protokol schůze akademického senátu 4. října 1938. Srv. výzvy Obce čs. spisovatelů, V. Černý, Paměti 1938–1945, Brno 1992, s. 33–42.

¹⁸ Tamtéž, s. 4–5. Viz též B. Zilynská, Karlova univerzita, str. 24.

¹⁹ Složení senátu podle protokolů schůzí akademického senátu (AUK, AS 1882–1951, kart. 45) v kombinaci

V čele univerzity stáli lidé rozdílných názorů politických, kteří do jednání zasahovali různou měrou. Na křídle politicky zkušenějších a v projevech uvážlivých řečníků vynikal historik profesor Josef Šusta, který hned zkraje potvrdil rektorovo sdělení o stanovisku vládním, s tím, že podle jeho soukromé informace ani ministerstvo zahraničí není v dané chvíli pro veřejné provolání univerzity, ale uvítalo by projev, „*který bychom soukromou cestou vyprovokovali od svých přátel v cizině*“.²⁰ Rezolutnější stanovisko, hodné člena stálého rozhodčího soudu v Haagu, přednesl profesor mezinárodního práva Antonín Hobza. Souhlasil, že akademický senát by samozřejmě neměl dělat nic, co by neprospělo vládě, která byla jmenována prezidentem republiky v těchto nepříznivých mezinárodních poměrech právě téhož dne 4. října, nicméně považoval za vhodné aspoň připravit memorandum, které by v zahraničí mohlo mít váhu. Nemělo by obsahovat politické útoky nebo stížnosti na okleštění hranic státu, ale věcné právní argumenty „*proti neslýchané proceduře, která je holým násilím na národě, jenž nebyl poražen a proto nebyl povinen podrobiti se diktátu cizích států*“.²¹ Hobza v této akademické lekci mezinárodního práva pokračoval:

„*Komise berlínská [konference vyslanců vymezující prostor, kam smí postoupit německá armáda] jest aktem ryze násilnickým, je to ilegální instituce a je v našem zájmu, aby aspoň vědecký svět cizí podepřel morální situaci republiky. V případě války iure belli vše je opřeno o právo, kdežto rozhodnutí řečeného výboru neopírají se o žádný právní ani morální základ. Naše vláda by měla protestovati při každém jednotlivém aktu, jímž zabíráno jest naše území státní a protest ten opřiti o důvody. Mohla by ovšem Universita Karlova tento protest vznésti k vysokým školám zahraničním, nelze však tak činiti proti vůli a výslovnému přání vlády...“*

Razancí a právníckým uspořádáním argumentů Hobza většinu členů senátu přesvědčil. Byl vyzván, aby sestavil koncept memoranda, které po projednání v ustaveném výboru bude předloženo vládě ke schválení a ve vhodné chvíli, již tato určí, adresováno příslušným místům. Hutter k tomu na okraj podotkl, že univerzita se veřejnému projevu stejně brzy nevyhne při instalaci rektora.²² To ještě nemohl předvídat, že slavnost uvedení rektora v úřad se v dané politické situaci odsune až na 11. leden 1939, kdy projev ztratí v nových poměrech aktuálnost.²³ Na Šustův dotaz, zda memorandum bude mít charakter výhradně protestu, nebo zda obsáhne i „*část kladnou*“, odvětil Hobza rezolutně, že věcný projev musí směřovat „*proti neslýchané proceduře, která je neznámá od počátku mezinárodního práva*“. Rektor měl opatřit na ministerstvu školství autentické podklady z úředních jednání o mnichovské dohodě, pokud již nejsou po ruce v očekávané bílé knize s oficiálními dokumenty (která ani později nevyšla).

s údaji tištěného Seznamu osob UK z roku 1937/38, s přihlédnutím k výměně funkcionářů v novém školním roce, podle platných předpisů UK.

²⁰ AUK, AS 1882–1851, kart. 45: zasedací protokol, schůze akad. senátu 4. října 1938, s. 10; k tomu též koncepty v AUK, AS 1882–1951, sign. B 6/56, kart. 44.

²¹ Tamtéž, s. 11.

²² Tamtéž, s. 11.

²³ K tomu tištěná inaugurační přednáška rektora Funka 14. ledna 1939 (Daň a její zákonitost, Praha 1939), obsahující na konci krátký proslav ke studentům v duchu: „Ve vás mladých a ve vaší úspěšné práci spočívá budoucnost našeho národa, který vás bude potřebovat a vaši práce tím více, čím více jej postihla tragická nespravedlnost. Bude vyžadovati všech vašich sil a krajní snahy k nápravě...“

Stejně vzrušeně probíhala debata o německých klinikách, která vzápětí přerostla v širší problém další existence německé univerzity v Praze.²⁴ Návrh na zrušení německé lékařské fakulty obsahovalo podání profesorského sboru lékařské fakulty Univerzity Karlovy, které tlumočil děkan Vilém Laufberger.²⁵ Podle mínění některých členů senátu existence německé univerzity v Praze novými „*vnucenými poměry státními automaticky přestává*“. Nejdále v tom šel přednosta I. interní kliniky profesor Kristián Hynek poukazem na nově vznikající strukturu národního státu. „*Není nemístné připomenouti tuto okolnost, ježto zdá se, že není ve vládě zcela ujasněna koncepce státu národního, což by vyžadovalo zrušení nejen vysokého, ale i středního školství německého.*“²⁶ Někteří diskutující požadovali, aby rovněž v této věci bylo sestaveno memorandum pro světovou intelektuální veřejnost. Do emocionálně vyhraněné debaty zasáhl opět historik Šusta věcnou připomínkou velké politické závažnosti vysloveného požadavku s ohledem na stávající mezinárodní jednání o pozici republiky, v níž by univerzita neměla ztěžovat právě jmenované vládě její rozhodování podobným prohlášením bez vyjasnění názoru. „*Nelze předstíratí okolnost, že neznáme dosud [nových] hranic svého státu. Základní předpoklady budou dány skupinou pěti osob, stojících mimo náš stát. Každý náš projev bude zneužit nejhroznějším způsobem.*“²⁷ Šusta nejspíš věděl, nebo dedukoval z chování některých nacisticky orientovaných profesorů německé univerzity, že chtějí přenést její sídlo na říšské území; požadavek vznesený v té věci z české strany však nyní poslouží jako politický argument proti československé vládě.

Rozprava v akademickém senátu o uvedeném bodě se znovu vyhroutil, opět byla prohlášena za důvěrnou a k naší škodě se nezapisovala. Dozvídáme se jen to, že rektor Funk resumoval Šustův návrh, aby otázka německého školství byla stažena z programu a odsunuta k dalšímu jednání po konzultacích s ministerstvem.

Situace na německé univerzitě byla v dané chvíli skutečně kritická. Ze seznamu, který urgentně sestavily děkanáty jejích fakult na výzvu ministerstva, vyplývá, že 4. října nebylo v Praze přítomno čtyřicet sedm z celkového počtu 105 profesorů.²⁸ V evidenci byli zahrnuti jen profesori, kteří měli hlavní podíl na výuce, vedli ústavy, semináře a kliniky, nikoli docenti, asistenti a lektori. Když nepočítám tři mladší profesory, kteří ještě nebyli demobilizováni z československé armády, a jednotlivce, kteří se zdrželi díky komplikacím při návratu ze zahraniční dovolené v důsledku válečných příprav, nacházím v seznamu profesory, kteří nepodepsali slib loajality republiky a uchýlili se za hranice, zejména do Vídně, Rakouska a Bavorska. Byli mezi nimi dva děkani: fakulty lékařské (Karl Amersbach) a filozofické (Karl Maria Swoboda), kde byl nepřítomen rovněž proděkan (Heinz Zatschek), dále tři z pěti členů akademického senátu, kteří zastupovali kolegia profesorů (Wilhelm Weizsäcker z právnické fakulty, Rudolf Schmidt z medicíny a Wilhelm Wostry z filozofické fakulty).

²⁴ AUK, AS 1882–1951, kart. 45: protokol schůze akad. senátu 4. října 1938, s. 5–9.

²⁵ Viz pozn. 14 (Memorandum sboru lékařské fakulty K. Kučera – M. Truc, cit. d., s. 208, pozn. 16); k tomu B. Zilynská, Karlova univerzita, s. 25, 33, pozn. 25.

²⁶ AUK, AS 1882–1951, kart. 45: protokol schůze akad. senátu 4. října 1938, s. 8.

²⁷ Tamtéž s. 8–9.

²⁸ AUK, NU, Rektorát, kart. č. 17: Verzeichnis der am 4. Oktober 1938 anwesenden – abwesenden Univ. Professoren; k tomu přílohy – seznamy z jednotlivých fakult; dále kopie dopisu lékařské fakulty něm. univ. ministerstvu školství 5. října 1938. Počet profesorů, kteří opustili Prahu, uvádí rovněž V. Vomáčeková, cit. d., s. 8; dále srovn. A. Mišková, Deutsche Professoren, s. 29; táž, Německá (Karlova) univerzita, s. 38 n.

Německá univerzita vzhledem k chybějícím profesorům, vedoucím ústavů, seminářů a klinik nebyla schopna zahájit studijní rok. Byli to totiž vesměs představitelé stěžejních oborů, kteří se po výzvě ministerstva a rektora nedostavili, aby plnili své úkoly a povinnosti. Na filozofii chybělo 4. října 18 z 31 profesorů, zůstalo neobsazeno vedení 11 z 21 seminářů a ústavů.²⁹ Právnická fakulta, kde z 13 profesorů chybělo šest, neměla obsazeno ve čtyřech ústavech z 15 míst vedoucích sedm; teologická v deseti seminářích šest (dva byly suplovány). Jen o poznání lépe na tom byla přírodovědecká fakulta (chybělo tu osm profesorů z 25), kde nemělo vedení šest z 19 ústavů.

Největší rozruch ve veřejnosti, díky dennímu tisku, způsobili přednostové, kteří opustili kliniky lékařské fakulty. Celkem bylo nepřítomno 12 z 29 profesorů fakulty (z toho dva mladší byli mobilizováni v armádě); v šesti ústavech (z celkového počtu devíti) chyběli vedoucí. Proti konci září se změnila situace na klinikách: 4. října nebyli přítomni čtyři přednostové. Vrátil se šéf I. interní kliniky Rudolf Schmidt, v nejbližších dnech se čekal návrat přednosta zubní kliniky Karla Häupla z norského Bergenu, kde se zotavoval po operaci. Venku zůstávali aktivní činitelé sudetoněmeckého iredentistického hnutí: Rudolf Bezecny, přednosta dermatologické kliniky (ve Vídni), Wilhelm Nonnenbruch, přednosta II. interny a Karl Amersbach, přednosta otorhinologické kliniky (oba v Bavorsku). Proděkan lékařské fakulty profesor Julius Rihl (v zastoupení nepřítomného děkana Amersbacha), ve snaze vyhovět výzvam ministerstva školství a rektora, pověřil na všech klinikách, kde chyběli přednostové, jejich zástupce. Vznikla tím dvojkolejnost řízení – českého a německého; fakulta však mohla čelit výtkám, že léčebné ústavy nemají schopné německé vedení. Odpovídalo to intencím rektora Otty, jenž se snažil přimět Nonnenbrucha, Amersbacha a Bezecnyho, aby se v „*německém národním zájmu*“ vrátili do Prahy a ujali se, pokud ještě není pozdě, opět vedení klinik.³⁰

Situace pražské německé univerzity počátkem října 1938 nasvědčovala tomu, že za daného stavu není životaschopná. Rektor Otto proto vyvinul všemožné úsilí, aby přiměl pedagogy k návratu, protože byl přesvědčen, že je třeba za každou cenu udržet dávné „*kulturní centrum pro Němce v tomto státě*“.³¹ Souhlasilo to s názorem části poslanců

²⁹ Srovnávám seznamy uvedené v předešlé poznámce s tištěným Personalstand der Deutschen Universität in Prag... 1937–38, o který se opíral i rektorát německé univerzity při evidenci stavu (je uložen s rukopisnými přípisy v uvedené složce fondu).

³⁰ Dopisy rektora Otty adresované vídeňskému rektorovi Fritzovi Knolovi cituje z archivu university ve Vídni (Rektoratsakten sign. 1310, 1937/38) A. Mišková, cit. d.; v AUK, NU, Rektorát, kart. 17 jsou v kopiích zároveň s odpověďmi Knolovými, dále pak s koncepty a kopiemi dopisů Otty rektorovi berlínské univerzity W. Hoppemu. Odtud nadále čerpám.

³¹ AUK, NU, Rektorát, kart. 17, kopie listu Otty vídeňskému Knolovi 8. října 1938: „Die kommende Gestaltung der deutschen Universität in Prag wird teils von Reich entschieden, teils von der tschechoslowakischen Republik, insofern nämlich die Möglichkeit bestehen sollte, ein Kulturzentrum für die in diesem Staate verbleibenden Deutschen zu erhalten, Diese Institution müsste daher wesentlich ardeutschen Charakter tragen, sofern wir an den Bestand einer derartigen Einrichtung überhaupt Interesse haben. Ich habe daher den deutschen amtlichen Stellen ganz eindeutige Vorschläge unterbreitet, die von amtlichen Persönlichkeiten gebilligt sind...“; A. Mišková, Deutsche Professoren, s. 36 n. Knoll odpověděl Ottovi 12. října 1938 k této věci: „Nach allem, was mir bekannt ist, ist von Seite des Deutschen Reiches noch keine Entscheidung darüber gefallen, wie sich das künftige Schicksal der Deutschen Universität in Prag und das der anderen Hochschulen gestalten wird. Es gibt deshalb gegenwärtig nur die Möglichkeit, eine Entscheidung abzuwarten und unterdessen von jenen Professoren, die in den tschechischen Staat zurückgekehrt oder dort verblieben sind, die ihnen unterstehenden Institute und Kliniken weiterführen zu lassen. Ueber die Notwendigkeit der Rückkehr der ausserhalb des tschechischen Staates befindlichen sudetendeutschen Professoren sind die Meinungen noch geteilt...“ (AUK, NU, Rektorát, kart. č. 17). To je v rozporu s tím, co psal Knoll Ottovi 6. října 1938 jako odpověď na jeho výzvu k návratu pražských profesorů v dopise z 2. října: „Die Professoren die sich hier befinden, haben ohnedies die Absicht, sobald als möglich nach Prag usw. zurückzukehren... Derzeit sind solche Verkehrsschwierungen vorhanden, dass noch nicht an eine sofortige

a senátorů Sudetoněmecké strany, kteří později před lidovým soudem v roce 1946 vypovídali, že pražská německá univerzita měla po Mnichovu nadále zůstat hlavní oporou Henleinova hnutí.³² Otto se počátkem října obrátil na někdejší kolegy, kteří zastávali funkce rektorů univerzit ve Vídni a v Berlíně, aby přesvědčili o nezbytnosti návratu ty z pražských profesorů v Rakousku, Bavorsku i jinde v říši, s nimiž měli kontakt.³³ Spoléhal mimo jiné na to, že se od nich něco dozví o stanovisku říšské vlády. Nacisty dosazený rektor vídeňské univerzity, profesor botaniky Fritz Knoll, syn pražského profesora patologie, sám začínal vysokoškolskou kariéru v Praze; s rektorem berlínské univerzity profesorem Willy Hoppem se Otto znal. V důvěrných listech shodného obsahu podával prostřednictvím rektorů emigrantům informace o situaci v Praze a snažil se rozptýlovat jejich obavy z následků, pokud se vrátí. Už v prvním ze zachovaných listů 2. října sděloval, že podle spolehlivých zdrojů mají být kliniky vráceny do řádné německé správy, a dodal, že ho sekční šéf ministerstva školství dr. Maule ujistil, že navrátilci už nebudou nuceni k podpisu slibu věrnosti republice.³⁴ Postěžoval si, že německá univerzita je teď vystavena kritice jak vlády a české veřejnosti, tak nacionálně smýšlejících Němců.

Emigranti se soustředili kolem dvou center: ve Vídni (právní historik Wilhelm Weizsäcker, historik Heinz Zatschek, historik umění Karl M. Swoboda, biochemik Konrad Bernhauer) pod záštitou Knolla a v Bavorsku pod patronací jejich bývalého kolegy, profesora Mariana San Nicoloy, který před čtyřmi lety odešel na univerzitu do Mnichova (anatom Otto Grosser, právník Ernst Swoboda a lékaři Karl Amersbach a Anton M. Marx).

Skupina sudetoněmeckých nacionalistů ve Vídni využívala korespondence Knolla s Ottou k tomu, aby poznala aktuální situaci, pražský rektor pro ni sondoval na ministerstvu školství podmínky možnosti návratu emigrantů (zejména zda na nich nebude požadován slib věrnosti republice, jak bude posuzováno odmítnutí vojenské služby v době mobilizace atd.).³⁵ Ve skutečnosti však s návratem nepočítala. Existenční nejistota sice vyvolávala nervozitu, někteří z uprchlíků se zajímali o uplatnění na vídeňské nebo jiné z říšských univerzit, což se nelíbilo vůdci mnichovského spolku říšských vysokoškolských pedagogů (*Reichsdozentenbund*) profesoru Walteru Schultzovi, který kalkuloval s jejich politickým využitím v sudetoněmeckém programu. V oběžníku ze 27. září tvrdě odmítl podobné snahy emigrantů a naopak mladším z nich připomněl soukmenovskou povinnost přihlásit se do branných oddílů freikorpsu, což také mnozí

Rückkehr gedacht werden kann. Auf jeden Fall müssten aber noch folgende Fragen beantwortet werden, bevor eine Rückkehr erfolgen kann: 1) Ist für den Fall der Rückkehr eines Professors oder Dozenten die Gewähr gegeben, dass von dem Zurückgekehrten nicht noch nachträglich die Unterzeichnung der bekannten 'Erklärung' gefordert wird? [na tuto otázku ovšem odpověděl Otto už v prvním dopise z 2. října] 2) Wird der Betreffende sicher sein können, dass nicht gegen ihn aus politischen oder militärischen Gründen ein Disziplinarverfahren oder Strafverfahren eingeleitet wird?"

³² K tomu K. Kučera – M. Truc, cit. d., s. 208–209.

³³ Viz pozn. 30; mám na mysli už první dopis Ottův z 2. října 1938, který poslal Knollovi úředně (č. j. 1174/38 rektorátu něm. univ.), publikovaný A. Míškovou, *Deutsche Professoren*, s. 34–35. List stejného znění poslal 9. října 1938 Hoppemu do Berlína (č. j. 1174/38 rektorátu něm. univ.) s dodatkem: „Uns wäre besonders dringend zu tun um die Rückkehr der Professoren Dr. Nonnenbruch, Auersbach u. Bezecny, sonst können deren Kliniken nicht zurückgegeben werden. Sie müssen zunächst einmal nach Prag zurückkehren im Interesse des Deutschlands! Können Sie in diesem Sinne etwas Nachdrückliches tun?" Koncept a kopie dopisu v AUK, NU, Rektorát, kart. č. 17; k tomu E. Otto in: Bericht, s. 84.

³⁴ AUK, NU, Rektorát, kart. č. 17, dopisy uvedené v předešlé poznámce. K další problematice srovn. A. Míšková, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 38 n.

³⁵ Tamtéž, viz i pozn. 31.

dobrovolníci učinili. Téhož dne 27. září se mluvčí vídeňské skupiny dohodli, že „nejstarší německá univerzita“ by měla být přenesena z Prahy do Liberce jako nejvhodnějšího místa „sudetoněmecké sídelní oblasti“, krátce na to již říšské.³⁶

Dávný nacionální rozpor, který se vyhroutil při vzniku republiky, aktualizovaly politické události. Profesori pražské německé univerzity pocházeli podle tehdejšího úředního seznamu osob z větší části z Prahy nebo z území republiky s německou menšinou (ze 105 profesorů se 65 narodilo v českých zemích), habilitovali se na pražských fakultách a vzhledem k věkovému složení zažili jak spor o *Deutschböhmen* začátkem republiky, tak zápas o postavení německé univerzity, který se vlekl do třicátých let jako organizovaný rozchod Němců a Čechů. V něm chyběla názorová jednotu; zvláště výrazně se to ukazovalo v rozdílném mínění, zda má univerzita zůstat v Praze jako „historickém německém kulturním centru“, nebo má být přenesena do etnicky německého prostředí, jak teď prosazovali zejména profesori právnické fakulty Wilhelm Weizsäcker a Ernst Swoboda (uvažovalo se vedle Liberce rovněž o jiných městech).³⁷ Překvapený a nepochybně rozhořčený Otto (uprchlíci mu předtím v dopisech dávali najevo, že se vrátí) se o tom dozvěděl zřejmě až od jednoho navrátilce z Vídně téměř po třech týdnech a hned se obrátil dopisem 22. října na Knolla, aby mu sdělil, zda rektorát vídeňské univerzity předtím podpořil výzvu nedoporučující emigrantům návrat.³⁸ Ten se v odpovědi 28. října vymluvil na pracovní zaneprázdněnost, jež údajně způsobila, že mu již dříve nevyložil postoje sudetoněmeckých profesorů pobývajících toho času v Rakousku.³⁹ Podle něj panovala u nich, vzdor jejich snaze ujasnit si vlastní postavení, stálá nejistota, jak se mají správně rozhodnout. Na návrat do Prahy mají dosud různý názor. Jejich jménem požádal k objasnění stávajícího stavu Ottu, aby mu sdělil, kteří kolegové se v poslední době vrátili a zda se již kliniky dostaly do německých rukou.

Podporování nacistickým mnichovským spolkem říšských vysokoškolských pedagogů (*Reichsdozentenbund*), setrvali vídeňští mluvčí emigrantů na svém stanovisku.⁴⁰ Radikálnější považovali za velkou chybu politického soukmenovce Otty, že vůbec přijal rektorský úřad.⁴¹ Podle nich pražská vláda „imituje“ německou univerzitu, aby ji držela pro Židy.

Radikální část obce Univerzity Karlovy se sotva mohla smířit s tím, že akademický senát nevyhlásil očekávaná memoranda, že se vlastně pro veřejnost vůbec nevyjádřil. Na pokyn vlády, které se rektor během jednání senátu 4. října telefonicky dotazoval na

³⁶ A. Míšková, *Deutsche Professoren*, s. 30 n; též, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 39 n. K tomu H. Hieber, *Universität unterm Hakenkreuz II/1,2: Die Kapitulation der hohen Schulen, München 1992*.

³⁷ K staršímu vývoji problému srovn. K. Kučera – M. Truc, cit. d., s. 204 n. A. Míšková, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 42–44.

³⁸ AUK, NU, Rektorát, kart. č. 17; kopie dopisu Otty Knollovi 22. října 1938: „Nun erkläre mir einer der zurückkehrenden Professoren, dass das Rektorat der Wiener Universität bekannt gegeben habe, dass vorläufig die Weisung besteht, nicht zurückzukehren. Dürfte ich Sie streng vertraulich um die Freundlichkeit bitten, mir mitteilen zu wollen, ob hier ein Missverständnis vorliegen kann...“; též A. Míšková, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 43–44.

³⁹ Tamtéž, orig. dopisu Knolla Ottovi z 28. října 1938 (na něm tužkou psaný koncept Ottovy odpovědi, datovaný 31. října 1938, avšak podle dochované kopie datum přepsaného na 2. listopadu 1938): „Hinsichtlich der in Oesterreich befindlichen sudetendeutschen Professoren ist folgendes zu sagen: Es herrscht bei diesen trotz ihrer ständigen Bemühungen um die Aufklärung ihrer Lage eine derartige Unklarheit über das von ihnen gewünschte Verhalten, dass sich die meisten nicht entschlossen konnten, nach Prag zurückzukehren. Die massgebenden Leute sind anscheinend auch heute noch darüber recht verschiedener Meinung...“

⁴⁰ K tomu A. Míšková, *Deutsche Professoren*, s. 35 n; též, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 42–43; E. Otto, Bericht, s. 86.

⁴¹ A. Míšková, *Deutsche Professoren*, s. 34, zvl. pozn. 46.

stanovisko, byl „zápis na neurčito odložen“ a druhý bod, týkající se německých vysokých škol, odročen. O jisté bezradnosti svědčí písemný dotaz děkana lékařské fakulty profesora Lauffbergra rektorovi 12. října, co má říci profesorskému sboru k jeho podání ohledně německé univerzity, jehož projednávání bylo na senátu pozastaveno.⁴²

Diskuse o zrušení německých vysokých škol a způsobu, jak by se to mělo provést, se pak přenesla do novin. Podnítl ji návrh publikovaný 9. října v *Prager Tagblatt*, který 11. října tlumočily *Lidové noviny*.⁴³ Doporučoval shromáždit demokraticky smýšlející odborníky německých vysokých škol u nás, kteří neopustili stát, v jakési mezinárodní akademii, vědecké badatelské centrále. Nápad zjevně inspirovaly příklady pařížské *Collège de France* a některých podobných institucí v Německu, Anglii, Rusku a v Americe. Chtěl využít odborné kapacity demokraticky smýšlejících zbylých učitelů německých vysokých škol. Počítal s tím, že by akademie mohla být zčásti dotována ze zahraničních soukromých finančních zdrojů. Vzápětí vyvolal pochybnosti a námitky, přilil oleje do ohně nacionálních emocí po mnichovské krizi, kdy se měl znovu formovat stát a jeho narušené hospodářství.

Děkan pražské Vysoké školy obchodní profesor Josef Schneider upozornil v rozhovoru pro deník *Večer* 13. října, že otevření podobné akademie by velice podráždilo vůdce nacistické říše, jednak proto, že badatelé, kteří budou přísahat věrnost republice podle stávajícího úzu, nemohou odpovídat duchu německého nacismu, ale také proto, že „složení akademických obcí našich vysokých škol německých neodpovídá zajisté rasové orientaci v říši“.⁴⁴ Schneider naráží na působení židovských profesorů na německých vysokých školách u nás (na pražské německé univerzitě byla tehdy třetina židovských vyučujících a kolem pětiny židovských studentů; někteří tu v předešlých letech našli azyl po emigraci z arizovaných univerzit říšských), což bylo nejen trnem v oku henleinovským uprchlíkům, ale dalo tehdy také podnět k antisemitským výpadům v souvislosti s požadavkem zrušení německých škol, a to nejen vysokých, ale i nižších. „Židé nesmějí tu představovati živél německý; jinak tu nebude pro ně místa,“ čtu v jiném článku *Večera*...⁴⁵ Takový symptomatický emocionální výraz dobové atmosféry najdeme i v českém prostředí akademickém, u části učitelů i studentů.

Téhož dne jako děkan Schneider ve *Večeru* zaujal zdrženlivější stanovisko proděkan lékařské fakulty Univerzity Karlovy profesor Jan Bělehrádek v *Lidových novinách*, kde bylo nadále těžisko veřejné diskuse na dané téma.⁴⁶ Podle něho po okleštění státních hranic nastává pravděpodobná situace, v níž Němci u nás nebudou moci reklamovat právo na univerzitu. „Byvše donuceni přijmouti princip důsledného sebeurčení národního, dostáváme se do historické konstelace, že náš stát bude národní *via facti*.“ Podle Bělehrádky je třeba hluboce litovat „zrušení každého kulturního statku vůbec, a tedy též německé university“, avšak nelze přehlížet, že podstatná část jejich učitelů k nám v roz-

hodujících chvílích projevila „poměr jen politický, nikoliv však kulturní“, když ve dnech mobilizace skupina „demokratických a slušných profesorů a docentů nestačila na to, aby universita jako celek vystupovala jinak“. Vznik akademie, která by část demokraticky smýšlejících odborníků nenechala na holičkách, považoval autor účelově za nereálný. Jednak proto, že by republika musela platit podstatnou část jejího provozu: očekávaná finanční pomoc zahraničního soukromého kapitálu je dlouhodobě nespolehlivá; především však proto, že zřízením akademie by se stavěla „na druhou kolej vedle mezinárodní práce nového vědeckého ústavu neuniverzitního“, obstarávaného téměř výlučně německými odborníky, věda reprezentovaná dosud na univerzitách a technikách. Diskuse o zrušení německé univerzity je podle Bělehrádky předčasná, byla vyvolána událostmi na pražských klinikách jako léčebných ústavech, tedy záležitostmi zdravotnickými. Otázka „nemůže být řešena již teď, dokud je republika ve zbrani, dokud je obklopena cizí armádou a dokud jsou naléhavější starosti okamžité, spojené se samými základy naší existence. Rozřeší ji včas vláda a parlament zákonem a podle práva, plynoucího z naší nové vnučené situace.“

Následujícího dne otiskly *Lidové noviny* názory dvou dalších osobností Univerzity Karlovy. Prorektor František Slavík podtrhl improvizaci a neúčelnost návrhu na zřízení akademie.⁴⁷ Z praktického hlediska nemá význam pro německé odborníky, kteří zůstali v Praze, zřizovat vědecké ústavy bez ohledu na reálnou potřebu „vlastně podle osobních nahodilostí“. V některých oborech stát má výzkumné ústavy a navrhovaný projekt by zabránil doplňovat je vědeckým dorostem vzhledem k očekávanému nedostatku finančních prostředků. V badatelských ústavech „by se pak utvořil rozdíl mezi příslušníky privilegiované menšiny, soukromými učiteli placenými za vědeckou reprezentaci a práci bez přítěže školských povinností, a příslušníky státního národa, zatíženými povinnostmi výchovy dorostu, administrativy atd.“ Naopak, mělo by se pomoci badatelům na vysokých školách a v stávajících ústavech, „jejichž vědecká osobnost zaručuje, že práce v jejich oboru nepropadne nějakému 'provincialismu'“.

Soukromý docent botanik Vladimír Krajina soudil rovněž, že stát by v dané situaci neunesl finančně ani politicky vydržování německých škol. Univerzita Karlova a jiné české vysoké školy by měly převzít především zařízení německých institucí, v omezeném počtu i jejich loajální pracovníky.⁴⁸ Autor zdůraznil, že je třeba takto posílit československou vědu okamžitě, „tu není v dnešní době vhodné čekat až na odhlasování zákona, který by zrušil německé vysoké školy. Vždyť ani v jiných věcech státních se na to nečeká“, vyzývá Krajina, někdejší předseda Spolku asistentů vysokých škol.

Podobných hlasů, aby české vysoké školy převzaly zařízení i státní dotace německých institucí k nápravě vlastního nedostatečného vybavení, bylo víc. Docent Vysoké školy obchodní Tomáš Krejčí k tomu v agrárním *Venkovu* 14. října dodává: „Internacionální věda nemá pro Němce v dnešní jejich ideologii významu. Po ztrátě německého území nemůže být v českém národním státě pěstována totalitní věda a pro několik židovských posluchačů, kteří mají smysl a zájem pro německou vědu v duchu internacionálním, nemůže náš ochuzený stát vydržovati drahý aparát vysokých škol, na nichž většinou zůstali profesori a docenti nearijského původu...“⁴⁹ V podobném duchu se vyjádřil v národně-socialistickém *Českém slovu* i známý polární badatel z Nobileho výpravy, soukromý

⁴² AUK, AS 1882–1851, sign. B 6/57, kart. 45.

⁴³ Ein Gang durch die deutschen Kliniken, *Prager Montagsblatt* 10. října 1938; Co s německou univerzitou? *Lidové noviny* 11. října 1938. Komentář k probíhající diskusi v *Lidových listech* 16. října 1938 s titulem O německou universitu.

⁴⁴ Interview s J. Schneiderem Německé vysoké školy jsou luxus, který si nemůžeme dovolit, *Večer* 13. října 1938.

⁴⁵ Anonymní článek Likvidovat zbytečné německé školy!, *Večer* 13. října 1938.

⁴⁶ J. Bělehrádek, O německou universitu, *Lidové noviny* 13. října 1938. Profesorský sbor lékařské fakulty UK se ještě 22. října 1938 ohradil v podání ministerstvu školství proti přeměně německé univerzity „v mezinárodní universitu nebo v tzv. badací ústav“; srovn. AUK, Podací protokol fakulty lékařské 1938, č. 4572. Odpověď ministerstva z 3. listopadu (obsah není znám) oznámena ve schůzi sboru 17. listopadu 1938 (tamtéž, č. 4848).

⁴⁷ F. Slavík, Nové badatelské ústavy?, *Lidové noviny* 14. října 1938.

⁴⁸ V. Krajina, Co s německými vysokými školami, *Lidové noviny* 14. října 1938.

⁴⁹ T. Krejčí, Osud německých vysokých škol v Československu, *Venkov* 14. října 1938.

docent přírodovědecké fakulty fyzik František Běhounek, jenž nabízel německým vědcům zůstávajícím v republice, aby nadále báдали zdarma v českých ústavech, jako je tomu například v radiologickém ústavu pařížském, založeném manželi Curieovými, kde on sám kdysi působil.⁵⁰ Profesor botaniky přírodovědecké fakulty Bohumil Němec v *Národních listech* 14. října jim naopak doporučoval emigraci: „V nacionálním Německu muselo z vysokých škol odejít mnoho dobrých odborníků z rasových důvodů. Většinou našli umístění v cizině. V Londýně je velká instituce, která pečuje o umístění takových emigrantů. Jistě bude také část našich německých odborníků hledat místa v cizině. Ti zbylí mohou pracovat v ústavech, v nichž pracovali dosud. Ovšem nepochybuji, že německé ústavy budou odevzdány českým vysokým školám... Kdyby byly zřizovány badatelské ústavy pouze pod vedením německých odborníků, dávali bychom si sami vysvědčení méněcennosti. V cizině bychom se reprezentovali zase jen německy.“⁵¹

V rešerši tehdejšího českého tisku, který se v týdnu po 8. říjnu otázkou hojně zabýval, jsem nenašel jediný článek, který by mluvil pro zachování německých vysokých škol v republice; ani myšlenka mezinárodní akademie nenašla příznivou odezvu. Rozdílné byly názory, kdy a jak se má záležitost vyřídit. Jedni (Bělehrádek, Slavík) ponechávali rozhodnutí vládě po skončení stávajících politických jednání mezinárodních, jiní (Krajina, Krejčí) naléhali na řešení okamžité, bez čekání na zákon.

Větší či menší míra tolerance a ochoty pomoci demokraticky smýšlejícím, převahou židovským kolegům, zvláště na německé lékařské fakultě vyplývala z politické orientace autorů článků. Nemohu pominout atmosféru v jednom křídle české intelektuální veřejnosti, výrazně reagující na mnichovskou krizi státu a situaci národního kolektivu.⁵² Příkladem za všechny tu uvedu články osmatřicetiletého soukromého docenta lékařské chemie Karla Kácla v *Národní politice* 12. října a *Českém slovu* 20. října. Sdílel názor tehdy nikoli ojedinelý, že západní demokratické státy nás „zradily“, pro český národ je dějinnou nutností upravit své poměry v *modus vivendi* se sousedním Německem. „Přejeme si žít s Německem v míru a máme a musíme mít jen jedinou snahu: nečinit ničeho, co by se dalo vykládat jako nepřátelský postoj proti sousední říši,“ píše Kácl v *Národní politice*. Nelze proto počítat s vytvořením badatelských ústavů, kde by zbylí demokratičtí (židovští) profesori a docenti pražské německé univerzity „pěstovali čistou vědu, zatím co jejich čeští kolegové by se tísnili ve svých pracovnách, kde by báдали, vyučovali, zkoušeli a administrovali...“ Opakují se argumenty i známá již doporučení: „Bylo by dobře, kdyby ti, kterých se to týká, zvolili delegaci, která by se odebrala do Anglie, aby s tamními činiteli věci projednala...“ V *Českém slovu* 20. října Kácl zdů-

⁵⁰ F. Běhounek, My a jiní. Co s vědou v novém státě, *České slovo* 12. října 1938.

⁵¹ B. Němec, Mezinárodní badatelské ústavy, *Národní listy* 14. října 1938. Výzvy k emigraci z tohoto politického uskupení se ozývaly tehdy častěji. Tak *Národní listy* 26. 10. 1938 otiskují Memorandum Svazu spolku asistentů vysokých škol, které podali vládě, ve kterém se uvádí: „Aby co nejdříve byly zrušeny německé vysoké školy, jejichž budovy a vnitřní zařízení budtež převzaty českými vysokými školami. Personální řešení při tomto rušení německých vysokých škol navrhujeme takovoto: všichni zaměstnanci německých vysokých škol, pokud se nalézají dosud na území našeho státu, budtež vyzváni, aby se odebrali do německé říše. Ti, kdož neuposlechnou tohoto vyzvání, budtež ihned oddáni do služby a budtež označeni anglickému a francouzskému vyslanectví v Praze pro další opatření jejich emigrace...“

⁵² K. Kácl, Co s německými vysokými školami v ČR?, *Národní politika* 12. října 1938; též, Otázka vysokých škol v Československu, *České slovo* 20. října 1938. K celkové atmosféře srovn. J. Rataj, Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky, in: J. Křen – E. Broklová (ed.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti* 19. a 20. století, Praha 1998, s. 166–194; též, O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939, Praha 1997. F. Bauer, Neobětujeme vlast úkolům humanity, *Národní politika* 16. října 1938.

raznil „nemožnost udržovat v Praze s ohledem na žádoucí dobrý poměr k Německu pod rouškou německé univerzity učitele židovské a tak zde vlastně pod jménem německých škol vydržovat školy židovské.“

V článcích jiných autorů se tehdy pranýřuje pokrytectví ciziny, která Čechy zradila a v situaci, kterou způsobila, „se soustřeďuje jen a jen na otázku, co uděláme s demokratickými Němci a s ostatní emigrací... Nyní, kdy náš životní zájem velí, abychom dosáhli přímé spolupráce s Německem, je možno, aby si náš stát i nadále udržel firmu asyly a nikoliv samostatného národního státu? Náš stát nemá ještě pevných hranic a západní diplomacie dává najevo přespřílišnou starost, co bude se zbytkem demokratických Němců...“ psal tehdy v *Národní politice* 16. října její redaktor dr. František Bauer, jenž se krátce na to, počátkem nacistické okupace našeho státu postavil do čela ilegální odbojové organizace novinářů.

Zcela jiný pohled na tehdejší atmosféru otvírá článek vedoucího kulturní redakce *Národních listů* Josefa Otty Novotného z 16. října.⁵³ Zatím co argumentace univerzitních senátorů se opírá o principy ústavního a mezinárodního práva a zásady obecně etické, tento druh publicistiky klade na váhu nacionální kalibr. Zároveň bývá symptomatickým projevem hledání minulých chyb a viníka národní katastrofy ve vlastních řadách, nestaatečnosti a nacionální vlažnosti, či dokonce napomahačství nepříteli. Po této argumentaci sahali tehdy, v době obecného národního rozjitření, nacionalisté rozdílného ražení, v našem případě ti z nich, kteří měli jednobarevný transparentní obraz Němce pevně zafixován ze sklonku rakousko-uherského mocnářství, v návaznosti na tradici obranného nacionalismu obrozeneckého. Pro autora byla otázka německého vysokého školství vyřešena předem a zmiňuje ji na začátku jen proto, aby mohl vytknout schůzi univerzitního akademického senátu ze 4. října, že její účastníci nezaujali jednoznačné stanovisko pro veřejnost. Z kusých informací dedukuje, že „akademický senát a fakulty jsou ve svém jednání rozpoltněny“. Znal z předešlých novinových zpráv, že fakulty lékařská a přírodovědecká během mobilizace energicky s pomocí policie „vyčistily závady, které v okruhu své kompetence shledaly“, zatímco zbývající tři fakulty, filozofická, teologická a právnická, nezaujaly podle jeho názoru, vydávaného za názor obecně správný, v dané kritické situaci „stanovisko národně spravedlivé a důstojné“. S žurnalistickou rezolutností stanovil, že „tento stav nemůže v nynějších kritických dobách nadále trvat“ a v nových akademických volbách se musí do čela fakult postavit „osvědčení profesori“, kteří ke změněným poměrům zaujmou rozhodný, neústupný postoj vůči vládě.

Při hledání viníka novinář uvedl s odvoláním na spis Karla Domina *Můj rektorský rok*, že Šusta jako ministr školství nehájl na jaře 1921 dostatečně zájmy Univerzity Karlovy vůči Němcům a později, v roce 1930 – byť neúspěšně – doporučil proti jednomyslnému mínění jejího akademického senátu, aby německé univerzitě byl vrácen název, jenž užívala do roku 1919: *Universita Karlo-Ferdinandova*.⁵⁴ Filozofická fakulta, stejně

⁵³ J. O. Novotný, Příští osudy německých vysokých škol v ČSR a Karlova Univerzita, *Národní listy* 16. října 1938.

⁵⁴ Viz K. Domin, *Můj rektorský rok*. Z bojů o Karolinum a za práva Karlovy univerzity, Praha 1934; Novotný se odvolává zjevně na pasáž na s. 95, kde cituje článek Lidových novin z 1. června 1930: „Podle našich informací profesori Pekař a Šusta podali před několika nedělemi akademickému senátu prohlášení, ve kterém zdůrazňují, že pokládají žádost německé univerzity o vrácení názvu Univerzity Karlo-Ferdinandovy za odůvodněnou a přimlouvají se, by se jim vyhovělo také proto, že je na čase, aby mezi českou a německou univerzitou se dospělo k spolupráci. Akademický senát, jak je patrné, nepřihlídl ke stanovisku těchto dvou předních historiků Karlovy univerzity...“ Domin tu uvádí dopis Pekaře a Šusty rektorovi UK z 31. března 1930, který je v AUK, AS 1882–1951, kart. 59.

jako univerzitní senát, se podle Novotného mínění v nastalé krizi podřizují Šustově autoritě. Obvinil zároveň profesora Josefa Cibulku z teologické fakulty jako kapitulanta, podezřelého tím, že se jako tlumočnick pohyboval ve společnosti poradce anglické vlády lorda Runcimana při jeho nedávné misi u nás, připravující pole pro mnichovská jednání. Novinář, nemaje spolehlivých informací, Cibulkův podíl na rozhodování senátu přecenil a neměl zřejmě povědomost ani o vystoupeních Hobzových, jinak by sotva mohl napsat, že profesori právnické fakulty, zaměstnaní expertními pracemi pro ministerstva, se ochotně podvolují každému vládnímu pokynu a ovlivňují mlčení univerzity k tragickému osudu státu. Článek přesto vzbudil podezření, že někdo novináři vyzradil obsah důvěrných jednání v senátu 4. října. Rektor musel uklidňovat děkana právnické fakulty profesora Jiřího Hoetzela, který odmítl do senátu chodit, dokud se nezjistí, kdo důvěrnost porušil.⁵⁵

Věc, otevřená konzervativními národně-demokratickými *Národními listy*, navázala na politickou kampaň nacionální pravice z doby insigniády před pěti lety, ovšem ve změněné situaci politické. Novotný se odvolával na Dominův spis z roku 1934, který subjektivně tehdejší záležitosti rekapituloval. Brzy to potvrdil i článek profesora Václava Vojtíška v *Národních listech* 23. října, s příznačným názvem *Co předcházelo*.⁵⁶ Autor výtkami dávných chyb jmenovitě vinil z nedostatku národního citění své kolegy,

⁵⁵ AUK, AS 1882–1951, sign. B 6/57, kart. 45; rukou psaný dopis děkana právnické fakulty prof. Jiřího Hoetzela z 3. listopadu 1938 rektorovi jako odpověď na pozvání na druhé mimořádné zasedání senátu svolané na 4. listopad: „Oznamuji Ti, že se zítřejší schůze Akademického senátu nezúčastním. Poslední schůze byla prohlášena v urč. bodu za zcela důvěrnou a přes to se její jednání dostalo na veřejnost (viz známý článek N. Listů ze 16. října). Dokud se nevyšetří, kdo důvěrnost porušil, nemohu do akademického senátu chodit. V oné schůzi byl přítomen jeden extraneus.“ [Míní tím prof. Huttera, univerzitního tiskového referenta]. Rektor Funk odpověděl téhož dne děkanovi Hoetzelovi, že podle jeho mínění článek v *Národních listech* „nezdá se být inspirován někým, kdo byl přítomen zasedání akademického senátu 4. října t. r., ježto obsahuje některá tvrzení nepravdivá a nepřesná, která by neučinil ten, kdo byl svědkem jednání. Obsahuje ohlas starých polemik i nové kombinace ze skutečností již dříve známých a pouhé novinářské dohady... Žurnalistické dohad o rozpoltnosti akademického senátu a fakult byl velmi snadno zkombinován z toho, co bylo známo: celý profesorský sbor fakulty lékařské, a s ním patrně i interesovaná veřejnost věděly, o čem se má podle návrhu profesorského sboru jednat v akademickém senátě. Když však nebylo z usnesení senátu nic publikováno, dedukuje se na odlišné stanovisko akademického senátu od názoru profesorského sboru...“

⁵⁶ O prof. V. Vojtíškově bylo známo, že patří k okruhu někdejšího rektora K. Domina; spolu s ním měl hlavní zásluhu na zahájení rekonstrukce Karolina (viz publikaci Karolinum statek národní, vydanou za redakce K. Domina, prof. V. Vojtíška a doc. J. Huttera v prosinci roku 1934 s Dominovým úvodním pojednáním o Marešově univerzitním zákonu z 19. února 1920). K Vojtíškovým výhradám k postojům Šusty a Pekaře lze najít vysvětlení i v Dominově knize citované v pozn. 54. Profesor anatomie K. Weigner prosadil jako rektor v roce 1936/37 proti mínění Domina a Vojtíška ponechání sbírky preparátů z doby před datem 1882 v anatomickém ústavu německé univerzity. Profesoru Cibulkovi vyčítala část veřejnosti podnětá tiskem, že v září 1938 tlumočil při důvěrných jednáních mezi Runcimanovou misí a vysokým českým klérem. Srovn. k tomu V. Vlnas, Josef Cibulka 1939–1945. Skica k portrétu, in: *Práce z dějin Akademie věd, série C, fasc. 3. Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha 1998, s. 236; též, Josef Cibulka (1886–1968) Kunsthistoriker, in: M. Gjetter-A. Míšková (Hgg.), *Prager Professoren 1938–1948*, Essen 2001, zvl. s. 157 o Cibulkově přátelství se Šustou. Ve vztazích Vojtíšek – Pekař byly antipatie vzájemné; k tomu viz J. Hanzal (ed.), *Deníky Josefa Pekaře 1916–1933*, Praha 2000, např. s. 166, 168, 173 („Přednáška Vojtíškova – ubohá veskrz, ale s protipekařovskými pointami...“), 176 aj., k tomu i Hanzalova předmluva, s. 23, 33. V soukromém rozhovoru někdy v polovině padesátých let (datum si nepamatuji) mi profesor Vojtíšek sdělil výhrady, které tehdy stále ještě proti Pekařovi měl, jež sám shrnul v rezultát: Pekař se Němců bál. Vytykal mu zejména to, že publikoval názory, jež využil (a zneužil) profesor německé univerzity, historik Josef Pfitzner proti českým národním zájmům. Nebyla to ojedinelá výtka Pekařovi, zejména po roce 1945. O vztahu Pekař-Pfitzner v první polovině třicátých let 20. století vypovídají citované *Deníky Josefa Pekaře 1916–1933*; k tomu srov. J. Werstadt, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948, s. 187–213; nověji též A. Míšková – V. Šustek, *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*, in: *Documenta Pragensia*, vol. 11/1, Praha 2000, s. 11. Pekařův dopis, v němž kritizuje zahraniční politiku republiky vůči Německu a německé menšině na našem území, publikoval Pfitzner v agrárním deníku *Venkov* v roce 1937; na to reagoval polemicky J. Šusta, K dopisu prof. dr. Pekaře prof. dr. Pfitznerovi, *Venkov* 29. ledna 1937; J. Slavík, *Dva dopisy Josefa Pekaře Josefu Pfitznerovi, Národní osvobození* 29. ledna 1937.

profesory historie Kamila Kroftu a Josefa Šustu, historika umění Josefa Cibulku a nežijící již anatom Karla Weignera a historika Josefa Pekaře. Podle Vojtíška, exaltovaného „vlastence starého stylu“, věc univerzity a národa brali na lehkou váhu, „nebyla ve všem zlá vůle, byla to i snaha být spravedlivým stůj co stůj. Ten rys je v české povaze, ale se značnou dávkou lehkomyšlnosti“, dodává autor. Avšak tím jsme „chtějící býti spravedliví, bili sebe“ a zejména dodávali „vítaný materiál pro cizí propagandu, jež jej dovedla obratně přijímati, překrucovati a proti nám stavěti, aby dokázala, že zřízení československého státu roku 1918 bylo zradou na kultuře a lidství...“

Vedle polemické odpovědi Společnosti pro studium národnostních otázek, jejíž historickou sekci (časopis *Národnostní obzor*) autor článku kritizoval, reagoval Krofta, její někdejší předseda, soukromými dopisy, jež si s Vojtíškem vyměnil. Šusta a Cibulka pak požádali rektora, aby podle stanov univerzity s nimi zahájil disciplinární řízení, které by nezaujatě posoudilo, zda se „skutečně dopustili skutků, z nichž jsou veřejně obviňováni“.⁵⁷ Funk v dané situaci přirozeně nestál o rozvířování osobních nevráživostí v akademické obci. Nicméně vyzval Vojtíška, aby vysvětlil, které činy nebo výroky jmenovaných profesorů má za takové, „že by jimi byla zlehčována a porušována práva Univerzity Karlovy a že by jimi byl poskytován cizí propagandě vítaný materiál“. Odpovědi se ani po písemné urgenci nedočkal. Slušno k tomu dodat, že Vojtíšek, když po válce v roce 1945 vydával souborně své publicistické články (*Když jiní mlčeli*), jména kolegů v uvedeném eseji vypustil a v poznámce uvedl, že v roce 1938 se dal strhnout k výčitkám a útočnosti: „Opravdu zapomněl jsem tehdy na smířlivost, poněvadž jsem byl rozhořčen názory, které se tehdy po mnichovském diktátu ozývaly v určitých kruzích naší inteligence.“ Osoby jmenoval „s nejlepším vědomím a svědomím. Nikomu jsem nechtěl ublížiti, jen kárati, o čem jsem byl přesvědčen, že zasluhuje kárání... A jestliže jsem snad někomu z uvedených přece ublížil, lituji toho...“ Omluva zřejmě platila oběti nacismu Kroftovi a zejména též Šustovi.⁵⁸ Kroftovi a Cibulkovi poslal Vojtíšek v červnu 1945 knížku s omluvným listem.

Šustův politický rozhled, promítající se v jeho jednání, předurčil v peripetiích osudu české společnosti morální osobnosti úděl venkoncem tragický. Patřil, stejně jako Cibulka, k těm, kteří zdůrazňovali kulturní spolupráci evropskou a její historické kořeny. Na rozdíl od nacionalistů, kteří konzervativně lpěli na antagonistickém obrazu „druhého“ – obrazu Němce jak se zafixoval v patriotismu 19. století, vycházel Šusta z odlišných norem politické kultury, uznávající právo německé demokratické kultury navazovat na

⁵⁷ AUK, AS 1882–1951, sign. J 2/53, kart. 195, složka týkající se sporu prof. Šusty a Cibulky s prof. Vojtíškem. Dopisy Šusty i Cibulky rektoru Funkovi ze 4. listopadu 1938 jsou stejného znění (koncept Šustova dopisu je rovněž v SÚA, f. Josef Šusta, inv. č. 3, kart. 1). Rektor Funk požádal dopisem z 24. listopadu 1938 Vojtíška o bližší vysvětlení s lhůtou do deseti dnů; ten v listu z 9. prosince 1938 odpověděl, že „jsa zaneprázdňen mnohými povinnostmi a nálehavými pracemi“, nemohl lhůtu dodržet, žádal o poshovění. Rektor spolu s ředitelem univerzitní kanceláře JUDr. J. Řihou urgovali 25. února 1939 „vzhledem k dotazům, které byly vzneseny na rektorát“ Vojtíškovu odpověď; věc zůstala nevyřešena. K záležitosti srovn. rovněž P. Šámal, *Josefa Šusty léta protektorátní*, in: *Práce z dějin Akademie věd, série C, fasc. 3. Věda v českých zemích za druhé světové války*, Praha 1998, s. 71. Dále srovn. *Archiv hl. m. Prahy (AMP)*, pozůstalost Václava Vojtíška, VV II/B 1, 833–920: dopis K. Kroftovi V. Vojtíškoví z 2. 11. 1938; odpověď Vojtíškova ze 14. 11. (koncept); kopie Vojtíškova dopisu Kroftovi 22. 11.; stručná odpověď Kroftova na vize z 26. 11. 1938. 20. 6. 1945 odpovídá K. Krofta Vojtíškoví na jeho dopis z 16. 6. 1945, „jenž mne potěšil hlavně jako důkaz, že všechny někdejší neshody mezi námi náležejí již minulosti. Děkuji Vám též za Vaše spisky vyšlé v době protektorátní, v nichž se jasně obráží Vaše opravdu vlastenecké smýšlení...“ Srovn. tamtéž, sign. 1863, kart. 38, dopis J. Šusty V. Vojtíškoví z roku 1945; sign. 169, kart. 18, dopis J. Cibulky V. Vojtíškoví z roku 1945.

⁵⁸ V. Vojtíšek, *Když jiní mlčeli*, Praha 1945, s. 246.

univerzitní tradice u nás. Krofta v aktuální konstrukci ideje československého státu viděl úlohu národnostních menšin, zejména Němců tak, že by mohli najít „své významné poslání v tom, že by byli prostředníky mezi německým a jeho východními sousedy slovanskými, prostředníky proto nad jiné povolányi, že, žijíce v Československu v denním styku se slovanským národem znamenitě vyspělosti kulturní a politické, mají vzácnou příležitost otevřít si znalostí jeho řeči a vzdělanosti bránu ke všemu ostatnímu světu slovanskému...“ To bylo tématem jak jeho rozpravy *Němci v československém státě* vydané roku 1937, tak i německé přednášky, kterou tehdy měl v České Lípě, Praze a v Brně a již potom zařadil jako první kapitulu své knihy *Z dob naší první republiky*, kterou stačil ještě vydat v roce 1939. Neznamenalo to ovšem ani u jednoho z uvedených smířlivectví s mocenskou agresí nacistického souseda. V nepodepsaném článku *Seburčení Němců u nás*, publikovaném 14. září 1938 v *Českém slově*, dokazoval Šusta věcnými historickými argumenty neopodstatněnost německých požadavků na odtržení československých území.⁵⁹ Krátce nato podepsal spolu s profesory Karlem Stloukalem a Bedřichem Mendlem výzvu Československé společnosti historické dějepiscům francouzského národa, končící odstavcem: „*Voláme k Vám v poslední chvíli, kdy vše je v sázce: Nedopustíte, aby přes české hory, střežící s Rýnem bezpečí Francie, vpadl s Vaším souhlasem nepřítel, který přes Prahu míří na Paříž. Věc naše je společná, nechá-li nás Francie podlehnouti, dopustí se zločinu nejen na nás, nýbrž i na sobě samé.*“⁶⁰

Výzva, kterou doručil profesor Alfred Fichell, ředitel francouzského institutu Arnošta Denise v Praze, Společnosti pro moderní dějiny (*Société d'histoire moderne*) v Paříži, zůstala příznačně bez odezvy do konce války, stejně jako telegramy, které poslala Československá společnost historická zástupcům čtyř velmocí, v nichž poukazovala na životní nutnost přirozených hranic československého státu a žádala, aby byly respektovány aspoň hranice etnické.⁶¹

Stoupenci české nacionální pravice nevážili na jemných vážkách nuance postojů kritizovaných kolegů. Vztah k Němcům jim byl předem dán. O něm se nediskutovalo. Zmiňovaný profesor Karel Domin, tehdy předseda kulturního výboru poslanecké sněmovny parlamentu, napsal 16. října v *Českém deníku*: „*S trpkostí sleduji v denním tisku dlouhou diskusi o tom, co se má státi s německými vysokými školami. Vyskytl se na straně německé bizarní nápad vybudovati z nich jakési mezinárodní badatelské ústavy. Neúčastnil jsem se této diskuse, poněvadž mi bylo stydno lámati kopí pro věc samozřejmou. Pro německé vysoké školy není prostě místa v Novém Československu. Musí zmizeti a jejich inventář patří příslušným českým vysokým školám. Víme dobře, že německé školy byly vždy sídlem protistátní iredenty a litujeme jen toho, že Ministerstvo školství a národní osvěty nezakročilo s plnou přísností proti všem těm, kdož se místo své služební povinnosti starali o podvrtné rejdy, o tajné vysílací stanice, o pekelné stroje, ale pone-*

⁵⁹ K tomu srovn. P. Šámal, Josefa Šusty léta protektorátní, s. 70 n. Dále K. Stloukal, Dokument, ČČH 47, 1946, s. 151–155.

⁶⁰ K. Stloukal, Dokument, s. 154. Stloukal k tomu dodává: „Neslibovali jsme si od takového provolání francouzských historiků přímo úspěch politický, ale rozhodně úspěch mravní.“ Šustu požádali o podpis výzvy jako bývalého předsedu Československé historické společnosti „také proto, že jeho jméno bylo ze všech českých historiků ve Francii nejnámější, Šusta náš projev plně schválil a ochotně podepsal...“ Až v roce 1946 při návštěvě Prahy profesor College de France Coornaert potvrdil, že francouzští historikové dopis dostali.

⁶¹ K. Stloukal, Dokument, s. 151 n.

chávali po týdny těžce nemocné bez veškeré lékařské péče, v době zatemnění osvětlovali ústavy a všelikým jiným způsobem dávali najevo svou 'příchylnost' k republice...“⁶²

Zatímco univerzitní senátoři uvažovali o zrušení německé univerzity jako o ztrátě „kulturního statku“ (Bělehrádek), vyplývající z politické nezbytnosti, v nacionálním křídle inteligence se vyslovovaly paušálně extrémní názory vůči veškeré německé kultuře. Profesor Bohumil Němec se vrátil v *Národních listech* 16. října k staronovému požadavku (odmítnutému už kdysi prezidentem Masarykem), že by v Praze neměla zůstat nejen německá univerzita, ale ani německé divadlo.⁶³ „*Byl to umělý útvar, udržovaný jen z velkých podpor naší vlády a z agitace některých bezpáteřních českých umělců.*“ Němec navrhoval dokonce zbořit budovu divadla vedle Wilsonova nádraží (dnešní Státní operu) jako „*architektonicky bezcennou*“ a na jejím místě postavit druhou budovu Národního muzea pro přírodovědné sbírky, bez ohledu na to, že vláda má právě zcela jiné naléhavé starosti. Ostatně Němec v tomto borectví nebyl v novinách sám. Redaktor *Národní politiky* dr. Stanislav Nikolau, čestný člen a někdejší předseda ultranacionálního politického klubu Vlajka, tam 12. října apeloval, „*proč by například musela Česká země, nyní tak zmenšená, udržovat německá divadla vysokými subvencemi namnoze vyššími než české divadlo*“, v článku nazvaném příznačně *Braňme se včas*.

Mezitím, co se vedly podobné debaty v novinách, probíhala od 5. října důvěrná jednání rektora Univerzity Karlovy s ministerstvem školství ohledně zrušení německých vysokých škol v republice.⁶⁴ Ministr bez portfeje Stanislav Bukovský, starosta Čs. obce sokolské, pověřený správou ministerstva právě v den, kdy se konala schůze univerzitního senátu, 4. října, požádal rektora už v sobotu 8. října o důkladný posudek v celé záležitosti, který měl připravit profesor správní vědy Jan Matějka. Slíbil, že k tomu opatří žádané doklady od bývalého ministra zahraničních věcí univerzitního profesora Kamila Krofta a stávajícího ministra resortu Františka Chvalkovského. Z celého dalšího jednání vyplývá, že nová vláda neměla sílu vystupovat s rozhodností, jakou projevila její předchůdkyně během nezdařených příprav henleinovského puče. Těžko se vzpamatovala z komplexu porážky a příznačně opatrně v stálých obavách sondovala postoje říšských míst, což jí univerzitní senátoři měli zá zálež.

Po více než týdně se rektor Funk 17. října na ministerstvu dověděl od sekčního šéfa Šubrtu, že ministr dal urychleně vypracovat návrh na zrušení německých škol z podkladů, které dodala univerzita. V osnově stálého výboru, rozeslaného 14. října jednotlivým rezortům, důvodová zpráva uvádí, že vznikl „*národní stát*“, další trvání německých vysokých škol by bylo „*v rozporu s duchem a cílem mnichovských ujednání*.“ „*Nebylo však docíleno ve vládě jednoty v názoru, kdy bude [návrh] předložen k projednání, což se má státi podle politické situace.*“⁶⁵ Po dalších desíti dnech, 26. října, navštívil rektora

⁶² Karel Domin, Rozpaky při budování Nového Československa, Český deník 16. října 1938.

⁶³ B. Němec, Druhá budova Národního muzea na místo německého divadla, Národní listy 16. října 1938.

⁶⁴ Nadále čerpám zejm. z pramenů SÚA, MŠ 1918–1949, sign. 3 A II, kart. 960; AUK, AS 1882–1951, sign. 6/57, kart. 45; tamtéž, sign. B 6/56, kart. 44 (koncepty a přílohy protokolů zasedání akademického senátu). O jednání ministra Bukovského a úředníků ministerstva školství s rektorem protokol ze schůze akademického senátu 4. listopadu 1938, s. 20, dále podrobněji koncept zprávy rektora – chronologický přehled událostí od 4. října.

⁶⁵ Koncept zprávy rektora, s. 2: „Stran otázky zrušení vysokých škol německých jednáno bylo téhož dne [17. října 1938] se sekčním šéfem Šubrtem, který zařídil, aby vypracován byl s urychlením návrh zákona o jich zrušení.“ Tamtéž, s. 5–6 sdělení dr. Šipa z 26. října 1938 [koncept vládního návrhu v SÚA, MŠ 1918–1949, kart. 960]; mimo jiné v komentáři o rozhovoru říšského ministra Rusta s Bařou: „Dle informací od vynikajících osob zahraniční služby prohlásil kancléř Hitler v doslovu, že se neuzavírá jednání s Československem, když se přesvědčí, že čeští politikové nelžou a že zavládl duch smířlivosti Čechů vůči Němcům...“

ministrský rada dr. Šíp, jenž byl pověřen jednáním o školských záležitostech s příslušnými úředními místy v Německu, aby ho informoval o aktuální situaci a konzultoval některá upřesnění podkladů. Podle jeho slov vláda seznámila před týdnem, 20. října, s náležitým zdůvodněním Berlín, že německé vysoké školy hodlá zrušit. Řekl k tomu, co údajně vyslechl továrník Baťa v důvěrném rozhovoru s německým ministrem školství Rustem, že „*Německo není interesováno na ponechání vysokých škol v Praze a zamýšlí se přenést je do Liberce a Ústí...*“ Na druhé straně věděl, že *chargé d'affaires* německého vyslanectví, který tehdy zastupoval v Praze nepřítomného vyslance Ernsta Eisenlohra, vyslovil požadavek Berlína, aby „*byla dána do pořádku*“ záležitost pražských klinik „*a v důsledku toho také byli uvedeni němečtí asistenti a profesori ve správu těchto klinik*“. Ministr podle sdělení Šípa zrušil zdvořilostní rituál přijetí odstupujících a nastupujících rektorů německých vysokých škol s odůvodněním, že není jisto, zda školy budou zachovány. Ministerský rada sám se chystá po „*vyřízení některých aktuálních otázek*“ do Berlína, až tam bude pozván k projednání školských otázek v širším kontextu. (Jednalo se o osudu odhadem 130 tisíc českých žáků obecných a středních škol v říší zabraném území republiky.)

Opatrné přešlapování na místě s ochotou k ústupkům cizí vládě – jiný dojem si rektor Funk z jednání s ministerským úředníkem odnést nemohl. Navíc mu bylo zřejmé, že ministerstvo – poněkud paradoxně po několika týdnech, kdy věc probíraly noviny – považuje „*za velmi nebezpečné v tomto stadiu rozšiřovati na veřejnosti otázku zrušení německých vysokých škol v Praze*“.⁶⁶ Otevřeně to vyslovil téhož dne (26. října) samotný ministr, který si povolal děkana lékařské fakulty Laufbergra s proděkanem, aby jim rozmluvil požadavek lékařského sboru fakulty na svolání univerzitního akademického senátu.⁶⁷

Věc se stala výbušnou poté, co děkanát německé lékařské fakulty jmenoval zastupující přednosty uprázdněných klinik a z rektorátu Univerzity Karlovy dostal 12. října děkan Laufberger přípis, z něhož mohl usuzovat, že vedoucí odboru vysokých škol na

ministerstvu dr. Maule uvažuje, že kliniky obsazené českými přednosty v této dvoukolejné správě budou vráceny do německých rukou. Impulsy ve věci německé univerzity dostával akademický senát Univerzity Karlovy právě z lékařské fakulty, jejíž profesori byli angažováni v záležitosti německých klinik. Je to patrné z protokolů schůzí profesorského sboru i z podacích protokolů. Sbory jiných fakult tomu nevěnovaly takovou pozornost, nejčastěji tu nacházíme náměty k využití prostor, které se případně uvolní. Z mimořádné schůze profesorského sboru lékařské fakulty 18. října vzešel jednomyslný požadavek (odeslaný 21. října), aby rektor neprodleně svolal akademický senát k projednání záležitosti existence německých vysokých škol, který děkan s proděkanem a profesorem Hynkem urgovali v listech 25. a 26. října. Tehdy už bylo známo z novin, že akademický senát německé univerzity, který se poprvé sešel 21. října, se usnesl požádat vládu, aby byly neprodleně vráceny kliniky a zahájena výuka, protože údajně není právní ani faktický důvod k přerušení činnosti pražské německé univerzity. Když se o tom ministr Bukovský dověděl, pozval si oba zmíněné pány, aby je varoval, že Německo je ochotno o záležitosti jednat jen „*když pozná, že se proti němu v našem státě nic nedělá. Veřejné projevy by jednání rušily*.“ Druhého dne sdělil ministr pozvanému rektorovi, že představitelé lékařské fakulty pochopili jeho důvody, proč nedoporučuje rozvířovat otázky německého školství a ustupují od požadavku svolat k projednání věci akademický senát. „*Je jasné, že by bylo přímo velezradou kaziti pozici vládě; není možno totiž řešiti otázky ty vnitrostátně*“, tlumočil později obsah rozhovoru rektor Funk senátu, který se sešel po odložení až 4. listopadu, kdy se diskuse na dané téma stala bezpředmětnou. Osud německých vysokých škol v republice byl mezitím rozhodnut nikoli doma, ale v Berlíně.

Do 10. října, kdy děkanáty jednotlivých fakult podaly rektorovi seznamy přítomných a nepřítomných profesorů vyžádané ministerstvem, se situace na německé univerzitě nijak podstatně nezměnila.⁶⁸ Do Prahy se vrátilo jen pět ze 47 profesorů, kteří chyběli před týdnem (dva zůstávali ještě v armádě). Rektor Otto se snažil věc omlouvat špatným železničním spojením během válečných příprav, které zdrželo návrat pedagogů z dovolených v zahraničí. Ministerstvo sice nezměnilo výnos požadující, aby všichni profesori nastoupili službu do 11. října, uznalo však jako důvod zdržení dopravní potíže. V takovém případě měla být u jména v seznamu uvedena poznámka: „*z komunikačních důvodů byla okamžitá přítomnost znemožněna*“. Děkanáty využily nabízený kompromis a uváděly zmíněný důvod rovněž u jmen sudetoněmeckých aktivistů, kteří na návrat nepomýšleli, Ernsta Swobody na právnické fakultě, Wilhelma Nonnenbrucha a Antona Maria Marxe na medicíně, děkana Karla Swobody a proděkana Heinze Zatscheka na filozofii atd. U jiných udávaly důvody zdravotní a řádné dovolené v době, kdy ještě nezačal semestr. Proděkan (zastupující děkan) lékařské fakulty Rihl, vědom si toho, že pozornost veřejnosti se upírá hlavně na kliniky, zahrnul v seznamu nejen profesory, ale také asistenty, demonstrátory a studentské pomocné síly ústavů a klinik. Ze 79 placených asistentů bylo přítomno 39, dalších 22 nosilo ještě uniformu československé armády, deset mělo údajně řádnou dovolenou, ze zbývajících osmi několik

⁶⁸ Vycházím z pramenů AUK, NU, Rektorát, kart. č. 17; zejména dopis rektora Otty ministerstvu školství z 11. října 1938 (kopie), v němž podává přehled přítomných a nepřítomných profesorů na jednotlivých fakultách německé univerzity; dále složka *Diverse Korrespondenzen von Professoren und Dekanaten wegen Rückkehr nach Prag*.

omluveno nemocí nebo dopravními či jinými důvody. Rihl se snažil komentovaným seznamem dokázat, že chod ústavů a klinik není ohrožen, navíc jsou pedagogové připraveni zahájit výuku za nepřítomné.

Naproti těmto snahám rektora Otty a děkanů pražských fakult vedli představitelé vídeňské skupiny uprchlíků od 5. října nezávisle důvěrná jednání s vůdcem mnichovského *Reichsdozentenbundu* profesorem Walterem Schultzem v jiném směru.⁶⁹ Když potom profesor Zatschek pronesl ve vídeňském rozhlasu 12. října jedním dechem útok na české přednosty německých klinik spolu s kritikou pražských kolegů, vyzval současně téhož dne Schultze německé profesory, docenty, asistenty a studenty, kteří dosud zůstávali v Československu, aby se přihlásili u mnichovského *Reichsdozentenbundu*. Československá tisková kancelář, která o tom dala 13. října zprávu novinám, komentovala výzvu jako akci, která „*má být prvním krokem k vybudování sudetoněmeckých vysokých škol*“.⁷⁰

Nezávisle na těchto projevech se rozhodovalo o německých vysokých školách v Československu od 27. října v Berlíně. Porada Hitlerova zástupce Hesse s Henleino-
vým pověřencem K. Oberdorfferem navázala na důvěrnou schůzku říšského ministra výchovy, školství a osvěty B. Rusta s rektorem Ottem v Ústí nad Labem 23. října.⁷¹ Dosavadní postup i program Ottův nepochybně lépe vyhovoval Hitlerovým agresivním politickým záměrům vůči Československu, v nichž měla mít nikoli bezvýznamnou úlohu páté kolony německá univerzita sídlící v Praze. Z toho lze vysvětlit, že Rust, vzdor záměrům vídeňské skupiny uprchlíků, dal „*se souhlasem vůdce*“ pokyn, aby se vrátili a postarali se, „*aby německý národní majetek v Praze nebyl zkracován*“, s tím, že o budoucnosti univerzity rozhodne včas výlučně on po dohodě s vůdcem.⁷² Nezbyvalo jim než se disciplinovaně podřídit.

V té souvislosti chápu stručnou, možná i trochu ironickou odpověď Otty vídeňskému rektorovi 2. listopadu, že porozuměl motivaci oddalování návratu pražských kolegů, již mu Knoll vyložil v předešlém dopise.⁷³ „*Škoda jen, že nemohu psát všechno*“, pokračuje náznakem: co se týče postojů kolegů, není už teď, „*kdy nebezpečí pominulo*“ tak důležité, jako před měsícem 2. října, když se na adresáta poprvé obrátil s prosbou o pomoc, v obavách o osud pražských klinik a ústavů.

* * *

Po měsíci od prvního mimořádného zasedání svolal rektor Univerzity Karlovy Funk znovu mimořádně senát na 4. listopad nikoli proto, aby dokončil rozpravu ke dvěma bodům jež zůstaly otevřeny, ale aby projednal naléhavou věc novou. Podnět dal ministr

⁶⁹ K tomu V. Vomáčková, *Německá universita*, s. 10 n.; A. Míšková, *Deutsche Professoren*, s. 31 n.

⁷⁰ K tomu srovn. např. zprávu v *Lidových novinách* 14. října (rovněž v jiném denním tisku). Ministerstvo školství dalo 14. října oběžníkem na vědomí všem vysokým školám s německým vyučovacím jazykem, „*aby věnovaly pozornost výzvě Dr. Schultze z Mnichova*“, na tuto výzvu byli upozorněni i zaměstnanci UK cirkulářem rektora 15. října (AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1938–39, č. 292). Přípis registrují podací protokoly jednotlivých fakult UK 15. října. Děkan lékařské fakulty postoupil téhož dne oběžník zvláště profesorům Jiráskovi, Hennerovi, Přecechtělovi, Šambergerovi, Hynkovi, Myslivečkovi a Pelnářovi, kteří vedli fakultní kliniky německé univerzity (AUK, LF, Podací protokol fakulty lékařské 1938, č. 4466). Srovn. rovněž A. Míšková, *Deutsche Professoren*, s. 37 n. Min. zahr. věci poslalo MŠANO 26. 10. výstřížek z *Wiener Zeitung* ze 14. 10. s výzvou Schultzovou. SÚA, MŠ, kart. 960.

⁷¹ K tomu E. Otto, *Bericht*, s. 86; V. Vomáčková, *Německá universita*, s. 10 n.; A. Míšková, *Deutsche Professoren*, s. 39 n.

⁷² V. Vomáčková, *Německá universita*, s. 10 n. Též SÚA, MŠ, kart. 1001.

⁷³ AUK, NU, Rektorát, kart. č. 17, kopie listu Ottova Knollovi 2. listopadu 1938.

Bukovský, který 2. listopadu vyzval rektora, aby se senátoři vyjádřili k možnostem uplatnění českých profesorů vypuzených z bratislavské univerzity.⁷⁴ Problematika, jež nebyla uzavřena na schůzi před měsícem, však natolik stále tížila myslí členů senátu – přibýlo jen zklamání a roztrpčenosti –, že se nedalo jednoduše ji přejít.

Především dosud chybělo jasné vyjádření stanoviska k mnichovskému diktátu. „*Politická situace, jak se vyvíjí, zavádí nás do trapných nesnází*“, konstatoval profesor Hobza, „*neboť budeme jednou souzeni, neučiníme-li veřejný projev, a s druhé strany ve vládních kruzích jest nepopíratelné úsilí, aby vše zůstalo v tajnosti. To platí zejména o projevu, který jsme chtěli učiniti proti neslýchanému násilí, kterým bylo území sudetské odděleno od našeho státu*“.⁷⁵ Prodlením času memorandum ztratilo původní politický význam: „*bylo to ovšem velmi žádoucí ve chvíli, kdy se jednalo o naše hranice. Dnes však projev takový nemá významu a nemůžeme ho učiniti. My činíme vše v souladu s vládou. Národ žádal, abychom promluvili, my tak chtěli učiniti, bylo to však vládou zakázáno*...“ Skličenou debatu pak uzavřel návrhem usnesení: „*Akademický senát lituje, že mu nebylo vládou umožněno učiniti včas protestní projev vědecké cizině proti neslýchanému znásilnění Československé republiky*“ Většinou sedmi hlasů z celkového počtu dvanácti přítomných se pak senát unesl, aby tento závěr byl poslán nejen ministrovi školství, ale i vládě, ač to byl způsob nezvyklý (výhrady proti tomu měli rektor Funk a profesor Šusta).⁷⁶

Tady se nemohu vyhnout otázce, zda se profesori Univerzity Karlovy řídili doporučením vlády i senátu, aby v soukromé korespondenci vyzvali své zahraniční kolegy k veřejným protestům politického dosahu. Souvisí s širším problémem strategie interpretace historika. Jsem si vědom, že nedocenené prameny dějin univerzitní každodennosti, jakými jsou zde hojně využitě podací protokoly rektorátu a děkanátů fakult, dokumentují život univerzity jen z její „úřední“ stránky. Přitom mimořádné události, jež odrážejí atmosféru mnichovské krize ve společnosti, jsou v nich registrovány početně mnohem slaběji než běžná agenda instituce, zachycující kontinuující každodennost i v těchto mimořádných časech. Ukazuje se, že pracovníci univerzity vytrvale s menší či větší starostlivostí pečovali o knihovny, chod ústavů a laboratoří, starali se o vlastní kariérní postupy, habilitovali se a konali mnoho jiných individuálních činností. Některé z nich byly válečným napětím omezeny: pozorují častější odřeknutí účasti na zahraničních konferencích a přednáškách, a to jak členů Univerzity Karlovy, tak profesorů z jiných zemí u nás. Nemohu už vůbec nahlédnout do osobního života jednotlivců, pokud nemám po ruce deníkové záznamy, korespondence nebo memoáry. To co mohu ve svých tropech (strategii interpretace) ve výkladu zahrnout je – jako vždy – pouhý zlomek odrazu dění v širokém obsáhlém prostoru „nedějin“.

Zápisy ze schůzí akademického senátu univerzity a zasedání profesorských sborů fakult, o něž se tu rovněž v prvé řadě opírám, jsou upravenými (zapisovatelem zjednodušenými a stylizovanými) projevy veřejných činitelů, představitelů instituce, které mají svá pravidla a kulturní normy sdělení určité kategorie, podléhající vzorům morál-

⁷⁴ Vyplývá to z úvodního projevu rektora Funka na zasedání akademického senátu 4. listopadu 1938 o předešlých jednáních s ministrem. AUK, AS 1882–1951, sign. 6/57, kart. 45; zápis o 2. mimoř. sedění akad. sen., s. 1.

⁷⁵ Tamtéž, s. 13.

⁷⁶ Tamtéž, s. 22. Protest byl odeslán 7. listopadu vládě a min. školství, jak vyplývá z Protokolu podání k akademickému senátu 1938–39 (AUK), č. 466.

ním, tropám korporativním atd. V té souvislosti připomínám spíše na okraj úvodní proslav děkana právnické fakulty na schůzi profesorského sboru o „neštěstí, které postihlo celý národ“, jež musí „působiti na členy sboru, aby se k sobě spíše semkli a aby zanechali všeho, co by do sboru vnášelo neklid“.

Vraceje se tak k položené otázce, zjišťuji, že jednotlivci se k problémům národa vyjadřovali v kolektivu (nebo jako mluvčí kolektivu), projevy v soukromé korespondenci se shora vytyčeným cílem jsem nenalezl. K apelům na kolegy, intelektuály a politiky řadím zmiňovanou výzvu Československé společnosti historické dějepiscům francouzského národa, podepsanou univerzitními profesory Josefem Šustou, Karlem Stloukalem a Bedřichem Mendlem, telegramy Společnosti zástupcům velmocí, stejně jako adresu československých spisovatelů *K svědomí světa*, sestavenou už 30. září skupinou šedesáti intelektuálů, mezi nimiž byli rovněž členové univerzity.⁷⁷ Soukromý docent Zdeněk Kalista, asistent Historického semináře filozofické fakulty, koncipoval výzvu *Celému vzdělanému světu*, jež vznikla v pražské Umělecké besedě a kterou podepsali mj. univerzitní profesori Josef Janko jako předseda Královské české učené společnosti, její jednatel Bohumil Bydžovský, jednatel III. třídy České akademie věd a umění Oldřich Hujer a jiní akademičtí hodnostáři. Výzvu uveřejnila většina českých novin 9. října a současně byla rozeslána v různých cizojazyčných mutacích na zhruba dva tisíce zahraničních adres vysokoškolských profesorů, vědců a umělců. S patřičným patosem se tu apeluje na morální svědomí světové veřejnosti, aby se nedala oklamat domnělým mírem, který byl uzavřen na úkor slabšího: „*Neboť vězte, že náš osud postihne i vás, nebudete-li dosti rozhodně odepíratí metodám násilí a nátlaku, jimiž jsme byli zdeptáni...*“

Rétorika uvedených projevů se shoduje v připomínce hrozby války jiným evropským národům, jejichž vlády napomohly pod záminkou zachování míru nebezpečnému agresorovi protiprávně obsadit strategická území sousedního malého státu. Společně s diskusí na mimořádné schůzi univerzitního akademického senátu 4. října mají i to, že v skryté naději doufají v politický účín. „*Nebylo možno jednati zdlouhavě – také vzhledem k tomu, že jsme od případných projevů solidarity s Československem v spřátelené intelektuální cizině očekávali přece jen alespoň jakous takous oporu při jednáních o definitivním rozhranění mezi Německem a ČSR, o nichž se tehdy ještě stále (nevím, či zásluhou) hovořilo*“, vzpomínal po letech ve svých pamětech Kalista.

Nevím, jak se v té věci dívat na projevy účasti poslané univerzitě ze zahraničí v říjnu a počátkem listopadu 1938. Domnívám se, že byly spíše spontánní, měly však nesporně morální váhu.

Své zahanbení a zármutek „*nad příkořím, které Československé republice nedávné události přinesly*“, vyjádřila v dopise protiválečná skupina vědců z Cambridge. Rovněž pařížská Sorbonna poslala projevy sympatií.⁷⁸ Pozoruhodný je text prohlášení podepsaný 220 kolegy oxfordské univerzity.⁷⁹ Jeho autorství prozradil významný historik filo-

⁷⁷ Viz pozn. 60. K dalšímu srovn. G. Nácárová, Zdeněk Kalista a kulturní publicistika druhé republiky, in: Zdeněk Kalista a Kulturní historie (sborník), Semily 2000, s. 179 n.; dále Z. Kalista, Po proudy života (2), Praha 1996, s. 434 a d.; V. Černý, Paměti (1938–1945), Praha 1992, s. 38.

⁷⁸ AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1938–38, č. 420, došlo 29. října 1938; Cambridge Scientists' anti-war Group vyjadřuje své hluboké sympatie Univerzitě Karlově po nedávných událostech ve střední Evropě; adresa dat. 24. října 1938; tam, č. 1043; poděkování za projev sympatií univ. v Paříži z 4. 1. 1939. Srovn. rovněž AUK, AS 1882–1951, sign. B 6/56, kart. 44.

⁷⁹ AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1938–39, č. 475; 7. října přijata adresa profesorů a mistrů univerzity v Oxfordu, v níž projevují sympatie UK k současným událostem; latinskou odpověď měl při-

zofie a kultury Raymond Klibansky. Rodilý ve Francii roku 1905, studoval v Heidelbergu, kde potom působil jako soukromý docent. Odtud roku 1933 emigroval do Anglie.⁸⁰ Když koncipoval v říjnu 1938 latinský text poselství „*profesorů a mistrů univerzity v Oxfordu rektorovi a profesorům Karlovy univerzity v Praze*“, přednášel na oxfordské Oriel College. Jak se později vyjádřil, považoval tehdy „*za mnohem důležitější, než byly akademické práce, upozorňovat na nacistické nebezpečí a snažit se přesvědčovat, jak jen to bylo možné, politiky, aby se připravovali na válku, jež se mi jevila jako jistá...*“⁸¹

Oxfordští v poselství připomněli dávné tradice nejtěsnějšího spojení s pražským učebním díly Johna Wyclifa a Jana Husa a vyjádřili, co pociťují v dané chvíli, „*kdy Váš stát stihlo tak hrozné neštěstí. Vaši vlasti byly vnuceny vnější mocí největší příkoří a největší pokuty; moci, nikoli rozumu musili jste se podrobit... Kéž byste se nedomnívali, sužování obkliččením a lstivým záborem, že jste nám vzdáleni a odděleni od nás. Neboť věříme v to, co Váš národ již dříve hlásal a nyní stvrdil jednáním, že PRAVDA JE MOCNÁ A ZVÍTĚZÍ.*“

V dané chvíli mělo poselství větší váhu jako politický protest v zemi, kde vzniklo, u nás mohlo mírnit pocit osamocení v porážce. Navozovalo solidaritu, která se brzy ve válce ukázala pro náš zahraniční odboj tolik potřebnou. Rektor Funk dal český překlad poselství novinám a pověřil profesora klasické filologie Bohumila Rybu, aby zkoncipoval neméně vytříbenou latinskou odpověď.

Tady je na místě zastavit se nad pozoruhodnou shodou rétoriky tehdejších projevů vyjadřujících ocenění vyrovnaného postoje národa k porážce, i když zaznívala z různých pozic domácích i zahraničních politiky a rozdílné míry oprávnění morálního. V citované adrese Oxfordských čteme: „*V tom, jak vznešeně promlouvali Vaši státníci, i v tom, v jaké snášenlivosti vytrvával lid, byly nejznamenitější osvědčeny nejúctyhodnější svobodomyšlnost a pozoruhodná vyrovnanost; proto musí sama existence Vašeho státu naplňovat radostí celý lidský rod...*“

V rozhlasovém projevu, který pronesl prezident republiky Edvard Beneš při své abdikaci 5. října, zaznělo: „*Řeknu jen to, co cítíme bolestně všichni: oběti, jež od nás byly tak*

pravit prof. B. Ryba; vyřízeno 2. prosince, vypraveno 8. prosince 1938. V akademickém senátu 27. ledna 1939 se projednávala žádost Oxfordských, aby odpověď UK mohli publikovat v Oxford Magazine (to zamítnuto 24. 2. 1939; pod. prot. AS č. 1804). V pod. protokolu č. 574 nejasný regest, podle něhož lze soudit, že akademický senát zadal 17. listopadu 1938 akademickému sochaři a malíři Františku Hnátkovi kaligrafické provedení odpovědi oxfordské univerzity na její projevy sympatií. Adresa Oxfordských v AUK společně s několika dalšími prameny nebyla nalezena (předpokládané uložení podle podacího protokolu ve fondu AS 1882–1951, sign. B 6 - varia). Rektorát jí dal dennímu tisku, který většinou publikoval podstatný výtah v českém překladu; tam se také uvádí, že adresu podepsalo 220 oxfordských mistrů a profesorů. Srovn. např. Poselství Oxfordské university, Národní listy 15. října 1938. Latinský text adresy i český překlad zveřejnil R. Klibansky, Jan Patočka, Filosofický časopis 39, 1991, 1, s. 14 s komentářem o vzniku. Francouzský překlad v Klibanského knize *Le philosophe et la mémoire du siècle*, Paris 1998, s. 226 n.; dále v němec. překladu R. Klibansky, Erinnerung an ein Jahrhundert, Frankfurt a. M. 2001, s. 238; dále ve španělském překladu knihy *El filósofo y la memoria del siglo*, Barcelona 1999, s. 161 n.

⁸⁰ Vedle literatury v předešlé poznámce viz R. Klibansky, Německá universita ve třicátých letech, *Filosofický časopis* 42, 1994, 4, s. 543–559. Prof. Klibansky je čestným presidentem Société internationale pour l'étude de la philosophie médiévale. Na můj dotaz ohledně jmen profesorů a mistrů oxfordské univerzity, kteří podepsali adresu pražským kolegům v říjnu 1938, mi v dopise 15. ledna 2002 odpověděl: „I did not keep the list of names but I recall that the number of signatures varied from college to college from comparatively few in colleges which were politically indifferent or inclined to favour tendencies of appeasement; in other colleges, such as Balliol and my own College, Oriel, the large majority of fellows signed. I am sorry I did not retain the list of names. Those which I recall with certainty are Gilbert Ryle (the well-known philosopher) of Christ Church, and my friends W. Maclagan (the philosopher), J. W. Gough (the historian), and W. A. Pantin (the mediaevalist), all three of Oriel.“

⁸¹ R. Klibansky, Německá universita ve třicátých letech, s. 558.

důrazně žádány, jsou neúměrné a nejsou spravedlivé. Národ toho nikdy nezapomene, i když to nese s důstojností, klidem a sebevědomím, jež budí obdiv všeobecný...“⁸²

Z jiného úhlu nezbyvá než posuzovat vzkaz francouzského ministra zahraničí G. Bonneta, který tlumočil československému protějšku, ministru zahraničí profesoru Univerzity Karlovy Kamilu Kroftovi, 3. října francouzský vyslanec v Praze: „Ujišťoval nás, že se všemi Francouzi podívoval se vysoce mravnímu chování, nevyrovnatelnému mistrovství všech vedoucích mužů Československa, jejichž prozíravost takovou měrou pomohla zachránit jejich zemi od hrůz válečných. A dodal, že sebezapření a důstojnost, osvědčené právě celým národem československým, jsou nejlepší zárukou živých sil, jež má v záloze pro zachování svého národního dědictví a pro důvěřivé pokračování v hrdém a svobodném životě...“ Krofta k tomu lakonicky podotýká: „Jaký dojem na mne učinil tento vzkaz francouzského státníka, snadno si možno představit...“

* * *

V debatě o druhém nedokončeném bodu jednání z předešlé schůze – zrušení německých vysokých škol – se na zasedání 4. listopadu senátoři shodovali v tom, že vláda podléhá vnějšímu nátlaku Berlína a obává se sama rozhodovat.⁸³ Nasvědčovala tomu sdělení děkana lékařské fakulty Laufbergra i rektora o předcházejících rozmluvách s ministrem Bukovským. Na dokreslení „nestatečného stanoviska“ ministra a jeho podřízených uvedl profesor Hynek, že v těchto dnech při jednání o německých klinikách se s šéfem spojených ministerstev sociální péče a zdravotnictví Petrem Zenklem dohodli, že pro zjištění závady zablokují jejich vrácení henleinovským přednostům, kteří je při nynějším návratu do Prahy z podnětu sudetoněmeckých vůdců arogantně požadují. Zástupci ministerstva školství, přítomní tomuto jednání, s takovým postupem souhlasili, „k večeru však přišel [z ministerstva školství] přípis, který všechna tato opatření zrušil“. Neshodu v této záležitosti mezi ministerstvy školství a zdravotnictví přiznává šéf odboru vysokých škol dr. Maule v tajné korespondenci s ministerstvem zahraničních věcí (list ze 14. listopadu): „K věci samé sluší poznamenati, že zástupci zdejšího ministerstva upozorňovali od počátku celé věci na neoportunnost nastoupeného postupu proti německým klinikám v době pro nás tak důležitých jednání s Německem, ale náš hlas nebyl slyšán a respektován a ministerstvo zdravotnictví i po minulých demarších německého vyslanectví v oboru své působnosti via facti prostřednictvím ředitelství [Všeobecné] nemocnice vymýšlelo cesty, jak restituci původního stavu zabrzdit...“⁸⁴

K 1. listopadu byly německé kliniky předány jejich někdejšími správčům ve stavu, v jakém byly před 26. zářím. Německé vyslanectví v Praze však k tomu podalo ministerstvom školství a zdravotnictví 3. listopadu námitky co do *restitutio in integrum* a sudeto-

⁸² Viz K. Krofta, Z dob naší první republiky, Praha 1939, s. 347 (projev pres. Beneše), 345 (vzkaz Bonneta).
⁸³ AUK, AS 1882–1951, sign. 6/57, kart. 45: Zápis o 2. mimořádném sedění akademického senátu UK 4. listopadu 1938.

⁸⁴ SÚA, MŠ, Prez. 1918–1949, 4 II 3, kart. 344: vyjádření šéfa IV. odboru ministerstva (pro vysoké školy) dr. Mauleho ze 14. října 1938 (tajné) pro ministerstvo zahraničních věcí k předloženému pro memoria německého vyslanectví z 3. listopadu 1938. Předmětem bylo jednání ředitele Všeobecné nemocnice dr. Puchweina, který na pokyn ministerstva školství z 25. října 1938, aby přijal zpět německý personál, který před 25. zářím opustil kliniky a 13. října byl propuštěn (sekundáři, zdravotní sestry), vyhověl pokynu s výjimkou případů zdravotních sester, které byly v září zadrženy policií pro porušení státních bezpečnostních zákonů. Proti tomu německé vyslanectví protestovalo. Ministerstvo zahraničních věcí zaslalo ministerstvu školství rovněž opis písemného záznamu Deutschlandsender, vysílaného 5. listopadu, který se záležitosti týkal. Viz též E. Otto, Bericht, s. 86.

německý rozhlas (*Deutschlandsender*) vysílal 5. listopadu útok na „teror židovsko-šovinistického“ ředitele Všeobecné nemocnice Puchweina.

Němečtí pedagogové vracející se v posledních říjnových dnech a počátkem listopadu z Vídně i odjinud z říše se dožadovali svých pražských stolic a klinik s netajeným odhodláním „nasadit všechny své síly pro vůdce a národ“.⁸⁵ Když rektor Funk sdělil senátu zprávu, již měl privátně od poslance Domina, že totiž studentovi, který se na německém vyslanectví v Praze dotazoval ohledně zápisu, bylo sděleno, aby se zapsal na filozofickou fakultu německé univerzity, „ježto německé vysoké školy budou zachovány“, sotva mohl kdokoli ze senátorů pochybovat o stavu věci.

Rozhořčený Hobza reagoval: „Lid náš prokázal disciplínu jak v žádném státě na celé zeměkouli by se nedalo očekávat; celá veřejnost i všechny korporace s příkladným sebezapřením zachovaly národní kázeň. Musíme však projevit svoji svobodnou vůli interním projevem, v němž zdůrazníme, že zavlékání otázky zrušení německých vysokých škol na forum mezinárodní odporuje základnímu pojmu samostatného státu, ježto se jedná o otázku ryze vnitrostátní.“⁸⁶ Proděkan lékařské fakulty Bělehrádek, jehož strážlivý postoj a ohleduplnost k vládě byly známy z nedávného článku v *Lidových novinách*, ukázal rovněž, že také jemu dochází trpělivost: „sebekázeň národa, která se v posledních dnech projevila a kterou se stejným sebezapřením zachovala i naše univerzita, není všude oceňována a chápána jako skutečná disciplína“. Přiznačně také jemu, stejně jako Hobzovi, v přiměřeném dobovém patosu tížila mysl dějinná odpovědnost a svědomí intelektuála: „Co nám v této vzkypělé době zůstává jako osa národa, jest kultura a jest nebezpečí, že jednou se nám vytkne, že jsme v tak závažných otázkách, které hýbaly myslí národa, nic neudělali. Je nezbytné dát interním projevem najevo vládě naše stanovisko; budeme mít čisté svědomí, že jsme nemlčeli a učinili alespoň to, co jsme mohli, bez ohrožení státních zájmů.“

V tom smyslu také vyznělo důrazné akademické doporučení ministerstvu školství a vládě, které sestavil Hobza a schválilo všech dvanáct přítomných rozhněvaných senátorů:⁸⁷ „Akademický senát Univerzity Karlovy usnesl se v zasedání 4. listopadu 1938 vládě důrazně doporučit, aby otázku zřejmě nutného zrušení německých vysokých škol nečinila předmětem jednání s kteroukoli vládou cizí, protože by se tím prejudikovalo rozhodnutí budoucího parlamentu a protože jde o otázku čistě vnitrostátní.“

Členům akademického senátu Univerzity Karlovy nelze vytýkat poraženectví ani zbabělost či netečnost ve dnech mnichovské krize. Byli si vědomi toho, že veřejnost spoléhá na autoritu univerzity, jak dokazovaly listy, s nimiž se z různých stran na ni obraceli jednotlivci nebo instituce, žádající rozhodná stanoviska.⁸⁸ Senátoři jednali ukázněně, nesporně podle vlastního svědomí a dobré vůle být aktivně účastni dění, zároveň však nepoškodit vládu v jejím mnohdy těžkém postavení. To nelze vždy přiznat vládním představitelům, s nimiž vedli diskurs.

⁸⁵ K tomu V. Vomáčková, Německá universita, s. 11.

⁸⁶ AUK, AS 1882–1951, sign. 6/57, kart. 45: zápis o 2. mimořádném zasedání akademického senátu 4. listopadu 1938; cituje rovněž B. Zilynská, cit. d., s. 25.

⁸⁷ Tamtéž. Min. školství prohlášení postoupilo 17. listopadu předsednictvu minist. rady a minist. zahr. věcí (SÚA, MŠ, kart. 960).

⁸⁸ O tom AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1938–39, např. č. 233: telegram obyvatel Valašského Meziříčí 6. října, aby UK protestovala proti zcizení území české části Těšínska; podobně č. 281: obyvatel Valašského Meziříčí Arnošt Dadák se obrací na UK 13. října 1938 s protestem proti zabránění českých částí Těšínska; č. 330: 20. října se na UK obrací uprchlíci z města Příbora, Koprivnice a Štramberka memorandem proti obsazení jejich území Němci aj.

Ministerstvo školství balancovalo a postupně stále víc ustupovalo nátlaku. Původně 18. října oznámilo, že odložený zápis do zimního semestru 1938/39 se bude konat jen na českých vysokých školách, a to od 24. října do 3. listopadu.⁸⁹ Důvodem průtahu byl ohled na pokračující demobilizaci armády a potřebný čas k vyjasnění státní příslušnosti posluchačů po okupaci pohraničních státních území. Existence německých vysokých škol byla tehdy ještě zpochybněna, proto se na nich zápis nevyhlašoval. Avšak už rozhodnutí ministerstva z 11. listopadu předpokládalo zahájení vyučovacího procesu: závěrečné státní zkoušky na německé univerzitě.⁹⁰ Stanoví se tu, že k nim nemohou být na právnické fakultě pozváni cizinci, rozuměli se i ti, kteří podle opční smlouvy (vyplývající z mnichovské dohody) se stali říšskými státními příslušníky, protože pocházeli z území odstoupených říši. Vycházelo se z platných předpisů, podle kterých státní zkoušky na právnické fakultě (na rozdíl od doktorských zkoušek rigorózních) opravňují absolventy pro státní služby v ČSR a nemohli je tudíž skládat příslušníci cizích států (mělo rozhodovat bydliště ke dni 10. října). Z přípisu ministerstva školství rektorátu německé univerzity 25. listopadu vyplývá, že zápis do zimního semestru 1938/39 oproti českým vysokým školám odložený, se nyní vztahoval i na ni, ovšem se závažnými výhradami.⁹¹ Podstatně omezoval počet zapisovaných cizinců, včetně těch, kteří měli trvalé bydliště na území okupovaném Německem, Maďarskem a Polskem. Do prvního ročníku mohli být přijati jen se zvláštním povolením ministerstva. Jak německá univerzita, tak její právnická fakulta vzápětí protestovaly a svými protesty urychlily jednání mezi československou a říšskou vládou. Příznačně se v tomto pokračování způsobu mnichovského diktátu prosadila 28. listopadu vůle A. Hitlera, aby německá univerzita zůstala v Praze zachována bez jakýchkoliv omezení, a ministerstvo školství výnosem 30. listopadu všechna zmíněná opatření odvolalo.⁹²

Z toho bylo možné předvídat další agresivní plány Hitlerovy politiky vůči republice, v nichž měla poslání nikoli podřadné skupina, která si vytkla jako úkol rasovou očistu a „ideovou přestavbu vysokých škol ve smyslu nacionálně socialistického světového názoru“.⁹³ Je to výrazný symptom fašizujících tendencí v politické atmosféře druhé republiky. Ministerstvo a vláda nečinně přihlížely, když během krátkého zimního semestru 1938/39 (dodatečně slavnostně zahájeného 11. ledna) do února 1939 muselo z německé univerzity odejít 23 profesorů, větší počet soukromých docentů a lektorů, celkem 77 vyučujících z rasových nebo politických, někdy osobních důvodů.⁹⁴ Profesori vracející se do Prahy využili studentokratických provokací posluchačů, většinou už říšských státních příslušníků. Ti bojkotovali nepohodlné profesory a docenty a nutili je, aby z fakult odešli. Po okupaci státu mnozí z těchto pedagogů skončili v koncentračních

táborech. Hned na začátku zimního semestru v prosinci 1938 upravila profesorská kolegia zkušební řády fakult tak, aby židovští pedagogové zkoušeli pouze židovské studenty (předtím než vláda rozhodla 27. ledna 1939, že vyučující židovského původu nemohou vykonávat povolání na vysokých školách v republice). Fakulty německé univerzity začaly vlastně už tehdy řídit nelegální nacistické *Dozentenbundy* podřízené mnichovskému říšskému centru, které se postaraly o to, aby od letního semestru 1939 byli zapsáni jen studenti, kteří se prokázali dokladem o árijském původu.⁹⁵ Způsobilo to dočasný pokles studujících na německé univerzitě.

* * *

Univerzita Karlova měla počátkem opožděně zahájeného školního roku 1938/39 jiný závažný problém. Jak už jsem pověděl, ministr pověřený vedením resortu školství požádal urgentně o svolání jejího akademického senátu 4. listopadu nikoli k projednání otázky německých škol, ale k řešení neméně skličujícího bodu.⁹⁶ Týkal se univerzitní autonomie a nejen jí samotné.

Na poradě, kterou Bukovský narychlo svolal 2. listopadu, informoval rektora a děkany fakult o rozhodnutí nového ministra slovenské autonomní vlády (vytvořené na základě žilinské dohody z 6. října), jednoho z aktivistů Hlinkovy slovenské ľudové strany Matúše Černáka, že někteří čeští profesori nebudou moci nadále vyučovat na bratislavské Univerzitě Komenského.⁹⁷ Vztahovalo se to zatím na deset profesorů právnické a osmnáct profesorů filozofické fakulty, brzy následovali další. Bukovský žádal, aby se vypuzeným umožnilo přejít na pražské fakulty. Na námitku rektora Funka, že rozhodnutí v této věci náleží výlučně do kompetence profesorských sborů fakult, přičemž právnická fakulta, kde znal poměry nejlépe, to sotva bude moci řešit, ministr naznačil, že v takovém případě vláda zasáhne autoritativně do univerzitní autonomie opatřením, „s nímž on sám osobně by nemohl souhlasit“, nicméně je „potřebí v té věci jíti vsříc“. Uvedl, že vypuzení profesori nebudou „materiálně zkráceni“, dostanou své platy, jde jen o to, dát jim možnost přednášet. Rektor namítal, že v takové situaci není nutno svolávat akademický senát, věc zvaží profesorské sbory, avšak ministr trval na tom, že je třeba, aby se urychleně vyjádřili příslušní akademičtí činitelé v senátu. Znovu opakoval, že nechce, aby vláda zasahovala do univerzitní autonomie.

⁸⁹ E. Otto, Bericht, s. 90; K. Kučera – M. Truc, s. 213 ad.; A. Míšková, in: Dějiny Univerzity Karlovy sv. 4, s. 214 n; táž, Německá (Karlova) univerzita, s. 45 ad.

⁹⁰ Viz pozn. 74. Nadále čerpám zejména ze zápisu o 2. mimořádném zasedání akademického senátu UK 4. listopadu 1938 (AUK, AS 1882–1951, sign. 6/57, kart. 45).

⁹¹ K této otázce srovn. rovněž D. Dolan – J. Bartl, Bratislavská univerzita v letech 1938–1945, in: Sborník filozofické fakulty Univerzity Komenského 18, Historica, Bratislava 1966, s. 6–7; P. Mates, K situaci na vysokých školách, s. 108 ad. Podle zápisu o 2. mimořádném zasedání akademického senátu UK 4. listopadu 1938 byli z právnické fakulty bratislavské univerzity vyzváni Černákem k podání žádosti o penzionování: ř. prof. nauky správní a čl. práva správního Karel Laštovka (nar. 1876), ř. prof. občanského práva Augustin Rath (nar. 1873 v Ružomberoku), ř. prof. práva trestního Albert Milota (nar. 1877). Pokyn, aby se vzdali svých míst, nezačínali přednášet a opustili Bratislavu dostali: ř. prof. právní filozofie a veřejného práva mezinárodního Bohuš Tomsa, ř. prof. práva církevního Vratislav Bušek, ř. prof. dějin práva na území republiky ČSR Richard Horna, ř. prof. dějin práva ve střední Evropě Rudolf Rauscher, ř. prof. národního hospodářství Cyril Čechrák, ř. prof. práva ústavního Zdeněk Peška a mř. prof. národního hospodářství Imrich A. Karvaš, původem Slovák narozený ve Varšanech. Pět profesorů bylo na fakultě ponecháno (A. Rališ, V. Budil, F. Štajgr, K. Kizlink a J. Markov). Z filozofické fakulty mělo odejít 18 profesorů, kteří nejsou v prameni vyjmenováni.

⁸⁹ Tamtéž, č. 227, č. 322: přípis z ministerstva školství z 18. října, přijato 20. října. Rektorát oznámil fakultám 21. října, viz podací protokoly děkanátů jednotlivých fakult (AUK).

⁹⁰ Srovn. V. Vomáčková, Německá univerzita, s. 11–12. Po návratu profesorů mohl rektor německé univerzity Otto konečně svolat první zasedání akademického senátu na 21. října 1938 (AUK, NU, Rekt., kart. 17). Tam bylo usneseno požádat naléhavě vládu, aby byly ihned vráceny německé kliniky a neprodleně zahájeny zápisy a zkoušky, protože údajně není právní ani faktický důvod prodlužovat přerušení plné činnosti německé univerzity v Praze. Zprávu o tom přinesl Prager Tagblatt 23. října, Pondělní list 24. října a v následujících dnech i další noviny.

⁹¹ K tomu AUK, NU, Rekt., kart. 17; dále v témž fondu fasc. Übernahm.

⁹² Přípis min. školství rektorátům německých vysokých škol z 30. listopadu 1938 v pozůstalosti prof. W. Wostryho v Archivu Historického ústavu AV ČR (WE/V, korp. 1936–39–univ.), E. Otto, in: Bericht, s. 89. V. Vomáčková, Německá univerzita, s. 12.

⁹³ K tomu V. Vomáčková, Německá univerzita, s. 13 n.

⁹⁴ Viz K. Kučera-M. Truc, Poznámky k fašizaci, s. 212 n. A. Míšková, Německá (Karlova) univerzita, s. 45 ad.

V obšírné diskusi se členové senátu shodli, že je samozřejmě třeba vyjít vstříc postiženým bratislavským kolegům, zároveň však dát najevo, že „jednání slovenské vlády vůči profesorům jest neústavní a protizákonné“, navíc je třeba dbát autonomie univerzit. Děkan Laufberger k tomu rezignovaně podotkl, že „jest přesvědčen, že nynější ministr školství je poslední ministr, který drží autonomii universitní za každou cenu“.⁹⁸

Někteří senátoři považovali stávající situaci za provizorní, jež se vyřeší zákonnou úpravou česko-slovenského státu. Profesor Hobza se k tomu vyjádřil, že „bychom mohli lépe rokovati, kdybychom znali kompetenci vlády slovenské a způsob, jak byla konstituována; Slovensko vystupuje jako suverénní stát. Má-li býti zabráněno zmatkům, musí se řešiti otázka kompetence: otázka školská bude plně v kompetenci slovenské vlády. Propustí-li slovenská vláda profesory, musíme my říci, že nám po tom nic není. Starost o ně patří té vládě, která je propustila. Nemůžeme vzíti za základ, že byli vypuzeni; je to jakýsi stav nouze, a proto doporučuje, aby nebyl učiněn žádný akt, jenž by vázal do budoucnosti. Doporučuje ukázati dobrou vůli ministerstvu školství... Pokud se týče pozvání k přednáškám je jasné, že by mohlo jíti o pouhé provisorium. Oddálilo by se tím řešení o celý semestr, pak budeme jasněji viděti do situace...“⁹⁹ K právní stránce Hobza navrhoval, aby vládě bylo uvedeno na paměť, že akademický senát nepovažuje „rozhodnutí vlády slovenské za akt právní, ale protizákonný a že zdůrazňuje, že pokládá to za akt násilí...“

Na to profesor Cibulka věcně zdůraznil nezvratnou skutečnost: „i kdyby pražská vláda upozornila vládu slovenskou na nezákonnost jejího postupu a i kdyby tato závaďu tu uznala, nelze pustiti ze zřetele, že situaci utváří ještě třetí faktor, a to jsou posluchači, kteří znemožní výkon učitelského úřadu profesorům. Hlinkovy gardy tyto české profesory by prostě sebraly; jest zde vis major, která zabráňuje legálnímu postupu v této otázce. Jediné řešení [pro profesory] by bylo žádati za dovolenou...“

V obšírné diskusi hledali senátoři motivy jednání ze slovenské strany, jsou patry i jisté obavy: „To, co se děje na Slovensku, u nás se nesmí státi.“ Děkan filozofické fakulty profesor Matějček zdůraznil, že „ministr usiluje o nějaký návrh, aby mohl zabrániti případnému autoritativnímu zásahu vlády do autonomie vysokých škol. Z řeči ministra bylo možno vycítili jako spodní tón obavu, že naše vláda by neváhala použití stejných prostředků jako vláda slovenská co do autoritativního rozhodování v této složité situaci...“

Nevím, nakolik mohu brát jako reprezentativní obraz Slováků v českém veřejném mínění poukaz profesora Hynka „na povahu Slováků, kteří vzkypí velmi snadno“, proto je jim „nutné ukázati, že po revoluci zase platí zákony a že nelze profesora vyhoditi bez disciplinárního řízení...“ Profesor právnické fakulty Jan Kapras dodal na vysvětlenou, že „celé Slovensko trpí finančními nesnáze. Uplatňují se tam proudy cizí, polské a německé“.

Přijatelné řešení viděl senát v tom, aby někteří profesori ze Slovenska byli pozváni k přednáškám na Univerzitu Karlovu a Masarykovu univerzitu v Brně, která v předběžných jednáních projevila ochotu pomoci, starší aby byli penzionováni. Zformuloval v tom smyslu ministerstvu návrh, v němž nejprve odsuzuje zákrok slovenské vlády jako nezákonný a doporučuje, „aby ústřední vláda v eminentním zájmu státu samého vyna-

⁹⁸ Zápis o 2. mimořádném zasedání akademického senátu UK 4. listopadu 1938 (AUK, AS 1882–1951, kart. 45), s. 10.

⁹⁹ Tamtéž, s. 7.

ložila veškeren svůj vliv k tomu, aby se takovým přehmatům zabránilo“. Jako okamžité nouzové opatření doporučil profesorským sborům fakult, „aby postižení profesori byli pozváni ke konání mimořádných přednášek ze svých oborů v zimním semestru 1938/39 na příslušných vysokých školách v Praze a v Brně a aby si za tím účelem podali žádosti za studijní dovolenou. Pozvání by se jim dostalo v době nejkratší jednotlivými fakultami na doporučení [jedné ze] dvou universitních poradních komisí, univerzity Karlovy a Masarykovy, kteréžto komise by byly ve vzájemném styku.“

Vzhledem k tomu, že bylo téměř jisté, že provizorium přeroste v trvalé řešení, doporučil senát, aby profesorské sbory zvážily možnost umístit profesory tam, kde je to možné, v paralelních stolicích oborů mimo dosavadní systemizaci. To se pak v letním semestru 1939 také skutečně stalo, ovšem za tu cenu, že byl snížen důchodový věk profesorů ze sedmdesáti na šedesát pět let.

Profesorské sbory fakult sice podle očekávání projevily solidaritu s vypuzenými bratislavskými kolegy, nicméně zároveň braly zřetel na doplňování a kariéru učitelů z vlastních řad. Odrazilo se to i ve vzájemných jednáních komisí pražské a brněnské. Na schůzi profesorského sboru právnické fakulty 30. listopadu doporučoval profesor finančního práva Josef Drachovský, „aby ministerstvu školství bylo sděleno, že otázka převzetí bratislavských profesorů závisí na rozvržení systemizovaných míst profesorských při naší fakultě, která má jiné postavení než fakulta brněnská, jež má řadu míst vakantních...“ S tím členové sboru souhlasili, stejně jako na jiných fakultách.¹⁰⁰ Zvažovalo se rovněž, zda přijetí toho či onoho profesora bude znamenat posílení oboru v Praze; na druhé straně pak fakultní sbory některé z bratislavských profesorů přijmout odmítly (někde zřejmě byla v pozadí i osobní averze).

Po urgencích ministerstva projednaly věc fakultní sbory s tím, že někteří profesori byli pozváni k přednáškám pouze na zimní semestr 1938–39: na právnickou fakultu profesor národního hospodářství Cyril Čechrák a pro obor právní filozofie prof. Bohuš Tomsa; na lékařskou fakultu profesor fyziky Viktor Teissler, profesor anatomie a embryologie Zdeněk Frankenberger, profesor pediatrie Method Mikula, profesor patologie Ivo Mačela a profesor farmakologie Bohuslav Polák; uvažovalo se o možnosti pozvat ještě profesory klinické propedeutiky Miloše Netouška a Karla Kocha a profesora patologické anatomie Jana Lukeše; dva další byli na fakultě „nežádoucí“. Filozofická fakulta pozvala na systemizované místo profesora československých dějin (uvolněné smrtí Pekařovou) Václava Chaloupeckého, *extra statum* pak na zimní semestr řádného profesora literární historie Františka Ryšánka a mimořádného profesora českého jazyka Václava Vážného. Na audiencích u nového ministra školství Kaprase a prezidenta republiky Háchy 10. prosince pojednali děkani spolu s rektorem o splnění těchto úkolů, stejně jako o návrzích na snížení věkové hranice ve vysokoškolské službě.

* * *

¹⁰⁰ Nadále čerpám především ze zápisů o schůzích profesorských sborů jednotlivých fakult (AUK). Protokol o schůzi prof. sboru právnické fakulty 30. listopadu 1938 (AUK, PF, inv. č. 57), s. 10–11; protokol o schůzi prof. sboru filozofické fakulty 17. listopadu 1938 (AUK, FF, inv. č. 57, kart. 6); protokol o 1. řádném zasedání prof. sboru lékařské fakulty 17. listopadu 1938 (AUK, LF, profesorský sbor 1935–1939); protokol o schůzi prof. sboru přírodovědecké fak. 24. listopadu 1938 (AUK, PFF, inv. č. 16). Na přírodovědecké fakultě se jednalo pouze o profesora Jiřího Krále; byla ustavena zvláštní komise, která měla vypracovat návrh na jeho pozvání k přednáškám v letním semestru 1939.

O studentech Univerzity Karlovy, jimž jsem se tu zatím nevěnoval, lze povědět, že v době ohrožení republiky se na její obranu postavili nejen ti, kteří prošli základním vojenským výcvikem před zápisem na studia a podléhali záříjové mobilizaci, ale i další, kteří do armády povolání nebyli. Nedovedu sice stanovit, kolik studentů a studentek lékařství uposlechlo výzev Spolku československých mediků v Praze, aby se ihned hlásili v nemocnicích a nahradili mobilizované lékaře, nastoupili službu v civilní protiletectvé obraně (CPO) jako absolventi „*kurzů první pomoci ve válce aerochemické*“ nebo jinak vypomáhali ve zdravotnictví.¹⁰¹ Samo o sobě to ale svědčí o panující náladě, stejně jako svolání Ústředního svazu československého studentstva k veřejnosti v novinách 20. září, v němž se plně staví za „*rázná opatření vlády k udržení klidu a pořádku v našem státě proti henleinovskému teroru a proti všem snahám o rozkouskování naší republiky*“.¹⁰²

V předvečer vyhlášení mobilizace se obrátili na studenty rektori pražských vysokých škol (Univerzity Karlovy, Českého vysokého učení technického a Akademie výtvarných umění) s naléhavou žádostí, aby v této těžké situaci „*zachovali národní kázeň a vyvarovali se všeho, čím by se dávala záminka k dalším nepřátelským krokům proti naší republice*“.¹⁰³ Téhož dne, večer 22. září, svolal Ústřední svaz československého studentstva zástupce pražských studentů do svého sídla ve Strakově akademii a jeho předseda vyzval k rozváznému postoji: „*Panikou, ukvapeností a demonstracemi pracovali bychom pro nepřítel*“.¹⁰⁴ Na místě byly vytvořeny malé čety, které měly v Praze pomáhat udržovat pořádek.

Skutečně také v následujících dnech příprav na válku se studenti připojili k oněm ukázněným občanům odhodlaným hájit republiku, hlásili se do pomocných služeb, jejichž úkolem bylo udržovat pořádek, ale rovněž do ustavujícího se ministerstva propagandy jako jeho aktivisté.¹⁰⁵

Šok z přijetí mnichovského diktátu vyvolal stejně jako v jiných sociálních skupinách rovněž mezi studenty nervozitu a zmatek. Nová vláda se obávala studentských demonstrací, jak je patrné z jednání, která měl počátkem října rektor Funk se sekčním šéfem ministerstva školství dr. Maulem.¹⁰⁶ Ty by podle úředníka komplikovaly probíhající poli-

tická jednání, nutně by se staly „*problémem mezinárodním*“ a vláda je „*odhodlána všemi prostředky*“ je potlačit. Funk spolu s rektorem ČVUT profesorem Vojtěchem Kaislerem v tom smyslu promluvili se zástupci Ústředního svazu československého studentstva.¹⁰⁷

Obavy vlády byly přehnané. Je nutné vzít v úvahu, že část studentů byla v armádě, zápis do zimního semestru byl odložen, ministerstvo nadto 7. října zastavilo konání v tu dobu obvyklých zkoušek (jak kolokvijních a prospěchových, tak státních a rigorózních), tím se prodloužily prázdniny a valná část mimopražských posluchačů zůstávala venku.¹⁰⁸

Vedení Ústředního svazu československého studentstva se chovalo k nové vládě loajálně: dalo novinám už 2. října svolání a 5. října znovu vyzvalo studenty, aby „*v zájmu udržení pořádku se vystříhali všech nepředložených akcí, které jsou s to poškodit Čsl. republiku a dát našim nepřátelům příležitost nebo záminku k akcím proti nám*...“¹⁰⁹ Žádalo především, aby se „*studenti vystříhali jakýchkoliv akcí proti demokratickým Němcům a Maďarům, neboť Tito jedná obětavě a statečně brání svobodu Československé republiky, což je důležité zvláště dnes, kdy se plebiscitem bude rozhodovat o hranicích našeho státu, jedná tímto nepředloženými akcemi jsou našim nepřátelům poskytovány záminky k dalším štvanicím*“.¹¹⁰ Nakonec svolání apeluje na studenty, aby se nedali strhnout „*placenými provokatéry i když se skrývají za libivá hesla*“.¹¹¹ Současně Ústřední svaz čs. studentstva ustavil hned 30. září ve spolupráci s Akademickou legií republiky Československé brannou sekci, která vyzvala vysokoškolské posluchače přítomné v Praze, aby se okamžitě hlásili ve Strakově akademii k prezentování kurzu strážnické služby a základního branného výcviku.¹¹² Zároveň Ústřední svaz poslal oběžník studentským krajským spolkům, aby v místě působení ustavily skupinu Akademické legie s podobným posláním. Stojí za pozornost, že svolání podepsali rovněž zástupci pražského Svazu čs. studentstva a Svazu slovenského studentstva v Bratislavě, ač tu již v obecné nervozitě doby začínala roztržka mezi krajními křídly, která snahy o jednotný postup studentů hatila.

Když prohlížím noviny, z nichž čerpala tehdy veřejnost nejčastěji informace, nelze přehlédnout, že v nich na sebe soustředila pozornost nacionální skupina v čele pražského Svazu čs. studentstva, která už 6. října zveřejnila projev, v němž rozhodně odmítla uvedené svolání Ústředního svazu jako zcela zbytečné, které hájí „*stranické zájmy tak zvaných demokratických Němců, německých komunistů a německy mluvících Židů*“.¹¹¹ Prohlašovala, že Ústřední svaz nemá v stávajícím složení oporu v širokých studentských vrstvách a má jedinou možnost – odstoupit. Jinde vytýkala skupina předsednictvu Ústředního svazu ideové sdílení „*Benešova nesprávného směru vnitřně i zahraničně politického*“, jenž vedl k národní tragédii.¹¹² Německému fašistickému nacionalismu se dobově příznačně připodobňovaly na druhé straně stejnorodé projevy oživeného nacionalismu českého, je to historický proces u mládeže z mnoha příčin

¹⁰¹ Podle údajů podacího protokolu lékařské fakulty 1938 (AUK), č. 4251 (30. září: vytvoření komise pro rozdělení mediků k branným zdravotnickým úkolům), č. 4347 (5. října: krajská veřejná nemocnice ve Zvolenu hlásí příjem mediků k nemocniční službě), č. 4367 (7. října: zpráva vrchního velitelství CPO v Praze o zřízení zvláštní vysokoškolské protiletectvé ochrany), č. 4471 (15. října: ředitelství zdravotní služby hl. m. Prahy bere na vědomí vytvoření komise pro rozdělení mediků k branným zdravotnickým úkolům); zmínky rovněž v protokolech schůzí profesorského sboru fakulty. Srovn. i zprávy a ohlasy v denním tisku. Národní politika, Venkov, Nedělní list a d. zveřejnily 25. září 1938 výzvu: „Spolek čsl. mediků v Praze žádá všechny mediky, kteří absolvovali kurs první pomoci ve válce aerochemické Spolku čsl. mediků, nebo jiný podobný kurs, aby se ihned hlásili u pánů lékařů, kterým byli přiděleni při posledním cvičení CPO...“ Lidové noviny aj. 27. září 1938: „Spolek čs. mediků v Praze vyzval všechny posluchače lékařské fakulty UK, zejména medičky, aby se hlásili v Lékařském domě do celostátní služby...“; Národní osvobození 28. září 1938: Ministerstvo zdravotnictví upozornilo správy nemocnic, aby na místa lékařů mobilizovaných do armády povolalo do náhradní služby medičky.

¹⁰² Svolání zveřejnily: České slovo a Rudé právo 20. září 1938, Národní politika, Právo lidu a d. 21. září 1938.

¹⁰³ Svolání zveřejnily noviny (Lidové listy, Národní listy, Prager Presse ad.) 23. září 1938.

¹⁰⁴ Zpráva v Národní politice a d. 23. září 1938.

¹⁰⁵ K tomu viz paměti někdejších studentů: O. Nový, V těžkých dnech, in: Za lepší svět. Sborník statí a vzpomínek na studentské pokrokové hnutí třicátých let, Praha 1963, s. 451; L. Čivrný, Z osudných měsíců, tamtéž, s. 446. F. Doubek, Hradčanská kolej, Praha 1979.

¹⁰⁶ O tom zpráva rektorova v protokolu o mimořádném zasedání akademického senátu 4. října 1938 (AUK, AS 1882–1951, sign. 6/57, kart. 45).

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ O zastavení zkoušek záznam v protokolu podání akademického senátu 1938–39 (AUK), č. 252; oběžník je uveden rovněž podacích protokolech jednotlivých fakult; oznámení zveřejnily noviny.

¹⁰⁹ Svolání zveřejnily Lidové noviny, Národní osvobození a d. 2. října 1938, další denní tisk v následujících dnech.

¹¹⁰ Svolání Československému studentstvu otiskly 1. října 1938 např. Lidové noviny, Národní osvobození, Právo lidu aj. Další svolání Ústředního svazu studentstva ze 4. října otiskly 5. října 1938 např. Lidové noviny, Národní osvobození, Prager Presse, Prager Tagblatt, Odpolední Národní politika, Rudé právo aj.

¹¹¹ V jakých rukou je studentské ústředí?, Polední list 6. října 1938.

¹¹² Svaz studentstva v Praze žádá očistu ve vedení ústředního spolku studentského, Národní politika 13. října 1938.

zvlášť patrný. Několik extrémistů vniklo 11. října odpoledne do místností Ústředního svazu a přítomné funkcionáře tam internovalo ve snaze přinutit je k rezignaci.¹¹³ Pořádek musela zjednat policie. Brzy na to se ozvali nacionálně separatističtí předáci osmi slovenských spolků s prohlášením, že z Ústředního svazu vystupují a *Slovenská pravda* to uveřejnila 16. října pod palcovým titulkem: „*Slovenské študentstvo sa zbavilo tŕtorstva Prahy*“.¹¹⁴ Nacionalističtí studenti tehdy vystupovali agresivně zejména vůči levici: studenti Národního sjednocení obsadili násilím místnosti Spolku posluchačů filozofie.

Projevy nacionalistických mluvčích pražského Svazu čs. studentstva obsahují dobově příznačné útoky na prezidenta Beneše v souvislosti s hledáním viny na národní tragédii. Otázka viny a očisty, jak bylo řečeno, se v době mnichovské krize státu stala častým námětem v české publicistice. Nebyli to jen stoupenci autoritativního státu v agrárním, národně demokratickém a fašistickém tisku, ale rovněž někteří pragmatičtí liberální intelektuálové, kteří označovali tvůrce československé zahraniční politiky Beneše za viníka konfliktu, kterému se údajně dalo předejít, kdyby se více snažil o *modus vivendi* s Němci.¹¹⁵ Zpočátku v říjnu 1938 se na Benešovu hlavu snažely i výtky nacionalistických stoupenců integrálně národního (nikoli národnostního) státu, kteří proti „*benešovské mnohomluvné demokracii*“ údajně ovlivněné „*židovskou a marxistickou ideologií*“, volali po pevné autoritě. Patřil k nim vzpomínaný profesor Karel Domin, rozhodný odpůrce ústupků německé menšině ve státě. Jeho myšlenky uchvacovaly členy vedení pražského Svazu čs. studentstva z okruhu ultranacionálního antisemitského politického hnutí (klubu) Vlajka, jehož byl čestným členem. Ti v Dominovi viděli duchovního vůdce a zahájili kampaň za jeho jmenování ministrem školství (Bukovský byl jako ministr bez portfeje pouze pověřen vedením resortu).¹¹⁶ Rozeslali 10. října krajským studentským spolkům v Čechách výzvu, aby se s tímto požadavkem obrátily na Národní radu a rektoráty Univerzity Karlovy a ČVUT. Několik spolků skutečně v následujících dnech poslalo v tomto smyslu apelace rektorovi univerzity bez jakékoli odezvy.¹¹⁷ Nikterak nepřekvapuje jiná výzva, se kterou se 18. října obrátil pražský Svaz čs. studentstva na rektora Funka: aby byl zaveden *numerus clausus* v přijímání posluchačů neslovanských národností, zejména Židů.¹¹⁸

¹¹³ Zprávy o tom v novinách, např. Kdo chce rušit klid ve studentstvu?, Ranní noviny 14. října 1938.

¹¹⁴ Slovenské študentstvo sa zbavilo tŕtorstva Prahy, Slovenská pravda 16. října 1938; ve vyhlášení představitelů osmi slovenských spolků čteme: „Pomer slovenského študentstva k ÚSČS bol ododávna negatívny. Slovenské študentstvo nesúhlasilo s ideológiou, ktorú forsírovalo vedenie ÚSČS, nestotožňovalo sa s krokmi, ktoré ÚSČS podnikalo v prospech politickej orientácie svojich predstaviteľov. Slovenské študentstvo konštatuje, že ÚSČS nepodporovalo ani nacionálne, ani kultúrne, ani hospodárske záujmy slovenskej akademickej mládeže...“

¹¹⁵ K této otázce H. Lemberg, „Mnichov 1938“ a jeho dlouhodobé důsledky pro vztahy mezi Čechy a Němci, in: Soudobé dějiny 2, 1995, 2–3, s. 295–307; dále J. Rataj, O autoritativní národní stát, Praha 1997.

¹¹⁶ K tomu např. Chtěli by prof. Domina na ministerské křeslo, Rudé právo – Haló noviny 19. října 1938: „Svaz čl. studentstva v Praze, jehož funkcionáři provedli v těchto dnech známou násilnou akci proti Ústřednímu svazu čl. studentstva, zahájil kampaň za jmenování prof. dra Karla Domina ministrem školství a národní osvěty. Rozeslal krajským spolkům v Čechách dopisy, v nichž je žádá, aby se za tento požadavek postavily a podporovaly jej svými dopisy na Národní radu a oba rektoráty pražských vysokých škol...“

¹¹⁷ AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1938–39; doporučení, aby prof. K. Domin byl jmenován ministrem školství zaslaly rektorátu UK spolky: Svaz čs. studentstva (č. 250, 8. října), studentské krajské spolky Ríp (č. 286, 14. října), Štítný v Jindřichově Hradci (č. 303, 18. října), Chod v Domažlicích (č. 374, 25. října), spolek posluchačů na Vysoké škole technické v Brně (č. 312, 17. října).

¹¹⁸ AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1938–39, č. 308, 18. října 1938. AUK AS 1882–1951, sign. B 6/56, kart. 45, příloha zprávy rektora 4. 11. 1938: slíbil ministru školství na schůzce 18. 10., že svolá poradu děkanů k ot. numeru clausu.

Podněty k takovým úvahám, zvlášť mezi studenty medicíny a práv, dávaly nastalé existenční vyhlídky. Oficiální čísla ukazovala přeplněnost fakult s ohledem na možnost uplatnění absolventů. V novinách se zdůrazňovalo zhoršení perspektiv vzhledem k imigraci lékařů-cizinců, zvlášť židovských emigrantů z nacistické říše. K tomu teď přistupovalo vypuzení české inteligence ze zabraných pohraničních území státu, pro niž se hledalo uplatnění. V časech mnichovské krize se spojoval vyhocený nacionalismus s xenofobií, antisemitismem a sociálními problémy existenční nejistoty. Potvrzují to častá témata novinových článků v těch dnech.

Ústředí Jednoty čs. lékařů svolalo na 12. října schůzi, aby tu její členové „*pojedenali o svých požadavcích a potřebách, které se vyvinuly tlakem posledních známých událostí*“.¹¹⁹ Křídlo nacionalistů, zradikalizované tehdy ve většině spolků, zaútočilo na výbor pražské lékařské župy pro údajné nedostatečné hájení národních zájmů, žádalo, aby „*ustoupil lidem, kteří mají správnější poměr k členům a příslušníkům čl. národa*“. Účastníci schůze důrazně požadovali, „*aby na místa lékařů v nemocenských pojišťovnách byli dáni jen Češi, aby se provedla revize státních občanství počínaje r. 1918, aby nebylo povoleno provozovati praxi lékařům-emigrantům nečeského a vůbec neslovanského původu...*“ (Byl to dávný problém: už na podzim roku 1929 vznikl neklid kolem přílivu židovských studentů z Polska, Rumunska a Maďarska, zprvu na německé, poté i na české lékařské fakultě.) Spolek čs. mediků vzápětí na to vydal 15. října prohlášení, které upozorňovalo na zhoršení perspektiv absolventů medicíny vzhledem k imigraci lékařů-cizinců.¹²⁰ „*Je pro nás bolestným faktem, že 40 procent všech lékařů v zemích historických je nyní z řad nenárodních, emigrantů a židovských lékařů z německého území. Žádáme proto, aby v zemi České a Slovenské se směli usazovat pouze lidé národnosti a původu českého a slovenského, aby čeští lékaři, zbavení okupací [zabraných území] existence, byli dosazeni na místa, jež dosud zastávají lékaři národnosti jiné než české, aby byla zrevidována státní příslušnost a národnost a zrušena zejména státní příslušnost cizinek, nabytá později rozloučeným manželstvím a konečně, aby při zápisu na lékařské fakulty nebyli přijímáni cizinci a příslušníci jiné národnosti než české, slovenské a podkarpatoruské...*“

Pod vlivem podobných silných tlaků, kterým dal publicitu denní tisk, usnesl se profesorský sbor pražské lékařské fakulty (po dohodě s fakultou brněnskou) zavést výběrovou regulaci přijímání nových posluchačů ve studijním roce 1938–39.¹²¹ *Numerus clausus*, po němž volali učitelé, studenti i noviny, by znamenal do té doby neslýchaný

¹¹⁹ Čeští lékaři hájí své spravedlivé zájmy, Polední list 13. října 1938.

¹²⁰ Českoslovenští medicíni na obranu své budoucnosti, Národní politika 16. října 1938; k tomu zvl. prof. K. Hynek, Poznámky a čísla k novému zápisu na naše lékařské fakulty, Věstník čl. lékařů, 50, 1938, 42–3, 28. října 1938: „Nyní nemůžeme a také nesmíme dovolit cizincům studovat na našich lékařských fakultách... 1. Ihned musíme zastavit další promoce a udělení diplomů, abychom nedávali právo provozovati praxi budoucím cizincům. Jen kdo je zřejmě čl. občanem anebo již optoval, může obdržet diplom. 2. Další a naprosto jasný závěr se týká cizinců. Situace, v níž jsme se ocitli, nemůže jim dále poskytovat pohostinství vůbec nebo aspoň po dobu 10 roků. 3. Je nutno hledat odpověď na otázku o způsobu regulace přístupu našich občanů ke studiu medicíny...“ Zemský úřad v Praze poslal ministerstvu školství výstřížek z Národní politiky z 18. listopadu 1938 (Otázka cizinců na našich vysokých školách) k případnému dalšímu řízení, protože předkládá „řešení zásadní povahy“ (SÚA, MŠ 1918–1949, kart. 342); v podstatě se tu opakují argumenty prof. Hynka. Podle podacího protokolu lékařské fakulty UK 1938 (AUK, LF), č. 4762 se 3. listopadu 1938 obrátil Lékařský odbor Svazu Čechů Židů v ČSR na děkana fakulty se svým vyjádřením k otázce event. nadbytku lékařů; obsah podání žel neznám.

¹²¹ Vycházím z údajů zprávy děkana lékařské fakulty prof. Laufberga o zápisu do prvního semestru studia, obsažené v protokolu o prvním řádném zasedání profesorského sboru lékařské fakulty 17. listopadu 1938 (AUK, LF, profesorský sbor 1935–1939, zased. 1938–39), s. 19–23.

zásah proti svobodě studia. Když přišel děkan lékařské fakulty UK osobně 20. října k ministru Bukovskému s návrhem, aby v začínajícím zimním semestru byly zapsány pouhé dvě třetiny studentů do prvního ročníku oproti počtu z minulého roku, namítal ministr, že sice chce hájit autonomii vysoké školy, *numerus clausus* však je v rozporu právě se svobodou studia.¹²² „*Pakliže sociální důvody nutí k omezení, pak mají tato omezení být také sociálního a stavovského rázu, tj. mají se týkat omezení praxe lékařské, nikoli studia.*“ Sekční šéf odboru vysokých škol potvrdil nezákonnost *numerus clausu* a totéž sdělil děkanátu fakulty ředitel rektorátní kanceláře JUDr. Josef Říha s upozorněním, že dojdou-li rekursy nepřijatých uchazečů o studium, bude je univerzitní senát patrně vyřizovat kladně a rovněž nejvyšší správní soud dá žadateli za pravdu, jak ukazuje dosavadní zkušenost. Říha k tomu dodal, že lékařská fakulta není jediná, která má sociální pohnutky *numerus clausu*. Na přírodovědecké a filozofické fakultě absolventi nemohou sehnat středoškolská profesorská místa ani za dvanáct let po složení závěrečných státních zkoušek. V konzultacích děkana s brněnskou lékařskou fakultou se ukázalo, že ani tam se nepodařilo *numerus clausus* zavést.

Na poradě s děkanem Laufbergrem 20. října upozornil ministr na svůj výnos o zahájení školního roku na českých vysokých školách, který vydal před dvěma dny (18. října).¹²³ Podle něj tam dal radikálnější vodítko „*ve věci nežádoucích žvlů*“, než navrhuje profesorský sbor lékařské fakulty, které je v souladu se zákonem. Stanoví se tam, že cizinci (včetně Němců, Poláků a Maďarů ze zabraných území republiky, ale rovněž židovští studenti z východoevropských oblastí, kteří navštěvovali obě pražské univerzity) a členové jiných národností mohou být na české vysoké školy přijímáni jen se zvláštním souhlasem resortu. To považoval ministr za schůdnější cestu k redukci přijímaných studentů než *numerus clausus*.

Studijní komise děkanátu pražské lékařské fakulty se nicméně po poradě s výborem Ústřední jednoty čs. lékařů rozhodla pro jistý experiment výběrového přijímacího řízení uchazečů o studium.¹²⁴ Zápis úředně stanovený od 26. října do 3. listopadu prohlásila za „prozatímní“ pro uchazeče o studium v prvním ročníku, s výjimkou těch, kteří maturovali na českých středních školách s vyznamenáním. Děkan pronesl při zápisu k novým posluchačům projev, ve kterém zdůraznil nadprodukcí lékařů a špatné finanční vyhlídky absolventů fakulty: „*podle dosavadních zkušeností značná část zapsavších se mediků nedostuduje, čímž ztrácí mnoho času a peněz*“. Doporučil proto „prozatímně“ zapsaným, aby každý z nich raději neprodleně, než začne studovat, soukromě požádal psychotechnický ústav o zkoušku, jež stanoví předpoklady ke studiu. Z celkového počtu 430 uchazečů o studium, kteří byli občany republiky české nebo slovenské národnosti, něco málo přes dvě stě maturovalo s vyznamenáním. Podle předběžného odhadu pracovníků psychotechnického ústavu bylo možné předpokládat, že ze zbývajících částí zapsaných „prozatímně“ prokáže předpoklady ke studiu asi polovina.

¹²² Tamtéž, s. 20.

¹²³ Podle vyhlášky rektorátu UK obsahující pokyny ministerstva školství pro zápis posluchačů do zimního semestru 1938–39 (AUK, Protokol podání k akademickému senátu 1938–39, č. 322, 20. října 1938) „bylo zavedeno omezení v počtu přijímání posluchačstva. Pro přeplnění čs. vysokých škol a z hospodářských důvodů byly vyloučeny ze zimního semestru z řádného i mimořádného poslouchání přednášek tyto osoby: Studenti, kteří v roce 1938 mají své domovské právo v místě, které jsme odstoupili, nebo tam bydlí, nebo jsou tam narození. Výjimka platí jen pro studenty československé národnosti. Dále se nepřijímají ti, kteří byli na svou žádost podle platných předpisů propuštěni z vojenské služby, protože jsou německé národnosti...“ Vyhlášku rektorátu tlumočily Lidové noviny 23. října 1938 a další denní tisk.

¹²⁴ AUK, LF, profesorský sbor 1935–1939, zased. 1938–39, protokol ze schůze 17. listopadu 1938, s. 21–22.

Pokus o zavedení výběrového přijímacího řízení na lékařské fakultě odsoudilo k nezdaru to, že závisel na dobrovolném rozhodnutí uchazeče podrobit se psychotechnické zkoušce. Zápis do poloviny listopadu 1938 odvolalo jen 47 přihlášených.¹²⁵ Ve smyslu ministerského výnosu o přijímání cizinců bylo přijato 41 posluchačů, převážně Bulharů, kteří tradičně studovali medicínu v Praze. Bez ohledu na prospěch nebylo zapsáno 26 Židů – jako příslušníků cizí národnosti.

* * *

Vedle uvedených projevů šovinismu, xenofobie a antisemitismu, jež souvisely se sociálními napětím, rozbujely se ve dnech mnichovské krize v novinách a veřejném mínění nálady, jež vystihuje titul zmíněného Bauerova článku *Neobětujme vlast úkolům humanity*.¹²⁶ Během dvou tří týdnů se s vlnou historismu (další varianty mýtu Bílé hory, aktualizace sporu o smysl českých dějin aj.) znovu otevřelo střetání filozoficko-politických koncepcí státní ideologie.¹²⁷ Patřilo k tomu probírání „slabosti“ Masarykova pojetí demokracie a humanity, stejně jako „propastné“ vnitřní i zahraniční politiky jeho pokračovatele Beneše. Zmiňovaný profesor botaniky Bohumil Němec, neúspěšný protikandidát Benešův v prezidentské volbě 1935, usiloval přenést ideologický spor do roviny politické praxe: navrhoval v *Národních listech* 16. října ustavit vyšetřovací výbor, který měl soudit Beneše jako „*viníka národní porážky*“.¹²⁸ Oživila se témata odborně dávno vyhaslá, jako byl spor o rukopisné padělky, které teď sloužily k šovinistickým útokům vlajkařů na univerzitní profesory – odpůrce RKZ, vyzývané v novinách k odchodu z fakult.¹²⁹

Dějinně filozofický diskurs, dávnější Masarykův a Pekařův spor o smysl českých dějin, dostával v pojednáních odborníků, jakým byl soukromý docent československých dějin Zdeněk Kalista, nový aktualizovaný politický kontext.¹³⁰ Článkem *Dny, kterými jsme prošli*, vyvolal Kalista diskusi v širších souvislostech spekulativního uvažování o charakteru státu. Zvlášť úvaha o „umělé konstrukci“ Masarykovy teze, že „*budoucnost je na straně států demokratických či demokracií blízkých, ty že jsou silnější, ty že vyhrají*“, aplikované Benešem apriorně v zahraniční politice a při vnitřní politice státu na řešení problému česko-německého a česko-slovenského, která údajně vedla k porážce

¹²⁵ Tamtéž, s. 22.

¹²⁶ Viz pozn. 52.

¹²⁷ K tomu J. Rataj, *Obraz Němců*, s. 166–194; dále G. Nácarová, Zdeněk Kalista a kulturní publicistika druhé republiky, s. 181 a d.

¹²⁸ Více k tomu J. Rataj, *Obraz Němců*, s. 177 n. V dobovém kontextu posuzuje Němcovy názory S. B. Winters, in: B. Němec, *Vzpomínky*, Praha 2002, s. 43–45.

¹²⁹ Např. článek Už to začíná, ve vlajkařském časopise Česká výzva 3. listopadu 1938: „Filozofická fakulta Karlovy university přinesla za posledních padesát let našemu národu neskonale více zlého než dobrého (cenzurováno). Dva z této realistické vysokoškolské gardy, působící v duchu Masarykově, odešli na dovolenou a nebudou již v tomto školním roce přednášet. Jsou to univ. profesoři dr. Pražák a dr. Smetánka. Jsou to oni veřejnosti dobře známí znalci ze soudního procesu prof. Vrzalíka proti Právu lidu, kteří neslýchaným způsobem zasáhli do procesu tak, že I. soudní instance na základě jejich křivého dobrozdání ve věci Vrzalíkova spisu o Rukopisech, osvobodila redaktora Práva lidu dr. Píšu... Nové Československo se postará, aby dnešní realističtí ‘pedagogové’ a ‘učenci’ co nejrychleji zmizeli z univerzitních síní a seminářů...“ Článek naráží na soudní spor předsedy Vlajky – Hnutí za nové Československo J. Vrzalíka s A. M. Píšu v říjnu 1936. Nejvyšší soud v roce 1938 původní rozsudek zrušil a dal Vrzalíkovi zadostiučinění. K tomu M. Nakonečný, *Vlajka*, Praha 2001, s. 50.

¹³⁰ O tom G. Nácarová, Zdeněk Kalista a kulturní publicistika druhé republiky, s. 182–184. Článek *Dny, kterými jsme prošli*, vyšel v *Lumíru* 65, 30. listopadu 1938, č. 1, s. 25–34; J. Werstadt (pseud. Lad. Vrbický), *Lumírovci o pohromě Československa*, Sobota 9, 1938, s. 542–544; týž *Ústupové manévry Zd. Kalisty*, Sobota 10, 1939, s. 57–58; viz také J. Rataj, *O Autoritativní stát*, s. 61 n.

republiky, vyvolala ohlasy souhlasné i polemiku (Jana Slavíka, Jaroslava Werstadta). Stejně tak akademická dedukce Kalistova, že „na trůn nikdy nepatří filosof, nýbrž jen a jedině politik“.

Je ovšem třeba rozlišovat odbornými argumenty podepřenou polemiku od projevů konzervativního bulvárního tisku určitého politického zaměření, nevybíravých ve způsobech útoků. Bylo by s podivem, kdyby právě takové vulgární projevy nezapůsobily na emocionalitu skupin mladých lidí a nedovedly je k skutkům vzbuzujícím veřejné pohoršení. Hrubostí vynikla výtržnost v budově filozofické fakulty na Smetanově (dnešním Palachově) náměstí k večeru 8. listopadu.¹³¹ Na konci přednášky soukromého docenta Ferdinanda Pelikána, která měla zahajovat ohlášený semestrální cyklus *Výklad základních problémů ethických* a byla věnována otázce *Co nás ničí ve filosofii*, se skupinka posluchačů vrhla na sochu T. G. Masaryka stojící ve výklenku na odpočívadle schodiště mezi přízemím a prvním patrem, svrhla ji na schody, takže se bronzová polopostava někdejšího profesora fakulty, jež byla dílem Jana Štursy, poškodila. Pelikán byl znám svým protimasarykovským zaměřením a z policejního výsledku vyplývalo, že jeho prudké výpady v přednášce posluchače k činu nepřímo podnítily. Podle vyhlásky vidované děkanem měl cyklus zahájit až 9. listopadu a později shledával chatrné důvody, proč úvodní výklad o den přesunul právě na výročí Bílé hory. Nezvyklé bylo i to, že na přednášku pozval skupinu oktávánů Jiráskova gymnázia a studentek holešovického dívčího reálného gymnázia, tedy ústavů, na kterých učil jako středoškolský profesor. Mezi návštěvníky přednášky policie zjistila rovněž studenty právnické fakulty a medicíny.

Podle policejního protokolu byl čin předem připraven a z přímých viníků byl usvědčen a vinu doznal bývalý posluchač filozofie Zdenko Vaněk, který byl ve školním roce 1937–38 zapsán do prvního ročníku studia klasické a germánské filologie, avšak pro neomluvené soustavné absence na latinském prosemináři byl již po prvním semestru ze studia vyloučen.¹³² Byl znám jako nadšený aktivista politicky extrémistické, ultranacionalistické antisemitské organizace Vlajka, která podněcovala protibenešovské a protimasarykovské nálady části veřejnosti (proti „Hradu“). V letáku, který vzápětí po činu Vlajka vydala s příznačným názvem *Bič na korupčníky, židy a zednáře*, čteme hrubý útok: „Masaryk byl zločinec, který svou falešnou humanitou zavínil zkázu republiky... Studenti filozofické fakulty dali aspoň soše Masaryka na krk zaslouženou oprátku a sochu svrhli...“¹³³

S ohledem na skutečnosti, které obsahoval policejní protokol, zahájil profesorský sbor filozofické fakulty s doc. Pelikánem disciplinární řízení, které bylo po měsíci zastaveno, když se dotyčný děkanovi osobně omluvil za vyhrožování bezprostředně po incidentu, že učiní „celou věc předmětem rozsáhlé veřejné diskuse“.¹³⁴ Vysvětlují si tím i jednání děkana profesora Antonína Matějčka, který radil třem levicově orientovaným zástupcům Spolku posluchačů filozofie, když se bezprostředně pod dojmem události

¹³¹ V následujícím výkladu vycházím zejm. z protokolů schůzí profesorského sboru filozofické fakulty UK dne 17. listopadu 1938, 22. listopadu 1938 a 15. prosince 1938 (AUK, FF, i. č. 57, kart. 6); SÚA, MŠ, Pres. 1918–1949, kart. 343, spis ministerstva spravedlnosti ve věci stržení sochy presidenta T. G. Masaryka na filozofické fakultě UK 8. listopadu 1938 (č. j. 66648/193–17), ministerstvu školství, 10. prosince 1938.

¹³² Protokol o schůzi profesorského sboru filozofické fakulty UK 17. listopadu 1938, s. 5–6; k tomu srovn. rovněž M. Nakonečný, *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*, Praha 2001, s. 98.

¹³³ M. Nakonečný, *Vlajka*, s. 98.

¹³⁴ Protokol o schůzi profesorského sboru filozofické fakulty UK 17. listopadu 1938, s. 7.

domáhali rozhodného vystoupení proti „vnitřní fašizaci“, aby zachovali klid a nedávali fašistům příležitost využívat afér k vlastní publicitě.¹³⁵ Děkan ponechával záležitost pražskému policejnímu ředitelství, které ji zprvu vyšetřovalo jako kriminální čin. Po provedeném trestním řízení však státní zastupitelství v Praze navrhlo potrestat pouze Vaňka, a to pro přestupek zlomyslného poškození cizího majetku (se škodou 850 Kč), trestní řízení ve věci dalších pachatelů zastavilo.¹³⁶

Mezitím však událost získala velkou publicitu díky novinám, které ji komentovaly nejen v pražských, ale zejména v regionálních redakcích. *Lidové noviny* vyslovily „klíčový pocit studu nad duševní pustotou svedené mládeže“, který nemůže „potlačit jistotu, že k této periferní nízkosti se dospělo v českém národě jen soustavnou kampaní novinářských štvanic, které ve jménu národa a vlastenectví a pod mstivým výkladem domnělé očisty ženou národ k novému hlubokému rozkladu“.¹³⁷ Vedle projevů nevole se stržením sochy T. G. Masaryka, které dostával děkanát filozofické fakulty od jednotlivců, zaslalo ministerstvo zahraničí protest Výkonného výboru Ústředí čs. spolků v New Yorku.¹³⁸ Událost způsobila starosti vládě, když prostějovští dělníci na protest proti potupení Masarykovy památky ohlásili stávkou.¹³⁹ Okresní hejtman jim to rozmlouval a uspěl jedině slibem, že každý, kdo „sníží nerozvážnými činy naši národní důstojnost, bude přísně trestán“. Dr. Josef Matoušek, předseda klubu senátorů Národního sjednocení, vznesl za členy klubu interpelaci na ministry vnitra, spravedlnosti, školství a národní osvěty ve věci postupu policejních orgánů při výtržnosti na filozofické fakultě 8. listopadu.¹⁴⁰

Náladu pražského studentstva nelze přirozeně posuzovat podle excesu skupinky fašisticky orientovaných mladých lidí kolem Vlajky, i když to vyvolalo tak velký ohlas. Musíme vzít v úvahu, že i tehdy student sleduje své sociální zájmy, které prostupují jednání studentských zástupců s rektorem univerzity. Při trvalých obavách vlády ze studentských demonstrací a nepokojů zvali si rektori univerzity i ČVUT od počátku října funkcionáře Svazu čs. studentstva k projednávání aktuální situace.¹⁴¹ Zdá se, že studenty zajímalo především, kdy bude zahájena výuka a obnoveno konání zkoušek. (Jedině promoce nebyly pozastaveny.) Když za rektorem přišli 17. října členové Svazu, že chtějí konat shromáždění studentů na právnické fakultě ohledně odkládaného termínu zápisu, Funk raději dohodl telefonicky na příští den návštěvu deputace u ministra Bukovského. Po hodinové debatě ministr oznámil, že zápis začne v pondělí následujícího týdne, 24. října, což hned úředně vyhlásil.¹⁴²

¹³⁵ O tom L. Čivmý, *Z osudných měsíců*, s. 446.

¹³⁶ SÚA, f. MŠ Pres. 1918–1949, kart. 343 min. spravedlnosti min. školství 10. prosince 1938.

¹³⁷ K tomu např. článek Fašisté strhli sochu presidenta osvoboditele, *Nová doba* 11. listopadu 1938: „Jak se dovídáme, celou Moravou jde vína rozhořčení proti fašistickému hanebnému činu a bude žádáno, aby socha presidenta Osvoboditele byla věnována Moravě, aby mohla býti v některém městě slavnostně vztyčena k odčinění zločinu. Universita zatím mlčí! Z mnoha protestních hlasů jsou významné protesty z řad důstojníků a legionářů...“

¹³⁸ AUK, FF, i. č. 57, kart. 6, Protokol podání filozofické fakulty 1938–39, č. 1025 (ministerstvo zahraničních věcí zaslálo 30. listopadu děkanátu filozofické fakulty UK na vědomí opis protokolu Výkonného výboru Ústředí čs. spolků v New Yorku proti svržení busty T. G. Masaryka v budově FF. UK), č. 702 (11. listopadu 1938: Josef Heřmánek ze Žiliny zaslá děkanátu fakulty projev nevole nad stržením sochy presidenta T. G. Masaryka) aj.

¹³⁹ O tom podrobně v článku *Studenti porazili sochu presidenta-Osvoboditele*, *Hlas lidu*, 12. listopadu 1938.

¹⁴⁰ Viz SÚA, MŠ, Pres. 1918–1949, kart. 343, přípis min. spravedlnosti ministerstvu školství, 10. prosince 1938.

¹⁴¹ O tom zprávy rektora na schůzích akademického senátu 4. října a 4. listopadu 1938 (AUK, AS 1882–1951, sign. 6/57, kart. 45, protokoly mimoř. schůzí senátu).

¹⁴² Tamtéž, zápis z mimořádného zasedání akademického senátu 4. listopadu 1938, s. 16–17: zpráva rektora o některých jednáních s ministerstvem školství.

Studenti se také dověděli, že v nastávajícím školním roce budou mít povinnou brannou výchovu, která navazuje na dřívější dobrovolnou tělesnou výchovu.¹⁴³ Nespokojenost, kterou s nimi namnoze sdílely noviny, vyvolal poplatek 35 korun za semestr, kterým měl každý z nich na brannou výchovu přispívat státu; bylo to zjevné porušení zákona.¹⁴⁴ Funk dal věc posoudit dvěma kolegům, odborníkům pro správní právo (profesořům Hoetzlovi a Matějkovi) a musel dát studentům za pravdu. Při nové návštěvě rektorů Univerzity Karlovy a ČVUT, jíž se účastnil jako studentský zastávce rovněž předseda kulturního výboru poslanecké sněmovny profesor Domin a zástupci Svazu čs. studentstva, se ministr bránil tím, že jeho resort nedostal potřebnou úhradu na brannou výchovu, kterou očekával z ministerstva obrany a financí; uznal argumenty v předložených posudcích a slíbil, že věc s patřičným výkladem předloží k rozhodnutí ministerské radě.¹⁴⁵ Taxa byla pozastavena a ve změněných poměrech státních po čase ztratil opodstatnění nedomyšlený systém vysokoškolské branné výchovy.

Ač k tomu zatím nemělo příčinu, setrvalo ministerstvo v stálé obavě ze studentských nepokojů. Rektorát upozornil 25. listopadu děkana filozofické fakulty, aby zabránil všemi prostředky případné demonstraci při znovuosazení opravené sochy T. G. Masaryka v budově fakulty.¹⁴⁶ Již čtyři dny předtím (21. listopadu) rozeslali rektoré Univerzity Karlovy a ČVUT na všechny pražské fakulty výzvy studentům, aby za všech okolností zachovali klidnou rozvahu a nedali se strhnout k žádným projevům v době, kdy zahajují opět činnost německé vysoké školy.¹⁴⁷ Stejně obavy vedly k tomu, že 30. listopadu dopoledne byly zastaveny přednášky na filozofické fakultě a její budova byla uzavřena v době, kdy se v protějším Rudolfinu (sídle parlamentu) konala volba prezidenta republiky Emila Háchy.¹⁴⁸

Téměř symbolickým epilogem někdejších časů je výnos ministerstva školství z téhož 30. listopadu zaslaný rektorátu, který vyzývá, aby obrazy obou bývalých presidentů ČSR (Masaryka a Beneše) byly vhodným způsobem uloženy a v úředních místnostech namísto dosud užívaného malého státního znaku umístěn střední (čtvrcený) znak republiky.¹⁴⁹

* * *

Akademický senát v čele Univerzity Karlovy během politické krize státu, jež byla zároveň krizí demokracie, trval důsledně na liberálních principech ústavního a mezinárodního práva, které ve své bezmoci aspoň důrazně připomínal oběma vládám, jež se v republice vystřídaly od 22. září 1938, v rezolucích z obou svých mimořádných zasedání (4. října a 4. listopadu). Když se sešel na svém prvním řádném zasedání 27. ledna 1939,

¹⁴³ Tamtéž, s. 17.

¹⁴⁴ Příznačný pro náladu je novinový článek v A-Zet 22. listopadu 1938 s titulkem Vysokoškolská branná výchova nebude, končící slovy: „Jak jsme informováni, přiklonily se rozhodující kruhy k názoru, že by nebylo vhodné uvést vysokoškolskou brannou výchovu nyní vůbec v život.“

¹⁴⁵ Zápis z mimořádného zasedání akademického senátu UK 4. listopadu 1938, s. 17. AUK, Protokol podání akad. senátu 1938–39, č. 1899: 28. 2. 1939 – pokyny MŠANO: přednášky ani výcvik branné výchovy se nekoná; taxa za zimní semestr 1938–39 v částce 30 Kč se vrátí studentům.

¹⁴⁶ Protokol podání filozofické fakulty 1938–39, č. 930, přepis rektorátu z 25. října 1938.

¹⁴⁷ Tamtéž, č. 877, vyhláška rektorátu z 21. listopadu 1938. Výzva byla publikována v novinách 22. listopadu 1938 (Lidové noviny, Lidové listy, Národní osvobození, České slovo, aj.).

¹⁴⁸ Tamtéž, č. 951 (29. listopadu 1938: děkanství oznamuje, že ve středu 30. listopadu dopoledne se nekonají přednášky a že budova jest uzavřena).

neměl již partnera k diskursu, byť v křesle ministra školství nové Beranovy vlády od 1. prosince 1938 seděl profesor právnické fakulty Jan Kapras, kolega z univerzitního senátu, který při veškerých svých liberálnějších snahách byl svazován pouty konzervativně-autoritativního režimu.

JOSEF PETRÁŇ

Die Karlsuniversität in den Tagen der Münchener Krise von 1938

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Studie befaßt sich mit den Änderungen des Alltagslebens an der Karlsuniversität von September bis November 1938 im Zusammenhang mit der Krise der Tschechoslowakischen Republik infolge der internationalen Abmachungen der europäischen Großmächte, die zum Diktat der Münchener Konferenz und den auszuführenden Anordnungen über die Abtretung der Grenzgebiete an das nationalsozialistische Dritte Reich führten. Es zeigt sich, daß der akademische Senat, der an der Spitze der Universität stand, während der politischen Krise, die zugleich eine Krise der Demokratie war, konsequent auf den liberalen Prinzipien des Verfassungs- und internationalen Rechts bestand, welches er in seiner Ohnmacht den beiden Regierungen, die vom 22. September bis Ende November 1938 in der Republik einander ablösten, wenigstens nachhaltig in Erinnerung brachte. Verfasser verfolgt insbesondere die Verhandlungen auf den außerordentlichen Senatssitzungen vom 4. Oktober und 4. November 1938 und die Resolutionen, die von hier ausgingen. Er stützt sich dabei auf die Bestände des Archivs der Karlsuniversität, einschließlich des Bestands der deutschen Universität in Prag, ferner auf den Bestand des Ministeriums für Schulwesen im Staatlichen Zentralarchiv, verwendet aber auch zur Genüge Nachrichten und Kommentare in der zeitgenössischen Presse. Er verfolgt vor allem die Haltung des akademischen Senats und der einzelnen Mitarbeiter und Studenten der Karlsuniversität zum Münchener Abkommen und den Vertretern der Unterzeichnerstaaten, das Echo ausländischer Universitäten, Sympathiebekundungen, die die Karlsuniversität erreichten (namentlich von Professoren aus Oxford) sowie das Verhältnis zur deutschen Universität in Prag. Ein Großteil ihres Lehrkörpers stand auf Seiten des sudetendeutschen Führers Konrad Henlein und seiner SdP. Einige ihrer Professoren gingen während der Mobilmachung im September nach Österreich oder nach Bayern, von wo aus sie bestrebt waren, die Prager deutsche Universität auf Reichsgebiet umzusiedeln. Die Studie verfolgt die Notlösung bei der Besetzung der deutschen Prager Fakultätskliniken, deren Chefarzte Prag verlassen hatten, durch Professoren der Karlsuniversität ebenso wie die Diskussionen über die Gründung von Forschungsinstituten für die in Prag verbliebenen demokratisch gesinnten Professoren der deutschen Universität (unter ihnen waren jüdische Emigranten, die vor Verfolgungen im Deutschen Reich geflohen waren). A. Hitler entschied, die deutsche Universität in Prag zu belassen, die im November 1938 wieder ihren Lehrbetrieb aufnahm. Ihre Leitung wirkte dann in den Intentionen der Nazis auf einen Zerfall der Republik hin, und zwar bereits vor der Besetzung des Staates am 15. März 1939. Festgehalten werden in dieser Studie aber auch die moralische Haltung der Mitarbeiter der Karlsuniversität während der Krise der Demokratie und das Verhalten der Studenten. Die verstärkt auftretenden nationalen Äußerungen zur Zeit der Münchener Krise wurden auch von Einwänden gegen die politische Konzeption hoher Politiker begleitet (der Präsidenten Masaryk und Beneš), und am 8. November 1938 kam es in der philosophischen Fakultät sogar zu einem Vorkommnis, als eine kleine Gruppe faschistisch orientierter Jugendlicher die Bronzestatue T. G. Masaryks vom Sockel stürzte.

DIE REINHARD-HEYDRICH-STIFTUNG¹ WISSENSCHAFT IM DIENST DER GERMANISIERUNG

ANDREAS WIEDEMANN

Einleitung

Nach der Besetzung der Tschechoslowakei und der Errichtung des sogenannten „Protektorats Böhmen und Mähren“ wurde die Deutsche Universität in Prag am 4. November 1939 unter der Bezeichnung „Deutsche Karls-Universität“ in die deutsche Reichsverwaltung übernommen. Die tschechischen Hochschulen wurden am 17. November 1939 geschlossen. Der neue Rektor der Deutschen Karls-Universität Wilhelm Saure erhielt 1940 den neu eingerichteten Posten eines „Sonderbeauftragten des Reichsprotectors für die slawischen wissenschaftlichen Einrichtungen“. Er entwarf 1941 die ersten konkreten Pläne zur Errichtung einer Reichsstiftung, die einerseits die „slawischen“ wissenschaftlichen Einrichtungen im Protektorat unter deutsche Leitung bringen, andererseits der Erforschung der Verhältnisse im Protektorat in wirtschaftlicher, kultureller und geistiger Hinsicht dienen sollte. Reinhard Heydrich zeigte nach seinem Amtsantritt als Stellvertretender Reichsprotector am 27. September 1941 großes Interesse an der Stiftungsidee. Die Basis für den Aufbau der einzelnen Institute innerhalb der Stiftung bildeten die geschlossenen tschechischen wissenschaftlichen Einrichtungen.

Am 11. Juli 1942 wurde die Eröffnung der Reichsstiftung verkündet, die nach verschiedenen Namensvorschlägen² den offiziellen Titel „Reinhard-Heydrich-Stiftung, Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag“ (weiter: RHS) trug.³

Im folgenden soll untersucht werden, auf welchen Forschungsfeldern sich die RHS bewegte und inwieweit die Stiftung wissenschaftliche Arbeiten im Sinne der deutschen Besatzungsmacht in Böhmen und Mähren einerseits, sowie für die nationalsozialistische Volkstumspolitik andererseits durchführte. Dabei steht im Mittelpunkt die Frage nach dem konkreten Beitrag der RHS zur Vorbereitung der geplanten Germanisierung des Protektorats und seiner Bevölkerung. Deshalb werden zunächst die Grundzüge der

¹ Dieser Aufsatz behandelt die wichtigsten Aspekte meiner Arbeit über die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag. Vgl. Andreas Wiedemann, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945)*, Dresden 2000 (Berichte und Studien Nr. 28, hg. v. Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung e.V. an der Technischen Universität Dresden).

² Ein Vorschlag lautete „Reichsstiftung für deutsch-slawische Forschung“. Über die Verwendung des Begriffs „slawisch“ gab es längere Diskussionen mit unterschiedlichen Standpunkten im Amt des Reichsprotectors und im Reichsinnenministerium. Vgl. Saure an Unterstaatssekretär von Burgsdorff, 4. 11. 1941, AUK, NU (Archiv University Karlovy, Bestand Nemecká Universita v Praze, unbearbeitet); Reichsprotectoramt an Reichsinnenministerium, 7. 8. 1941, s. 1 f. SÚA (Státní ústřední archiv) 114–207/2; vgl. auch Wiedemann, *Heydrich-Stiftung*, s. 27 f.

³ Vgl. *Verordnungsblatt des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren*, 11. 7. 1942. Ausgegeben am 25. 7. 1942, SÚA 109–4/1522.

Besatzungspolitik und der Germanisierungspläne im Protektorat skizziert. Desweiteren soll die Bedeutung der RHS im Kontext der NS-Ostforschung bzw. Volksforschung erläutert werden.⁴

In der Literatur finden sich nur einige Hinweise auf die Tätigkeit der RHs.⁵ Die Quellen, die dieser Arbeit zugrunde liegen, stammen aus dem Staatlichen Zentralarchiv in Prag und aus dem unbearbeiteten Bestand der Deutschen Universität des Archivs der Karls-Universität Prag. Dabei bieten die Quellen genaue Informationen über die Aufbauphase der Stiftung und ihre organisatorische Struktur. Über die Arbeit der jeweiligen Stiftungsinstitute ist die Aussagekraft der Quellen jedoch sehr unterschiedlich.

„Rassische Bestandsaufnahme“, „Umvolkung“, „Germanisierung“

Nach der Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren im März 1939 wurde die Frage nach der Behandlung der tschechischen Bevölkerung, bzw. der Lösung der sogenannten tschechischen Frage akut. Im Verlauf des Jahres 1939 und verstärkt im Sommer und Herbst des Jahres 1940 beteiligten sich verschiedene Personen und Dienststellen an der Diskussion über die Zukunft des Protektorats und die Behandlung der Bevölkerung in Böhmen und Mähren.⁶ Reichsprotector Konstantin von Neurath und sein Staatssekretär Frank unterbreiten in jeweils einer Denkschrift, die sie an die Reichskanzlei in Berlin sandten, ihre Vorstellungen über die zukünftige Ordnung des böhmisch-mährischen Raums. Beide sprachen sich für eine „restlose Germanisierung von Raum und Menschen“ aus.⁷ Die totale Aussiedlung der mehr als sieben Millionen Tschechen und die vollständige Besiedlung Böhmens und Mährens mit Deutschen hielten beide wegen des Mangels an deutschen Siedlern für undurchführbar. Darüber hinaus verbot die Kriegssituation einen Angriff auf das „tschechische Volkstum“, wegen „eventueller auftretender Störungen des Werkfriedens“ in der für das deutsche Reich

⁴ Zur Ost- und Volkstumsforschung im NS vgl. Haar, Ingo: Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten, Göttingen 2000; Michael Fahlbusch, Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945, Baden-Baden 1999; Michael Burleigh, Germany turns Eastwards. A Study of „Ostforschung“ in the Third Reich, Cambridge 1988; Christoph Kleßmann, Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich, in: Peter Lundgreen (Hg.), Wissenschaft im Dritten Reich, Frankfurt a. M. 1985, S. 1–10.

⁵ Vgl. Alena Mišková, Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag, in: Detlef Brandes – Jiří Pešek – Edita Ivaničková (Hgg.), Erzwungene Trennung. Vertreibung und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien, Essen 1999 (Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission, Bd. 8); Karl Heinz Roth, Heydrichs Professor. Histiographie des „Volkstums“ und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer, in: Peter Schöttler (Hg.), Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945, Frankfurt a. M. 1997, S. 1–10; Gerda Voigt, Faschistische „Neuordnungspläne“ im Zeichen der „Umvolkung“. Der Anteil der deutschen Universität in Prag an der faschistischen „Volkstumspolitik“ in der okkupierten CSR (1939–1945), Diss. Leipzig 1973; Karel Fremund, Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky, in: Sborník archivních prací 14, 1964, H.1, S. 3–38.

⁶ Zu den verschiedenen Vorschlägen und Entwürfen vgl. Jaroslava Milotová, Die NS-Pläne zur Lösung der „tschechischen Frage“, in: Erzwungene Trennung, S. 25–37; Detlef Brandes, Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren. Teil I, München 1969, S. 127 f.; Wiedemann, Heydrich-Stiftung, S. 17 f.

⁷ K. H. Frank, Denkschrift über die Behandlung des Tschechen-Problems und die zukünftige Gestaltung des böhmisch-mährischen Raumes, 28. 8. 1940, in: Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. Dokumenty z období říšského protektora Konsatino von Neurath, hg. v. Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová, Dagmar Moravcová, Praha 1987, Dok. Nr. 103, S. 310.

wichtigen Kriegsindustrie im Protektorat.⁸ Das tschechische Volk sollte zunächst politisch neutralisiert und entpolitisiert werden, um dann über den Weg einer geistigen die „völkische Assimilierung“, bzw. die endgültige „Umvolkung“ der tschechischen Bevölkerung erreichen zu können.⁹ Die Germanisierung war aber nur für die als „rassisch geeignet“ eingestuften Tschechen vorgesehen. Neurath führte dazu aus, daß durch „individuelle Zuchtwahl die rassenmäßig für die Germanisierung geeigneten Tschechen“ erhalten werden sollten und die „rassisch unbrauchbaren oder reichsfeindlichen Elemente“ abzustößten seien.¹⁰ Hitler stimmte am 23. September 1940 während eines persönlichen Gesprächs mit von Neurath und Frank einer Germanisierung der Tschechen zu, verlangte aber daß der „rassisch unbrauchbare und der reichsfeindliche Teil der Tschechen ausgeschieden bzw. einer Sonderbehandlung zugeführt“ werden solle.¹¹

Frank bemühte sich, sogenanntes Grundlagenmaterial über die „rassische Zusammensetzung“ der tschechischen Bevölkerung zu erhalten. Der Sozialanthropologe Karl Valentin Müller, der später als Institutsleiter in der Reinhard-Heydrich-Stiftung eine besondere Rolle spielte, bereiste Böhmen und sammelte Materialien, dem Frank „erhebliche Bedeutung für das Schicksal für das böhmische und mährische Gebiet“ beimaß.¹² Die Wissenschaft sollte mit der „Erforschung der untergegangenen deutschen Gebiete, die in vergangenen Generationen eingetschecht wurden“ beauftragt werden.¹³

Reinhard Heydrich übernahm am 27. September 1941 die Amtsgeschäfte im Protektorat in Vertretung des angeblich erkrankten von Neurath.¹⁴ Unmittelbar nach seiner Ankunft in Prag verdeutlichte er vor den leitenden Persönlichkeiten der Besatzungsbehörden welches Schicksal die Tschechen in Zukunft zu erwarten hatten. Außer Frage stand für ihn, daß „der Tscheche in diesem Raum letzten Endes nichts mehr verloren habe“.¹⁵ Um die Germanisierung des tschechischen Raumes realisieren zu können sollte eine „rassisch-völkische Bestandsaufnahme“ vorgenommen werden, um zu ermitteln, welche Menschen, für eine Eindeutschung in Frage kämen. Die „guttrassig-gutgesinnten“ könnten laut Heydrich leicht eingedeutscht werden wohingegen die „schlechtrassig-schlechtgesinnten“ nach Osten abgeschoben werden sollten. Die sogenannte Mittelschicht der „schlechtrassig-gutgesinnten“ könne „irgendwo im Reich“ eingesetzt werden, mit dem Verbot Kinder zu kriegen und die „guttrassig-schlechtgesinnten“, welche Heydrich für besonders gefährlich hielt, sollten zum Teil in einer „deutschen Umgebung“ angesiedelt und umerzogen werden, oder aber „endgültig an die Wand“

⁸ Frank, Denkschrift, in: Anatomie okupační politiky, S. 307.

⁹ Vgl. Ebenda., S. 312. Vgl. zur Germanisierung auch: Peter Němec, Das tschechische Volk und die nationalsozialistische Germanisierung des Raumes, in: Bohemia 32, 1991, S. 424–455; Milotová, NS-Pläne, S. 34 f.

¹⁰ K. von Neurath, Zeichnung über die Frage der zukünftigen Gestaltung des böhmisch-mährischen Raumes, 31. 8. 1940, in: Anatomie okupační politiky, Dok. Nr. 102, S. 296 f.

¹¹ Vgl. Protokoll über die Besprechung bei Hitler am 23. 9. 1940 in der Reichskanzlei in Berlin, in: Anatomie okupační politiky, Dok. Nr. 109, S. 340.

¹² Zit. nach Vojtech Mastný, The Czechs under Nazi Rule. The Failure of National Resistance, 1939–1942, New York 1971, S. 130.

¹³ Gruppe I I des Reichsprotectors: Vorschläge zur Vorbereitung der Germanisierung im Protektorat Böhmen und Mähren. 30. 11. 1940, in: Die Vergangenheit warnt, hg. v. Václav Král, Prag 1960, Dok. Nr. 17, S. 109 ff.

¹⁴ Die Zunahme der tschechischen Widerstandsbewegung führte zur Absetzung des als „milde“ geltenden von Neurath. Vgl. Brandes, Protektorat I, S. 207.

¹⁵ Heydrichs Antrittsrede vor leitenden Persönlichkeiten der Okkupationsbehörden am 2. 10. 1941 im Czernin-Palais, in: Deutsche Politik im „Protektorat Böhmen und Mähren“ unter Reinhard-Heydrich 1941–1942. Eine Dokumentation, hg. v. Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová, Margita Kárná, Berlin 1997, Dok. Nr. 22, S. 115.

gestellt werden.¹⁶ Da die „Nahaufgabe“ aber in der Aufrecht-erhaltung von Ruhe und eines möglichst reibungslosen Produktionsablaufs in der Industrie bestand, sollten die Fernzielplanungen erst nach Beendigung des Krieges in die Tat umgesetzt werden. Heydrich schlug vor, für die spätere Realisierung der Fernzielpläne schon einmal Unterlagen und Materialien zusammenzutragen.

Universität und Reichsstiftung

Der aus Göttingen kommende Agrarrechtler und SS-Oberführer Wilhelm Saure wurde Ende 1939 zum Rektor der Deutschen Universität ernannt. Für Saure, der in Prag auch die Interessen des RuSHA vertrat, hatte die Erforschung des „deutschen Blutanteils“ in Böhmen und Mähren für die weiteren politischen Entscheidungen große Bedeutung.¹⁷ Im Juli 1940 bereitete er eine Arbeitstagung zur Frage der Germanisierung der böhmischen Länder vor, auf der auch Professoren referierten, die später in der Reinhard-Heydrich-Stiftung tätig wurden.¹⁸ Seit dem Frühjahr 1940 beschäftigte sich Saure mit Plänen zur Einrichtung eines Ostforschungsinstituts in Prag. Zunächst ersuchte er beim Reichs-Wissenschaftsministerium um die Genehmigung zur Einrichtung der Südostdeutschen Forschungsgemeinschaft an der Prager Universität. Frank ernannte Saure im September 1940 zum „Sonderbeauftragten des Reichsprotektors für die slawischen wissenschaftlichen Einrichtungen in Prag“. In dieser Funktion sollte Saure den Einfluß und den direkten Zugriff der Deutschen Universität auf die slawistischen wissenschaftlichen Einrichtungen¹⁹ und die russische und ukrainische Exiluniversität sichern.

Im Frühjahr 1941 plante Saure die Gründung einer „Reichsstiftung für deutsch-slawische Forschung“. Die Stiftung sollte einerseits den Einbau sämtlicher „slawischer“ wissenschaftlicher Einrichtungen garantieren, andererseits der „wissenschaftlichen Erforschung der geistigen, kulturellen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen dem Deutschen Reich und den verschiedenen slawischen Völkern“ dienen.²⁰ Laut Frank hätten die „slawischen“ wissenschaftlichen Einrichtungen früher „reichsfeindlichen und panslawistischen Bestrebungen“ gedient und sollten nun nutzbar gemacht werden.²¹ Parallel zu den Stiftungsplänen sollte eine Neustrukturierung und Reformierung der Deutschen Karls-Universität und der Technischen Universität in Prag vorgenommen werden. Volkswissenschaften und Rassenstudien aller Art erfuhren dabei eine besondere Förderung.²² Aus Heydrichs Sicht leistete auch die Universität ihren Beitrag zur

Umsetzung der volkspolitischen Planungen, indem, sie die „Gegebenheiten des Raumes Böhmen und Mähren“ sowie die „Tschechenfrage, Regermanisierungsproblem [und] Gesinnungsvorgänge“ behandeln sollte. Zudem spielte für Heydrich Prag als „älteste deutsche Universität und als Scheitelpunkt der geistigen deutschen Ostfront“ eine ganz besondere Rolle.²³ Die wichtigste Aufgabe für die Neustrukturierung der Hochschule bestand aber zunächst in der Berufung „geeigneter“ Fachkräfte für die Universität, da es durch die Entlassung der jüdischen und im nationalsozialistischen Sinne politisch unerwünschten Dozenten zu einem spürbaren Mangel an Lehrkräften gekommen war. Heydrich sorgte dafür, daß der Volkstumswissenschaftler Hans Joachim Beyer, der an der Reichsuniversität Posen einen Lehrstuhl für Volkslehre inne hatte, im Februar 1942 nach Prag eingeladen wurde. An der Prager Uni sollte er den neu gegründeten Lehrstuhl für Volkslehre und Nationalitätenkunde Osteuropas leiten. Ebenfalls aus Posen wurde Rudolf Hippus auf einen neu eingerichteten Lehrstuhl für Sozial- und Völkerpsychologie berufen. Ferner wurde Karl Valentin Müller, der seit 1940 für Frank als „Sonderbeauftragter für Rassenfragen in den böhmischen Ländern“ arbeitete, zum Direktor des neu gegründeten Instituts für Sozialanthropologie und Völkerbiologie ernannt.²⁴ Nicht genehme Hochschullehrer sollten emeritiert oder an andere Universitäten versetzt werden.²⁵

Heydrich zeigte auch großes Interesse an dem bis dahin von Saure betriebenen Stiftungsprojekt und unterstellte die sich noch im Planungsstadium befindliche Reichsstiftung der Amtsgruppe III B (Volkstum) des RSHA. Saure war damit aus dem Rennen. Den Posten des Sonderbeauftragten für die slawischen wissenschaftlichen Einrichtungen erhielt der SD-Mitarbeiter Beyer.²⁶ Dieser wurde von Heydrich dazu beauftragt, die Universität neu zu gestalten und den Stiftungsaufbau weiter voranzutreiben.²⁷ Bei den Neuberufungen an der Universität ging es einerseits darum einen „SD-loyalen Kader“ von Dozenten zu schaffen, der sich sowohl an der Universität als auch in der Reichsstiftung betätigen sollte, andererseits um den Aufbau einer interdisziplinär arbeitenden „Volkstumsforschung“ in Prag.²⁸

¹⁶ Ebenda, s. 118 f.

¹⁷ Vgl. Helmut Heiber, Universität unterm Hakenkreuz. Teil II, Die Kapitulation der Hohen Schulen, Band 2, München 1994, s. 106.

¹⁸ Z. B. der Historiker Heinz Zatschek, der Rechtshistoriker Wilhelm Weizsäcker, sowie der Rassenforscher Karl Valentin Müller. Vgl. Stanislav Šisler, Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943, Český lid 78, 1991, s. 261–271, hier s. 261.

¹⁹ Es handelte sich in erster Linie um die Slawische Bibliothek, das Slawische Institut, das Russische Historische Auslandsarchiv, das Russische Kulturhistorische Museum, das Ukrainische Historische Kabinett, das Ukrainische Befreiungsmuseum und das Kondakov-Institut. Vgl. ebd., s. 270.

²⁰ Entwurf Saures, ohne Datum. AUK NU. Zur genaueren Vorplanung der Stiftung vgl. Wiedemann, Heydrich-Stiftung, s. 25–38.

²¹ Vgl. Schreiben aus der Behörde des Reichsprotektors an den Reichsminister des Inneren, betr.: Reichsstiftung für Deutsch-slawische Forschung, 7. 8. 1941, s. 1, SÚA 114–207/2.

²² Vgl. zu den Rassenstudien an der deutschen (Karls-) Universität Mišková, Rassenforschung.

²³ Vgl. letzter Lagebericht Heydrichs an den Chef der Reichskanzlei Martin Bormann vom 18. 5. 1942, in: Deutsche Politik im „Protektorat Böhmen und Mähren“, Dok. Nr. 98, s. 273.

²⁴ Vgl. Mišková: Rassenforschung, s. 45 f.; Roth, Heydrichs Professor, s. 299.

²⁵ Beispielsweise der Historiker Josef Pfitzner, der Sprachwissenschaftler und ehemalige Rektor Ernst Otto und der Psychologe Franz Scola. Vgl. Besprechung über die Neugestaltung der deutschen Universität, 20. 3. 1942. SÚA 109–4–71522. Vgl. auch Vojtech Šustek, Die nationalsozialistische Karriere eines sudeten-deutschen Historikers, in: Alena Mišková – Vojtech Šustek (Hgg.), Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945, I, Praha 2000, s. 71–109, speziell s. 87–94.

²⁶ Saure schien dem SD in Prag für den Ausbau und die Leitung der Universität nicht geeignet zu sein. Vgl. Schreiben Jacobis vom SD-Leitabschnitt Prag an SS-Obersturmbannführer Gies, den persönlichen Sekretär Franks, betr.: Saure, 24. 7. 1942, SÚA 110–4/143.

²⁷ Vgl. Vermerk über die Neugestaltung der Deutschen Karls-Universität, 20. 3. 1942, SÚA 109–4/1522; Roth, Heydrichs Professor, s. 297 f.

²⁸ Ebenda, s. 298. Der Bereich der Ostforschung bzw. der Volkstumsforschung war auch von Rivalitäten und Konkurrenzprojekten innerhalb und außerhalb der SS-Ämter geprägt. Saure war ein Vertreter des RuSHA und wurde durch den SD-Vertreter Beyer ersetzt. Um die Errichtung einer Ostforschungsinstitution in Prag bemühte sich auch Alfred Rosenberg, der dort eine Außenstelle seiner Hohen Schule einrichten wollte. Vgl. Schreiben Rosenbergs an Neurath, 11. 9. 1941, SÚA 114–207/2, vgl. auch Roth, Heydrichs Professor, s. 268 ff.

Aufbau und Struktur der Reinhard-Heydrich-Stiftung

Zu Beginn des Jahres 1942 nahmen die Planungen zur Gründung einer Reichsstiftung konkrete Formen an. Im Februar wurde Hans Joachim Beyer, laut eigener Angabe, von Heydrich beauftragt, die Pläne für die Errichtung einer „Reichsstiftung für deutsch-slawische Forschung“ zu überprüfen und einen endgültigen Plan für die Organisation vorzulegen.²⁹ Nach Heydrichs Tod sollten die entworfenen Konzepte für die geplante Stiftung zügig in die Tat umgesetzt werden. Frank setzte Heydrichs Engagement für die Stiftung fort und ernannte Beyer zum Generalbevollmächtigten für den Aufbau der Stiftung. Frank stellte der Stiftung vorübergehend Räume im Amt des Reichsprotektors, sowie einen Sachbearbeiter und eine Stenotypistin zur Verfügung.³⁰ Auf einer Sitzung am 17. Juni 1942 wurde beschlossen, der Stiftung den Namen „Reinhard Heydrich Stiftung, Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag“ zu geben.³¹ Dort wurde auch über die Struktur, sowie die Aufgaben der Stiftung diskutiert. Die Teilnahme von SS-Obersturmbannführer Fischer vom Bodenamt und SS-Sturmbannführer Jacobi vom SD-Leitabschnitt Prag verdeutlicht das große Interesse der SS an der Stiftung.³² Saure hatte bereits eine Satzung ausgearbeitet, die von Beyer nur geringfügig geändert wurde. Um die Verbindung der Stiftung mit der Universität zu gewährleisten, sollte der jeweilige Universitätsrektor Präsident der Stiftung werden. An diesem Plan wurde jedoch nicht festgehalten. Alfred Buntru, der Nachfolger Saures auf dem Posten des Rektors, blieb bis zum Kriegsende Leiter der RHS, auch während der Rektorate von Friedrich Klausung und Kurt Albrecht.³³ Ein Kuratorium, dessen Mitglieder vom Reichsprotektor nach Rücksprache mit dem Reichserziehungsminister ernannt wurden, und dessen Vorsitz Karl Hermann Frank übernahm, wurde dem Präsidenten zur Seite gestellt.³⁴ Der Rechtshistoriker Wilhelm Weizsäcker, der schon vor der deutschen Besetzung Böhmens und Mährens an der Deutschen Universität gelehrt hatte, wurde zum Geschäftsführenden Leiter und Stellvertretenden Präsidenten der Stiftung ernannt. Beyer koordinierte als wissenschaftlicher Leiter der Stiftung die Arbeit der vier Gruppenleiter für Recht und Wirtschaftswissenschaft (Wilhelm Weizsäcker), Geschichte und Philologie (Heinz Zatschek), Naturwissenschaften (Arthur Winkler von Hermeden) und Volkswissenschaft (Hans Joachim Beyer), die dem Stiftungsleiter beratend zur Seite stehen sollten.³⁵ Die Institute und Seminare der geschlossenen tschechischen Universität bildeten die Basis für den Aufbau neuer deutscher Institute innerhalb der RHs. Offiziell sollte die Schließung der tschechischen Hochschulen am 17. November 1939 zunächst für drei Jahre Gültigkeit besitzen. Heydrich stellte aber in seinem letzten Lagebericht

²⁹ Vgl. Vermerk Beyers, betr.: Reichsstiftung, 19. 6. 1942, SÚA 109-4/1522.

³⁰ Vgl. Schreiben an Ministerialdirigent Liebenow, 15. 7. 1942, SÚA 109-4/1522.

³¹ Vgl. Vermerk Beyers, betr.: Reichsstiftung, 19. 6. 1942, s. 1, SÚA 109-4/1522. Abgedruckt bei Fremund, Heydrichova nadace, Dok. Nr. 2, s. 17-20.

³² An der Sitzung nahmen ferner Ministerialdirigent Fuchs, SS-Obersturmbannführer Wolf und Oberregierungsrat von Both aus der Behörde des Reichsprotektors, sowie der Kurator der Prager Hochschulen Ehrlicher, Rektor Buntru und Beyer teil.

³³ Vgl. Vermerk Beyers vom 25. 1. 1943, in dem er vorschlägt, daß der Reichsprotektor von der Regelung abweichen könne, „wenn ein anderes Mitglied des Senats der Universität als entschieden geeigneter für die Führung der RHS erscheint.“ SÚA 109-4/1522; vgl. auch Wiedemann, Heydrich-Stiftung, s. 47 f.

³⁴ Vgl. Vermerk von Oberregierungsrat von Both, 19. 6. 1942, s. 1, SÚA 109-4/1522.

³⁵ Vgl. Vermerk Beyers, betr.: Einsetzung der Organe der Reinhard-Heydrich-Stiftung, 19. 3. 1943, SÚA 109-4/1522; Entwurf Beyers für die Ansprache Franks zur Eröffnung der Reinhard-Heydrich-Stiftung, o. D., s. 6 ff., SÚA 109-4/1522.

klar, daß an eine Wiedereröffnung nicht zu denken sei. Alle Institute sollten durch die erweiterte und „wieder in Schwung gebrachte deutsche Universität“ übernommen werden.³⁶ Auch Frank hatte schon im August 1940 die Parole ausgegeben: „Nie wieder tschechische Hochschulen.“³⁷ Die außeruniversitären Einrichtungen sollten allmählich unter deutsche Leitung gebracht und der Stiftung eingegliedert werden.³⁸ Beyer riet davon ab, die Freie Russische Universität und die Freie Ukrainische Universität in die RHS einzugliedern, da es sich um reine Lehrstätten handelte, sie sollten weiterhin ihm als Sonderbeauftragten unterstellt bleiben.³⁹ In Bezug auf die Beteiligung bzw. Mitarbeit tschechischer Wissenschaftler in den Instituten herrschte keine Einigkeit. Rektor Buntru wollte nach Möglichkeit alle Tschechen aus den Vorständen der eingegliederten tschechischen Institute vertreiben. Die Mehrheit hielt jedoch die Möglichkeit „tschechische Wissenschaftler in ihren Stellungen zu belassen, wenn die deutsche Führung in dem betreffenden Institut gesichert“ sei, für tragbar.⁴⁰

Auf einer weiteren Planungsbesprechung im August 1942 bei Frank wurde der endgültige Aufbau der einzelnen Institute festgelegt. Die Institute der RHS waren teilweise personell und räumlich identisch mit den gleichnamigen Universitätsinstituten. Alle Institutsleiter lehrten auch an der Universität. Zwei Stiftungsinstitute entstanden durch die Erweiterung bestehender Universitätseinrichtungen: Das Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie unter der Leitung von Hans Joachim Beyer und Rudolf Hippus, sowie das Institut für osteuropäische Geistesgeschichte mit Eduard Winter, Professor für osteuropäische Geschichte, als Direktor.⁴¹ Neu aufgebaut wurden folgende Institute: Das Institut für deutsches Recht in Ostmitteleuropa, welches von dem Rechtshistoriker Wilhelm Weizsäcker zusammen mit Franz Laufke geleitet wurde; Das Landesgeschichtliche Institut für Böhmen und Mähren unter der Ägide des Historikers Heinz Zatschek und des Wirtschaftshistorikers Anton Ernstberger; Das Institut für tschechische Sprache und Literatur, dem Eugen Rippl vorstand; Das Institut für Volkskunde Böhmens und Mährens unter der Direktion des Volkskundlers Josef Hanika zusammen mit Edmund Schneeweiß; Das Institut für Volkslied und Volksmusik Osteuropas, welches von dem Slawisten Gerhard Gesemann geleitet wurde.⁴² Das Institut für Sozialanthropologie und Volksbiologie von Karl Valentin Müller gehörte formal nicht zur RHS, arbeitete aber sehr eng mit dieser zusammen und erhielt Forschungsaufträge von ihr.⁴³ Die Eröffnung eines Volkswirtschaftlichen Instituts war

³⁶ Heydrichs letzter Lagebericht, 18. 5. 1942, in: Deutsche Politik im „Protektorat“, hg. von Karný – Milotová – Kárná, Dok. Nr. 98, s. 264-274, hier: s. 273.

³⁷ Franks „Denkschrift über die Behandlung des Tschechen-Problems“, in: Anatomie okupační politiky, Dok. Nr. 104, s. 313.

³⁸ Es handelte sich um das Slawische Institut, die Slawische Bibliothek, das Historische Institut. Karl Heinz Roth zufolge erfolgte die Eingliederung im Februar 1943. Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 303. Andere Institutionen sollten angegliedert werden, wie das Institut für Orientalistik, das Russische Historische Auslandsarchiv, das Kondakov-Institut, das Russische Kulturhistorische Museum, das Ukrainische Historische Kabinett und das Ukrainische Befreiungsmuseum. Vgl. Vermerk Beyers, 19. 6. 1942, s. 4, SÚA 109-4/1522.

³⁹ Beyer hoffte, daß die Ukrainische Universität durch Abberufung nach Lemberg im Laufe der Zeit zum Erliegen komme. Vgl. Vermerk, Beyers, betr.: Reichsstiftung, 19. 6. 1942, SÚA 109-4/1522.

⁴⁰ Vgl. ebd., s. 3.

⁴¹ Vgl. Vermerk über eine Besprechung bei Frank am 25. 8. 1942, betr.: Institute der RHS und Hochschulfragen, ohne Unterschrift, SÚA 109-4/1522.

⁴² Vgl. ebd.; Schreiben Beyers an Gies über die Tätigkeit der RHS, 22. 2. 1944, SÚA 109-4/1522. In gekürzter Fassung auch abgedruckt bei Fremund, Heydrichova nadace, Dok. Nr. 9, s. 30-32.

⁴³ Vgl. Schreiben Beyers an Gies über die Tätigkeit der RHS, 22. 2. 1944, s. 3 f., SÚA 109-4/1522.

ebenfalls geplant, konnte aber zunächst wegen Personalproblemen nicht realisiert werden. Erst am 1. Juli 1944 wurde das Institut unter der Leitung von Ferdinand Ulmer eingerichtet, jedoch ein halbes Jahr später für die Dauer des Krieges wieder geschlossen.⁴⁴ Das ehemalige tschechoslowakische Institut für Orientalistik wurde als Orientalisches Institut der RHS angegliedert und der Leitung von Professor Grohmann unterstellt.⁴⁵ Darüber hinaus gab es Pläne zur Errichtung eines Karpathen-Instituts, sowie eines Instituts für Rußlandkunde. Diese Pläne wurden aber nicht realisiert. Alle Institutsleiter lehrten auch an der Universität. Im Sommer 1944 verfügte die RHS insgesamt über ca. 90 Beschäftigte.⁴⁶

Für den Aufbau einer Stiftungsbibliothek sollten der RHS die schon vor 1941 beschlagnahmten Bestände des Slawischen Instituts (ca. 6 000 Bände), des Slawischen Seminars und des Historischen Seminars (ca. 40 000 Bände) sowie die madjarische Bibliothek der geschlossenen tschechischen Universität übergeben werden. Dazu kamen die ehemalige Weingart-Bibliothek (ca. 3 000 Bände) und geraubte Bücher aus Warschau, Minsk und Pinsk (ca. 10 000 Bände). Leiter der Stiftungsbibliothek wurde Eugen Rippl. Der Bibliotheksaufbau konnte aber nicht in dem geplanten Umfang realisiert werden.⁴⁷

Die Finanzierungsfrage schien noch ungeklärt gewesen zu sein. Saure hatte in seinen Entwürfen verschiedene Finanzierungsmöglichkeiten erwähnt. Dabei spielte auch die Protektoratsregierung eine Rolle, die ihre Zuschüsse für die in die Stiftung inkorporierten Prager Wissenschaftsinstitutionen weiterzahlen sollte, so daß diese Zuwendungen in die RHS fließen konnten.⁴⁸ Sowohl Saure als auch Beyer hofften auf die Zuweisung umfangreicher Liegenschaften, um eine unabhängige Finanzierung der Stiftungsarbeit zu erreichen, wie das bei der Reichsstiftung für deutsche Ostforschung in Posen der Fall war.⁴⁹ Im Reichsprotektorat wurde darauf hingewiesen, daß eine Zuweisung des „eingezogenen Grundbesitzes“ nicht in Betracht komme, da dieser Besitz „zur Förderung der deutschen Volkstumspolitik zu Siedlungszwecken“ verwertet werden solle.⁵⁰ Beyer nahm an einigen Etatverhandlungen im Reichsfinanzministerium in Berlin teil, die mit Schwierigkeiten verbunden waren.⁵¹ Der Heydrich-Stiftung wurde schließlich das beschlagnahmte Vermögen einer Stiftung der Lausitzer Wenden zugewiesen, sowie die Vermögenswerte der Masaryk-Stiftung (1,5 Millionen RM).⁵² Zudem erhielt

⁴⁴ Vgl. Schreiben Heckels an Staatsminister Frank, 1. 11. 1944, betr.: Maßnahmen zum totalen Kriegseinsatz, hier: RHS, SÚA 109-4/1522; Vorlesungsverzeichnis der Deutschen Karls-Universität, Sommersemester 1944, AUK, NU.

⁴⁵ Ursprünglich gab es keine Bedenken den tschechischen Professor B. Hrozný als Leiter des Instituts auf seinem Posten zu belassen. Ihm sollte lediglich ein deutscher Professor zur Seite gestellt werden. Vgl. Vermerk, Gruppe Hochschulen Dr. von Both, 19. 6. 1942, betr.: Reichsstiftung für Slawische Forschung, SÚA 109-4/1522.

⁴⁶ Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 304.

⁴⁷ Robert Luft zufolge blieb die Slawische Bibliothek Bestandteil der Landes- und Universitätsbibliothek. Vgl. Luft, Robert, Das Bibliothekswesen in Böhmen und Mähren während der nationalsozialistischen Herrschaft 1938-1945, in: Bohemia 30, 1989, s. 295-342, hier s. 336; Fremund, Heydrichova nadace, s. 8.

⁴⁸ Vgl. Schreiben Saures an Unterstaatssekretär von Burgsdorff, 18. 3. 1941, SÚA 114-207/2.

⁴⁹ Der Stiftung verfügte über ca. 24 000 ha beschlagnahmten polnischen Bodenbesitzes und finanzierte sich durch die Verwaltung des Grundbesitzes und den Verkauf der erzeugten Überschüsse. Vgl. Rudi Goguel, Über die Mitwirkung deutscher Wissenschaftler am Okkupationsregime in Polen im zweiten Weltkrieg, untersucht an drei Institutionen der deutschen Ostforschung, Phil. Diss., Berlin (Ost) 1964, s. 119.

⁵⁰ Vgl. Schreiben des Reichsprotektorates, betr.: Institut für die Errichtung einer Reichsstiftung für deutsch-slawische Forschung in Prag, 29. 4. 1941 s. 1, SÚA 114-207/2.

⁵¹ Vgl. Vermerk Beyers, betr.: Etat der RHS, 27. 1. 1943, SÚA 109-4/1522.

⁵² Vgl. Ebenda; Vermerk Beyers, betr.: Reichsstiftung, 19. 6. 1942, s. 3 f., SÚA 109-4/1522.

sie Zuwendungen aus dem Haushalt des Reichsprotektors. Durch die eingegliederten Institute verfügte die Heydrich-Stiftung zudem über eine materielle Grundlage.

Die Zentrale der Stiftung sowie einige Institute befanden sich auf der Prager Kleinseite in den Gebäuden der ehemaligen jugoslawischen Gesandtschaft und des früheren Augustinerklosters St. Thomas.⁵³ Im September 1944 zog die Stiftungsleitung in das Nostitzpalais am Malteserplatz 1 um. Die übrigen Institute sowie die Bücherei befanden sich ebenfalls auf der Kleinseite, in der Josefská (Josefsgasse) 8, Mostecká (Brückengasse) 15 und am Velkopřevorské nám. (Großprioritätsplatz) 2.⁵⁴

Aufgaben der Heydrich-Stiftung

Die Gründung der Stiftung wurde durch ein Verordnungsblatt des Reichsprotektors am 11. Juli 1942 offiziell bekanntgegeben. Die „*Erforschung der völkischen, kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse Böhmens und Mährens sowie der Völker im ost- und südosteuropäischen Raum*“ stellte laut Paragraph 1 der Verordnung den Aufgabenbereich der Stiftung dar.⁵⁵ Bevor die einzelnen Institute im Rahmen der Stiftung ihre Arbeit aufnahmen, vergingen aber noch weitere zehn Monate, in denen intensiv über die Aufgaben der Stiftung und den methodischen Ansatz diskutiert wurde. Am 19. März 1943 galt die Vorbereitungsphase als abgeschlossen. Während eines Empfangs bei Frank wurden die Institutsleiter in ihre Funktionen eingesetzt und Beyer wurde von seinen Aufgaben als Generalbevollmächtigter für den Stiftungsaufbau entbunden.⁵⁶ Die Institute nahmen ihre Arbeit am 27. Mai 1943 auf, dem ersten Jahrestag des Heydrich-Attentats. Die Eröffnungsrede, die Beyer für Frank verfaßt hatte und die mit Rektor Buntru und dem SD in Prag abgestimmt wurde, hielt Frank vor den Vertretern der Stiftung, einzelnen Abteilungsleitern und Referenten des Reichsprotektorates sowie SS-Vertretern⁵⁷ während des Empfangs. Sie gibt einen ersten Einblick in die wichtigsten Aufgaben der Stiftung. Den Schwerpunkt bildete „*die Bearbeitung von Fragen, die auf dem Weg zum Endziel*“ des Kampfes gelöst werden sollten. Im Mittelpunkt des Interesses stehe laut Frank „*das tschechische Volk und seine landschaftlichen und sozialen Gruppen*“. Zunächst müsse herausgefunden werden, „*wie [...] die blutmässige und rassische Zusammensetzung einer bestimmten Menschengruppe*“ aussehe, um dann „*in das seelische Gefüge dieser Menschen einzudringen, [...] ihre Gesinnung, ihre Beeinflussbarkeit, ihre weltanschaulichen Bindungen und ähnliche seelische Tatbestände [zu] erforschen*“.⁵⁸ Rassenkunde, Völkerkunde und Psychologie schienen für diese Aufgaben besonders geeignet zu sein. Gerade die Sozial- und Völkerpsychologie in Prag sollte „*Pionierarbeit*“ – besonders in methodischer Hinsicht – bei der Erforschung der „*Psychologie dieser Völker*“ leisten. Die Psychologie sei bisher „*über individualpsychologische Typenlehre und dergleichen nicht hinausgekommen*“ und habe den „*psychologischen Fragen des Völkerlebens*“ keine Aufmerksamkeit geschenkt. Die

⁵³ Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 304.

⁵⁴ Vgl. Fremund, Heydrichova nadace, s. 5.

⁵⁵ Vgl. Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren, 11. 7. 1942. Ausgegeben am 25. 7. 1942 (SÚA 109-4/1522). Abgedruckt bei Fremund, Heydrichova nadace, Dok. Nr. 3, s. 20-21.

⁵⁶ Vgl. Vermerk Beyers, betr.: Einsetzung der Organe der RHS, 19. 3. 1943, SÚA 109-4/1522.

⁵⁷ SS-Obersturmbannführer Fischer vom Bodenamt und SS-Sturmbannführer Jacobi vom SD-Leitabschnitt Prag. Vgl. ebd.

⁵⁸ Entwurf Beyers für die Ansprache Franks, s. 1 SÚA 109-4/1522.

Förderung der „*völkerpsychologischen Arbeiten in Prag*“ sei aus „*volkspolitischen Gründen*“ wichtig.⁵⁹ Bei der Arbeit der Stiftung ging es grundsätzlich um die Frage: „*Was lässt sich von diesen Formen aus über den Menschen sagen, der sie geschaffen hat?*“ Diese Maxime galt für alle Forschungsbereiche. Die Erforschung der Volksmusik dürfe nicht rein musikwissenschaftlich erfolgen und nur den Aufbau eines tschechischen Liedes untersuchen, sondern müsse stets danach fragen, „*ob sich in ihm deutsche Einflüsse ausdrücken oder ob in ihm das Wesen fremder Kräfte spürbar*“ sei. Es komme „*stets auf die Erforschung des Menschen, insbesondere des in diesem Raum lebenden Menschen slawischer Zunge an*“.⁶⁰ Frank kündigte an, daß die Mitarbeiter der Stiftung gelegentlich Hinweise vom „*Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung des deutschen Volkstums*“ erhalten werden.⁶¹ Die Heydrich-Stiftung sollte darüber hinaus der Karls-Universität wieder die „*führende Rolle im wissenschaftlichen Leben des Ostens und Südostens*“ verschaffen. Dazu diene der Ausbau der vorhandenen Kontakte zu den entsprechenden Institutionen in München, Wien, Berlin und Leipzig.⁶² Die Vorbereitung der 600-Jahrfeier der Karls-Universität im Jahr 1948, wurde zu einem überwiegenden Teil dem Landesgeschichtlichen Institut der RHS übertragen. Die von Frank als letztes genannte Aufgabe der Stiftung betraf die slawischen Wissenschaftsinstitutionen. Da die deutschen Fachkräfte nicht ausreichten, um alle Aufgaben zu erledigen, müsse zwangsläufig auch mit Tschechen, Ukrainern und Russen zusammengearbeitet werden. Beyer sollte sich in seiner Funktion als Sonderbeauftragter für die slawischen wissenschaftlichen Einrichtungen dieser Aufgabe widmen.⁶³

Forschungsfelder der Reinhard-Heydrich-Stiftung

Die Arbeit in den Instituten der Stiftung diene vorwiegend Forschungszwecken, die Lehrtätigkeit nahmen die Institutsleiter im Rahmen der Universität wahr. Die Ergebnisse der Arbeiten wurden publiziert und bei Bedarf den Protektoratsbehörden, dem SD und anderen Stellen zur Verfügung gestellt. Die Forschungsschwerpunkte lagen zunächst auf dem Gebiet Böhmens und Mährens und seiner Bevölkerung, die nach historischen, volkswissenschaftlichen, sozialanthropologischen, und rassistischen Gesichtspunkten durchleuchtet werden sollten.

Im August 1942 schlug Beyer die Gründung eines „*volkswissenschaftlichen Themenkreises Böhmen-Mähren*“ vor, um die „*geistige und gesinnungsmäßige Eingliederung der slawischsprachigen Bevölkerung Böhmens und Mährens, insbesondere der Jugend ins Reich*“ vorzubereiten. Beyer erstellte eine Übersicht über die Themen, denen sich die Institute, besonders die Institute von Beyer, Rippl, Winter und Zatschek, vornehmlich widmen sollten.⁶⁴ Die Liste der Themenvorschläge, die Beyer in Gemein-

⁵⁹ Ebenda, s. 2.

⁶⁰ Ebenda.

⁶¹ Ebenda, s. 3. Heinrich Himmler nannte sich seit Oktober 1939 Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums (RKF).

⁶² In München existierte das Südostinstitut, in Berlin das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut und das Wannsee-Institut, in Wien die Südostgemeinschaft der Wiener Hochschulen und in Leipzig das Südosteuropa-Institut.

⁶³ Vgl. Ansprache Franks, s. 5, SÚA 109-4/1522.

⁶⁴ Volkswissenschaftlicher Themenkreis Böhmen-Mähren. Beilage zu einem Schreiben des SD-Leitabschnitts Prag an Frank, betr.: Tschechenkundliche Forschung im Rahmen der „Reinhard-Heydrich-Stiftung“, 24. 8. 1942, SÚA 109-4/1522.

schaftsarbeiten der zweigewissenschaftlichen Fachkräfte und Einzelarbeiten der Dozenten und Studenten unterteilt, schickte er an den SD-Leitabschnitt Prag, wo SS-Sturmbannführer Jacobi die für den SD besonders interessanten Punkte hervorhob, um die Unterlagen dann weiter an Frank zu senden. Besonders wichtig war für Beyer und Jacobi die als Gemeinschaftsarbeit vorgesehene Untersuchung der „*Bedeutung des Judentums für das deutsch-tschechische Verhältnis in Böhmen und Mähren seit der Aufklärung*“. Dieses Zentralthema wurde in einzelne Bereiche unterteilt. Als Beispiele seien hier genannt: „*Die Rolle der Juden und ihre jeweilige Stellung in der völkischen Auseinandersetzung zwischen Deutschen und Tschechen*“;

„*Das jüdische sozialistische Deutschland der Weimarer Systemzeit als Schreckbild der tschechischen bürgerlichen Nationaldemokratie; Der Einfluß Richard Wagners auf die tschechischen Schriftsteller, insbesondere Neruda, im Hinblick auf die rassistische Erkenntnis des Judentums*“.⁶⁵

In dieser Themenstellung erscheinen die Juden als entzweiender Faktor zwischen Deutschen und Tschechen. Ebenso wurden sie für das schlechte Bild, welches die Tschechen von den Deutschen hatten, verantwortlich gemacht, indem die „*Bedeutung des städtischen Industrie-, Handels- und Publizistik-Judentums für das egoistisch-kapitalistische Gesicht des Deutschtums im tschechischen Blickfeld bis 1938*“ sowie die Rolle der „*Juden als 'Verführer' der Deutschen seit Palacky*“ betont werden sollte.⁶⁶ Durch die Propagierung der „*judenabwehrende[n] Haltung in der tschechischen Volksüberlieferung und Spruchweisheit und bei den konservativen völkischen Kräften*“ konnten aber auch vermeintliche Gemeinsamkeiten zwischen Deutschen und Tschechen herausgestellt werden, um so der tschechischen Bevölkerung ein Einfügen in den deutschen Herrschaftsbereich zu erleichtern. Einen weiteren zentralen Themenbereich stellte die Erforschung der „*völkischen Entwicklung des Deutschtums Innerböhmens und Mährens seit dem Dreißigjährigen Krieg*“ dar. Mit Hilfe von Untertanenverzeichnissen, Steuerrollen und Einwohnerlisten verschiedener Städte und Dörfer sollte die „*genealogische und völkische Entwicklung der deutschen Familie in Stadt und Land*“ nachgezeichnet werden, sowie Erkenntnisse über die „*Entdeutschung und Tschechisierung deutscher Familien in der altösterreichischen Epoche*“ gewonnen werden.⁶⁷ Dieser Themenschwerpunkt diene einerseits dem Zweck, durch die Betonung des jahrhundertelangen deutschen Einflusses in Böhmen und Mähren eine Legitimation zur dauerhaften Zugehörigkeit der Tschechen zum Deutschen Reich abzuleiten, andererseits sollte damit auch die „*deutschblütige Genealogie der tschechischen Erwecker des 19. Jahrhunderts*“ bewiesen werden. Beyer hatte sich in seinen Publikationen bereits intensiv mit den sogenannten „*Umvolkungsprozessen*“ befaßt. Er behauptete, daß die „*eindeutige deutsche Überlegenheit eine Begabungsauselese bei den Tschechen bewirkt*“⁶⁸ habe, außerdem habe „*das deutsche Volk durch von ihm entwickelte Gedanken und aus seinem Volkskörper ausscheidende Deutschstämmige den Aufstieg der Völker Ostmitteleuropas*“ ermöglicht.⁶⁹ Dieser Ansatz entsprach dem Plan der „*Entnationalisie-*

⁶⁵ Ebenda, s. 1 ff.

⁶⁶ Ebenda, s. 2.

⁶⁷ Ebenda, s. 3 f.

⁶⁸ Hans Joachim Beyer: Rassistische Kräfte in der Umvolkung, in: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 6, 1942, s. 3.

⁶⁹ Ders., Hauptlinien einer Geschichte der ostdeutschen Volksgruppen im 19. Jahrhundert, in: Historische Zeitschrift 162, 1940, s. 511.

„*ung*“ der Tschechen, wie von Frank 1940 propagiert, als dieser die „*Ausrottung des tschechischen Geschichtsmythos*“ gefordert hatte.⁷⁰ In einer Besprechung bei Heydrich im Oktober 1941 war der Vorschlag gemacht worden, in Zukunft von den Persönlichkeiten der tschechischen Geschichte nur noch als „*Große Meister des Raumes*“ zu sprechen, um das tschechische Nationalgefühl zu „*verwaschen*“.⁷¹ Das gleiche Ziel wurde durch die Untersuchung des „*gesinnungsgeschichtlichen Verhältnisses von Böhmen und Mähren seit der Aufklärung*“ verfolgt. Die Hervorhebung der behaupteten „*rassische[n] und stammesmäßige[n] Differenzen zwischen dem stark germanisierten böhmischen Tschechentum und dem mehr eigenständigen slawisch sprachigen Mährertum*“ eignete sich laut Jacobi besonders für eine „*politische Auspielung Mährens gegen Böhmen*“ und sei hochaktuell.⁷² Als Themenbeispiele in diesem Bereich nannte Beyer beispielsweise: „*Die politischen Tendenzen einer mährischen Eigenständigkeit [...]; Brünn als 'Vorstadt Wiens'; Die abwehrende Haltung gegenüber dem böhmischen Tschechentum in der mährischen Volksüberlieferung; Der Kampf mährischer und schlesischer Vertreter gegen den Prager Zentralismus*“. Beyer bezeichnete in diesem Zusammenhang die Bevölkerung Böhmens als mehr „*führungsmäßig angelegt und fortschrittlich*“ und die Bewohner Mährens als eher „*bäuerlich-unpolitisch-kirchlich*“.⁷³ Weitere Themen für die Gemeinschaftsarbeiten waren: „*Sudetendeutsche als aufbauende Kräfte in Böhmen und Mähren seit der Aufklärung*“ sowie die „*deutsch-tschechische Mischehe*“. Im Rahmen des letztgenannten Themas wollte Beyer auch die Frage der „*rassischen Affinität zwischen Deutschtum und Tschechentum*“ klären, sowie die „*politischen Auswirkungen der deutsch-tschechischen Mischehen*“ mit denen der amerikanisch-tschechischen oder russisch-tschechischen vergleichen.⁷⁴ Als mögliche Einzelarbeiten schlug Beyer die Beschäftigung mit folgenden Themen vor: „*Die antipolnische Haltung der Rußlandschechen vor und während des Weltkrieges; Die Choden in der tschechischen Forschung und Öffentlichkeit; Westen, Osten und der tschechische Volkscharakter*“. Jacobi wies Frank darauf hin, daß nur Themen behandelt werden sollten, deren Erforschung im deutschen Interesse lägen und daß das „*an diesen Fragen sehr interessierte Reichssicherheitshauptamt*“ vom SD in Prag über die Forschungsthemen informiert worden sei.

Das Betätigungsfeld der RHS wurde später thematisch auch auf andere Völker Osteuropas ausgeweitet. Es sollen hier zunächst aber weitere Arbeitsbereiche vorgestellt werden, die sich speziell mit der Bevölkerung im Protektorat beschäftigten und für die Fernzielplanung, die Germanisierung, von Bedeutung waren.

Rassische Durchmusterung der Protektoratspolizei

Karl Valentin Müller, der Leiter des Instituts für Sozialanthropologie und Volksbiologie, beschäftigte sich mit der Untersuchung des „*deutschen Blutsanteils*“ in der tschechischen Bevölkerung. Er betrieb in Zusammenarbeit mit Rudolf Hippius und anderen in Frage kommenden Instituten der Universität die „*Durchmusterung*“

⁷⁰ Vgl. Franks Denkschrift, s. 313.

⁷¹ Vgl. Notizen aus der Besprechung führender Persönlichkeiten der Okkupationsbehörden bei Heydrich über künftige Planungen im Protektorat, 17. 10. 1941, in: Deutsche Politik im „Protektorat“, Dok. Nr. 33, s. 156.

⁷² Volkswissenschaftlicher Themenkreis, s. 4 und Schreiben Jacobis s. 2, SÜA 109-4/1522.

⁷³ Ebenda, s. 4.

⁷⁴ Ebenda, s. 5.

repräsentativer Gesellschaftsschichten, deren geplante Germanisierung Priorität besaß. Im April 1943 begann Müller mit der Untersuchung der 18 000 Bediensteten der uniformierten Protektoratspolizei, der Gendarmerie und der Feuerwehr hinsichtlich ihrer familien- und volksbiologischen sowie sozialanthropologischen Daten. Ziel war es, Erkenntnisse über die „*konstitutionelle, typologische, sowie rassenmäßige Zusammensetzung, die völkische und soziale Abstammung der Polizeibeamten durch 3 Generationen hindurch sowie das Ausmaß der Verstärkung dieses Beamtenkörpers*“ zu gewinnen.⁷⁵ Durch die Ermittlung der regionalen Herkunft sowie des „*Anteils deutschen Namensgutes bis in die Großvätergeneration*“ hoffte Müller die „*Möglichkeit einer exakten Kontrolle des vermuteten anthropologischen Einflusses der Einkreuzung deutscher Blutlinien in das tschechische Volkstum*“ zu erhalten.⁷⁶ Die benötigten Angaben wurden Fragebögen entnommen, die vorher an die entsprechenden Dienststellen verteilt worden waren. Neben persönlichen Angaben wie Name, Dienstgrad, Alter, Familienstand, Bildungsstufe, Anzahl der Kinder, etc. wurde auch nach äußerlichen Merkmalen wie Größe, Haarfarbe, Hautfarbe, Kopfform, Kopfumfang, Nasenform, Backenknochenform, Blutgruppe, Schuhgröße etc. gefragt.⁷⁷ Zur Überprüfung der Angaben auf den Fragebögen mußten die Beamten zwei Lichtbilder (Vorder- und Seitenansicht) beilegen. Die Untersuchung erfolgte im Auftrag der RHS, die Kosten von 20 000 RM wurden vom Reichsprotektorat übernommen.⁷⁸ Die Auswertung der Fragebögen erfolgte in Müllers Institut. Müller wies darauf hin, daß sich die Auswertung der sehr „*ausbeutbaren Fragebögen*“ während des Krieges aber auf die „*unter volkspolitischen Gesichtspunkten*“ wichtigsten Angaben wie „*Namensform, Dienstgrad, Geburtsort und anthropometrische Merkmale, sowie [...] Fruchtbarkeit älterer und jüngerer Generationen*“ beschränken muß.⁷⁹ Diese Untersuchungen waren für die von Frank und Heydrich geforderte „*völkische Bestandsaufnahme*“ gut geeignet. Müller hatte sie bereits an tschechischen Studenten und Belegschaften verschiedener Protektoratsbetriebe durchgeführt. Schon früher hatte er darauf hingewiesen, daß es nötig sei, nicht nur in vergleichender Weise die Völker zu untersuchen, sondern genauer die verschiedenen Stände und Gewerbe innerhalb des tschechischen Volkes zu analysieren, um genaue Erkenntnisse über die Auswirkungen deutschen Blutseinflusses zu erhalten.⁸⁰ Laut Müller habe sich der „*deutsche Blutszustrom [...] in die gehobenen Leistungsschichten des tschechischen Volkstums ergossen*“.⁸¹ Mit diesem rassistischen Konzept lag Müller genau auf einer Linie mit den Umvolkungsgedanken eines Hans Joachim Beyers, der ja ebenfalls behauptete, die tschechischen Erwecker seien „*deutschblütig*“ gewesen und der „*deutsche Blutseinfluß*“ habe zu einer Hebung der Leistungsfähigkeit der Tschechen bzw. der osteuropäischen Völker geführt.⁸²

⁷⁵ Müller an Frank über sozialanthropologische Erhebung bei der gesamten Protektoratspolizei, 15. 4. 1943, s. 1, SÜA 109-8/40.

⁷⁶ Ebenda, s. 2.

⁷⁷ Der Fragebogen ist einem Aufsatz Müllers beigelegt. Karl Valentin Müller, Volksbiologie und Heimatforschung, in: Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 2, 1943, s. 357.

⁷⁸ Vgl. Müller an Frank, 15. 4. 1943, s. 3, SÜA 109-8/40.

⁷⁹ Müller an Reichsprotektor, Abt. Kulturpolitik, 11. 5. 1943, SÜA 109-8/40.

⁸⁰ Vgl. Müller, Karl Valentin, Grundsätzliche Ausführungen über das deutsche und tschechische Volkstum in Böhmen und Mähren, in: Raumforschung und Raumordnung 5, 1941, s. 488-496, hier s. 496.

⁸¹ Ebd., s. 493.

⁸² Vgl. Hans Joachim Beyer, Rassistische Kräfte; Ders., Hauptlinien einer Geschichte; Ders., Aufbau und Entwicklung des ostdeutschen Volksraumes, Danzig 1935.

Volkskunde, Volkstumsforschung und Völkerpsychologie

In Rahmen des Instituts für Volkskunde Böhmens und Mährens der RHS beschäftigte sich der Slawist, Germanist und Volkskundler Josef Hanika mit den Dörfern der Choden in Westböhmen, bei denen er starke deutsche Einflüsse konstatierte.⁸³ Dieses Thema war aus Beyers Sicht wichtig, da die tschechische Nationalbewegung immer den rein tschechischen Ursprung dieser Dörfer betont habe. Am 1. März 1943 erhielt Hanika ein Extraordinariat für Volkskunde und Stammesgeschichte Mährens. In diesem Rahmen untersuchte er die Besonderheiten einzelner mährischer „*Stämme*“ und die Tendenzen zu einer mährischen Eigenständigkeit im 19. Jahrhundert.⁸⁴ Hanika beschäftigte sich seit den zwanziger Jahren mit der Erforschung der deutschen Siedlungsgebiete in der Slowakei. In seinen frühen Veröffentlichungen betonte Hanika noch kulturelle und sprachliche Austauschvorgänge zwischen den sogenannten deutschen Sprachinseln und ihrer slawischen Umgebung. Seit den späten zwanziger Jahren widmete er sich der Volkstrachtenforschung und stellte 1937 in einem Buch über *Sudetendeutsche Volkstrachten* eine Verbindung zwischen Haubenform und Rassentyp her.⁸⁵ Ebenso widmete er sich dem volkstümlichen Hausbau, bei dem er in Böhmen anhand der Giebelstellung der Häuser eine „*kulturelle und blutmäßige Durchdringung des tschechischen Volkstums mit deutschen Elementen*“ feststellen wollte. Er plädierte dafür, seine Forschungsergebnisse mit den völkerpsychologischen Untersuchungen von Hippus in Beziehung zu setzen, um die „*seelische Struktur von [...] Volksteilen*“ genauer erfassen zu können.⁸⁶ Gerade dieser Aspekt, die völkerpsychologische und sozialanthropologische Verwertung der Ergebnisse der traditionellen Volksgeschichte und ihre Anwendung im volkstumpolitischen Planungsbereich, stellt die Brisanz dieser Forschungsaktivitäten der RHS dar.⁸⁷

Rudolf Hippus, der zusammen mit Beyer das Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie in der RHS leitete, wurde ebenso wie Beyer von der Reichsuniversität Posen nach Prag geholt. In Posen untersuchte Hippus Kinder aus deutsch-polnischen Mischehen, bei denen er eine starke „*Entharmonisierung*“ und Charaktereigenschaften wie Labilität, Zaghaftheit und depressive Hilflosigkeit verstärkt festgestellt haben wollte. Die Verwendung der „*seelischen Kräfte*“ in dieser Gruppe sei ungünstig, da die „*Triebhaftigkeit polnischer Prägung*“ erst bei wiederholter „*deutscher Aufkreuzung*“ verschwände.⁸⁸ Hippus stimmte mit Beyer überein, daß sich eine positive Assimilation nur bei großer Ähnlichkeit des Erbgefüges und numerischem Überwiegen eines Volkes vollziehen könne.⁸⁹ Seine Arbeiten führte Hippus, der auch als

⁸³ Vgl. Martin Zückert, Josef Hanika (1900–1963) Volkskundler. Zwischen wissenschaftlicher Forschung und „Volkstumskampf“, in: Monika Glettler – Alena Mišková (Hgg.), Prager Professoren 1938–1945. Zwischen Wissenschaft und Politik, Essen 2001, s. 205–220.

⁸⁴ Vgl. zur Forschungen Hanikas über die Hannaken in Mähren: Josef Hanika, Anfänge der hannakischen Stammescharakteristik im 18. Jahrhundert, in: Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 2, 1943, s. 258–279.

⁸⁵ Vgl. Emil Lehmann, Sudetendeutsche Volkstrachten von Josef Hanika (Rezension), in: Auslandsdeutsche Volksforschung 2, 1938, s. 569; vgl. auch Josef Hanika, Volkskundliche Erforschung völkischer Wesensart, in: Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 3, 1944, s. 313–331, hier s. 314 f.

⁸⁶ Vgl. ebd., s. 320 und 331.

⁸⁷ Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 306.

⁸⁸ Vgl. Rudolf Hippus, Volkstum, Gesinnung und Charakter. Berichte über psychologische Untersuchungen an Posener deutsch-polnischen Mischlingen und Polen, Stuttgart 1942, s. 18 ff.

⁸⁹ Vgl. ebd., s. 116.

Wehrmachtspychologe tätig gewesen war, im Rahmen des Arbeitskreises „*Eignungsforschung*“ der Arbeitsgemeinschaft für Ostsiedlung in der Reichsstiftung für deutsche Ostforschung durch, die sich unter anderem mit dem Einsatz polnischer Arbeitskräfte und der Ansiedlung von Volksdeutschen in den annektierten polnischen Gebieten beschäftigte.⁹⁰ Für die RHS untersuchte Hippus tschechische Studenten, die zum Studium an reichsdeutschen Universitäten zugelassen werden sollten, ferner führte er psychologische Untersuchungen an 444 Personen durch, die zu den tschechischen bürgerlichen Kreisen der Stadt Prag gehörten.⁹¹

Der schon erwähnte Karl Valentin Müller hatte bereits in seinem Buch *Der Aufstieg des Arbeiters durch Rasse und Meisterschaft*, in dem er über die Überlegenheit der Erbanlagen vor den Prägungen durch Umwelt und Erziehung schwadroniert, zur rassischen Erneuerung des Volkes aufgerufen und das „*soziale Zeitalter*“ kritisiert, da es „*mangelhaft beanlagten Menschen*“ ermöglicht hätte, am Gesellschaftsleben teilzunehmen, ohne ausgemerzt zu werden.⁹² Frank wurde anlässlich einer Tagung in Prag auf Müller aufmerksam und beantragte seine Freistellung als Heerespsychologe, um ihn zu seinem Sonderbeauftragten für Rassenfragen zu machen.⁹³ Im Auftrag Franks verfaßte Müller eine Denkschrift zur „*Umvolkung*“, in der er Methoden zur „*Bereinigung der völkischen Gemengelage*“ im südosteuropäischen Raum aufzeigte. Für ihn bestand der „*Umvolkungsprozeß*“ aus vier Schritten: 1. Die „*Überschichtung des gesamten Herrschaftsraums mit einer deutsch bestimmten [...] Führungsschicht*“. 2. Die „*Rückgewinnung großer Teile der jüngst entdeutschen Leistungssippen für das Muttervolkstum*“. 3. Die „*Heranziehung solcher Leistungsträger der fremden Volkstümer zur Arbeit im deutschen Leistungsraum, die sich durch ihre Bewährung als leistungsebenbürtig erwiesen haben und gegen die biologisch keine Bedenken bestehen*“. 4. Die „*teilweise Entschlackung des deutschen Volkstums von jüngst eingevolkten leistungsmässig minderebenenbürtigen Sippen auf dem Wege der Rückvolkung an das slawische Ausgangsvolkstum*“.⁹⁴ Müller plädierte für eine langfristige Germanisierung der tschechischen Bevölkerung und einer rassischen Einteilung in „*eindeutzbare*“ und „*nicht-eindeutzbare*“ Menschen. Müller schien auf Grund seiner Arbeiten zu Rasse und Volkstum für die Arbeit in der RHS besonders geeignet zu sein. Der Dekan der philosophischen Fakultät wies auf die große Bedeutung der Sozialanthropologie für die Erforschung der „*Umvolkungsfragen*“ in Böhmen und Mähren hin⁹⁵ und der Dekan der naturwissenschaftlichen Fakultät lobte Müller als ausgewiesenen Fachmann für die „*anthropologischen*“ Verhältnisse im Protektorat.⁹⁶ Vergleicht man die Denkschriften Franks, Müllers und die Ausführungen Heydrichs in seine Antrittsrede, dann werden die Parallelen deutlich. Müller sprach sich nur im Gegensatz zu Heydrich nicht für die Ermordung der „*gefährlichen Intelligenzschichten*“ aus, da es dagegen „*sittliche und psychologische*

⁹⁰ Vgl. Goguel, Deutsche Wissenschaftler, s. 250 und Anhang 2, Dok. Nr. 9 d, s. 68.

⁹¹ Vgl. Fremund, Heydrichova nadace, s. 11 f.

⁹² Karl Valentin Müller, Der Aufstieg des Arbeiters durch Rasse und Meisterschaft, München 1935, s. 17 ff., 21 f.

⁹³ Vgl. Vojtěch Mastný, The Czechs under Nazi Rule. The Failure of National Resistance 1939–1942, New York 1971, s. 130.

⁹⁴ Denkschrift zur „Umvolkung“. Dokumentenanhang bei Voigt, „Neuordnungspläne“, Dok. Nr. 4, s. 375 f.

⁹⁵ Vgl. Ernst Schwarz über die Abgrenzung der Aufgabengebiete der Lehrstühle für Rassenkunde, Sozialanthropologie und Erb- und Rassenhygiene, 27. 3. 1941, AUK, NU.

⁹⁶ Vgl. Ernennungsvorschlag des Dekans der naturwissenschaftlichen Fakultät Viktor Czurda für den Lehrstuhl für Sozialanthropologie, 8. 10. 1940, AUK, NU.

Bedenken“ gäbe und zudem das „Wiedernachwachsen“ dieser Schichten nicht ausgeschlossen werden könnte.⁹⁷

Beyer, Müller und Hippus gehörten zweifelsfrei zu den profiliertesten Vertretern einer praxisorientierten Volkstumsforschung in der RHS. Beyer, zeitweilig Mitarbeiter im Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA) und Herausgeber der *Zeitschrift Auslandsdeutsche Volksforschung*, war seit 1938 Mitarbeiter des SD und arbeitete seit Ende 1939 in der Amtsgruppe III B (Volkstum) als Ukraine-Referent.⁹⁸ Unmittelbar nach Beginn des Überfalls auf die Sowjetunion, am 23. Juni 1941, marschierte er mit der Einsatzgruppe C des SD in Lemberg (Lwów) ein. Die Listen nach denen dort im Juli 1941 die polnischen Hochschullehrer erschossen wurden hatte Beyer erstellt.⁹⁹ Nach seiner Rückkehr veröffentlichte Beyer ein Buch, in dem er seine „praktischen“ Erfahrungen in Galizien positiv reflektierte und behauptete, daß die „polnische Führungsschicht“ aufgrund ihrer starken Verbindung mit „jüdischen Elementen“ außerhalb der kontinentalen Ordnung stehe und daher eine „Wiedereinschaltung“ vor der Geschichte nicht zu verantworten sei. Die Aufgabe der deutschen Ostpolitik müsse sein, „keinen Tropfen deutschen Blutes dem Polentum nutzbar zu machen“.¹⁰⁰ Beyer forderte die Umvolkung in die Volkstumsforschung zu integrieren und so die rassenbiologischen Disziplinen an die „Erfordernisse der Massenselektion von Millionen 'Fremdvölkischer' anzupassen“.¹⁰¹ Beyers Beschäftigung mit den sogenannten Umvolkungsprozessen brachten ihn zuerst an die Reichsuniversität Posen und später an die Prager Universität. Für die Vorbereitung der Germanisierung der Protektoratsbewohner und die dazu nötigen Vorarbeiten war Beyer demnach prädestiniert.

Die Sowjetunion bildete zunächst keinen Schwerpunkt in der Arbeit der RHS. Für diesen Bereich waren andere Institutionen zuständig, wie zum Beispiel das Wannsee-Institut der SS in Berlin oder auch Rosenbergs Ostministerium.¹⁰² Seit Beginn des Jahres 1944 rückte aber die Sowjetunion verstärkt in das Blickfeld der RHS, was einerseits mit der zunehmenden Verschlechterung der Kriegslage für das Deutsche Reich zusammenhing, andererseits wahrscheinlich auch mit dem Abschluß des tschechoslowakisch-sowjetischen Freundschaftsvertrag, den die Exilregierung der Tschechoslowakei am 12. Dezember 1943 unterzeichnete. Hippus hielt am 9. Februar 1944 in einem Schulungslager der Wehrmacht einen Vortrag, in dem er über die Maßnahmen der sowjetischen Führung sprach, mit denen die Soldaten und die Bevölkerung der Sowjetunion fanatisiert werden sollten. Beyer betonte im Mai 1944, daß es notwendig sei, auch auf der universitären Ebene das Thema „Bolschewismus“ mehr in den Vordergrund zu rücken und kündigte für das nächste Sommersemester eine Vorlesung zu

⁹⁷ Vgl. Denkschrift zur „Umvolkung“, s. 377 f.

⁹⁸ Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 285.

⁹⁹ Vgl. Ebenda, s. 288 ff; Fahlbusch, Wissenschaft, s. 520 ff; Bolesław Popielski, Die Tragödie der polnischen Universitätsprofessoren in Lemberg, in: Burchard Brentjes (Hg.), Wissenschaft unter dem NS-Regime, Berlin 1992, s. 82–88.

¹⁰⁰ Vgl. Hans Joachim Beyer, Das Schicksal der Polen. Rasse-Volkscharakter-Stammesart, Leipzig 1942, s. 158 ff.

¹⁰¹ Zit. nach Fahlbusch, Wissenschaft, s. 521 f.

¹⁰² Dort entstanden 1944 Pläne zur Errichtung eines Instituts zur Erforschung des „Bolschewismus“, welches die Wissenschaft stärker in den Kampf gegen die Sowjetunion einbinden sollte. Zu diesem Zweck wurde auch eine „Arbeitsgemeinschaft zur Erforschung der bolschewistischen Weltgefahr“ innerhalb des Ministeriums gegründet. Vgl. Karen Schönwälder, Historiker und Politik, s. 257 f. Vgl. auch Gabriele Camphausen, Die wissenschaftliche historische Rußlandforschung im Dritten Reich 1933–1945, Frankfurt a. M. 1990, s. 244 f.

diesem Thema unter besonderer Berücksichtigung der Volkspolitik in der Sowjetunion an.¹⁰³ Die RHS war an der Vorbereitung und Durchführung einer „germanischen Vortragsreihe“ in der Junkerschule der Waffen-SS in Bad Tölz Anfang Juni 1944 beteiligt. An der Veranstaltung, die unter dem Motto „Unsere gemeinsame Aufgabe im Osten“ stattfand, nahmen Professoren der Reinhard-Heydrich-Stiftung und der Deutschen Karls-Universität teil. Hippus sprach dort über die *Psychologie der Völker der Sowjetunion*, J. Pfitzner über die *Entstehung des Gegensatzes Ost und West* und Beyer referierte über den *Bolschewismus und die Völker der Sowjetunion*.¹⁰⁴ Beyer machte deutlich, daß es bei dem Krieg gegen die Sowjetunion um die Vernichtung des gegnerischen Machtzentrums gehe und nicht um eine Grenzziehung an Dnjepr oder Wolga. Das von Hippus und Beyer gemeinsam geleitete Institut brachte seit 1944 den „*Volkswissenschaftlichen Informationsdienst*“ heraus, von denen nur wenige Exemplare nachweisbar sind. In der Reihe A: *Rußland, Bolschewismus und die Völker* vom 25. Oktober 1944 ging es um die sowjetische Propaganda und Taktik.¹⁰⁵ Die *Volkswissenschaftlichen Feldpostbriefe*, die seit März 1944 herausgegeben wurden, richteten sich an Studenten, die an die Front abkommandiert wurden und an die jungen Offiziere der Waffen-SS. Sie enthielten Informationen über die Kriegsgegner und deren Widerstandsformen.¹⁰⁶ Die veränderte Schwerpunktsetzung in der Arbeit der RHS und die Furcht vor einer Stärkung der Widerstandsbewegung im Protektorat hatte zur Folge, daß die „*rassenbiologischen*“ Arbeiten gegen Ende des Jahres eingeschränkt wurden.

Publikationen

Neben Monographien und Sammelbänden veröffentlichten die Institutsleiter der RHS und ihre Assistenten zahlreiche Aufsätze in Zeitschriften, die von der Stiftung herausgegeben wurden, aber auch in anderen Periodika, die während der Protektoratszeit in Prag erschienen. Die Stiftung brachte zusammen mit der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag und der Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung in Reichenberg die Zeitschrift *Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren* heraus.¹⁰⁷ Die Zeitschrift *Südostforschungen* wurde von Fritz Valjavec geleitet und in Zusammenarbeit mit der Südostgemeinschaft der Wiener Hochschulen, dem Südostinstitut in München, dem Deutschen Auslandswissenschaftlichen Institut in Berlin und der RHS herausgegeben. Die Schriftenreihe *Studien und Dokumente zur Geistes- und Gesinnungsgeschichte Ostmitteleuropas* erschien ebenfalls in Kooperation mit inhaltlich verwandten Institutionen in Berlin und Wien. Laut Beyer befanden sich Anfang 1944 drei Bände im Druck.¹⁰⁸ Auch die Zeitschrift *Slavia* wurde von der Heydrich-Stiftung herausgegeben. Ferner publizierten die Institutsleiter Aufsätze in den in Prag erscheinenden Zeitschriften *Böhmen und Mähren*, die von Karl Hermann Frank herausgegeben wurde und *Prager Archiv für Recht, Verwaltung und Wirtschaft*, an der

¹⁰³ Vgl. Beyer an Frank über Geschichte und Problematik des Bolschewismus, 26. 5. 1944, SÚA 110–12/106, abgedruckt bei Fremund, Heydrichova nadace, Dok. Nr. 12, s. 34.

¹⁰⁴ Vgl. Voigt, Faschistische „Neuordnungspläne“, s. 197; Fremund, Heydrichova nadace, s. 33.

¹⁰⁵ Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 305.

¹⁰⁶ Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 305. Vgl. auch Rudolf Hippus, Vom russischen Volkscharakter, in: *Volkswissenschaftliche Feldpostbriefe*, Heft 5, 1944, s. 1–8.

¹⁰⁷ Als Mitarbeiter der RHS werden Beyer, Hanika, Müller, Schneeweis, Weizsäcker und Zatschek genannt.

¹⁰⁸ Vgl. Beyers Tätigkeitsbericht, 22. 2. 1944, s. 2, SÚA 109–4/1522.

Franks persönlicher Sekretär Gies, sowie der Rektor der Deutschen Karls-Universität mitarbeiteten.¹⁰⁹ Aber auch in den deutschen Fachzeitschriften der einzelnen Wissenschaftsdisziplinen publizierten die Mitarbeiter der RHS. In seinem Tätigkeitsbericht erwähnt Beyer, welche Materialien und Ausarbeitungen die RHS den „politischen Dienststellen“ zur Verfügung stellte. Es handelte sich um die Handschrift von Edvard Beneš, um eine tschechische „Biosozologie“, um Arbeiten zur „Gegenauslese im tschechischen Volk“ (Müller), zu den „Frühformen panslawistischen Empfindens“ (W. Wostry), dem „tschechischen Volkscharakter im Spiegel tschechischer Selbstcharakterisierung“ (E. Rippl), den „Grundfragen deutscher Volkstumspolitik im ersten Weltkrieg“ (Beyer), um „Psychologische Unterlagen zur Frage der Bevölkerunglenkung in der Ukraine (Hippius) und Materialien über das Tschechentum und das Slowakentum in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika.“¹¹⁰ Die Themen beschränkten sich nicht auf Böhmen und Mähren. Die Direktoren der Stiftungsinstitute weiteten ihre Forschungen auch auf andere ost- und südosteuropäische Gebiete aus. Speziell im Institut von Hippius und Beyer wurde die zunächst selektive Forschung zur Anwendung auf die gesamteuropäischen Umsiedlungsprogramme ausgeweitet.

Tagungen und Kontakte

Die RHS veranstaltete verschiedene Tagungen und Konferenzen, zu denen ausgewählte Teilnehmer und Referenten eingeladen wurden. Die Vorträge der Institutsleiter und anderer Dozenten der Deutschen Karls-Universität drehten sich dabei vorwiegend um die tschechische Bevölkerung, bzw. Böhmen und Mähren.¹¹¹ Einige Akteure der RHS nahmen auch an Veranstaltungen des RSHA und anderer SS-Institutionen teil und bereiteten ebenso Tagungen des RSHA mit vor. Für die Arbeitstagung des RSHA am 29. und 30. Oktober 1943, die sich mit dem „tschechischen Problem“ beschäftigte, stellte die Heydrich-Stiftung Materialien und Unterlagen zur Verfügung.¹¹² Am 9. und 10. März 1944 fand eine Tagung aller Forschungsgemeinschaften der Volkstums-, Landes- und Volksforschung in Prag statt. Die gesamte volkspolitische Forschung war im Oktober 1943 aus der Zuständigkeit des Reichsinnenministeriums in die Hände der Amtsgruppen VI (SD-Ausland) und III (SD-Innland) des RSHA überführt worden. Sämtliche Institute sollten in einer geheimen Zentrale für Landes- und Volksforschung/Reichsstiftung für Länderkunde, deren offizieller Titel seit dem Sommer 1944 Der Reichsführer SS – Kuratorium für Volkstums- und Länderkunde lautete, zusammengefaßt werden.¹¹³ Diesem Kuratorium waren die Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften, ihre Publikationsstellen und

¹⁰⁹ Vgl. Fremund, Die Reinhard-Heydrich-Stiftung, s. 17.

¹¹⁰ Vgl. Ebenda, s. 5.

¹¹¹ Z. B. wurden der Panslawismus, die „Psychologie der Tschechen“ oder die historischen Leitbilder der Tschechen behandelt. Vgl. Tätigkeitsbericht Beyers, 22. 2. 1944, s. 4, SÚA 109-4/1522.

¹¹² Der Leiter der Amtsgruppe III B des RSHA, Hans Ehlich, faßte in Prag die „volkspolitischen Ergebnisse“ zusammen. Vgl. Schreiben des RuSHA an Frank, 23. 10. 1942, abgedruckt bei: Fremund, Heydrichova nadace, Dok. Nr. 1, s. 16. Vgl. auch Bemerkungen zu Dok. Nr. 10, s. 33. Laut Roth wurde auf dieser Tagung über die Einbeziehung der tschechischen Bevölkerung in den Generalplan Ost entschieden. Vgl. Karl Heinz Roth, „Generalplan Ost“ – „Gesamtplan Ost“. Forschungsstand, Quellenprobleme, neue Ergebnisse, in: Mechthild Rössler – Sabine Schleiermacher (Hgg.), Der „Generalplan Ost“, Hauptlinien der nationalsozialistischen Plaungs- und Vernichtungspolitik, Berlin 1993, s. 44.

¹¹³ Vgl. Fahlbusch, Wissenschaft, s. 738, 745 ff.

weitere Institute unterstellt, ebenso die Heydrich-Stiftung. Beyer erledigte als Berater Ehlichs im Rahmen dieser Kompetenzerweiterung des RSHA gutachtliche Arbeiten.¹¹⁴ Ziel der Prager Tagung im März 1944 war die methodische Vereinheitlichung der Auslandsarbeit. Die Hauptaufgaben der Volkstumsforschung sollten laut Ehlich die „Erhaltung und Stärkung des Deutschtums“, „Rückgewinnung verschütteten Deutschtums“, die „Weckung des gesamtgermanischen Bewußtseins“ bei allen Völkern „germanischer Abstammung“ sowie die „Auseinandersetzung mit fremden Volkstümern“ innerhalb und außerhalb der eigenen Grenzen sein.¹¹⁵ Beyer stellte auf der Prager Tagung die bisherige Arbeit der RHS vor.

Die RHS arbeitete teilweise eng mit anderen Instituten und Hochschuleinrichtungen zusammen. Es wurde bereits auf die enge Verbindung der Stiftung mit der Deutschen Karls-Universität hingewiesen. Alle Institutsleiter der Stiftung lehrten auch an der Universität. Einige Institute waren mit den Universitätsinstituten identisch. Es gab aber auch enge Kooperationen zwischen RHS-Instituten und anderen Abteilungen der Universität. Müller und Hippius arbeiteten bei ihren sozialanthropologischen und sozialpsychologischen Musterungen bestimmter tschechischer Gesellschaftsschichten eng mit dem Institut für Rassenbiologie von Bruno Kurt Schultz an der naturwissenschaftlichen Fakultät und dem Institut für Erb- und Rassenhygiene von Karl Thums an der medizinischen Fakultät zusammen.¹¹⁶ Müller und Thums hielten gelegentlich gemeinsame Vorlesungen, die für Hörer der medizinischen und der philosophischen Fakultät bestimmt waren.¹¹⁷ Aber nicht alle Dozenten der Universität arbeiteten in gleicher Weise mit der Stiftung zusammen. In einem Bericht des SD-Leitabschnitt Prag werden einige Dozenten wegen ihrer Passivität gerügt. Positiv hervorgehoben werden hingegen Beyer, Hippius, Müller, Zatschek, Weizsäcker, Ernstberger, Hanika und Schultz, die als bedeutendste Vertreter der „volkspolitischen Richtung“ bezeichnet werden. Die RHS bilde, laut Jacobi vom SD in Prag, den Rahmen für die „aktivistischen, nationalsozialistisch fest fundierten und volkspolitisch klar ausgerichteten und aufgeschlossenen Professoren“. Alle bemerkenswerten Impulse, der Universität ein wissenschaftlich-politisches Niveau und ein politisches Gewicht zu verleihen, gingen von diesem Kreis aus.¹¹⁸ In Prag existierten auch Verbindungen zur Technische Hochschule, sowie zur Deutschen Akademie der Wissenschaften.

Außerhalb des Protektorats bestanden Kontakte zur Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung in Reichenberg, die von der Sudetengauleitung unterhalten wurde und bis 1940 Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung hieß. In diesem Institut arbeiteten zehn Kommissionen zu verschiedenen Themenbereichen. Die Kommission für Rassen- und Sippenforschung wurde von Karl Valentin Müller und Karl Thums initiiert, Beyer war Mitglied der Kommission für Geschichte. Auch im Vorstand der Sudetendeutschen Anstalt saßen Mitarbeiter der RHS. Die meisten Veröffentlichungen beschäftigten sich mit vor- und frühgeschichtlichen Themen, sowie mit Fragen zur Siedlungs- und Sprachforschung.¹¹⁹ Die RHS pflegte auch Kontakte zum Institut für

¹¹⁴ Vgl. ebenda, s. 340.

¹¹⁵ Vgl. ebenda, s. 765, vgl. auch Michael Burleigh, Germany, s. 298.

¹¹⁶ Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 339.

¹¹⁷ Vgl. Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Deutschen Karls-Universität, Wintersemester 1944/45, AUK, NU.

¹¹⁸ Jacobi an Frank: Stimmung und Haltung der Hochschullehrer, 27. 4. 1944, SÚA 110-4/529.

¹¹⁹ Vgl. Voigt, Faschistische „Neuordnungspläne“, s. 186 f.

Heimatsforschung in Kežmarok (Käsmark) in der Slowakei. Im Forschungsrat des Instituts saßen neben Franz Karmasin, Bruno Schier und Walter Gierach auch Hans Joachim Beyer, Josef Hanika und Wilhelm Weizsäcker.¹²⁰ Weitere Kontakte bestanden zum Deutschen Wissenschaftlichen Institut in Bratislava, das von Wilhelm Saure, dem ehemaligen Prager Universitätsrektor, geleitet wurde.

Die RHS stand in Verbindung mit allen Institutionen, die laut Beyer auf dem Gebiet der „*Tschechenkunde (slawisch-volkswissenschaftlich), der Volkswissenschaften und der Südostforschung*“ tätig waren.¹²¹ In seinem Bericht erwähnt Beyer in diesem Zusammenhang die Zusammenarbeit mit den Universitäten in Posen, Wien und Straßburg. Die Kontakte bestanden in erster Linie zu der Reichsstiftung für deutsche Ostforschung, die an die Reichsuniversität Posen angegliedert war.¹²² Die Stiftung teilte sich in verschiedene Arbeitsgemeinschaften, Arbeitskreise und Institute, viele Professoren der Universität besetzten auch die wichtigsten Posten in der Stiftung. Die Struktur der Posener Reichsstiftung hatte bei der Gründung der RHS als Vorbild gedient. Über die genaue Form der Zusammenarbeit zwischen den Reichsstiftungen in Prag und Posen liegen leider kaum Informationen vor. Johannes Kalisch und Gerd Voigt erwähnen eine Übereinkunft der Posener Stiftung mit der RHS aus dem Jahr 1942, in der gegenseitige Vertretungen in den Kuratorien, gemeinsame Publikationen und verschiedenartige Konsultationen vorgesehen waren. Laut Kalisch und Voigt sei auch eine gewisse Aufteilung der Forschungsgebiete vorgenommen worden. Danach hätten die Aufgaben der Reichsstiftung für deutsche Ostforschung vor allem im mittleren Osten, die der RHS in Böhmen und Mähren und im Südosten gelegen.¹²³

Die RHS war darüber hinaus in das Netzwerk der Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften integriert. Die Tschechoslowakei wurde zunächst zwischen der Nord- und Ostdeutschen Forschungsgemeinschaft (NOFG) und der Südostdeutschen Forschungsgemeinschaft (SOFG) in verschiedene Zuständigkeitsbereiche aufgeteilt, bevor die RHS für Böhmen und Mähren verantwortlich wurde.¹²⁴ Wilhelm Weizsäcker, der Verwaltungsdirektor der RHS, saß als Fachvertreter für den Bereich Rechtsgeschichte im Beirat der NOFG. Gerhard Gesemann, Josef Hanika, Eugen Rippl, Eduard Winter, Heinz Zatschek und Edmund Schneeweiß waren Mitarbeiter der SOFG.¹²⁵

Letzte Aktivitäten im Krieg

Die Arbeitsauslastung der einzelnen Institute der RHS war sehr unterschiedlich. Während sich Weizsäcker bei Beyer beschwerte, daß er für ihn nur die Verwaltungs-

¹²⁰ Vgl. ebd., s. 188 f.

¹²¹ Beyers Tätigkeitsbericht, 22. 2. 1944, s. 2, SÚA 109–4/1522.

¹²² Präsident der Stiftung war der Reichsstatthalter des Reichsgaues Wartheland Arthur Greiser, Wissenschaftlicher Leiter der Rektor der Reichsuniversität Carstens und geschäftsführender Leiter der Kurator der Universität SS-Sturmbannführer Hans Streit. Vgl. Verordnung über die Errichtung einer Reichsstiftung für deutsche Ostforschung, 3. 3. 1941, abgedruckt bei: Rudi Goguel, Deutsche Wissenschaftler, Dokumentenanhang 2, s. 64 f.

¹²³ Johannes Kalisch – Gerd Voigt, „Reichsuniversität Posen“. Zur Rolle der faschistischen deutschen Ostforschung im zweiten Weltkrieg, in: Alfred Anderle – Werner Basler, Juni 1941, Ost-Berlin 1961, s. 200 f.

¹²⁴ Vgl. Michael Fahlbusch: Die „Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft“. Politische Beratung und NS-Volkstumspolitik, in: Winfried Schulze – Gerhard Oexle (Hg.), Deutsche Historiker im Nationalsozialismus, Frankfurt a. M. 1999, s. 241–264, hier s. 247.

¹²⁵ Vgl. Fahlbusch, Wissenschaft, s. 749.

arbeiten erledige, sich also dementsprechend unterfordert fühlte und Gerhard Gesemann seit 1943 aus gesundheitlichen Gründen nicht mehr arbeiten konnte (sein Institut in der Stiftung anscheinend auch nicht neu besetzt wurde)¹²⁶, fühlte sich Hippus überlastet. Er bat im Juni 1944 den damaligen Rektor der Universität, Friedrich Klausning, um die Bewilligung einer Kraft für sein Institut.¹²⁷ Ende des Jahres wurde die Hälfte der Institute aufgrund der Maßnahmen für den totalen Kriegseinsatz geschlossen. Die Institute von Beyer, Hippus, Müller und das Institut für osteuropäische Geistesgeschichte von Eduard Winter konnten aber ihre Arbeit fortsetzen.

Die geschlossenen Institute durften die Arbeiten weiterführen, die sie mit den Arbeitskräften erledigen konnten, die für einen Kriegseinsatz nicht in Frage kamen.¹²⁸ In einem Schreiben vom 2. August 1944 erläuterte Buntru im einzelnen, welche Arbeiten weitergeführt werden sollten. Die „*volkspolitisch wichtigen Arbeiten*“ des Instituts für Volkskunde Böhmens und Mährens sollten von der Stiftungszentrale übernommen werden. Das Orientalische Institut konnte ebenfalls mit denjenigen Mitarbeitern weiterarbeiten, die für einen Kriegseinsatz nicht in Frage kamen. Dort sollten jedoch nur die Sprachkurse für deutsche Wehrmatsangehörige aufrechterhalten werden. Das Landesgeschichtliche Institut sollte sich auf Studien zur Geschichte des Adels und seiner politischen Rolle in Böhmen und Mähren sowie auf die Vorarbeiten zur Universitätsgeschichte beschränken.¹²⁹ Die Arbeiten zur Universitätsgeschichte dienten der Vorbereitung der 600-Jahrfeier, die im Jahr 1948 stattfinden sollte. Ministerialdirigent Heckel aus der Behörde des Reichsprotectors wies jedoch darauf hin, daß die oben genannten Arbeiten derzeit nicht als „*kriegsentscheidend*“ anzusehen seien und deshalb „*ohne Schaden für die Sache nach Beendigung des totalen Kriegseinsatzes wieder aufgenommen werden*“ könnten.¹³⁰ Buntru betonte, es sei unbedingt notwendig, das Institut für osteuropäische Geistesgeschichte aufrechtzuerhalten, da politisch äußerst wichtige Aufträge Berliner und Prager Dienststellen vorlägen.¹³¹ Daß zu diesem Zeitpunkt von den Forschungsarbeiten, die mit der Fernzielplanung für das Protektorat zusammenhängen abgerückt wurde, wird durch den Vorschlag Buntrus deutlich, im Institut für Sozialanthropologie die Auswertung der Polizeiuuntersuchung unter „*rassischen*“ Gesichtspunkten zurückzustellen.¹³² Im Institut von Beyer und Hippus

¹²⁶ Gesemann war schwer herzkrank und wurde 1943 für ein halbes Jahr beurlaubt und trat im Juni 1944 in den Ruhestand. Innerhalb der RHS war er umstritten und isoliert. Pfitzner erwähnt in seinem Tagebuch, daß Alois Schmaus als Nachfolger Gesemanns im Gespräch war. Gegen ihn hatte Pfitzner große Einwände. Vgl. Pfitzners Tagebuch, 22. 11. 1944, in: Mišková – Šustek (Hg.), Josef Pfitzner, s. 207.

¹²⁷ Er schlug den Dozenten für Volkskunde an der Universität Berlin, Wilhelm Mühlmann, vor. Dieser sollte nicht nur im Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie arbeiten, sondern es bestanden auch Pläne zur Errichtung eines neuen Lehrstuhls für Völkerkunde an der Universität, an welchem Mühlmann ebenfalls tätig sein sollte. Vgl. Vermerk Hippus, 16. 6. 1944, AUK, NU; Mišková, Rassenforschung, s. 52 f.

¹²⁸ Ministerialdirigent Heckel an Frank, betr.: Maßnahmen zum totalen Kriegseinsatz; hier: Reinhard-Heydrich-Stiftung, 1. 11. 1944, SÚA 109–4/1622.

¹²⁹ Vgl. Buntru über Stillelegungsmaßnahmen in der Reinhard-Heydrich-Stiftung, 2. 8. 1944, Anlage zu Heckels Schreiben an Frank vom 1. 11. 1944, SÚA 109–4/1522.

¹³⁰ Heckel an Frank, 1. 11. 1944, SÚA 109–4/1522.

¹³¹ Leider wird auch hier nicht genannt, um welche Arbeiten es sich handelt. Vermutlich ging es um Aufträge, die mit der Kriegsführung gegen die Sowjetunion zusammenhängen. Winter wurde vom SD-Leitabschnitt Prag für seine Arbeiten auf dem Gebiet der neueren Geschichte der orthodoxen Kirche gelobt, die zum Teil unmittelbar kriegswichtigen Zwecken dienten. Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 338. Vgl. zu einem möglichen Zusammenhang mit Arbeiten zur Orthodoxie des Wannsee-Instituts: Gideon Botsch, „Geheime Ostforschung“ im SD. Zur Entstehungsgeschichte und Tätigkeit des „Wannsee-Instituts 1935–1945, in: ZfG, 48, 2000, Heft 6, s. 521 f.

¹³² Vgl. Buntru, 2. 8. 1944, Anlage zu Heckels Schreiben an Frank, SÚA 109–47/1522.

waren ebenfalls Aufträge für „zentrale politische Stellen“ zu erledigen, die weiter bearbeitet werden sollten. Lediglich die Arbeiten über den Zusammenhang zwischen „Rasse und Charakter“ sollten eingestellt werden.¹³³

In den letzten Kriegsmonaten entwarfen Beyer und Hippus zusammen mit Karl Thums und dem Mediziner und Mitarbeiter des Rasseamtes des RuSHA Lothar Stengel von Rutkowski¹³⁴ ein Konzept, das eine Umorientierung in der nationalsozialistischen Ostpolitik bewirken sollte, in der Hoffnung noch eine Wende des Krieges herbeiführen zu können. Grundgedanke dieser neuen politisch-propagandistischen Konzeption für die Gestaltung des zukünftigen Europas war die Betonung der „Gemeinsamkeiten der europäischen Kultur gegenüber Bolschewisten und Amerikanern“.¹³⁵ In der Vorbereitung des von Beyer propagierten „europäischen Bürgerkriegs“ sollten die in jedem Volk vorhandenen Vorbehalte gegenüber Amerika, England und der Sowjetunion organisiert werden. Das sei nur mit einer wenig eingegengten Europakonzeption möglich, die die Völker nicht in hochwertige und minderwertige Völker einteile, sondern sie nach ihrer schöpferischen Kraft, ihrer geschichtlichen Leistung und ihrer militärischen Leistung im Krieg bewerte. Sammelbegriffe wie „Ostvölker“, „Slawen“ und „Balkanvölker“ seien zu vermeiden. Das „spezifisch deutsche Gesicht“ und die deutsche „kulturelle Ausstrahlung“ nach allen Seiten innerhalb der gemeineuropäischen Kultur sollte aber hervorgehoben werden.¹³⁶ Um die Völker, der bis dahin von den Deutschen besetzten europäischen Länder für dieses Programm und für einen gemeinsamen Kampf gegen die Sowjetunion und Amerika zu gewinnen, mußte der bislang praktizierte Völkermord und Vernichtungskrieg vergessen gemacht werden. Beyer schrieb dazu in seinem Entwurf an Frank zynisch, es gehe nicht nur darum, daß die Völker die „Enttäuschungen“ (!) überwinden, die sie vielleicht während der deutschen Besatzungszeit erlebt hätten, sondern es gehe vielmehr um die Frage, ob sie den Deutschen jetzt zutrauten, die eine ihrem Empfinden nach echte und starke Europakonzeption zu verwirklichen.¹³⁷ Hippus, Thums und Stengel v. Rutkowski schlugen vor, sich „ohne Preisgabe des realen Inhaltes des nordischen Gedankens“ vom Konzept des nordisch-germanischen Herrenmenschen einem eher abendländisch-europäischen Konzept des „weißen Mannes“ zuzuwenden und zu betonen, „daß das schöpferische Potential des gesamten Abendlands auf dem symphonischen Zusammenwirken der zahlreichen Sonderqualitäten der einzelnen nah verwandten europäischen Rassen entstände“.¹³⁸ Es dürfe nach dieser neuen Ausrichtung nicht mehr vorkommen, daß die „a priori feststehende Minderwertigkeit des tschechischen Volkes gegenüber dem Deutschen schriftlich bescheinigt“ werde. Zur Propagierung dieses neuen Konzepts war

¹³³ Vgl. ebd.

¹³⁴ Stengel-von Rutkowski war 1944 an das Rassenamt des RuSHA gekommen. Beyer erhob den Dr. der Medizin in den SD-Hochschullehrerkreis. Vgl. Roth, Heydrichs Professor, s. 341.

¹³⁵ Vgl. Aktennotiz über eine Besprechung zwischen Prof. Hippus, Prof. Thums, Dr. Stengel v. Rutkowski am 29. 3. 1945 im Institut von Prof. Hippus, SÚA 114-341/3, abgedruckt bei Alena Mišková, Die Prager Rassenforschungspläne bei Kriegsende, in: Thomas Ruzicka – Michal Anděl – Martin Bojar – Detlef Brandes – Alfons Labisch (Hgg.) unter Mitarbeit von Thorsten Halling, Mensch und Medizin in totalitären und demokratischen Gesellschaften, Essen 2001 (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, hg. v. Detlef Brandes, Dietmar Neutatz und Maria Rhode), s. 83–91.

¹³⁶ Vgl. Schreiben Beyers an Frank über die völkische Problematik Europas, 4. 3. 1945, in: Fremund, Heydrichova nadace, Dok. Nr. 14, s. 37. Vgl. auch Mišková, Die Prager Rassenforschungspläne.

¹³⁷ Vgl. ebd., s. 36.

¹³⁸ Vgl. Aktennotiz, 29. 3. 1945, s. 3, SÚA 114-341/3.

die Verfassung einiger Aufsätze geplant, die sich mit der „Existenz der europäischen Familie“ (Thums), mit der „Wissenschaft von der europäischen Substanz“, dem „schöpferischen Erbpotential Europas“ und der „polaren Harmonie der abendländischen Rassenseele“ (Stengel von Rutkowski) beschäftigen sollten.¹³⁹ Beyer schlug außerdem die Schaffung eines „Ministerium[s] für europäische Angelegenheiten“ vor, da er keine der vorhandenen Dienststellen des Reiches für fähig hielt auf diese neue Konzeption umzuschalten.¹⁴⁰ Zunächst schenkte Frank dem Konzept noch seine Aufmerksamkeit und verlangte sogar eine zweite Ausarbeitung des Entwurfs. Ende April bereitete Frank diesen Planspielen jedoch ein Ende. Obwohl die Rassenlehre zu diesem Zeitpunkt scheinbar abgemildert werden sollte, behielt sie für die Prager Rassenforscher ihre Gültigkeit und sollte lediglich an die Kriegslage bzw. an die Bedürfnisse der Nachkriegszeit angepaßt werden.¹⁴¹

Schlußbetrachtung

In den interdisziplinär arbeitenden Forschungsinstituten der RHS wurden Arbeiten zur Legitimierung des deutschen Herrschaftsanspruchs und zur Vorbereitung der Germanisierung der tschechischen Bevölkerung geleistet. Anhand der Rede Karl Hermann Franks zur Eröffnung der Stiftung und der Vorschläge und Ausarbeitungen Beyers zur sogenannten „Tschechenkundlichen Forschung“ wird deutlich, daß das Ziel der Germanisierung und die mit ihr verbundene „Neutralisierung“ und „Entnationalisierung“ Hauptbestandteil der Forschungsarbeit der RHS war. Durch verschiedene Arbeiten, die die Unterschiede zwischen der Bevölkerung Böhmens und Mährens betonten, sollten die beiden Landesteile separiert und die Betrachtung der tschechischen Bevölkerung als eigenständiges Volk zurückgedrängt werden. Da die Germanisierung nicht für die gesamte tschechische Bevölkerung vorgesehen war, sollte nach rassistischen Gesichtspunkten untersucht werden, wer sich für eine eventuelle „Eindeutschung“ eignete. Dabei galten Juden und Roma von Anfang an als nicht „germanisierbar“. Das primäre Ziel der deutschen Besatzungsmacht war die Aufrechterhaltung von Ruhe und Ordnung, um den wichtigen Beitrag der Kriegsindustrie im Protektorat für das Deutsche Reich sicherzustellen. Die Germanisierung war deshalb für die Zeit nach dem Krieg geplant, für sie sollten aber im geheimen schon die nötigen Vorbereitungen getroffen werden. Für eine genaue Vorbereitung dieser Fernzielplanung wurde die RHS gegründet. Einige ihrer Repräsentanten hatten durch Arbeiten auf sich aufmerksam gemacht, die diesen Fernzielen sowie den volkstumpolitischen Visionen des RSHA nützlich waren. Die RHS war eine Institution der SS bzw. des RSHA. Sowohl der SD als auch die Behörde des Reichsprotektors wurden ständig von Beyer über die Arbeit der Stiftung informiert. Beyer war der Koordinator der Stiftung. Seine Person steht für die Verbindung zwischen theoretischer Volkstumsforschung und der Umvolkungs- bzw. Vernichtungspolitik. Im Vergleich zu den Instituten im besetzten Polen flossen die Ergebnisse der Forschungsarbeiten der Heydrich-Stiftung zwar nicht unmittelbar in die

¹³⁹ Vgl. ebd., s. 4.

¹⁴⁰ Vgl. Schreiben Beyers an Frank, s. 35. Vgl. zu den NS-Europakonzepten Peter Krüger, Hitlers Europapolitik, in: Wolfgang Benz – Hans Buchheim – Hans Mommsen (Hgg.), Der Nationalsozialismus. Studien zur Ideologie und Herrschaft, Frankfurt a. M. 1993, s. 104–132.

¹⁴¹ Vgl. Mišková, Die Prager Rassenforschungspläne, s. 85 ff.

NS-Besatzungspolitik ein.¹⁴² Dieser Umstand ist aber der unterschiedlichen Form der deutschen Besatzungspolitik in Böhmen und Mähren zu verdanken, die durch die Bedeutung der Kriegswirtschaft und durch die – im Vergleich zu Polen und Russen – höhere rassische Bewertung der Tschechen in der NS-Rassenideologie bedingt wurde. Einige Institute der RHS führten jedoch Arbeiten durch, die unmittelbar kriegswichtigen Zwecken dienten, wie z. B. die Institute Beyers und Winters.

Die RHS bildete das wissenschaftliche Forschungszentrum der deutschen Ostforschung und der NS-Volkstumspolitik in Böhmen und Mähren. Die Stiftung war integriert in das Netzwerk der Ostforschungs- bzw. Volkstumsforschungsinstitute.

Hans Joachim Beyer erhielt nach dem Krieg einen Lehrstuhl an der Pädagogischen Hochschule in Flensburg, publizierte weiter über seine alten Themen und starb 1971 in Hamburg.¹⁴³ Karl Valentin Müller wurde Professor an der Hochschule für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften in Nürnberg und Direktor des dortigen Instituts für Sozialwissenschaft. Er starb 1963. Eduard Winter baute in den fünfziger Jahren an der Humboldt-Universität das Institut für osteuropäische Geistesgeschichte auf und gelangte als Slawist und Kirchenhistoriker der DDR zu internationalem Ruf. Er starb 1982.

Wilhelm Weizsäcker wurde Honorarprofessor an der Universität in Heidelberg und arbeitete in zahlreichen sudetendeutschen Organisationen mit. Josef Hanika wurde Professor für Volkskunde an der Universität in München, wo er 1963 starb. Nur Rudolf Hippus schaffte es nicht Prag zu verlassen. Er starb wahrscheinlich in russischer Kriegsgefangenschaft.¹⁴⁴

ANDREAS WIEDEMANN

Nadace Reinharda Heydricha – věda ve službách germanizace

RESUMÉ

Studie pojednává o relativně krátce působící, zadáním a hlavně sepětím plánů i aktivit pražských a říšských nacistických politických a akademických špiček však významné vědecké politické instituci. Opírá se o materiál v Archivu UK a v SÚA Praha. Jde o příspěvek k problematice nacistické germanizační politiky v Protektorátu Čechy a Morava i šířeji v okupovaných slovanských zemích, k dalekosáhlým plánům německých protektorátních i říšských nacistických elit na poválečné proměny osídlení i kultury střední a východní Evropy i úzeji k okupační Německé Karlově univerzitě a k sepětí jejich špiček s těmito projekty, respektive s vůdčími skupinami nacistického establishmentu.

Rektor Německé Karlovy univerzity Wilhelm Saure zkoncipoval roku 1940 podle intencí a ve spolupráci s K. von Neurathem a K. H. Frankem plán na vytvoření institucionální vědecké základny k přípravě germanizačního projektu pro Protektorát Čechy a Morava s úkolem zjistit, jaký podíl Čechů lze germanizovat, jaký je třeba zlikvidovat a jaký vysídlit. Navržená nadace se měla stát součástí nové struktury reformovaných pražských vysokých škol (uvažované sloučení *Deutsche Karls-Universität* a *Technische Hochschule Prag*). Tyto projekty nabyly na aktuálnosti po Heydrichově příchodu do Prahy, zejména po jeho projevu z 2. 10. 1941

o budoucím osudu Čechů v Protektorátě. Pražská univerzita a uvažovaná nadace se dostaly přímo do centra germanizačních plánů. Bází nadace se měly stát příslušné ústavy 17. 11. 1939 „na tři roky“ uzavřené české Univerzity Karlovy. Nadace, definitivně založená 11. 7. 1942 jako „hýčkané dítě“ atentátem nedávno zlikvidovaného zastupujícího říšského protektora, byla pojmenována jeho jménem (*Reinhard-Heydrich-Stiftung*).

Ještě Heydrichovým výkonem bylo povolání zkušených říšských „expertů“ pro plánované úkoly Heydrichovy nadace: pražský přípravný tým posílil H. J. Beyer, R. Hippus a K. V. Müller. Heydrich zároveň podřídl vznikající instituci dohledu SD, takže z dosavadních iniciátorů (Saure) přešlo vedení na Beyera. Po Heydrichově smrti převzal iniciativu vůči nadaci – velkým zájmem podporované ze strany SS – K. H. Frank. Prezidentem Heydrichovy nadace se stal rektor německé univerzity A. Buntru, jeho zástupcem a výkonným ředitelem pražský profesor dějin práva W. Weizsäcker, vědeckým vedoucím H. J. Beyer. V létě 1944 měla Heydrichova nadace již 90 zaměstnanců. Vedoucími institutů nadace byli profesori německé univerzity. Jejich prostřednictvím došlo též k personálnímu propojení činnosti Heydrichovy nadace s aktivitami nacistických *Volksteutsche Forschungsgemeinschaften*. Knihovna, vedená prof. Ripplem a sestavená z fondů zavřených pražských institutů i konfiskovaných polských knihoven, čítala 60 000 svazků. Heydrichova nadace byla financována z konfiskovaného majetku Masarykovy nadace a nadace Lužických Srbů, částečně na ni přispívala protektorátní vláda a úřad protektora.

Klíčovým tématem předkládané studie je určení oblasti zájmu Heydrichovy nadace, její propojení s okupační mocí, zapojení do nacionálně socialistické „*Volkstumspolitik*“ a do přípravy germanizace protektorátu. Heydrichova nadace se měla přednostně zabývat aplikovanou sociální psychologii a psychologii národů. Kulturní dědictví českých obyvatel protektorátu mělo být zkoumáno pod zorným úhlem otázky, co lze z jeho forem říci o lidech, kteří je vytvořili, a do jaké míry jsou v nich dominantní nebo alespoň přítomné německé vlivy. Zároveň měl být zkoumán podíl židů na utváření česko – německého vztahu od časů osvícenství, resp. strach českého obyvatelstva z židovských vlivů, působících například prostřednictvím sociální demokracie. Zvláštní kapitolou měl být výzkum významu díla Richarda Wagnera na utváření českého antisemitismu. Židé byli v tomto pojetí činění zodpovědnými za špatný obraz Němců v očích Čechů. Tyto a další studie se měly stát základem „denacionalizace Čechů“ a pomoci „vymýtit český národní mýtus“.

V další perspektivě měl být obdobný výzkum rozšířen na další slovanské země Evropy. Od roku 1944 se cílem zájmu a hlavně osvětové práce Heydrichovy nadace stal i SSSR (řada publikací, konferencí a přednášek). Na jaře 1945 vyvinula nadace, která měla mj. na starosti přípravu oslav 600. výročí založení pražské univerzity pro rok 1948, koncept proměny vztahu nacistického režimu k okupovaným zemím a společně války národů Evropy pod německým vedením proti agresí USA a SSSR. Po roce 1945 se všichni čelní reprezentanti Heydrichovy nadace – s výjimkou prof. Hippia, který nepřežil sovětské zajetí – úspěšně prosadili na akademických postech SRN, NDR a Rakouska.

¹⁴² Wie das z. B. beim Institut für deutsche Ostarbeit in Krakau der Fall war. Vgl. Götz Aly – Susanne Heim, *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*, Frankfurt a. M. 1993, s. 109, 194 f.

¹⁴³ Vgl. Roth, *Heydrichs Professor*, s. 315, 342.

¹⁴⁴ Vgl. Míšková, *Rassenforschung*, s. 27.

STUDENTSKÉ PROTESTNÍ Hnutí V ZÁPADNÍ EVROPĚ V ŠEDESÁTÝCH LETECH DVACÁTÉHO STOLETÍ

JAROSLAV PAŽOUT

Šedesátá léta byla ve znamení celosvětového pohybu. Součástí tohoto „globálního vzrušení“ bylo revoluční hnutí ve třetím světě, reformní hnutí a revolty v zemích sovětského impéria a protestní hnutí na Západě.¹ Neopomenutelnými a nezřídka i nejpodstatnějšími aktéry tohoto celosvětového pohybu byli studenti. Právě studentstvo bylo hlavním subjektem rozsáhlého protestního hnutí, jež na počátku šedesátých let zasáhlo USA a od poloviny šedesátých let pak postupně i většinu zemí západní Evropy, Japonsko a Austrálii. Ne nadarmo je zde rok 1968, vrcholný bod celé protestní vlny, vnímán především jako „rok studentských revolt“.

Československá a česká historiografie se zatím až na výjimky tímto tématem příliš nezabývala, o mnoho lépe na tom nejsme ani pokud jde o překlady cizojazyčných děl. Stranou zde můžeme ponechat výrazně ideologicky zaměřené práce vzniklé před rokem 1989, jejichž hlavním cílem bylo prokázat neblahý vliv „maloburžoazního levičáctví“ na boj pokrokových sil ve světě.² Naprosto rozdílná je situace v západní Evropě a USA, kde společenské vědy věnovaly a věnují této problematice mimořádnou pozornost. Právě pohyb ve společnosti v šedesátých letech dal mocný impuls západní sociologii

¹ V otázce názvu hnutí je odborná literatura značně rozkolísaná. Jistý zmatek může občas vyvolat i to, že jednotliví autoři dávají často stejným pojmům různou náplň. Naším cílem není tuto problematiku teoreticky rozebírat. Pokud jde o tento článek, budu používat termín „protestní hnutí šedesátých let“, případně zkráceně „protestní hnutí“ pro souhrn všech proudů, které se postavily na Západě v šedesátých letech (s určitým přesahem do sedmdesátých let) proti celé etablované společnosti nebo proti některým jejím chybám. Ideologicky byla jeho hlavním nositelem tzv. nová levice, ale působili v něm i humanisticky, religiózně nebo liberálně orientovaní jedinci. Fyzicky pak představovali hlavní subjekt studentů, pro jejichž hnutí používám název „studentské protestní hnutí“, respektive „studentská revolta“ nebo „studentské hnutí“ s případným dodatkem „šedesátých let“ určujícím nejen jeho časové zařazení, ale i kvalitativní náplň. Termín „Západ“ a adjektivum „západní“ nechápu geograficky, nýbrž geopoliticky. Zahnuje nejen západní Evropu, USA a Kanadu, ale i Austrálii a Japonsko. Spadají sem tedy v podstatě vysoce rozvinuté industriální státy s převážně liberálním politickým systémem.

² Pokud jde o dodnes cenné původní práce o protestním hnutí na Západě v šedesátých letech, zůstala ta nejzajímavější bohužel pouze v rukopise. Jedná se o dílo Jiřiny Šiklové (psáno pod jménem Jiřina Heroldová) *Stoupenci proměn*, jejímuž vydání zabránila nastupující tzv. normalizace. Podařilo se ale vydat některé stěžejní texty autorů, kteří protestní hnutí ovlivnili. Za nejcennější považuji soubor statí uspořádaný Jiřinou Šiklovou a Míluší Kubičkovou *Studenti a ideologie na Západě* (Praha, Horizont 1969), kde je i zásadní článek Herberta Marcuseho *Represivní tolerance*. Existuje i český překlad Che Guevarova *Bolivjského deníku* (Praha, Svoboda 1970) nebo spis Régise Debraye *Revoluce v revoluci?* (Praha, Svoboda 1970). V poslední dekádě byla přeložena i jeho další klíčová práce, *Jednorozměrný člověk*. V novém českém vydání pak vyšla *Zrozená revoluce* Lva Trockého (Brno, Doplněk 1995). Jako ukázkový příklad ideo-logicky zabarvené práce nám může posloužit kniha *Studenti a společnost*, pod níž je podepsán Antonín Vaněk. Její první polovina je věnována „destruktivnímu působení různých nepřátelských center na československou mládež“, druhá se zabývá vlastním vývojem československého studentstva v „krizových letech“. O jejím obsahu vypovídá již podtitul *Kritika antikomunistického a revizionistického působení na mládež* (Praha 1976).

a politologii ke zkoumání dosud opomíjené problematiky sociálních hnutí. Důvodem tohoto zájmu je především značný dopad na společnost, který protestní hnutí mělo. Bez významu není ani to, že „generace roku 1968“ hraje důležitou roli v kulturním i politickém životě.

Tento článek by se měl stát příspěvkem k poznání u nás zatím dosti opomíjené problematiky, radikálně levicového studentského protestního hnutí v západní Evropě, jež představovalo hlavní složku protestního hnutí šedesátých let. Středem mého zájmu je radikálně levicová revolta západoevropských studentů, nemohu ovšem opominout ani alespoň stručný nástin vývoje v USA, zemi zrodu hnutí. Omezený prostor, jenž mám k dispozici, mi neumožňuje příliš hlubokou sondu do této problematiky; tento článek je třeba chápat jen jako její základní přehled.

Příčiny vzniku studentského levicového radikalismu a jeho ideové zdroje

Nečekané vzednutí mohutné protestní vlny, jež měla výraznou generační dimenzi, pramenilo z nahromadění mnoha krizových jevů ve společnosti, které předtím dřímaly pod povrchem. Kořeny protestního hnutí šedesátých let je nutno hledat v celém poválečném vývoji, především pak ve výrazné změně sociokulturních podmínek života na Západě. V této době došlo k velkému hospodářskému rozvoji, který byl doprovázen dosud nepoznaným blahobytem. Lidé zvyklí na přidělový systém během druhé světové války i po jejím skončení se nechali lehce ovlivnit vzrůstající reklamou a zapojili se do vytváření spotřební kultury. Tato „nákupní revoluce“ měla dalekosáhlý dopad na celou kulturní sféru i společnost.

K výrazným změnám došlo v demografické oblasti. Návrat milionů vojáků do civilu, kteří založili rodiny, se významně podílel na ojedinělém nárůstu porodnosti těsně po válce. Mohutná demografická vlna se odrazila na vzniku nového fenoménu – zvýšení sociálního, ekonomického a politického významu mládeže, jež se stala předmětem značného zájmu, především obchodního.³ Klíčový byl tento „baby boom“ pro vzdělávací sféru, především pak pro oblast vysokého školství, kam se v šedesátých letech demografická vlna přelila. Počet vysokoškoláků se během dvou desetiletí po skončení druhé světové války zněkolikanásobil, což ovšem souviselo i se vzrůstajícím významem vzdělání pro moderní společnost. Vysokoškolská studia přestala být privilegiem, měla se stát volně přístupná pro každého.

Velký hospodářský rozvoj vedl k neutuchajícímu optimismu, k přesvědčení předních ekonomů, že zabudované ochranné mechanismy zabrání případnému dramatickému hospodářskému poklesu. Vládní představitelé přesvědčovali veřejnost, že trvalý hospodářský růst je možný a zcela žádoucí. Existovalo sice stávkové a mírové hnutí, ve Spojených státech probíhal už od poloviny padesátých let boj za občanská práva barevného obyvatelstva, nositelé těchto hnutí si však nekladli za cíl společenský převrat. Veřejnost byla apolitická, novináři i sociologové předpovídali „konec ideologií“, v politickém myšlení a praxi levice a pravice se stále více prosazovaly shodné rysy. Starší generace ovlivněná negativními zkušenostmi z velké hospodářské krize, z druhé světové války, z evropských revolucí a kontrarevolucí dvacátého století a oběťmi, které si vyžádaly,

³ Lužný, Dušan: Nová náboženská hnutí. Brno, Ústav religionistiky FF MU v Brně 1997, s. 30.

byly bytostně zainteresovány na zachování stability. Jen málokdo si přitom všiml, že dorůstá nová generace, pro niž všechny tyto prožitky, včetně Hitlera a Stalina, znamenají jen málo, neboť její paměť sahá stěží k roku 1960.⁴

Poválečná generace byla v mnoha ohledech jiná než generace předchozí. Přestalo pro ni být nedostupné to, o čem si mohli jejich rodiče nechat pouze zdát. Mladá generace nyní žila sice v relativním blahobytu, ale pod zestejnujícím vlivem konzumní kultury, který u nich vedl ke ztrátě identity a k pocitu odcizení. Jean Delumeau napsal, že právě mladí lidé, jichž se osud lidstva týká více než jejich rodičů, poprvé vyrazili křik před nebezpečím a nelidskostí samoúčelného ekonomického růstu a dali jasně najevo, že technika a štěstí nejsou synonyma.⁵ Mohutná vlna kriticismu u části mladé generace pramenila právě z krize legitimacy západní kultury i celého systému, z odmítnutí technokratické společnosti, kde je vše měřeno mírou zisku.

Nejaktivnější částí mladé generace a hlavním nositelem protestního hnutí šedesátých let bylo studentstvo. Studentské prostředí bylo pro svůj specifický sociální statut tradičním zdrojem nonkonformity všude ve světě. Oproti pragmatismu a náchylnosti ke kompromisům u starších generací se u něho tradičně projevoval radikalismus, ať již pravicový, nebo levicový. Slovy Konrada Jarausche hráli studenti svojí náklonností k novým tendencím a tím, že nemuseli brát přílišný zřetel na svou občanskou existenci, často roli předjezdce v tom, že se nechávali rychleji a upřímněji strhávat novými proudy.⁶

Univerzitní prostředí se zdálo být revoltujícím studentům předobrazem celého světa. Výrazné zvýšení počtu vysokoškoláků vedlo k tomu, že se z univerzit stávaly nepřehledné zbyrokratizované kolosy, kde se jedinec ztrácel v davu. Učebny byly přeplněné a rostla propast mezi studenty a pedagogy, kteří se jim neměli čas věnovat individuálně. Studenti měli pocit, že náplň a způsob výuky neodpovídá současnému stavu vědy a společnosti, že je vysoké školy nepřipravují dostatečně pro praktický život. Neúnosná pro ně byla přísně hierarchická struktura vysokých škol, neboť jako plnoprávní občané se chtěli spolupodílet na řízení všech svých záležitostí. Požadavek studentské participace na správě univerzit se stal klíčovým bodem celého protestního hnutí i podnětem pro jeho další rozvoj. Revoltující studenti si totiž brzy uvědomili, že strukturální proměny univerzit nelze dosáhnout izolovaně od zbytku společnosti.

Studenti byli deprimováni také tím, že, jak tvrdili, docházelo k procesu „industrializace univerzit“, kdy vnitřní hodnota univerzit a jejich absolventů byla určována schopností rychle a dobře se uplatnit a celkovou služebností vůči společnosti. Místo schopností k syntéze či ke skutečné analýze, která se v praxi nakonec neuplatní, vychovávají univerzity snadno přizpůsobivé úzce zaměřené specialisty s malými vědeckými ambicemi. Cílem této industrializace bylo podle nich jediné, zvýšit produktivitu. Práci absolventa považovali za podobně znehodnocenou a odcizenou jako práci dělníka v silně specializovaném oboru. Většina studentů nemá jiné znalosti než ty, jež potřebuje ke zkouškám, proto jsou odkázáni na úzkou elitu svého oboru a stávají se lehce ovladatelnými. Praxe si vyžaduje odborníky, kteří se nezajímají o další důsledky své práce a svých objevů.⁷

⁴ Lequer, Walter: Europa auf dem Weg zur Weltmacht 1945–1992. München, Kindler 1992, s. 436.

⁵ Delumeau, Jean: Strach na Západě ve 14.–18. století. I. díl. Obležená obec. Praha, Argo 1997, s. 179.

⁶ Jarausch, Konrad H.: Deutsche Studenten 1800–1970. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1984, s. 10–11.

⁷ Jiřina Šiklová (pod jménem Jiřina Heroldová): Stoupenci proměn. Rukopis, ve vlastnictví autorky, s. 46 n.

Kritika ovšem nezůstala omezena pouze na vzdělávací oblast. Velice citlivě byl vnímán rozdíl mezi proklamovanými liberálními a demokratickými hodnotami západního systému a jejich flagrantním porušováním, ať už šlo o otevřený rasismus v USA, nedostatečně provedený proces denacifikace v západním Německu nebo o nové formy skryté manipulace jedince ve společnosti. Mimořádnou mobilizační roli sehrála vietnamská válka, jejíž brutalitu mohl každý denně sledovat na svých televizních obrazovkách. Ne nadarmo se o ní mluví jako o první válce v přímém přenosu. Právě ve vietnamské válce byl radikálními studenty viděn nejmarkantnější projev vykořisťování třetího světa ze strany západního imperialismu, vykořisťování, které se proti dřívějšímu bezprostřednímu vojenskopolitickému útlaku nyní děje převážně formou politické a ekonomické závislosti.

Za své vzalo přesvědčení, že rozvoj vědy a techniky automaticky vyřeší všechny problémy, se kterými se lidstvo potýká. To naopak svou zaslepenou honbou po hmotném blahobytu narušilo rovnováhu v ekosystému a tím ohrozilo nejen mnoho živočišných a rostlinných druhů, ale i samo sebe. Příroda přestává být vnímána jako něco, co je dáno člověku k volnému užívání. Pro právě zrozené environmentalistické myšlení už není lidstvo středem vesmíru, ale pohlíží se na něj jako na neoddělitelnou součást přírody. Život člověka tak lze pochopit pouze v souvislosti s jeho světem.

V šedesátých letech je také možno najít počátky obrozeného feminismu. Ženské hnutí devatenáctého a první poloviny dvacátého století svedlo úspěšný boj za politická práva, nenaplnil se však předpoklad mnohých tehdejších feministek o tom, že získáním volebního práva dosáhnou ženy automaticky plné emancipace. Mezi cíle feminismu, jenž se záhy rozčlenil podle stupně radikalismu na několik proudů, patřilo odstranění diskriminace žen v zaměstnání, legalizace potratů a udělování štedřejších státních dotací rodinám, školkám a jeslím, což mělo umožnit ženám přístup do veřejných sfér.⁸

Oživení feminismu bylo spjato s rostoucím významem žen, které začaly stále více vstupovat na trh práce a dosahovat vyššího vzdělání. Se změnou role ženy souvisí i posun v oblasti rodiny a sexu. Ustupuje klasický model západní nukleární rodiny, tj. manželského páru s dětmi, a naopak stoupá počet samostatně žijících lidí, kteří v mnoha západních městech tvoří téměř polovinu všech domácností. Výrazně stoupl též počet rozvodů, předmanželský sex přestal být tabuizován a stal se samozřejmostí.⁹

Přes neopominutelné změny, které proběhly uvnitř tradičních církví, u katolické církve nejviditelněji v podobě II. vatikánského koncilu (1962–1965), v nich mnozí mladí lidé přestali vidět prostor pro svůj duchovní život. Nedůvěra vůči tradičním církevním autoritám ovšem ani zdaleka neznamená, že by došlo ke snížení religiozity. V šedesátých letech jsme naopak svědky odklonu od materiálních hodnot ke zvýšenému zájmu o otázky smyslu lidské existence a potřebu transcendence, uspokojování toho však již není spojováno s tradičními dominantními formami náboženství.¹⁰ Vytváří se tak prostor pro širokou škálu tzv. nových náboženských hnutí a pro nové formy neinstitutionální religiozity. Živnou půdou zde nacházejí východní náboženské směry, jako buddhismus, hinduismus nebo sikhismus, a určité praktiky s nimi spojené, např. jóga. Charakteristický pro tento proces je vznik hnutí *New Age*, které v sobě jakožto mimo-

řádně synkretický směr spojilo spiritualitu s vědou, ekonomikou, politikou, školstvím nebo zdravotnictvím.

V oblasti kultury, jež se stala jedním z nejnáměnnějších obchodních artiklů, nastal již od padesátých let vývoj směrem k její masovosti a univerzálnosti. Stoupající podíl volného času v životě člověka a růst blahobytu učinil kulturu přístupnou takřka každému, její univerzálnost byla spojená s překotným rozvojem komunikační techniky. Člen skupiny *Beatles* John Lennon v roce 1966 sice vzbudil pohoršení, ale příliš nepřeháněl, když prohlásil, že tato skupina je populárnější než Ježíš. V kultuře se výrazně odrazila změna hodnotového systému a otevření dříve tabuizovaných témat. K výrazným posunům docházelo ve všech oblastech umění, literaturou a malířstvím počínaje a filmem konče. Mladá generace se vzhledla v romantickém typu mladého hrdiny, jenž zemře dříve, než se stane dospělým, a nestihne se tak zkorumpovat. Tento symbol předjímala v padesátých letech americká filmová hvězda James Dean a běžně se vyskytoval v oblasti rockové hudby. Zde ztělesňovali způsob života vyjádřený heslem „*žij rychle, zemři mladý*“ Buddy Holly, Janis Joplinová, Jimi Hendrix, Jim Morrison nebo Brian Jones. Právě rock se stal charakteristickým kulturním projevem mladé generace a spolu s folkovou hudbou výrazem jejího protestu vůči rodičovské generaci.

* * *

V podstatě je možno rozdělit celou protestní scénu šedesátých let na dva navzájem propojené proudy, mezi nimiž lze ovšem jen těžko nalézt pevnou hranici, a to na proud kulturní a politický.

Prvně jmenovaný proud nebyl zaměřen bezprostředně na politické cíle. Jeho aktéři se orientovali na hledání alternativy vůči existující většinové společnosti, na změnu způsobu života a na obrodu vlastního individua. Docházelo k zakládání zemědělských a výrobních komun, vegetariánských jídelen nebo alternativních školských projektů, v jejichž rámci měla být odbourána hranice mezi žákem a pedagogem. Rozmach chemického a farmaceutického průmyslu po druhé světové válce a s ním spojený vynález antikoncepčních pilulek a antibiotik, která usnadnila léčbu venerických chorob, umožnil sexuální revoluci. Ta ovšem neznamenala pouze provozování volného sexu v komunitách hippies. Šlo při ní i o šíření nových forem v uspořádání rodiny nebo o prosazování práv sexuálních menšin.

Nejnáměnnějším reprezentantem kulturního proudu protestního hnutí byli hippies, hnutí zrozené v polovině šedesátých let v sanfranciské čtvrti Haight-Ashbury a v newyorské East Village. Zpočátku představovali pouze izolovanou menšinu, brzy však toto hnutí nabylo masové podoby a rozšířilo se do ostatních částí Spojených států a do západní Evropy. Hnutí hippies vyjadřovalo touhu po přirozeném, prostém a bezpečném životě, odmítalo principy konzumní společnosti, proti kterým stavělo přátelství a lásku. Znechucení politikou i požadavky svých rodičů, velkými technologiemi a válkou ve Vietnamu hledali hippies cestu k novému způsobu života prostřednictvím vytváření komunit. Hippies projevovali zájem o kultury přírodních národů, které nebyly zasaženy neuhy civilizace a žily v souladu s přírodou. Proti západní civilizaci, která podle nich rozvíjela jen materiální stránku života, stavěli východní náboženství, především zen-buddhismus, která pro ně představovala něco čistého, nezkorumpovaného. K hledání vlastního já i k útěku od reality z pro ně často bezútešného života jim sloužily různé

⁸ Heywood, Andrew: *Politické ideologie*. Praha, Victoria Publishing 1994, s. 204 n.

⁹ Hobsbawm, Eric: *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*. Praha, Argo 1998, s. 330–333.

¹⁰ Lužný, c. d., s. 152.

meditační praktiky a užívání drog. Od svého okolí se hippies lišili nedbalým oblečením a vzhledem, symbolem svobody se pro ně staly dlouhé vlasy.¹¹

Organizačně se snažili zvládnout rozrůstající se komunity hippies *diggeři*, jejichž pojmenování je odvozeno od skupiny anglických rebelů ze 17. století. Zrodili se v Haight-Ashbury na podzim 1966 v rámci sanfranciské komunity hippies. Jejich činnost spočívala v tom, že se snažili pro rozrůstající se řady hippies zajistit infrastrukturu, která by zabránila chaosu, hladu a nemocím. Od pouhého obstarávání potravin a jejich rozdávání v rámci *free meals* se dostali až k zakládání vlastních farem, klinik, klubů, knihkupectví a restaurací s cílem vymknout se kontrole stávajícího systému, jenž je řízen kapitalistickou tržní mentalitou. Pokoušeli se tak dát spontánnímu protestu hippies dlouhodobější perspektivu. Se svými myšlenkami sebeorganizace se *diggeři* brzy rozšířili i do Evropy.¹² Více politicky vystupovali také *provos*, západoevropští předchůdci hippies, kteří našli vhodné pole působnosti především v Nizozemí. Zde dosáhli i jistého úspěchu u veřejnosti, o čemž svědčí zvolení jejich zástupců do městského zastupitelstva Amsterdamu v roce 1966.¹³

Druhou část protestního hnutí šedesátých let představoval politický proud, jehož aktéři nezůstali ve svém působení omezeni pouze na kulturní sféru, ale kladli si za cíl i změny v oblasti politické. Nejvýznamnější součástí politického proudu protestního hnutí šedesátých let byla tzv. nová levice, jež mu vtiskla jeho specifickou podobu. Toto hnutí, jehož název zavedl významný americký sociolog Charles Wright Mills, představovalo heterogenní komplex mnoha často navzájem soupeřících ideových směrů, skupin a jednotlivců. Přestože se jeho představitelům nikdy nepodařilo shodnout na společné teorii a politickém programu, spojovalo je zásadní odmítání konzumně orientované industriální společnosti a jejích mechanismů. Vedle tohoto radikálního kriticismu se nová levice negativně vymezovala proti stalinské (s výjimkou maoistů) a tehdejší sovětské podobě marxismu i proti reformistickému (revizionistickému) socialismu. Toto hnutí bylo nesené především studenty a intelektuály, dále pak zástupci některých menšin, ať už rasových nebo sociálních (např. radikální část černošského hnutí). Ideově pak toto hnutí čerpalo z myšlenek představitelů neomarxismu (např. frankfurtská škola), francouzského existencialismu (Sartre), z revolučních teorií třetího světa (Fanon, Debray, Che Guevara, Mao Ce-tung, Ho Či Min), anarchismu (Bakunin) nebo trockismu s jeho důrazem na antibyrokratický boj.

S mimořádnou odezvou se u nové levice setkaly práce představitelů tzv. kritické teorie frankfurtské školy, např. Jürgena Habermase, Theodora Adorna a především Herberta Marcuseho. Ten ve svých dílech, z nichž nejznámější byly *Jednorozměrný člověk* (1964) a *Kritika čisté tolerance* (1965) tvrdil, že rozvinutá industriální společnost produkuje procesy, jimiž byl systém kontroly doveden do naprosté dokonalosti, neboť tím, že dokáže díky vědeckotechnickému pokroku naplnit sociální požadavky svých členů, integruje potenciální opoziční síly. Vytváří se de facto společnost bez opozice. Nové formy kontroly založené na neosobní manipulaci jsou přitom v této společnosti daleko efektivnější než ty předešlé, neboť nejsou založeny na nepřijemném donucování, ale

mění se na sféru příjemného. Jedná se vlastně o nevědomou sebekontrolu, přičemž se veškerá opozice proti systému stává v podstatě iracionální.

Je to přitom právě tato společnost, která je podle něj jako celek iracionální a destruktivní. „*Její produktivita narušuje svobodný rozvoj lidských potřeb a schopností, její mír je udržován neustálou hrozbou války, její růst závisí na potlačování reálných možností jak zmírnit boj o existenci – individuální, národní i mezinárodní.*“¹⁴ Svoboda nabývá v této společnosti zcela jinou podobu, neboť již nepředstavuje svobodu tvorby, ale svobodu přijímání, jedná se o svobodu pasivní volby mezi předem připravenými alternativami.

V této souvislosti pak nastoluje Marcuse problém ideje tolerance v pokročilé průmyslové společnosti. Dospívá k závěru, že to, co je dnes hlášáno a praktikováno jako tolerance, slouží ve svých neúčinnějších manifestacích k potlačování. „*Tolerance je převáděna na pasivní stav, je převáděna z praxe do nepraxe v laissez-faire ústavních nadřazených úřadů. Právě proto je trpěna vláda, která zase v rámci ústavních zařízení trpí opozici.*“¹⁵ Jedná se o toleranci represivní.

Podle Marcuseho je třeba proti represivní toleranci postavit toleranci pravou, aktivní, která musí být zároveň netolerancí k mluvcím status quo, která nemůže chránit falešná slova a nesprávné činy, jež prokazatelně odporují možnostem osvobození, nesmí být tolerancí „smyslu i nesmyslu“. Taková tolerance musí být zároveň intolerancí vůči reakci a pravicovým silám.¹⁶

Pro levicové radikály byla nosná Marcuseho myšlenka o nutnosti „práva na odpor“ pro přemožené a potlačované menšiny, práva užít nezákonných prostředků, jakmile se ty zákonné ukáží být neúčinné. „*Zákon a pořádek jsou vždy a všude zákonem a pořádkem těch, kteří chrání etablovanou hierarchii.*“¹⁷ I v pokročilých centrech civilizace podle něj fakticky vládne násilí prováděné policií v trestnicích a blázincích, v boji proti rasovým menšinám a obránci „svobodného světa“ je zanášeno do zaostalých krajín. Toto násilí samozřejmě plodí nové násilí. Vzdát se a priori z etických nebo psychologických důvodů násilí proti násilí pak vede podle Marcuseho pouze k zachování pasivity proti útisku.

Mnozí představitelé nové levice věřili v nutnost revoluce jako předpokladu k vytvoření spravedlivější a harmoničtější společnosti. Museli ovšem konstatovat, že dělnictvo, podle tradičního marxismu v kapitalistické společnosti jediná možná revoluční třída, nemůže tuto roli nadále plnit, neboť bylo prostřednictvím sociálních koncesí integrováno do systému. Podle jejich názoru proletariát objektivně existuje, ale subjektivně nechce o své proletářské situaci nic vědět a naopak se obává, že při ořesení kapitalistického systému bude ohroženo i jeho postavení.¹⁸ Dalším faktorem nabourávajícím tradiční marxistické představy byla skutečnost, že v důsledku socioekonomických změn na Západě se znatelně snížil podíl dělníků na skladbě společnosti. Přesto se však většina stoupenců nové levice nezříkala do budoucna dělnické třídy jako potenciálně revo-

¹¹ Hollstein, Walter: Die Gegengesellschaft. Alternative Lebensformen. Bonn, Verlag Neue Gesellschaft 1979, s. 43 n.

¹² Tamtéž, s. 50–55.

¹³ Tamtéž, s. 32.

¹⁴ Marcuse, Herbert: Jednorozměrný člověk. Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti. Praha, Naše vojsko 1990, s. 25.

¹⁵ Marcuse, Herbert: Represivní tolerance (Kritika čisté tolerance), in: Kubičková, Míluše – Šiklová, Jiřina (ed.): Studenti a ideologie na Západě (dokumenty). Praha, Horizont 1969, s. 119.

¹⁶ Tamtéž, s. 132.

¹⁷ Tamtéž, s. 128.

¹⁸ Šiklová, c. d., s. 85.

luční, považovala ale za nutné jí odhalit podstatu systému. Velký důraz je proto kladen na postupnou výchovu mas, která má narušit zdánlivé jistoty dělnictva a povede k revolucionalizaci jeho vědomí.¹⁹

Jinou možností řešení problému ztráty klasické revoluční třídy bylo pojmání určitých skupin obyvatelstva, které neparticipovaly na blahobytu Západu, jako „proletariátu dneška“. Za ten byly označovány národnostní a rasové menšiny nebo skupiny stojící na okraji společnosti. Mimořádný význam přisuzovali stoupenci nové levice národně osvobozeneckému boji ve třetím světě, což souviselo i s morálním odsouzením bezohledné exploatace, které se dopouštěl a dosud podle nich dopouští západní svět v této části naší planety.

Někteří viděli v činnosti revolucionářů, jako byli Fidel Castro, Mao Ce-tung nebo Che Guevara, důkaz toho, že pomocí uvědomělé menšiny lze dosáhnout revolucionalizace celých mas. Poukazovali na to, že je nutno přizpůsobit formu boje podmínkám dané země, jak to učinil Mao Ce-tung, který se v důsledku slabosti průmyslového proletariátu v Číně opřel o rolníky. Velice populární se stala myšlenka Ernesta Che Guevary, kubánského revolucionáře argentinského původu, jenž v roce 1967 zahynul v Bolívii při organizování partyzánského boje, o možnosti přeskočení plamene revoluce z třetího světa do západních zemí. Proto přichází Che Guevara s požadavkem „vytvořit dva, tři nové Vietnamy“.

Druhým pólem opozice proti stávající společnosti se měli stát studenti a intelektuálové, kteří mají díky vzdělání a výchově přístup k faktům a jejich celkovým souvislostem, což se jinak stává stále více obtížnější. Díky tomu si „uvědomují neustále se zostřující rozpor a cenu, kterou takzvaná společnost blahobytu požaduje na svých obětech“.²⁰ Byl přitom také akcentován vzrůstající význam inteligence v podmínkách rychle se rozvíjející industriální společnosti.

Ve svém boji využívali stoupenci nové levice širokou paletu protestních technik, vesměs převzatých z působení hnutí za občanská práva v USA. Proti předešlé letargii přišli s heslem, že celou společnost je třeba politizovat, že ve svém důsledku je vše politické. Velký důraz byl kladen na výchovnou práci, na permanentní proces revolučního učení, na vytváření nového člověka s antiautoritářskou strukturou myšlení, který nepodléhá manipulaci. Aby dosáhli procitnutí mas, především dělnictva, z pasivity a přesvědčili je o represivní podstatě systému, vyhledávali provokacemi konfrontaci s režimem, který měl následně odhalit svou skrytou tvář. Ale ač byly nejviditelnější ty akce, kde docházelo k tvrdým střetům s policií, většina z nich probíhala relativně klidně.

Stoupenci nové levice většinou nechtěli vytvářet pevné organizační struktury. Žití v aparátu pro ně znamenalo zradu všech nadějí, proto kladli velký důraz na „sebeorganizování“.²¹ Většinou odmítali princip strany jako institucionalizované avantgardy, čímž se dostávali zákonitě do konfliktu s komunistickými stranami. Vlastní politická strana dle jejich názoru bere svou vůdcovskou roli iniciativu masám a stává se jejich manipulátorem.²² Vůdce francouzských studentů Daniel Cohn-Bendit k tomu v rozhovoru se

Sartrem řekl: „Síla našeho hnutí je právě v tom, že se opírá o nekontrolovanou spontánnost... Jediná šance hnutí je právě nepořádek, protože ten umožňuje lidem, aby uvažovali svobodně, a nakonec může vyvolat i jistou formu „sebeorganizace“...“²³

Systému, který má tendenci a schopnost vše do sebe integrovat a instrumentalizovat, se snažili levicoví radikálové čelit totálními narušeními jeho podstaty. V tomto smyslu mohla mít jejich šokující slova, nepřesná vyjádření, *love-ins*, při nichž pohoršovali veřejnost svou sexuální nevázaností, nebo využívání forem recese hlubší význam, než se mohlo na první pohled zdát.²⁴ S tím souvisí, jak na to upozorňuje Jiřina Šiklová, i používání různých symbolů, například rudé vlajky nebo oslovování „soudruhu“, které pro ně nepředstavovaly totéž, co pro lidi na Východě. Nemusely být vždy výrazem identifikace s politickým programem, jenž je s nimi ve světě spojován, a podřízení se autoritě té které strany, ale měly pro ně často význam pomocného nástroje pro rozbíjení tabuizovaných pojmů nebo při provokativním odmítání starých autorit a neverbálním vyjádření revolty. Z toho například vyplývá, že ne všechna hesla, citáty a odznaky s hlavičkou Mao Ce-tunga na klopách mladých lidí lze interpretovat pouze politicky.²⁵

Máme-li mluvit o cílech stoupců nové levice, musíme nutně zůstat pouze v obecné rovině. To je způsobeno jednak tím, že se v nich značně rozcházel, jednak i tím, že se většinou zdráhali vyslovit jasnou podobu své vize společnosti. Vycházeli přitom z přesvědčení, že obraz nové společnosti není statický, ale že se bude vyjasňovat teprve v průběhu revolučního boje. Budoucnost není determinována nějakým zákonem, ale při jejím utváření záleží na jejich úsilí. Revoluční boj podle nich slouží k tomu, aby z každého jedince, který se na něm podílí, vytvářel nového lepšího člověka. Nejasnost kontur této budoucí společnosti je podle nich dokonce kladem, neboť umožňuje každému vkládat si do tohoto obrazu své vlastní představy, osobní touhy a cíle, což jim dává prostor pro tvořivou imaginaci, jež by se měla stát produktivní silou.²⁶ Velký důraz byl kladen na různé happeningy, jimiž se dalo jak působit na společenský systém, tak vytvářet prostor kolektivnímu tvoření.

Přes nejasnosti kolem modelu společnosti je zřejmé, že jejich cílem bylo vytvoření společnosti, ve které by se mohl člověk v co největší míře podílet na rozhodování o záležitostech, jež se ho týkají, směřovali tedy k vybudování přímé demokracie. Velice často se v tomto smyslu mluvilo o „demokracii rad“, tedy o samosprávném systému. Jak už bylo řečeno, většina z nich viděla možnost základní změny systému teprve v souvislosti s „překódováním“ myšlení lidí, někteří ale proti tomu přišli s tezí, že k vytvoření nového člověka dojde až po zničení stávajícího řádu, neboť teprve nastolení nového systému k tomu vytvoří předpoklady.

Stoupenci nové levice představovali kvantitativně jen velmi malou část společnosti, většinu netvořili ani uvnitř studentstva, které bylo nejvýznamnějším nositelem tohoto hnutí. Jejich význam se ovšem nedá vyjádřit přímou úměrou k počtu stoupců, závisel především na kvalitativní stránce jejich působení.

¹⁹ Tamtéž, s. 98.

²⁰ Marcuse, Problém násilí v opozici, in: Psychoanalýza a politika. Praha, Svoboda 1970, s. 55.

²¹ Bauß, Gerhard: Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in der Bundesrepublik und Westberlin. Köln, Pahl-Rugenstein Verlag 1977, s. 320 n.

²² Šiklová, c. d., s. 107.

²³ Literární listy (LL) 1, 1968, č. 17, 30. 6. 1968, s. 11.

²⁴ Viz Schneider, Franz: Provokation als Reformimpuls?, in: Strober, Karl – Schmithner, Gisela (Hg.): Drei Jahrzehnte Umbruch der deutschen Universitäten. Die Folgen von Revolte und Reform 1968–1974. München, SH-Verlag 1996, s. 75–81.

²⁵ Šiklová, c. d., s. 147.

²⁶ Tamtéž, s. 82.

Kritika společenských poměrů, boj za občanská práva a mírové hnutí jako bezprostřední předchůdci protestního hnutí šedesátých let

Již v průběhu padesátých let se objevili první „rušitelé klidu“, jejichž dílům se však, ač se občas stala velice populární, v době svého vzniku nedostalo hlubšího uplatnění. Byli to především někteří spisovatelé, v USA Arthur Miller, Joseph Heller, Norman Mailer, John Updike, William Styron nebo J. D. Salinger se svou legendární knihou *Kdo chytá v žitě* (1951), představitelé francouzského existencialismu Jean-Paul Sartre a Albert Camus nebo západoněmečtí autoři ze *Skupiny 47*, například Günther Grass a Heinrich Böll, kteří poukazovali na odvrácenou tvář společnosti. Varovné hlasy ovšem zaznívaly i z jiných profesních oblastí.

Nejdříve a nejvýrazněji se tito „rušitelé klidu“ začali ozývat ve Spojených státech, tedy v zemi, v níž především díky obrovskému ekonomickému potenciálu a tomu, že nebyla přímo zasažena válkou, došlo k nejprudšímu rozmachu produkce i životní úrovně, v zemi, která se stala prototypem moderního západního průmyslového státu. Rozvoj spotřební kultury zde pokročil nejvíce a s ní spojená konformita a konzumní způsob života prostoupily společnost nehlouběji. V tomto prostředí, formovaném také „honem na čarodějnice“, který rozpoutal na počátku padesátých let senátor McCarthy, se zrodila revolta skupiny umělců známých pod označením *beatníci* (Allen Ginsberg, Lawrence Ferlinghetti, William Burroughs, Jack Kerouac, Michael McClure aj.), kteří svou nechuť vůči technice, užíváním halucinogenních látek, pěstováním nespoutaného sexu a recepce východních vlivů anticipovali revoltu šedesátých let.

Nebyla to ale jenom část umělecké scény a několik odborníků, kteří se snažili zčeřit stojaté vody. Západní Evropou proběhlo několik vln mírového hnutí, které se zrodilo v důsledku strachu z ozbrojené konfrontace mezi dvěma zneprátenými bloky vyzbrojenými zbraněmi hromadného ničení. Spojené státy se staly od druhé poloviny padesátých let místem boje černošských a bělošských aktivistů proti rasové diskriminaci. Přes všechnu odlišnost můžeme obě výše jmenovaná hnutí označit za bezprostřední předchůdce protestního hnutí šedesátých let.

Právě boj za občanská práva černošských obyvatel, který byl pod vedením protestantského pastora Martina Luthera Kinga zahájen v polovině padesátých let, poprvé donutil širší vrstvy americké veřejnosti uvědomit si problémy existující v jejich zemi. Toto úspěšné vystoupení černošských aktivistů a jejich bělošských stoupenců proti rasové segregaci na americkém Jihu, časem podpořené i Kennedyho a Johnsonovou prezidentskou administrativou, znamenalo zdroj nedocenitelných zkušeností, ať už přímých, nebo zprostředkovaných, pro aktéry pozdějšího protestního hnutí šedesátých let. V jeho průběhu začaly být uplatňovány formy protestu hojně užívané v následujících letech. V únoru roku 1960 vstoupili ve městě Greensboro v Severní Karolíně černošští vysokoškoláci do restaurace společnosti Woolworth určené jen pro bílé, čímž se zrodila metoda nazývaná *sit-in*.²⁷

²⁷ Juchler, Ingo: Die Studentenbewegungen in den Vereinigten Staaten und der Bundesrepublik Deutschland der sechziger Jahre. Eine Untersuchung hinsichtlich ihrer Beeinflussung durch Befreiungsbewegungen und -theorien aus der Dritten Welt. Berlin, Duncker & Humblot 1996, s. 31.

Podobnou funkci, jakou měl pro protestní hnutí šedesátých let ve Spojených státech boj za občanská práva, plnilo v západní Evropě hnutí mírové. I ono fungovalo jako zdroj zkušeností pro lidi na něm zúčastněné a to v oblasti organizačního zajištění, ideového vývoje i v používání různých protestních forem. Také zde je možno sledovat jistou kontinuitu v personálním obsazení i používaných argumentech.

Mírové hnutí, zrozené nedlouho po skončení druhé světové války, bylo reakcí na rostoucí vojenský potenciál obou soupeřících seskupení, především pak na stoupající relevantnost jaderného arzenálu, na provádění mnoha testů zbraní hromadného ničení a na problematiku „světové války z nedorozumění“. Aktéři mírového hnutí, jež existovalo ve většině západoevropských zemích, se rekrutovali hlavně z řad liberálně levicové a křesťansky orientované inteligence, odborů, komunistických a socialistických stran a z církví. Mohli navázat na bohaté tradice pacifismu, ať už křesťanského, humanistického nebo socialistického, sahající hluboko do 19. století. Přinejmenším verbálně se přitom distancovali od *appeasementu* třicátých let.²⁸

Velice silné bylo mírové hnutí i pozdější protestní hnutí šedesátých let v SRN. To bylo dáno nacistickou minulostí země a s ním souvisejícím poválečným vývojem. Poválečné úsilí německého obyvatelstva bylo zaměřeno v prvé řadě na znovuvybudování hospodářství i celé země zničené válkou. Pod vedením kancléře Adenauera byla ve Spolkové republice Německo, jež vznikla roku 1949 ze tří západních okupačních zón, obnovena rozbitá města, přijaty miliony odsunutých Němců a vytvořen dobře fungující systém sociálního a zdravotního zabezpečení. Se jménem ministra hospodářství a pozdějšího spolkového kancléře Ludwiga Erharta je spojen tzv. německý hospodářský zázrak, který učinil Spolkovou republiku ekonomicky jednou z nejsilnějších zemí v Evropě. Také zahraniční politika v éře kancléře Adenauera se mohla vykázat mnoha úspěchy, neboť učinila podstatný pokrok na cestě k opětovnému zrovnoprávnění na mezinárodní scéně a k nabití ztracené suverenity.

Je skutečností, že západoněmecké obyvatelstvo bylo výrazně apolitické, a to i v porovnání s okolními zeměmi. Některým autorům dalo duchovní klima ve společnosti podnět k tomu, že mluvili o nekonfliktní a principy demokracie málo zpevněné poddanské mentalitě.²⁹ Atmosféra studené války a do značné míry i oprávněný strach před hrozbou ze strany sovětského bloku vedly k tomu, že kritici společenských poměrů byli souhrnně označováni za „agenty světového komunismu“. Místo snahy o zakotvení demokratických hodnot se stal antikomunismus jakousi náhradní ideologií.³⁰ Prostor pro kritická vystoupení zužovala i velmi dobrá sociální a ekonomická situace, jež ostře kontrastovala s hlubokými problémy Německé demokratické republiky.

Přesto však docházelo i v padesátých letech k nespokojenosti s působením vlády, a to především v otázkách národní obrany. Proti vyzbrojení západoněmecké armády a zavedení všeobecné branné povinnosti se postavilo hnutí nesoucí případný název

²⁸ Bredow, Wilfried von – Brocke, Rudolf H.: Krise und Protest. Ursprünge und Elemente der Friedensbewegung in Westeuropa. Opladen, Westdeutscher Verlag 1987, s. 103.

²⁹ Rucht, Dieter: Protestbewegung, in: Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, Bd. 3, Gesellschaft. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 1989, s. 311.

³⁰ Languth, Gert: Die Entwicklung der Protestbewegung in der Bundesrepublik. Disertationsarbeit. Bonn 1975, s. 33.

Ohne mich jako reakce na to, že k přijetí tak zásadních rozhodnutí nemá vláda mandát, neboť tyto otázky nebyly předmětem volební diskuse. Další vlna mírového hnutí přišla po roce 1957 v souvislosti s otázkou vyzbrojení bundeswehru atomovými zbraněmi, pro což se vyslovili i čelní představitelé spolkové vlády.

Mírové hnutí obsahovalo široké spektrum účastníků zahrnující představitele velkých církví, odborů, SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – Sociálně demokratická strana Německa), mládežnických skupin různého politického smýšlení i jednotlivců vedených pacifistickými a humanistickými důvody. Aktivně se ho účastnilo i mnoho veřejně známých osob, například atomový fyzik Friedrich von Weizsäcker nebo protestantský kněz Martin Niemöller známý svou opozicí proti nacistům. V obou případech ztroskotalo mírové hnutí na tom, že se od něj odtrhly velké organizace, tedy sociální demokracie a odbory, především Německý odborový svaz (*Deutscher Gewerkschaftsbund* – DGB), které nebyly proti znovuvyzbrojení principiálně. Hnutí tím ztratilo svou organizační páteř, zanechalo však za sebou skupinky bývalých aktivistů, jež se staly zásobárnou pro další mobilizaci. Především humanisticky a religiózně zaměřeni pacifisté vyvodili závěry ze svých zkušeností s velkými organizacemi a rozhodli se spoléhat na své vlastní síly.

Ve Velké Británii se zformovalo mírové hnutí kolem Kampaně za nukleární odzbrojení (*Campaign for Nuclear Disarmament* – CND) založené v roce 1957. Veřejně známou se CND stala především každoročním pořádáním velikonočního pochodu z Aldermastonu, místa výroby jaderných zbraní, do Londýna. Proti jadernému zbrojení vystupovala i řada britských intelektuálů v čele s filozofem Bertrendem Russelem. Na počátku šedesátých let se nechali vzorem britské CND inspirovat i západoněmečtí míroví aktivisté a začali organizovat každoroční velikonoční pochody, na nichž požadovali odzbrojení. Velikonočních pochodů se zúčastňovalo stále více lidí, z původních tisíce v roce 1960 vzrostl počet účastníků až na 300 000 v roce 1968,³¹ což byl důsledek vzrůstající politizace a radikalizace ve společnosti.

Ve Francii nezískala antimilitaristická ideologie příliš na vlivu. Byla spojována s mnichovanstvím v pozdní etapě vývoje třetí republiky, s porážkou od nacistického Německa v roce 1940 a doplácela také na zjednodušené dělení národa na „kolaboranty“ a „odbojáře“.³² K diskreditaci napomáhalo i to, že důležitým nositelem mírového hnutí byly komunistické organizace, jejichž závislost na Sovětském svazu a působení v intencích jeho zahraniční politiky byla zjevná. Při tomto despektu vůči aktivistům mírového hnutí bylo opomíjeno to, že u mnoha z nich představoval pacifismus upřímný individuální životní postoj.

Vystupování proti francouzské bezpečnostní politice, především proti vytváření nezávislé jaderné síly, nenacházelo mezi obyvatelstvem přílišný ohlas. I tak dosti omezený vliv opozice proti francouzské bezpečnostní politice ještě více klesal v průběhu šedesátých let, neboť disponování vlastním arzenálem zbraní hromadného ničení bylo

³¹ Rucht, c. d., s. 316.

³² Bredow – Brocke, c. d., s. 136.

všeobecně chápáno jako atribut nezávislosti země a vítr z plachet bralo hnutí i vystoupení gaullistické Francie z vojenských struktur NATO.³³

Většího ohlasu se dostalo nespokojenosti spojené s vedením vyčerpávajících válek v Indočíně a především v Alžírsku, kde si francouzské vojenské jednotky často nezadaly v míře používané brutality s povstalci. Odpor proti velmi nákladné a krvavé alžírské válce byl spojen i s bojem proti krajně pravicovým silám, které obviňovaly vládu vlastní země ze slabošství a defetismu. Poté, co se ale prezidentu de Gaullovi podařilo v roce 1962 podepsat mírovou smlouvu s alžírskými povstalci a následně se vypořádat i s rebely z Organizace tajné armády (*Organisation de l'armée secrete* – OAS), zavládl ve Francii na několik let klid, který byl nečekaně narušen až o šest let později.

Vývoj protestního hnutí studentů do roku 1968

Hluboké rozpory uvnitř americké společnosti nebyly odstraněny ani poté, co dosáhlo hnutí za občanská práva značných úspěchů v podobě přijetí legislativních norem odstraňujících různé formy rasové diskriminace. Došlo naopak k jejich prohloubení. Výrazně k tomu přispělo americké angažmá v indočínském konfliktu, které vedlo až k tomu, že se od poloviny šedesátých let bojů ve Vietnamu přímo účastnili američtí vojáci, jejichž počet tam neustále stoupal. Odpor k válce, jež začínala být stále větší částí americké populace považována za špinavou záležitost, vzrostl po zahájení masivního bombardování Vietnamské demokratické republiky (tj. severního Vietnamu), kterým chtěl prezident Johnson přimět vládu této země k zastavení značné materiální a lidské pomoci jihovietnamským partyzánům.

Pod vedením Martina Luthera Kinga se stal boj proti vietnamské válce integrální součástí hnutí za občanská práva. Tato válka přispěla značnou měrou k radikalizaci větší části černošských aktivistů, která ovšem souvisela také s explozí nashromážděných sociálních problémů v černošských ghettech amerických velkoměst. Od poloviny šedesátých let zde docházelo pravidelně k rasovým bouřím, jež spoluvytvářely napjatou atmosféru této doby. Radikalizace části černošské populace našla svůj odraz v teorii tzv. černé moci (*Black power*) hlásající nutnost posilování významu a svébytnosti černošské kultury a způsobu života. Někteří její stoupenci, především tzv. černí panteři vedení Marcusem Garveyem, zašli až na pozice úplného separatismu. Odmítavý postoj začali černošští radikálové zaujímat i vůči svým bělošským spojencům.

Jádrem studentského hnutí se stala v roce 1962 založená organizace Studenti pro demokratickou společnost (*Students for a Democratic Society* – SDS), která vystupovala proti velkým strukturám, jež podle jejich stoupců ovládají zemi a ničí svobodné individuum. Zpočátku byla její činnost omezena na univerzitní půdu, ale záhy se pole jejího působení především pod vlivem vietnamské války rozšířilo. Rozhodující obrat ve studentském hnutí nastal na přelomu let 1964 a 1965 na Kalifornské univerzitě v Berkeley, kde došlo k první otevřené konfrontaci mezi studenty a univerzitní správou poté, co bylo zakázáno vyvíjení politické činnosti v prostorách univerzity, např. vybírání peněz pro politické účely, agitování proti vstupu do armády nebo pořádání protestních pochodů. Spor se brzy rozšířil o řadu dalších problémů, včetně otázky všeobecného charakteru univerzity a pravomocí studentů v rámci univerzitní správy. V prosinci 1964

³³ Tamtéž, s. 136–137.

zorganizovalo právě založené Hnutí za svobodu projevu (*Free Speech Movement*) pod vedením Maria Savia a Bettiny Apthekerové obsazení administrativní budovy univerzity. Tato revolta byla sice potlačena a na 800 studentů zatčeno, stala se ale výchozím bodem pro rozvoj radikálního studentského hnutí.³⁴

Při střetu na Berkeley došlo k vytvoření skupiny sebevědomých organizátorů, která ovlivnila další univerzity, na něž se berkeleyjská revolta brzy rozšířila. Na Michiganské univerzitě přerušili studenti 23. března 1965 na jeden den výuku a šli se s některými pedagogy na společném mítinku, na němž diskutovali o problémech současné americké zahraniční politiky, především o válce ve Vietnamu. Myšlenka na pořádání podobných diskusí, kterým se začalo říkat *teach-ins*, se okamžitě rozšířila na ostatní univerzity.³⁵

Po celé zemi se po vzoru berkeleyjské *Free University of California* z roku 1964 vytvářely svobodné univerzity, nazývané též kritické nebo experimentální. Nemělo se již na nich pracovat pro učitele, systém nebo zkoušky, ale ze zájmu o téma, které by nebylo přednášeno abstraktně, ale konkrétně v návaznosti na společenskou realitu. Byla proklamována úzká vazba mezi teorií a praxí a neautoritativní dialektický způsob výuky. Vedle politických témat, jako byla například válka ve Vietnamu, boj s chudobou, nové revoluční teorie nebo rasové nepokoje a „černá moc“, se v seminářích těchto antiuniverzit diskutovalo také o umění, sexualitě, ekonomii, hudbě nebo psychologii. Americký příklad následovali i studenti v západní Evropě.³⁶

Vietnamská válka vehnala do protestních akcí tisíce dosud politicky nečinných studentů, mnoho z nich uteklo před odvodem do zahraničí, hlavně do Švédska a Kanady, další páliili své povolávací lístky. V říjnu 1967 už proti vietnamské válce demonstrovalo před Pentagonem okolo půl milionu lidí.³⁷ Od myšlenky nenásilí a integrace černochů do americké společnosti ke konceptu černé moci se v roce 1966 přiklonila nejvýznamnější černošská studentská organizace Studentský koordináční výbor nenásilného odporu (*Student Non-violent Coordinating Committee – SNCC*) v čele se Stokely Car-michaelem. SNCC založený v roce 1960 v rámci hnutí za občanská práva se pod vlivem revolučního boje ve třetím světě stále více militarizoval a dostával na pozice černošského separatismu.³⁸

Protestní hnutí, zrozené ve Spojených státech, nezůstalo omezeno pouze na zemi svého původu, ale ve druhé polovině šedesátých let se přelilo i do ostatních západních států, jež se potýkaly s podobnými problémy. Mladí lidé nebyli sice bezprostředně ohroženi (až na Austrálii) možností odvedení do vietnamské války, ta ale přesto představovala velký morální problém i hrozbu pro mír v celém světě. Také podmínky na univerzitách a v celé společnosti odpovídaly stejně málo jejich představám. V každé zemi mělo hnutí vlastní podobu odpovídající místním specifikám, v západní Evropě všeobecně byla silnější marxistická tradice a tradice dělnického hnutí než v USA, a nebyl zde tak obtížný rasový problém, přesto však toto hnutí představovalo jednotný celek.

³⁴ Jacobs, Paul – Landau, Saul: Die Neue Linke in der USA. München, Carl Hanser Verlag 1969, s. 70 n.

³⁵ Rysková, Světlana: Vliv hnutí proti válce ve Vietnamu na vývoj americké zahraniční politiky na konci 60. a na počátku 70. let, Sborník k problematice dějin imperialismu, 1987, č. 19, s. 151.

³⁶ Hollstein, c. d., s. 88 – 90.

³⁷ Schmidtke, Michael A.: Reform, Revolte oder Revolution? Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS) und die Students for a Democratic Society (SDS) 1960–1970, in: 1968 – vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1998, s. 200.

³⁸ Juchler, c. d., s. 110 n.

V průběhu šedesátých let se projevil určité krizové jevy, které západoněmecká společnost po druhé světové válce nepoznala, nebo si je přinejmenším neuvědomovala. Po předešlé prosperitě zažívala země v letech 1966–1967 hospodářskou recesi, která dala mnohým lidem vzpomenout na světovou hospodářskou krizi let třicátých. Příznakem toho, že nastal konec „poválečné doby“, byla už nucená Adenaurova rezignace na post kancléře v roce 1963.

Jedna z hlavních příčin tohoto negativního ekonomického vývoje byla spatřována v prohlubující se krizi vzdělávací soustavy. Nedostatek vlastních vzdělaných lidí byl nahrazován uprchlíky z NDR, bohatý proud kvalifikovaných pracovních sil však byl zastaven stavbou berlínské zdi v roce 1961. Řešení tak bylo nyní nutno hledat ve vlastních zdrojích. Diskuse o reformě školské soustavy probíhaly ve Spolkové republice prakticky nepřetržitě po celou dobu její existence, nyní se však staly navýsost aktuální.

Deficit ovšem nebyl pocíťován pouze ve sféře hospodářské a vzdělávací. Obecně se vědělo o nacistických zločinech, především o holocaustu spáchaném na evropských Židech, a to obzvláště poté, co proběhl v první polovině šedesátých let proces s dozorcí v Osvětimi a v Jeruzalémě proces s Eichmannem, mlčelo se ovšem o jejich individuální dimenzi. V období poválečné rekonstrukce se stala doba nacistické vlády tabu v rodinách, ve školách i jinde na veřejnosti. Pochybnosti o morálním kreditu rodičů ještě více vyostřily generační konflikt. Pro znovuvybudování státu bylo nutno využít mnoho odborníků, kteří větší či menší měrou spolupracovali s nacistickým režimem. Proces denacifikace byl de facto zastaven rozpoutáním studené války. Působnost některých bývalých prominentních nacistů na vysokých politických a hospodářských postech utvrzovala radikální aktivisty protestního hnutí v tom, aby považovali západoněmecký režim za kvazifašistický.³⁹ Podle toho také přistupovali k některým problémům, jako například k přípravě zmocňovacích zákonů⁴⁰ nebo ke Springerovu tiskovému koncernu.

V protikladu vůči hospodářské krizi v západním Německu došlo ve východním bloku k politické, sociální i vojenské konsolidaci, v NDR především díky postavení berlínské zdi. Při nedostatku informací a politické nezkušenosti mladých lidí mohly být brány vážně propagované úspěchy socialistického hospodářství na Východě, i když to ve skutečnosti nemuselo odpovídat realitě.⁴¹ Nespokojenost se začala zvyšovat i s dosavadní východní politikou založenou na principu tzv. Hallsteinovy doktríny a neuznání hranice na Odře a Nise.

Mladí lidé po svých zkušenostech s reálnou politikou začínali mít pocit, že tradičním způsobem nejsou schopni ovlivnit záležitosti, které se jich dotýkají. Rostla deziluze ze sociálně demokratické strany, zvláště v důsledku její „zrady“ mírového hnutí a vnitrostranického vývoje po sjezdu v Bad Godesbergu v roce 1959. Program, který měl opuštěním marxistické ideologie učinit stranu důvěryhodnější pro široké vrstvy obyvatelstva, znamenal jasné vykročení na cestu k „lidové straně“, tedy ke straně ztrácející svoji původní podobu dělnické organizace. Vázána na svou případnou vládní účast přestala hrát SPD roli důsledné opozice.

³⁹ Frei, Norbert: „1968“ ve Spolkové republice Německo – sedm tezí, in: Pešek, Jiří: Pražské jaro mezi Východem a Západem, Dějiny a současnost, 20, 1998, 3, s. 37.

⁴⁰ Jednalo se o zákony pro případy mimořádných situací (*Notstandsgesetze*), které měly být včleněny do Základního zákona, tj. ústavy SRN, aby mohlo dojít k převedení určitých pravomocí v oblasti bezpečnosti z okupačních úřadů na úřady SRN.

⁴¹ Langguth, c. d., s. 34.

Nedůvěru v parlamentarismus ještě více posílilo vytvoření tzv. velké koalice mezi sociální demokracií a křesťanskými stranami v roce 1966. Velká koalice byla chápána jako prostředek ke zvládnutí krizových jevů, tedy především hospodářské krize a také stoupající vlny pravicového radikalismu, jež se navenek projevila především volebními úspěchy neonacistické Nacionálně demokratické strany (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands* – NPD). Opozici v parlamentu tak nadále představovala pouze nepočtená poslanecká skupina liberálních demokratů, která ovšem neměla prakticky žádnou šanci čelit převaze vládních stran.

Ztráta funkčnosti zastupitelských orgánů vedla část veřejnosti k tomu, že viděla možnost prosazení svých požadavků pouze prostřednictvím mimoparlamentní činnosti. Když 10. prosince 1966 požadoval Rudi Dutschke, čelný představitel západoněmeckého studentského hnutí, na demonstraci v Západním Berlíně vytvoření mimoparlamentní opozice (*außerparlamentarische Opposition* – APO), získalo hnutí název, kterým ho nadále označovali jeho stoupcenci i protivníci.⁴² Mimoparlamentní opozice v sobě sdružovala nejen mnoho názorových proudů, ale stala se také platformou pro několik dříve do jisté míry samostatně ventilovaných protestních témat. Zahrnovala jak opozici proti nouzovým zákonům, tak mírové hnutí i studentský boj za reformu školského systému.

Také ve Spolkové republice sehrála studentská mládež rozhodující roli v protestním hnutí. Vůdčí postavení Socialistického svazu německého studentstva (*Sozialistischer Deutscher Studentenbund* – SDS) dokonce někdy vedlo k tomu, že pro mnohé byly mimoparlamentní opozice a SDS synonyma. SDS vznikl v roce 1946 jako součást sociálně demokratické strany, kterou byl až do roku 1961, kdy bylo členství v něm a jemu blízkých skupinách prohlášeno za neslučitelné s členstvím v SPD.⁴³ Vyvrcholila tak dlouhodobě se prohlubující názorová roztržka mezi Socialistickým svazem německého studentstva, jenž se posouval stále více nalevo, a oficiální linií sociálně demokratického vedení, která se orientovala na cíl vytvořit z SPD „lidovou stranu“.

Nové protestní hnutí bylo ve své první fázi omezeno na Západní Berlín a vzdor demonstracím proti vietnamské válce mělo převážně vnitrostudentský charakter. Příčina, proč toto hnutí vzniklo právě zde, tkví jednak ve specifické „ostrovní“ poloze Západního Berlína, jednak v jisté atypičnosti zdejšího studentstva, které bylo oproti studentům ve vlastní Spolkové republice silněji zpolitizováno.

V roce 1948 vznikla Svobodná univerzita (*Freie Universität*), jež byla založena jako antipod východoberlínské Humboldtovy univerzity (*Humboldt-Universität*) a zpočátku měla vysoký stupeň účasti studentů ve všech orgánech akademické samosprávy, jenž neměl obdobu na žádné jiné německé univerzitě. Postupem času ale začala Svobodná univerzita stále více přizpůsobovat svou strukturu západoněmeckému vysokému školství, což vyvolávalo studentskou nespokojenost. Relativně vysoký počet studentů sem přišel ze západního Německa, aby se vyhnul vojenské službě, atraktivitu studia v Západním Berlíně zvyšovaly i výrazné sociální výhody. Díky poloze města se zde studenti mohli i lépe vymknout rodičovské kontrole. Vysoký podíl západoberlínskému studentstva tvořili studenti společenských věd, tj. ti, kteří si často přáli vyzkoušet teoretické postuláty v praxi.⁴⁴

O to tíživěji pak na tyto studenty působila dusná atmosféra rozděleného města ležícího uprostřed nepřátelské země. I na západoněmecké poměry se tu minimálně prálo experimentům, hlavní důraz byl kladen na zachování klidu jako základu pro obranu před komunistickým nebezpečím. Je nasnadě, že kdokoliv z oponentů status quo mohl být lehce denuncován označením za komunistu.

V roce 1964 se podařilo SDS ovládnout akademickou studentskou radu Svobodné univerzity. Téhož roku proběhly při demonstraci konané v souvislosti s návštěvou konzulského premiéra Tshombeho první srážky s policií.⁴⁵ K prvnímu konfliktu s vedením Svobodné univerzity došlo v roce 1965, když chtěl její rektor zabránit účasti novináře Ericha Kubyho na pódiové diskusi k dvacátému výročí konce druhé světové války kvůli jeho dřívějším na dnešní poměry nevinně vypadajícím kritickým projevům.⁴⁶ Proti tomuto rozhodnutí se konala demonstrace za účasti asi 500 studentů. Tyto protesty pokračovaly dále, a to již za použití nových protestních technik inspirovaných především berkeleyským vzorem. V únoru 1966 se na dva tisíce osob účastní demonstrace proti vietnamské válce, protestní akce se pak obrátily i proti americké okupační moci.⁴⁷

Zvýšená vnímavost vůči problémům třetího světa se projevila při návštěvě perského šáha Rézy Páhlavího v roce 1967. Tento panovník, podporovaný americkou vládou, byl prototypem krvavého diktátora, jehož nesmírné bohatství a životní styl byly v příkrém rozporu s chudobou obyvatel Íránu. Proti šáhově návštěvě protestovala u západoněmeckých politických činitelů Konfederace íránských studentů. Když se svou žádostí o zrušení šáhovy návštěvy neuspěla, obrátila se na své západoněmecké kolegy. Pod záštitou akademické studentské rady na Svobodné univerzitě bylo 1. června uspořádáno v Západním Berlíně diskusní fórum o šáhově režimu, na kterou navazovala týž den demonstrace před sídlem československé vojenské mise na protest proti přijetí šáha v Praze. Následující den se šáhovi odpůrci shromáždili před západoberlínskou radnicí, kde přivítali Rézu Páhlavího a jeho manželku pískotem. Demonstrující byli napadeni šáhovými stoupcenci, kteří je za nečinného přihlížení policie tloukli železnými pruty a dřevěnými laťkami. Pobouření demonstranti se rozhodli pokračovat v protestních akcích, které se přesunuly před budovu berlínské opery, v níž měl íránský šáh shlédnout večerní představení. Proti demonstrantům zde brutálně zasáhla policie. Při tomto zásahu zastřelil policista Karl-Heinz Kurras šestadvacetiletého studenta Benna Ohnesorga.

Večerní výstřel z 2. června 1967 znamenal především pro mladou studentskou generaci traumatizující zážitek a pro mnohé z nich odhalení dosud skryté podstaty systému. Skoro ve všech univerzitních městech se konaly smuteční trýzny, jen v Západním Berlíně za účasti asi patnácti tisíc lidí. Situaci ještě vyostřilo stanovisko západoberlínské politické reprezentace, která dávala vinu za Ohnesorgovu smrt studentům. Stejně skandální shledávali studenti průběh vyšetřování, které policistu Kurrase zprostito viny. Protestní hnutí, jež se rozšířilo do celého západního Německa, dosáhlo v průběhu vlny nepokojů vyvolané Ohnesorgovou smrtí svého prvního vrcholu. Smrt Benna Ohnesorga a následné protestní akce vedly i k zintenzivnění integračního procesu různých opozičních sil probíhajícího zhruba od podzimu roku 1966. V nově vytvořeném výboru Nouzový stav demokracie (*Notstand der Demokratie*) se pro koordinaci svých akcí začali scházet

⁴² Rolke, Lothar: *Protestbewegung in der Bundesrepublik*. Opladen, Westdeutscher Verlag 1987, s. 262.

⁴³ Fichter, Tilman – Lonnendonker, Siegwald: *Kleine Geschichte des SDS. Der Sozialistische Studentenbund von 1946 bis zur Selbstaflösung*. Berlin, Rotbuch Verlag 1977, s. 70.

⁴⁴ Langguth, c. d., s. 54–55

⁴⁵ Christians, Clemens: *Von der Evolution zur Revolution*, in: *Drei Jahrzehnte Umbruch*, s. 94 (viz pozn. 24).

⁴⁶ Rolke, c. d., s. 259.

⁴⁷ Langguth, c. d., s. 53.

zástupci SDS, mírového hnutí spjatého především s organizováním velikonočních pochodů, opozice proti nouzovým zákonům a představitelé některých odborových organizací.⁴⁸

Ve Spojených státech a SRN se protestní hnutí dosti silně projevovalo už před rokem 1968 a také profílace samotné nové levice zde pokročila nejdále, přesto však nelze opominout vývoj v ostatních zemích.

Podstatnou roli pro formování nové levice nejen v britském prostředí, ale i na mezinárodní úrovni sehrál časopis *New Left Review*. Vznikl roku 1959 sloučením dvou časopisů – *Universities and Left Review* a *The New Reasoner* – vydávaných od roku 1957 skupinou intelektuálů z univerzity v Oxfordu. Většina z nich byla členy komunistické strany nebo jejími stoupenci a v hluboké krizi marxismu po roce 1956 neviděli jeho selhání jako teorie, ale spíše krach jeho stalinské podoby. Snažili se proto znovuoživotvat ideály socialismu pomocí humanistické analýzy.⁴⁹

Neschopnost levostředové italské vlády, vytvořené roku 1962 křesťanskými demokraty a socialisty, řešit účinně celou řadu sociálních problémů a provést důkladnou reformu vzdělávacího systému vedla k brzkému zpolitizování italských studentů, která se odrazila ve vysokém stupni jejich aktivity. Reformní pokusy vlády byly studenty hodnoceny jako naprosto nedostatečné. Od poloviny šedesátých let docházelo v Itálii k protestům proti vietnamské válce, které patřily bezesporu k nejsilnějším a nejbouřlivějším v Evropě. Vedle odborářů, komunistů a křesťanských aktivistů se na nich podíleli i studentští radikálové z prostředí formující se nové levice. V lednu 1966 byl obsazen Sociologický ústav v Tridentu na protest proti nevyřešení právních otázek souvisejících se zkouškami ze sociologie. Nespokojenost se vzdělávací politikou vlády vedl v únoru 1967 skupinu složenou ze studentů různých italských univerzit k obsazení univerzity v Pise. Na tyto studenty měly značný vliv časopisy stojící na pozicích nové levice jako *Quaderni Rossi* nebo *Classe operaia*. Další vlna protestů spojená s obsazením univerzit a pořádáním „antipřednášek“ a „antiseminářů“ začala se zahájením školního roku 1967/1968.⁵⁰

V rámci italského vysokoškolského prostředí se zformovalo několik ideových proudů. Zpočátku bylo nejvlivnější antiautoritářské křídlo, jež se svým programem uvedeným sloganem *Potere studentesco* (Studentská moc) odvolávalo především na kritickou teorii frankfurtské školy. Na jaře 1968 začalo přebírat vedení studentského hnutí tzv. operaistické křídlo nazvané podle svého programu *Potere operaio* (Dělnická moc). Tento ze specifických italských poměrů vyrůstající směr viděl ve studentech součást dělnické třídy a kladl důraz na prosazení dělnické samosprávy a účasti zástupců zaměstnanců rozhodovacích orgánech podniků.⁵¹ Kromě toho zde byly aktivní marxistické skupiny nejrůznějšího zabarvení.

⁴⁸ K smrti Benna Ohnesorga a následným protestním akcím viz Bauß, c. d., s. 44 n.; též Richter, Pavel A.: Die Außerparlamentarische Opposition in der Bundesrepublik Deutschland 1966 bis 1968, in: 1968 – vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft, s. 35–37 (viz pozn. 37).

⁴⁹ Jacobs – Landau, c. d., s. 13.

⁵⁰ Kurz, Jan: Die italienische Studentenbewegung 1966–1968, in: 1968 – vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft, s. 69 (viz pozn. 37).

⁵¹ Tamtéž, s. 72; též Tolomelli, Marica: 1968: Formen der Interaktion zwischen Studenten- und Arbeiterbewegung in Italien und der Bundesrepublik, in: 1968 – vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft, s. 88 (viz pozn. 37).

Rok 1968 – vyvrcholení studentských protestů

K vyhocení studentských protestů (a nejen jich) v celém západním světě notnou měrou přispěla eskalace vietnamské války po ofenzivě jednotek Fronty národního osvobození jižního Vietnamu (tzv. *Vietcongu*) a severovietnamských oddílů na novoroční svátky *Tet*. V samotných Spojených státech se válka stávala čím dál tím více nepopulárnější. Příčinu je třeba hledat ve vzrůstajících ztrátách na životech amerických vojáků i v tom, že se jako málo věrohodná ukazovala tvrzení vládních představitelů o tom, že chrání svobodu a demokracii, když se každý Američan mohl přesvědčit o podstatě jihovietnamského režimu. Zvláště zapůsobilo sebeupalování buddhistických mnichů, jemuž se dostalo v celém světě široké publicity. Celý rok 1968 byl ve znamení vrcholících akcí proti válce ve Vietnamu, na kterých se podílelo široké spektrum lidí od liberálů a žen-matek přes představitele křesťanských církví (za zmínku stojí radikalizace křesťanské mládeže) a umírněného černošského hnutí až po radikály z nové levice nebo černé pantery. Mohutná vlna rasových bouří, která si vyžádala desítky obětí, vypukla po zavraždění M. L. Kinga 4. dubna 1968, k uklidnění situace rozhodně nepřispělo ani zavraždění potenciálního kandidáta demokratů na úřad prezidenta Roberta Kennedyho v Memphisu 6. června 1968.

Stupňující se radikalizace se musela zákonitě projevit i na univerzitách. Na protest proti rozhodnutí rektora Kolumbijské univerzity v Berkeley strhnout černošskou kolonii obsadila a vyplenila v dubnu 1968 skupina radikálních studentů několik univerzitních budov. Při následném zásahu policie byla uplatněna nesmyslná tvrdost i vůči mnoha nezúčastněným studentům. Toto zbytečné násilí zaktivizovalo dosud stranou stojící studenty, kteří se přidali ke stávce, jež přerušila výuku na celý semestr. K podobným střetům došlo na jaře tohoto roku i na dalších univerzitách.⁵²

Nejvýrazněji se polarizace společnosti a militarizace protestního hnutí projevila v srpnu téhož roku v Chicagu během konání demokratického konventu, kdy radikálové z SDS, černí panteré a příslušníci malých militantních skupin, např. *yippies*,⁵³ vyprovokovali střetnutí s policií a národní gardou. Jejich brutální postup vůči demonstrantům ovšem nemohl být mnohými Američany, kteří sledovali tuto „bitvu o Chicago“ na svých televizních obrazovkách, považován za adekvátní. Přesto však vzbudilo násilné chování demonstrantů u veřejnosti odpor, který vedl ve spojení s únavou z neustálých nepokojů ke ztrátě sympatií vůči nim i jejich požadavkům.

V souvislosti s protestním hnutím šedesátých let se mluví především o roce 1968. V Německu se dodnes používají termíny „osmašedesátý“ a „osmašedesátníci“, ačkoliv velikonoční nepokoje po atentátu na Rudi Dutschkeho představovaly až druhý vrchol celého hnutí, k tomu prvnímu došlo již o rok dříve po zastřelení Benna Ohnesorga.⁵⁴ Přestože samozřejmě víme, že se při zkoumání protestního hnutí šedesátých let nelze omezit pouze na jediný rok, můžeme skutečně mluvit o roce 1968 jako o vrcholu celého

⁵² Juchler, c. d., s. 285 n.

⁵³ *Yippies* byli pojmenováni podle *Youth International Party* (Mezinárodní strana mládeže), která vznikla jako radikální revoluční hnutí na jaře 1968 (termín „strana“ ovšem nelze chápat v tradičním slova smyslu). K *yippies* viz dále Hollstein, c. d., s. 55–58.

⁵⁴ Frei, c. d., s. 36 n.

hnutí. K výbuchu protestního potenciálu došlo i tam, kde byl do té doby relativní klid. Zároveň však dosáhlo hnutí svého kulminačního bodu, ze kterého se vydalo na cestu k svému rozpadu.

Smrt Benna Ohnesorga znamenala zlom ve vývoji západoněmeckého protestního hnutí, jež v tomto okamžiku přerostlo hranice Západního Berlína. Protestní akce se staly běžnou součástí života západoněmecké společnosti. Charakteristický pro toto období byl posun ve vztahu k násilí. Jedna z hlavních otázek řešených na půdě Socialistického svazu německého studentstva byl právě problém postoje k legitimitě použití násilí v boji proti státní moci. Tato otázka byla prozatím vyřešena kompromisem, podle kterého bylo přípustné násilí proti věcem, ne však proti lidem.⁵⁵ Je ovšem nasnadě, že v okamžiku, kdy byla nastoupena tato cesta, dalo se jen těžko přes určité snahy funkcionářů SDS udržet násilí v těchto mezích. To samé se dá říci i o taktikách „omezeného porušování zákonů“ nebo „propagace činem“, jež měly provokovat státní moc, aby ukázala svou pravou, tedy brutální podobu.

Při tomto obratu směrem k militantnosti bylo zřejmě pouze otázkou času, kdy dojde k výbuchu násilí. Podnětem k němu se stal atentát na Rudi Dutschkeho spáchaný pomocným dělníkem Josefem Bachmannem v Západním Berlíně 11. dubna 1968, při kterém utrpěl Dutschke těžká zranění. Ne neprávem byla vina na atentátu přičítána také tisku Springerova koncernu, jenž vedl vůči představitelům mimoparlamentní opozice dlouhodobou ostrou kampaň. Zloba především radikálních studentů se tak obrátila v prvé řadě proti jeho budovám, které byly napadány. Vyvrcholila tak protestní vystupování proti tomuto koncernu, symbolu koncentrace tisku, který ohrožoval i podle mínění mnohých jeho neradikálních kritiků základní občanské svobody tím, že vlastnil velkou část západoněmeckého tisku, a mohl tak ovlivňovat a také ovlivňoval veřejné mínění.

V příštích dnech se staly západoněmecké ulice místem tvrdých střetů mezi demonstranty a policií, která tím, že postupovala s nepřiměřenou tvrdostí i vůči na demonstracích se přímo nezúčastněným lidem, k uklidnění situace také příliš nepomohla. Nezodpovězená je dodnes otázka, do jaké míry se na eskalaci násilí podíleli policejní agenti – provokatéři.⁵⁶ Faktem však zůstává, že velikonoční bouře, jež si vyžádaly dva mrtvé a čtyři sta těžce a lehce raněných,⁵⁷ ještě více posílily odpor veřejnosti vůči protestnímu hnutí, kterému nebyla ani předtím nijak zvláště nakloněna. Sympatie ovšem hnutí ztratilo i u kritické části společnosti a tisku, jež dříve vyjadřovala podporu některým požadavkům jeho stoupenců. V důsledku rostoucí intolerance stoupenců hnutí se s ním rozešel Theodor Adorno i Jürgen Habermas, který ho pro jeho totalitární tendence dokonce neváhal označit za „levý fašismus“.⁵⁸ U mnoha lidí vyvolávalo jednání militantních stoupenců protestního hnutí asociaci s nacistickou érou a oddílů SA.⁵⁹

Zesílená izolace hnutí, které na rozdíl od Francie nebo Itálie nepřekročilo výrazněji úzkou sociální bázi kritické inteligence a studentstva, se projevila v době schvalování nouzových zákonů v květnu 1968. Zatímco opozice proti nouzovým zákonům v rámci

⁵⁵ Langguth, c. d., s. 101.

⁵⁶ Kleßmann, Christopher: Zwei Staaten, eine Nation. Deutsche Geschichte 1955–1970. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1988, s. 270.

⁵⁷ Bauß, c. d., s. 104.

⁵⁸ Dubský, Vladimír: K protestnímu hnutí západoněmecké mládeže let 1965–1969. Kandidátská disertační práce. Praha 1973, s. 130.

⁵⁹ Schneider, c. d., s. 80.

mimoparlamentní opozice uskutečnila hvězdicový pochod do Bonnu, při kterém dosáhla vrcholu své masové mobilizace, zorganizoval nezávisle na ní Německý odborový svaz paralelně probíhající odborářské akce. Přes mohutnou stávkovou vlnu a barikády v ulicích byly nouzové zákony ještě téhož měsíce ústavní většinou schváleny.

Přestože se v květnu 1968 zdálo, že mimoparlamentní opozice dostane ještě jednou nový podnět pro svou činnost díky probíhající květnové krizi ve Francii a schválení nouzových zákonů, započal pozvolný rozpad celého hnutí. Dávno před oficiálním rozpuštěním v roce 1970 se v SDS rozešly jeho dva hlavní proudy, „tradicionalisté“, fixovaní více na klasické pojetí marxismu a na tradice dělnického hnutí, a „antiautoritáři“. K tomuto štěpení poté ještě podstatně přispěly těžké pouliční boje v Západním Berlíně na podzim 1968.

* * *

Vedle velikonočních bouří ve Spolkové republice se stala vyvrcholením protestního hnutí šedesátých let v Evropě květnová krize ve Francii, jež vypukla právě v době, kdy slavil prezident Charles de Gaulle desáté výročí návratu k moci. Za toto období došlo bezesporu k vnitropolitické stabilizaci země související velkou měrou i s ukončením alžírské války, díky gaullistické nezávislé zahraniční politice se značně upevnila také mezinárodní prestiž Francie. Na Francii se chtě nechtě musely obrátit i Spojené státy, když chtěly zahájit jednání se severním Vietnamem. Úspěšně se rozvíjela také francouzská ekonomika.

V příznivém hospodářském vývoji však nastal obrat ve druhé polovině šedesátých let. Klesalo tempo hospodářského růstu, rostly ceny a také nezaměstnanost, jež postihovala především mladé lidi a koncentrovala se do některých regionů.⁶⁰ Nespokojenost nejen v řadách levice, ale také u některých představitelů politického středu i samotné pravice, vyvolávaly jisté prvky de Gaullovy zahraniční politiky. Kritizován byl jeho postoj k NATO a USA, zablokování vstupu Velké Británie do evropských struktur a jeho blízkovýchodní politika. O oslabení de Gaullových pozic svědčí i to, že François Mitterrand, jeho protikandidát v prezidentských volbách v roce 1965, získal ve druhém kole 45,5 % voličských hlasů.⁶¹

Katalyzátorem květnové krize se stali studenti, v jejichž řadách během šedesátých let sílila nespokojenost s francouzským školským systémem. Ten neodpovídal realitě druhé poloviny dvacátého století, které nepřizpůsobil obsah ani metody vzdělání. Neustále vzrůstal počet studentů, mezi roky 1960 a 1968 se jejich stav zvýšil z 200 000 na půl milionu,⁶² v důsledku čehož se při nedostatku pedagogů a učebních místností zhoršila kvalita výuky. Z různých důvodů, především pro náročnost studia a pro finanční zatížení, se vysokou školu podařilo dokončit průměrně každému čtvrtému, na některých oborech pouze každému desátému studentovi.⁶³ Hlavně studenti humanitních oborů měli po skončení studia problémy s uplatněním. Není divu, že zde padala agitace radikálních studentů na úrodnou půdu.

⁶⁰ Počet nezaměstnaných stoupl mezi lety 1966 a 1968 z 350 000 na půl milionu. Dějiny Francie. Praha, Svoboda 1988, s. 648.

⁶¹ Tamtéž, s. 639.

⁶² Berstein, Serge: La France de l'expansion (I. La République gaullienne 1958–1969). Paris, Editions du Seuil 1989, s. 304.

⁶³ Syruček, Milan: Dědictví generála. Praha, Mladá fronta 1975, s. 181.

Také na francouzských univerzitách docházelo od poloviny šedesátých let k formování radikálně levicových skupin. Zájmy levicově orientovaných studentů dlouhou dobu zastupovala nejvýznamnější studentská organizace Národní svaz francouzských studentů (*l'Union nationale des étudiants de France* – UNEF). Od druhé poloviny šedesátých let však její činnost přestala odpovídat představám části zradikalizovaného studentstva. V roce 1966 byla vyloučena z komunistické studentské organizace Svazu komunistických studentů (*l'Union des étudiants communiste* – UEC) skupina asi 600 radikálně levicově orientovaných lidí, kteří odmítli volit při prezidentských volbách v roce 1965 společného kandidáta levice Mitterranda.⁶⁴ Část z nich vytvořila ke konci téhož roku trockistickou organizaci Mladí komunističtí revolucionáři (*Jeunesse communiste révolutionnaire* – JCR), jež získala silnou pozici v rámci UNEF. Tato i jiné novolevicové skupiny spolupracovaly s podobně orientovanými organizacemi mimo studentské hnutí a velice silně se stavěly proti americkému vojenskému působení ve Vietnamu. Na formování intelektuální nové levice měly velký vliv časopisy *Socialisme ou Barbarie*, *Arguments* a *International Situationniste*.⁶⁵ Na rozdíl od jiných zemí byl však ve Francii navenek klid a radikalizace se dala pozorovat zatím především na poli ideologických diskusí.

K prvnímu vážnému střetu mezi studenty na jedné straně a univerzitní správou a státní mocí na straně druhé došlo v prostorách univerzitního centra v Nanterre na předměstí Paříže, které bylo nedávno vybudováno podle vzoru amerických kampusů a fungovalo jako pobočka Sorbonny pro výuku humanitních věd. Nejdříve zde začalo docházet k drobným potyčkám mezi policií a studenty, kteří vystupovali proti soustavě vnitřních omezení na francouzských univerzitách, například proti zákazu návštěv dívek na chlapeckých kolejích. Pod vedením Daniela Cohn-Bendita obsadila 22. března 1968 skupina studentů, jež protestovala proti zatčení několika svých kolegů demonstrujících proti vietnamské válce, administrativní budovu. Tím vzniklo anarchisticky orientované a pevnou organizační formu postrádající Hnutí 22. října (*Mouvement du 22 mars*).

V dubnu 1968 došlo v Paříži, Štrasburku a Toulouse podobně jako v mnoha dalších velkých západoevropských městech k vlně demonstrací nesoucích se ve znamení solidarity s Rudi Dutschkem, na něhož byl spáchán atentát. Z obavy před vyhocením situace dal děkan filozofické fakulty v Nanterre 2. května zastavit výuku a uzavřít fakultu. Téhož dne odjel premiér George Pompidou na státní návštěvu Íránu a Afghánistánu.

Po uzavření fakulty v Nanterre se radikální studenti odebrali na Sorbonnu, kde ve spojení s podobně orientovanými kolegy zorganizovali 3. května protestní demonstraci. S odůvodněním, že hrozí střety mezi radikálními levicovými a pravicovými studenty, požádal rektor Jean Roche o zákrok policie. Ta vtrhla téhož dne večer do Latinské čtvrti a na samotnou Sorbonnu, což vyvolalo ostré několikahodinové srážky. V dalších dnech probíhaly po celé zemi demonstrace, na nichž studenti požadovali propuštění svých zatčených kolegů, stažení policie z Latinské čtvrti a otevření Sorbonny a fakulty v Nanterre. To úřady odmítly a v noci z 10. na 11. května opět přepadly silné policejní oddíly Latinskou čtvrt'. Při této „noci barikád“ došlo k těžkým bojům, které si vyžádaly

⁶⁴ Novotná, Levicově radikální studentské hnutí ve Francii a v Itálii v letech 1960–1975, in: Sborník k problematice dějin imperialismu 12, 1982, s. 92.

⁶⁵ Gilcher-Holtey, Ingrid: Mai 68 in Frankreich, in: 1968 – vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft, s. 15 (viz pozn. 37).

několik stovek raněných především z řad studentů. Pompidou se předčasně vrátil ze zahraničí, nařídil okamžité obnovení výuky a přislíbil propuštění zatčených studentů. Běh událostí se mu však zastavit už nepodařilo.

Brutální zásah policie vyvolal okamžitou reakci. Tomu napomohlo i to, že ihned po postavení prvních barikád přijely do Latinské čtvrti dva rozhlasové přenosové vozy.⁶⁶ Na protest proti policejnímu násilí vyhlásily největší odborové ústředny na pondělí 13. května jednodenní generální stávkou. Ta ovšem pokračovala i v dalších dnech, kdy se stávkové hnutí rychle rozšířilo po celé zemi. Závody zachvátila agitace a místy docházelo k jejich spontánnímu zabírání. Studenti obsadili Sorbonnu a ustavili zde „kritickou univerzitu“ podle vzorů z USA a západního Německa. Země byla zachváćena největší stávkou ve svých dějinách, do které vstoupilo na deset milionů pracujících.⁶⁷

Mohutnost a živelnost tohoto výbuchu překvapila nejen vládu, ale i předáky odborů a levicových politických stran, kteří byli minimálně v prvních dnech krize ve vleku událostí. O tom, že vláda zpočátku podcenila situaci, svědčí i fakt, že 14. května odcestoval prezident de Gaulle na plánovanou státní návštěvu Rumunska, kterou byl ale později nucen předčasně ukončit. De Gaulle vůbec působil na počátku krize nezvykle nejistým dojmem, o čemž vypovídá i jeho rozhlasový a televizní projev z 24. května, v němž místo očekávaného realistického podnětu k řešení krizové situace vyhlásil referendum o účasti občanů na správě země a o udělení plných mocí vládě a prezidentovi. Tento projev vyvolal všeobecné zklamání. Krize se přenesla i do Národního shromáždění, kde Francouzská komunistická strana (*Parti communiste français* – PCF) a Mitterrandova Federace demokratické a socialistické levice (*Fédération de la gauche démocrate et socialiste* – FGDS) iniciovaly jednání o udělení důtky vládě, což by se rovnalo vyslovení nedůvěry. Tento návrh sice těsně neprošel, postavení režimu to ovšem nijak významně neposílilo.

Ve snaze otupit ostří sociálního boje přistoupila vláda na jednání s předáky hlavních odborových organizací, jež probíhala od 25. května v sídle ministerstva sociálních věcí na rue Grenelle. Tato jednání vyústila v uzavření dohody mezi vládou, podnikateli a odbory, která obsahovala dalekosáhlé ústupky odborům. Přes podpis grenellských dohod však stávkové hnutí neutichlo. Vedle mzdových koncesí byla požadována i spoluúčast zaměstnanců na řízení podniků. Studenti se snažili pronikat do závodů a agitovat především mezi mladými dělníky. To s nevolí nesla hlavně největší francouzská odborová ústředna, prokomunistická Všeobecná konfederace práce (*Confédération générale du travail* – CGT). Původní univerzitní krize přerostla do krize sociální a nakonec i do politického boje o moc. Pokračující stávkové hnutí a negativní ohlas na ohlášené referendum vytvořily zdání vládního vakua, kterého se snažily využít některé opoziční síly. V řadách levice však nepanovala shoda, po celý průběh krize nebyli schopni její předáci dohodnout se na společném politickém programu.

Komunisté navrhovali vznik lidové vlády. Zároveň obviňovali radikální levicové studenty a Sjednocenou socialistickou stranu (*Parti socialiste unifié* – PSU) z levičáckého avanturismu. Na shromáždění nekomunistické levice na pařížském stadionu Sebastiana Charlétyho, kterého se zúčastnilo asi 30 000 stoupenců PSU, křesťanské Francouzské demokratické konfederace práce (*Confédération française démocratique*

⁶⁶ Tamtéž, s. 20.

⁶⁷ Dějiny Francie, s. 650.

du travail – CFDT) a různých studentských organizací, vzešel návrh na jmenování Pierra Mendés-France, čelního představitele Sjedenocené socialistické strany, do nejvyšších státních funkcí.⁶⁸ Řečníci zde útočili nejen na gaullistický režim, ale i na Komunistickou stranu Francie a Všeobecnou konfederaci práce, které obviňovali z brzdění revoluce. 28. května oznámil předseda Federace demokratické a socialistické levice François Mitterrand svou připravenost kandidovat na funkci prezidenta v případě de Gaullovy demise. S Mendés-Francem, bývalým francouzským premiérem, jenž roku 1954 vyvedl Francii z války v Indočíně, počítal na post ministerského předsedy.

Napětí v zemi se vystupňovalo, když 29. května opustil de Gaulle Elysejský palác a na cestě do svého venkovského sídla v Colombey-Les-Deux-Églises záhadně zmizel. To vedlo k dohadům o případné prezidentově demisi. Po několika hodinách nejistoty, kdy ani Pompidou nevěděl, kde de Gaulle je, se ukázalo, že vykonal návštěvu v Baden-Badenu u vrchního velitele francouzských vojsk v západním Německu generála Massua. Dodnes panují dohady o příčinách de Gaullova záhadného zmizení a návštěvy u Massua, kterého v lednu 1960 potupně odvolal z Alžírka. Spekulovalo se o tom, že si chtěl ověřit věrnost armády nebo demonstrovat připravenost k použití všech prostředků na zajištění klidu v zemi. Jisté ovšem je, že po svém návratu do Paříže začal vystupovat opět rozhodně. Ve svém projevu 30. května oznámil rozhodnutí setrvat ve funkci prezidenta republiky. Dále prohlásil, že odkládá referendum, rozpouští Národní shromáždění a vypisuje předčasné parlamentní volby na 23. a 30. června 1968. Výzval též své stoupence, aby zakládali v celé zemi „výbory na obranu republiky“. Zaútočil zároveň na komunistickou stranu, kterou označil za hlavního podvratného činitele, a pohrozil, že je rozhodnut zabránit vítězství totalitního komunismu i silou.⁶⁹ Krátce po skončení projevu proběhla na Champs Élysées velká gaullistická manifestace.

Bylo jasné, že vláda přechází do ofenzívy, které není levicová opozice schopna čelit. Ta se místo toho utápěla ve vzájemném napadání, zvláště ostrá byla tato konfrontace mezi radikálními stoupenci nové levice, kteří vyzývali k revoluci, a komunistickou stranou. Ta je obviňovala z levičáckého avanturismu a do značné míry oprávněně z toho, že svými destruktivními činy pomáhají vládě rozdmýchat atmosféru strachu. Návist vůči levicovým radikálům šla tak daleko, že nejvýznamnější komunistický tiskový orgán *l'Humanité* hovořil o Danielu Cohn-Benditovi, jenž pocházel z Německa, jako o „německém Židu“.⁷⁰

Velkou a zřejmě také rozhodující roli sehrála samozřejmě také stoupající nechuť obyvatel k destruktivnímu chování některých demonstrantů a celková únava ze stávkového hnutí z nespokojenosti se současnou vládou, se svým sociálním postavením a také z odporu vůči policejní brutalitě. V okamžiku, kdy hrozila nejistota o osud země a kdy si stálé srážky mezi radikály a pořádkovými jednotkami vyžádaly první oběti na životech, se veřejnost zcela pochopitelně obrátila k celému hnutí zády. Vládě se v každém případě podařilo roztržičností opozice, stoupajícího odporu k projevům van-

dalismu, únavy ze stávkového hnutí a nejistoty po záhadném prezidentově zmizení dokonale využít. Ve volbách do Národního shromáždění dosáhla pravice drtivého vítězství a získala zde takovou většinu, jaká zde ještě nikdy nebyla. Na čas tak došlo k upevnění gaullistického režimu.

* * *

Nepokoje na italských univerzitách pokračovaly nepřerušně i v roce 1968. K jejich vrcholu došlo v březnu 1968 poté, co bezpečnostní síly v Římě ostře zasáhly proti radikálním studentům, kteří se pokusili dobýt zpět policisty obsazenou fakultu architektury. Zaktivizovali se také dělníci, což se odrazilo do mohutné vlny stávek. Především operaisté, kteří začali ve studentském hnutí hrát prim, prosazovali odchod ze škol do továren a navázání co nejužších kontaktů s dělníky. V tom dosáhli určitých úspěchů.⁷¹ Chtěli se tím také bránit izolování studentského hnutí v omezeném vysokoškolském prostředí a oslovit i ostatní sociální skupiny. Důsledkem opuštění univerzitní půdy byla ale naopak ztráta vlivu mezi studenty.⁷² Od poloviny března 1968 jsme ovšem tak jako tak svědky ústupu protestní vlny na univerzitách, na což měl nemalý vliv rostoucí tlak státní moci i univerzitní správy a snaha Italské komunistické strany ovládnout protestní hnutí. Roli sehrála i obava studentů ze ztráty celého školního roku. Protestní akce na italských univerzitách sice pokračovaly i nadále, nedosáhly už ale nikdy takové intenzity.⁷³

Ve Velké Británii se formovalo nové protestní hnutí na základě boje za univerzitní reformu, odporu vůči nukleárním zbraním a vietnamské válce a rozčarování z labouristické vlády. Již od roku 1967 zde docházelo k bouřím na vysokých školách, boj proti vietnamské válce vrcholil v březnu 1968 demonstracemi v Londýně na Trafalgar Square a před americkým velvyslanectvím. Po atentátu na Dutschkeho došlo k útoku na londýnské kanceláře tiskového koncernu Axela Springera v budově Daily Mirror.⁷⁴

Ve Španělsku vedle protestních motivů známých odjinud směřovali studenti svoji opoziční činnost proti frankistickému režimu. Studentské hnutí zde bylo potlačeno použitím tvrdé až brutální policejní síly a revoltující studenti byli odváděni do armády. V Austrálii, jež vyslala své jednotky bojovat do Vietnamu, probíhaly velké protiválečné demonstrace, studenti zde ovšem bojovali také za svobodu projevu a větší míru participace na správě univerzit. Japonská nová levice, reprezentovaná především organizací *Zengakuren*, se vyznačovala mimo jiné ostrými antiamerickými akcemi.

Určitý vliv západní radikální levice je možno spatřovat i mezi studenty v zemích sovětského bloku. Tradiční vazbu na Francii mělo polské vysokoškolské hnutí, které kulminovalo v březnu 1968. Impulsem ke studentským demonstracím se stalo stažení divadelní hry Adama Mickiewicze *Dziady*, jež měla protiruský podtext. Březnovou studentskou revoltou vyvrcholil krizový vývoj v Polsku, jenž započal již o rok dříve anti-semitskou vlnou vyvolanou tzv. šestidenní válkou, v níž Izrael preventivním úderem rozdrtil své arabské protivníky vyzbrojené zbraněmi z komunistických zemí. Tento antisemitismus byl využit ve vnitrostranickém boji a hrál také výraznou úlohu v roce 1968

⁶⁸ Berstein, c. d., s. 315.

⁶⁹ Classen, Emil-Maria – Peters, Louis-Ferdinand: *Rebellion in Frankreich. Die Manifestation der europäischen Kulturrevolution 1968*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1968, s. 88–89.

⁷⁰ Jannakaris, Ilios: *Porážka francouzské levice, Literární listy 1*, 1968, č. 20, 11. 7. 1968, s. 13. Studenti na to reagovali nápisem na Sorbonně „*Nous sommes tous des juifs allemands*“ („*Všichni jsme němečtí židé*“). Viz Classen – Peters, c. d., s. 146.

⁷¹ Kurz, c. d., s. 75.

⁷² Tolomelli, c. d., s. 88–89.

⁷³ Kurz, c. d., s. 77 n.

⁷⁴ Davy, Richard: *Studentské rebelie jdou světem, Reportér – příl.*, č. 31, 31. 7.–7. 8. 1968, s. VI.

v kampani proti opozici. Právě s pomocí antisemitských hesel se podařilo Gomulkovu režimu zmanipulovat velkou část polské veřejnosti a využít ji k likvidaci opozice.⁷⁵

Jistý vztah k nové levici lze vypožorovat i u jugoslávských studentů, kteří na jaře 1968 požadovali na svých protestních akcích v Bělehradu, Záhřebu a Lublani důsledné provádění reformy a očistu stranických a státních orgánů od zkorumpovaných funkcionářů. V Bělehradu, kde protestní akce přerostly v otevřenou revoltu, přejmenovali studenti svou univerzitu na Univerzitu Karla Marxe.⁷⁶ V Československu, kde se myšlenky radikální levice a jejich stoupenci setkávali mezi studenty i ostatní veřejností většinou s neporozuměním, bylo novou levicí ovlivněno především *Hnutí revoluční mládeže*. Vznik této skupiny složené převážně z vysokoškolských studentů v prosinci 1968 byl reakcí na neustálé ústupky reformistů ve vedení komunistické strany a státu a počínající pocity bezmocnosti a projevy poraženectví ve společnosti i v samotném studentském hnutí po okupaci Československa v srpnu 1968.⁷⁷

Štěpení a rozpad protestního hnutí šedesátých let, jeho vliv na společnost

V roce 1968 dosáhlo protestní hnutí svého vrcholu, zároveň ovšem dospělo ke svému zenitu. Nebylo sice úplně zlomeno, ještě stále se konalo množství demonstrací, happeningů a jiných akcí, přesto však, jak se to jeví zvláště ve zpětné perspektivě, nastoupilo cestu ke svému rozpadu. Ten nebyl zapříčiněn tím, že by ze dne na den zmizely skutečnosti, proti kterým hnutí vystupovalo, vždyť například vietnamská válka byla stále v plném proudu, přes dílčí koncese ze strany státních aparátů nedošlo k radikální změně školského systému, nemluvě již o tom, že se nepodařilo svrhnout systém jako takový. Důvod tohoto rozkladu leží někde jinde.

Základním problémem bylo, že neustálá násilná konfrontace se státní mocí nemohla nahradit neexistenci nosného a různými směry v hnutí přijímaného konceptu pro usilování o společenskou změnu. Nebylo možné neustále stupňovat násilí, tím si radikální účastníci hnutí jenom zneprátelili veřejnost, nehledě k tomu, že útoky vůči kritikům soudobé společnosti, kteří nestáli na jejich pozicích, si od sebe odklonili významné spence. Je třeba souhlasit s Georgem Baušem, že tento „tanec na barikádách“ nemohl mít dlouhého trvání a musel vést k rozpadu hnutí, kterému se nepodařilo zodpovědět otázku systémové alternativy.⁷⁸ U aktérů protestních akcí se objevila také pochopitelná únava a rozčarování z toho, že se nenaplnily jejich voluntaristické představy. Toto vystřízlivění vedlo u mnoha z nich k tomu, že se přestali angažovat a stáhli se do soukromí. Je jasné, že po počátečním okouzlení došlo u většiny aktivistů hnutí také k přehodnocení názorů, které dříve zastávali.

Protestní hnutí šedesátých let narazilo též na problém, který budou v pozdějších letech nuceni řešit i příslušníci dalších revoltujících generací. Jedná se o schopnost

⁷⁵ Kerstenová, Krystyna: Masové protesty v Polské lidové republice. Plynulý proces, nebo jednotlivé události?, in: Soudobé dějiny 4, 1997, 2, s. 213–225.

⁷⁶ Pelikán, Jan: Socialistická Jugoslávie, in: Dějiny jihoslovanských zemí, IV. díl. Praha, Lidové noviny 1998, s. 544–545.

⁷⁷ Pažout, Jaroslav: Hnutí revoluční mládeže, in: Svobodný, Petr – Zilynská, Blanka (ed.), Česká věda a Pražské jaro. Sborník z konference, Praha 2001, s. 371–385.

⁷⁸ Bauš, c. d., s. 301.

systému integrovat sobě nepřátelské elementy. Tak se například rocková hudba, která byla původně výrazem odporu mládeže vůči společnosti, stala výhodným obchodním artiklem. Do tohoto kontextu zapadá i velký komerční úspěch rozmáhající se „hippie módy“.

Ne všichni se ovšem vrátili do lůna většinové společnosti, kterou opovrživě označovali za konzumní. Mnoho z nich hledalo možnosti pro svou realizaci ve stažení se do kontrakulturního prostředí, v účasti na vytváření různých alternativních projektů, např. ve školství nebo ve výrobě, v životě v komunitách a v drogové scéně nebo pro sebe objevili oblast nových náboženských hnutí. Další, kteří se nestáhli z politické sféry a setrvali na pozicích radikálního kriticizmu, se stali členy desítek skupin a skupinek s omezeným počtem členů, jež se orientovaly na různé ve světě existující směry komunismu. Tyto maoistické, trockistické nebo promoskevské „kádrové skupiny“, povětšinou velmi dogmatické, vybíjely velkou část svého už tak dosti omezeného potenciálu vzájemnými spory.

Nejradikálnější z aktivistů protestního hnutí hledali v důsledku frustrace z jeho neúspěchu cestu k radikální přeměně společnosti v otevřeném teroru. Pro myšlenkový vývoj těchto lidí je charakteristický výrok jedné z nejslavnějších teroristek Ulriky Meinhoferové, jež po vraždě Ohnesorga prohlásila, že 2. června 1967 házela jen rajčata a vajíčka a nyní už bere do ruky kameny.⁷⁹ Jak je všeobecně známo, Meinhoferová stejně jako několik dalších jejích spolubojovníků nezůstala pouze u házení kamenů. Již v roce 1968 vzplál první obchodní dům ve Frankfurtu nad Mohanem a o rok později byla založena nechvalně proslulá teroristická organizace Frakce rudé armády (*Rote Armee Fraktion*), známá především pod zkratkou RAF. Její obdoby pak můžeme najít i v jiných západních zemích, namátkou jmenujme například italské Rudé brigády (*Brigate Rosse*). Na cestu teroru se v USA dala militantní část nové levice nazývající se v odkazu na píseň Boba Dylana „weathermani“. Inspirováni populárními strategii partyzánské války, především Che Guevarou, chtěli vytvářením městských guerillových jednotek vyvolat revoluci. Do roku 1970, kdy byli rozprášeni, padá na jejich hlavu mnoho ztracených lidských životů.⁸⁰

Právě ve Spojených státech i nadále probíhaly silné protesty v důsledku pokračující vietnamské války, které si vyžádaly i oběti na životech. Situace se zklidnila až po odchodu amerických vojáků z Vietnamu v roce 1973 a skončení vietnamské války (1975). Přesto je nutno konstatovat, že podobně jako šedesátá léta jsou i léta sedmdesátá obdobím hluboké krize legitimacy vládnoucího systému a velkého rozpolcení americké společnosti. K tomu nemalou měrou přispěly i velké politické skandály první poloviny sedmdesátých let, především pak známá aféra Watergate, jež stála Richarda Nixona prezidentský post.

Bylo již řečeno, že terorismus nebyl hlavním dědicem protestního hnutí šedesátých let. Za toho můžeme považovat tzv. nová sociální hnutí vzniklá v průběhu sedmdesátých let na základě oživení starých a vzniku nových protestních témat. Jedná se např. o hnutí mírové, ekologické, jež dostalo mocnou vzpruhu tzv. ropnými krizemi, nebo o nové ženské hnutí. Jejich aktéři, z nichž mnozí byli přímými účastníky protestního hnutí šedesátých let, čerpali zkušenosti právě z hnutí předešlého a nebáli se přistoupit i na spolupráci s pro ně progresivními silami mocenských elit. Také většinou nepohrdali

⁷⁹ Rolke, c. d., s. 284.

⁸⁰ Juchler, c. d., s. 327 n.

dílčími reformami, čímž si oproti zradikalizované nové levici z konce šedesátých let dokázali své vydobyté úspěchy lépe zabezpečit. Nadále přetrvalo mnoho malých anarchistických, maoistických či trockistických skupinek, které však nehrály příliš významnou roli.

Stoupencům radikální levice se nepodařilo dosáhnout svržení stávajícího společenského řádu a nastolení kvalitativně zcela nových vztahů mezi členy společnosti. Přesto ale, ač to nemuseli vzhledem ke svým maximalistickým požadavkům docenit, přispěli výraznou měrou k mimořádnému urychlení společenských změn, k přeměně hodnotového systému. Nejvíce se proměny života společnosti dotkly kulturní sféry, kde jsou podle mého názoru zcela na místě slova Norberta Freie o tom, že v tomto smyslu můžeme mluvit o kulturní revoluci, případně o revoluci životního stylu.⁸¹ Přitom je veden spor o způsob hodnocení této změny. Odpůrci hnutí argumentují tím, že důsledkem delegitimování tradičních hodnot a norem chování byl mnohdy rozpad rodiny i narušení jednotlivých osobností a překvapivě i značné zvýšení konzumního způsobu života. Poukazují také na negativní důsledky propagace a tolerování drogové kultury. V neposlední řadě se podle nich vliv protestního hnutí neblaze odrazil i ve sféře vědy. Jednak na ni měla negativně působit rehabilitace iracionality a antitechnicismus, vyvozovaný především z prací teoretiků frankfurtské školy, jednak je v důsledku politizace vědy vyvíjen značný tlak na to, aby byly její výsledky „politicky korektní“.⁸²

Daly by se vyjmenovat ještě další argumenty stoupenců tvrzení o negativním dopadu protestního hnutí na společnost a v mnohém je jim třeba dát za pravdu. Domnívám se ale, že i přes mnohé výhrady byl jeho dopad na společnost převážně kladný. Revolučním se v krátkodobé perspektivě podařilo přimět vlády svých zemí zabývat se dlouhodobě zanedbávanými problémy, třeba otázkou školství. Podařilo se jim prosadit reformu zastaralých univerzitních struktur a v některých zemích jejich protestní akce výrazně přispěly k přijetí modernějších vysokoškolských zákonů. V dlouhodobé perspektivě napomohli vytvoření společenského klimatu, který více přeje pluralitě názorů a vyznačuje se výraznějším občanským sebevědomím a tolerancí vůči odlišnému životnímu stylu a menšinám všeho druhu.

⁸¹ Frej, c. d., s. 37–39.

⁸² Strobel, Karl: „1968“ und die Folgen: Die Gegenwart der Geschichte in Universität und aktueller Hochschul- wie Bildungspolitik, in: Drei Jahrzehnte Umbruch, s. 34 n. (viz pozn. 24). Hodnocení protestního hnutí šedesátých let ze strany některých jeho předních protagonistů viz Cohn-Bendit, Daniel: Wir haben so geliebt, die Revolution. Frankfurt am Main, Athenäum 1987. Viz. též Fraser, Ronald (ed.): 1968: A Student Generation in Revolt. New York, Pantheon Books 1988. Jedná se o práci (první vydání 1968), jež poprvé aplikovala metodu oral history na problematiku studentské revolty šedesátých let. Obsahuje též cennou chronologii paralelně sledující vývoj studentského protestního hnutí v nejdůležitějších západních zemích (s. 374–389).

Die studentische Protestbewegung in den sechziger Jahren des 20. Jahrhunderts in Westeuropa

ZUSAMMENFASSUNG

Die sechziger Jahre waren weltweit eine überaus bewegte Zeit. Teil dieser „globalen Unruhe“ waren die revolutionäre Bewegung in der Dritten Welt, die Reformbewegungen und Revolten in den Ländern des sowjetischen Imperiums und die Protestbewegungen im Westen. Nicht zu übersehende Akteure, oftmals sogar die Hauptakteure dieser weltweiten Bewegung waren die Studenten. Gerade die Studentenschaft war der Haupturheber jener weitreichenden Protestbewegung, die zu Beginn der sechziger Jahre die USA betraf und seit Mitte der sechziger Jahre allmählich auch die meisten Länder Westeuropas, Japan und Australien. Nicht umsonst wird das Jahr 1968, der Höhepunkt der gesamten Protestwelle, vor allem als das „Jahr der Studentenrevolten“ angesehen.

Die Studentenrevolte spielte sich vor dem Hintergrund markanter soziokultureller Veränderungen ab, die sie ihrerseits beträchtlich beschleunigte. Ideologisch war sie vor allem durch die neue Linke beeinflusst, eine heterogene Bewegung, die viele, oft miteinander konkurrierende politische Strömungen und ideologische Richtungen vereinigte. Auf ein außerordentliches Echo stießen hauptsächlich die Arbeiten der Vertreter der sog. kritischen Theorie der Frankfurter Schule, insbesondere die Gedanken von Herbert Marcuse. Während die kulturelle Strömung der Protestbewegung der sechziger Jahre, die vor allem durch die Hippies repräsentiert wurde, sich auf die Durchsetzung einer alternativen Lebensweise konzentrierte, setzten sich die meisten Vertreter der politischen Strömung dieser Bewegung die totale Veränderung des Establishments zum Ziel.

Quelle der Unzufriedenheit der Studenten waren außer universitätsinternen Problemen (Überfüllung der Universitäten, veraltetes Bildungssystem, Fragen der Selbstverwaltung und des Mitspracherechts bei der Verwaltung der Universität) die Verhältnisse in der Gesellschaft insgesamt. Außerordentlich katalysierend wirkte der Vietnamkrieg, in dem man den offenen Ausdruck eines ansonsten verborgenen Neokolonialismus erblickte. Ihren Höhepunkt erreichte die Protestbewegung im Jahre 1968. Besonders mächtige Studentenunruhen gab es in der Bundesrepublik Deutschland nach dem Attentat auf Rudi Dutschke im April 1968 (einen ersten Höhepunkt hatten sie aber bereits ein Jahr zuvor nach der Erschießung von Benno Ohnesorg erreicht) und in Frankreich. Hier ging die ursprüngliche Universitätskrise in eine soziale und schließlich in eine politische Krise über, die das Regime de Gaulles erschütterte. Danach allerdings steuerte die gesamte Bewegung auf ihren Zerfall zu, der vor allem durch die Unfähigkeit bedingt war, dem bestehenden System eine sinnvolle Alternative gegenüberzustellen.

Den revoltierenden Studenten war es zwar nicht gelungen, die Gesellschaftsordnung zu stürzen, doch trugen sie in wesentlichem Maße zu einer außerordentlichen Beschleunigung sozialer und kultureller Veränderungen sowie zu einer Änderung des Wertesystems bei. Sie nötigten die Regierungen ihrer Länder dazu, lange vernachlässigte Probleme, wie beispielsweise den Bereich des Schulwesens, in Angriff zu nehmen. Es gelang ihnen, eine Reform der veralteten Universitätsstrukturen durchzusetzen, und in einigen Ländern trugen ihre Protestaktionen zur Annahme modernerer Hochschulgesetze bei. Langfristig gesehen verhalfen sie zur Schaffung eines gesellschaftlichen Klimas, das der Meinungspluralität aufgeschlossener gegenübersteht und sich durch ein ausgeprägteres Selbstbewußtsein der Bürger und durch Toleranz gegenüber einem anderen Lebensstil und Minderheiten aller Art auszeichnet.

Materiály

VARIA BOHEMICA AD QUADRIVIUM ET MEDICINAM SPECTANCIA IN BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA¹

MILADA ŘÍHOVÁ

Studium středověkých rukopisů má často až detektivní charakter. V roce 1994 jsem byla na soukromé cestě v Heidelbergu a zcela náhodou jsem zašla i do tamější univerzitní knihovny, abych se podívala, zda se tam nenalézá nějaký rukopis s textem Albíka z Uničova. A tu jsem se dověděla některé podrobnosti o historii knihovny *Palatina*, která byla z Heidelbergu převezena počátkem 17. století do Vatikánu a uchovává i jeden kodex s textem *Vetularia* od Albíka z Uničova, jehož existence mi byla dosud neznáma, neboť Spunarův katalog jej neuvádí.² Chtěla jsem tento text prostudovat s malou nadějí, že by mohl obsahovat i nějaké dosud neznámé údaje a poznámky, jak se někdy stává. Díky pohostinnosti znovu obnoveného Českého ústavu historického v Římě jsem se tam poprvé octla na krátkém jednotýdenním pobytu v roce 1995. Od té doby jsem navštívila Vatikánskou knihovnu už vícekrát a každý pobyt znamenal další nová zjištění. Nejprve jsem postupovala podle výborného Spunarova katalogu, který zůstane pro všechny české medievisty základní pomůckou a který uvádí dva drobné Albíkovy spisy dochované ve Vatikánu.³ Ale jejich podrobnější studium i možnost používání velmi moderních katalogů⁴ ukázaly, že ve Vatikánské knihovně se nachází mnohem více bohemikálních rukopisů s přírodovědnou a lékařskou tematikou, než se až dosud myslelo.

„Odhalit“ tyto bohemikální texty je velmi zdoluhavé, nesnadné a možná se stoprocentní jistotou ani ne dosti dobře možné. Pouze vzácně se vyskytují případy, kdy je v kolofonu explicitně řečeno, že spis byl sepsán tím a tím, tam a tam a tehdy. Spletitá otázka autorství je ve středověké literatuře nesmírně složitá a mnohdy nerozluštitelná. Dokonce ani incipit spisu není zcela průkazný – mohl být „vypůjčen“ z jiného, známějšího díla, jak se nezřídka stávalo. Je třeba si vypomáhat spíše drobnými zmínkami a poznámkami, které by mohly poukázat na nějaké bližší údaje. Kodexy je tudíž třeba opravdu přečíst a doufat, že nalezneme nějakou poznámku, dovolující upřesnit cokoliv o obsažených spisech. Při nemožnosti soustavného a dlouhodobého studia rukopisů ve Vatikánské knihovně je objev vlastně i dílem náhody.

¹ Práce vznikla za podpory grantu GAUK 270/00 a projektu ČEZ, J 13/98: 1111 0007.

² Pavel Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum provecum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans I, Wratislaviae-Varsaviae-Cracoviae-Gedani-Lodziae* 1985.

³ *Biblioteca Apostolorum* (Vatikánská knihovna), fond *Palatini Latini*, sig. Pal. Lat. 1257 a 1115. (Dále jsou spisy z tohoto fondu uváděny jen signaturou Pal. Lat.) P. Spunar, c. d., je uvádí pod čísly 278 a 298.

⁴ Ludwig Schuba, *Die medizinischen Handschriften der Codices Palatini latini in der Vatikanischen Bibliothek*, Wiesbaden 1981; týž, *Die Quadriviums-Handschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek*, Wiesbaden 1992; Dorothea Walz, *Die historischen und philosophischen Handschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek (Cod. Pal. Lat. 921–1078)*, Wiesbaden 1999.

Ani vynikající katalog Ludwiga Schuby přes svou preciznost a zevrubnost o bohemikálním původu některých lékařských rukopisů nic nevypovídá: místo napsání „Böhmen“ poznamenal L. Schuba pouze ve dvou případech⁵ a dvakrát je rukopis v kolofonu lokalizován do Prahy.⁶ Ale spisy, jejichž původ by mohl být bohemikální, jsou vesměs považovány za východo-, středo- nebo jihoněmecké, anebo je psáno blíže neurčitelné „Deutschland“, ačkoliv jde v případě vyhledávání lékařských textů takřka vždy o kodexy latinské, v nichž je někdy vevázána vždy jinou rukou napsaná malá složka s německým textem. Místy též nalézáme několik německých glos, vesměs pouze ve farmakologicky pojaté části. Tu totiž bylo třeba přesně určit rostlinu a při neexistenci pevně stanoveného botanického názvosloví, které se sjednotilo až v době zcela moderní, bylo nutné latinské jméno byliny potvrdit názvem v národním jazyku. Právě tak jako osvětlení v němčině se – i když méně často – objevují i glosy anebo výrazivo české, a to opět v botanických slovníčcích anebo v receptových částech spisů. Je ovšem skutečností, že se můžeme setkávat i se středověkými lékařskými spisy v národních jazycích, především ve francouzštině, méně v němčině. Jde však vždy o díla překladová a ve srovnání s latinskými sporadicky se vyskytující, která ponechávám stranou a mluvím výhradně o spisech latinských.

Fond *Palatini Latini*⁷, kterým se v tomto článku zabývám, je významnou součástí Apoštolské knihovny ve Vatikánu. Soustřeďuje hned několik různých vynikajících rukopisných knihoven: vlastní knihovnu zámeckou, to jest knihovnu rýnských falckrabat v Heidelbergu, z nichž někteří, především Fridrich II. a Ottheinrich, abychn jmenovala pouze ty nejznámější, byli znamenitými znalci i sběrateli a na nákup knih vydávali nemalé prostředky. Další významnou součástí tvořila univerzitní knihovna, která se rovněž skládala z několika původních soukromých knihoven a narůstala i dary a odkazy členů profesorského sboru univerzity.

Pro „náš“ středověk by mohl být zajímavý odkaz jistě obsáhlé knihovny Gerharda de Hohenkirchen⁸, žáka pražské lékařské školy a žáka Albíkova, která tvořila základ pro knihovnu *Domus pauperum*; tato pak později, značně rozšířená, dostala název *Collegium Dionysianum*. Seznam knih, které v závěti věnoval Gerhard de Hohenkirchen v roce 1448 do knihovny chudých studentů, *Domus pauperum*, sice neexistuje, ale dochoval se soupis knihovny *Collegium Dionysianum*, v němž jsou zahrnuty i knihy pocházející z Hohenkirchenovy knihovny. U některých rukopisů, které v tomto článku uvádím, lze vypátrat původ z *Collegia Dionysiana* a není vyloučeno, že patřily právě Hohenkirchenovi, který si zcela určitě alespoň několik knih z Čech přivezl anebo si je později obstaral. Víme přece, že středověcí učenci při svých „stěhování“ převáželi jako významný majetek především knihy. Gerhard von Hohenkirchen, ústřední postava středověké lékařské fakulty v Heidelbergu, byl absolventem pražského vysokého učení a jako snad každý vzdělanec v tehdejší době i on si musel s sebou, chtě nechtě, při

⁵ Pal. Lat. 1235, 1442.

⁶ Pal. Lat. 1117, f. 106v; Pal. Lat. 1045, ff. 26vb, 27ra.

⁷ Do katalogů některých jiných fondů Vatikánské knihovny jsem zatím pouze velice letmo nahlédla. Ale i tam se patrně najdou rukopisy s přírodovědnou tematikou bohemikálního původu, i když asi v mnohem menší míře, než je tomu u fondu *Palatini Latini*.

⁸ Karel Beránek, O počátcích pražské lékařské fakulty 1348–1622, AUC-HUCP 9, 1968, 2, s. 74; Gundolf Keil, Hohenkirche, Gerhard, in: Die deutsche Literatur des Mittelalters – Verfasserlexikon (dále jen Verfasserlexikon), Berlin-New York 1978–1999, díl IV, s. 99–100; Josef Tříška, Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409, Praha 1981, s. 123.

odchodu z Prahy v roce 1409 odnášet do dalšího života pečet' svých učitelů, určité zásady a nauku, které pak předával dál na fakultách v Lipsku, Kolíně a především za svého dlouholetého působení v Heidelbergu.⁹

Dále sem patřila na tehdejší dobu obrovitá knihovna při kostele sv. Ducha, která byla považována za „královnu knihoven“.¹⁰ Vlivem rozmanitých střídajících se politických a historických situací se do *Palatiny* dostaly i knihovny klášterů zrušených při reformaci, především bohaté rukopisné sbírky z klášterů Lorsch a Schönau, ale i mnoha dalších. V roce 1622 se heidelberská knihovna „odstěhovala“ dramatickou, ale úspěšnou cestou do Vatikánu. Papež Řehoř XV. o ni totiž projevil zájem a požádal Maxmiliána I., aby mu ji věnoval místo navrácení zaplýčeného finančního obnosu, potřebného k vedení válek s protestantskou unií.

A tak je tento bohatý fond z Heidelbergu, tj. fond *Palatini Latini*, dnes badatelům k dispozici ve Vatikánské knihovně. Jeho přemístění v roce 1622 bylo patrně i jeho štěstím: za třicetileté války a dalších mnoha drsných dějinných událostí by knihovna pravděpodobně utrpěla nemalé ztráty, jak dosvědčují smutné osudy mnoha významných kulturních zařízení všech dob.

Spisy, které sleduji, nejsou striktně lékařské v dnešním slova smyslu. Pokud by tomu tak bylo, šlo by vlastně o zavádějící, anachronické hledisko. Musíme totiž brát v úvahu, že medicína ve středověku nebyla zdaleka tolik oddělena od jiných oborů, jako je tomu dnes. Na univerzitách se pěstovala akademická medicína, která byla velmi těsně provázaná s přírodní filozofií, s astronomií a astrologií, s matematikou a geometrií, s fyzikou a logikou, ba dokonce v určitém smyslu i s literárními vědami, rétorikou a hudební teorií. Díla zahrnující tuto problematiku tvořila tehdy velmi ceněný teoretický „chrám a tvrz“ lékařských věd, umožňující pochopit teorii materiálního světa a jeho zákonitosti, do nichž se pak teprve zasazovala a v nichž se rozvíjela vlastní medicína a empirie. Jádro výuky lékařství spočívalo, jak je dostatečně známo, v přednáškách z vybraného souboru klasických textů, tj. textů antických a arabských autorit a komentářů k nim, jakož i textů tzv. nového aristotelského učení, představovaného pro medicínu především spisy Alberta Velikého (ať už „pravými“ či „nepravými“), jeho žáka Tomáše Aquinského a dalších.

Nechci se zde pouštět do podrobnějšího přehledu o dílech přednášených na lékařských fakultách středověkých univerzit. Na jedné straně je to problematika dostatečně známá, protože je ve všech pracích o středověkých lékařských fakultách donekonečna omílaná, ale na druhé straně má i mnoho závažných mezer, které by bylo třeba hlubším prostudováním pramenů, především výukových textů, používaných na tehdejších univerzitách, upřesňovat a doplňovat. Bez důkladného studia tehdy používaných učebních materiálů, textů a pomůcek je snaha o srovnávací studium dějin i úrovně středověkých univerzit do jisté míry planým teoretizováním. Pokud je mi známo, nebylo například dosud ve větší míře zpracováno téma podílu vlastních, původních přednášek jednotlivých mistrů¹¹ evropských lékařských fakult a jejich dílo zůstává neznámé, roztroušené

⁹ Keil (pozn. 8) např. uvádí, že jeden spis o moru Gerharda Hohenkirchena projevuje velikou závislost na spisech o moru pražského okruhu.

¹⁰ Schuba, Die medizinischen Handschriften, s. IX.

¹¹ Uvádím zde pouze výběrově – problému se dotýká např. Henri Maxim Ferrari, Une chaire de médecine au XVe siècle, Genève 1977; vynikající jsou práce Nancy Siraisi, Taddeo Alderotti and his pupils, New Jersey 1980 a Heinricha Schippergese, Arzt im Purpur, München 1995.

porůznu v rukopisech, které většinou nenesou k naší lítosti ani jméno autora, ani žádné jiné údaje umožňující identifikaci. Například pro pražskou lékařskou fakultu máme naštěstí dochovaný celý sled lékařských přednášek Albíka z Uničova¹², vzniklý přirozeně kompilací významných starověkých i středověkých autorit. Soubor obsahuje však též Albíkuv autorský podíl, a to minimálně ve formě názoru, obdivného či kritického, tu a tam i projeveného samostatného mínění a zveřejnění souboru vlastních receptů a experimentů. Podobně se zajisté oni do jisté míry „samostatně myslící“ profesori medicíny, pokud tak vůbec můžeme o středověké univerzitě mluvit, občas objevovali i jinde, ale vesměs se o nich nic nebo téměř nic neví.

Další téma, jemuž nebyl podle mého mínění dosud ve světové literatuře věnován dostatečný zájem, byla pozornost univerzit, zaměřená k oblasti lékařské etiky. Tato vrcholně zajímavá, dosud neprobádaná problematika, která souvisela i se vzníceným dobovým zájmem o studium etiky na vysokých učeních, s důkladným univerzitním studiem Aristotelových *Etik* a veleoblíbených Senekových *Listů Lucilioví*, hluboce provázaná s morálními naučeními bible a křesťanské vírouky, byla ve středověku přednášená, promyšlená, glosovaná a diskutovaná na tehdejších lékařských fakultách, odrážela soulad či spor mezi medicinou, filozofií a teologií a zrcadlila též problémy současné společnosti. Lze říci, že univerzita a její lékařská fakulta žila spolu se společností, s prostředím městským i dvorským a snad by bylo třeba poněkud ubrat na „papírovosti“, která je jí všeobecně přisuzovaná.

Proto je také tematické spektrum spisů směřujících ve středověku k oboru, jehož vzdáleným cílem mohla být i medicína, velmi široké. U všech rukopisů předpokládám, že jejich autoři či opisovači měli nějakou vazbu na univerzitu: byli jejími studenty, absolventy anebo přímo profesory a museli na ní projít alespoň nižším studiem, neboť jde o rukopisy latinské, vyžadující značnou zručnost v nesnadném terminologickém přírodovědném a medicínském aparátu. A tu mohla dodat pouze univerzita.

Je třeba zmínit i jeden velmi zajímavý fakt: ve třicátých až padesátých letech 15. století pozorujeme v okruhu pražské univerzity výrazně zvýšenou, viditelnou aktivitu v opisování lékařských, především výukových textů, jak dosvědčuje většina dochovaných opisů. S největší pravděpodobností se fakulta úporně snažila o své obrození po husitských válkách a o plné fungování, což se však posléze přes veškeré snahy nezdařilo a pražská lékařská fakulta po letech marného úsilí zanikla. Je však nutno připomenout, že tento osud nebyl pro středověké lékařské fakulty ničím neobvyklým. Společnost tehdy ještě nepocítovala potřebnost univerzitně vzdělaných lékařů. Základní péči v případě nutnosti vykonávali příslušníci „nižších“ lékařských povolání, jejichž „práce“ byla jistě i méně honorovaná a tím pro většinu pacientů přitažlivější. Tito „léčební řemeslníci“, pokrývající celou škálu léčitelů zcela rozličně erudovaných a vyučených, od schopných léčitelů přes více či méně znalé kořenářky až po zařikávače, podvodníky a šarlatány pokrývali základní potřeby obyvatelstva, spoléhajícího stále v případě nemoci na jednoduchou domácí péči. Tím je i vysvětleno neustálé zdůrazňování významu a užitečnosti studia lékařství, téma, jemuž je v písemné produkci středověkých lékařských

fakult věnováno mnoho pozornosti. Medicína se musela prosazovat mnohem důrazněji než disciplíny tří ostatních fakult, musela dokazovat, že je velkým věděním a zároveň i uměním a že je prospěšná, ba nepostradatelná. Problém „o užitečnosti a prospěšnosti studia medicíny“ bývá i častým tématem kvestií a promočních řečí.

Ve Vatikánské knihovně jsem se na prvním místě zabývala písemnostmi těch autorů, kteří se prokazatelně pohybovali alespoň nějakou dobu na pražské univerzitě ať už jako její studenti, nebo jako profesori. Beru v úvahu i opisy cizích děl, jejichž kolofon nám přímo sděluje, že byla opsána v Praze anebo v jiném městě tehdejšího Českého království. Dále sleduji rukopisy, v nichž jsem našla drobné detaily, někdy i velice povrchní, poukazující na české prostředí. Uvádím i spisy, které sice vznikly jinde, ale opisují spis pražského původu, anebo přinášejí nějakou byť sebemenší zmínku o Praze anebo Čechách a tím i určitou – třeba minimální – vazbu na ně dokládají. Rukopisy uvádím ve sledu posloupnosti čísel signatur, což se mi zdá být pro účel tohoto článku nejjednodušší.

Kodikologické hledisko nesleduji. Kodikologický rozbor spisů je již zpracován v uváděných katalogích. Nevypisuji všechny spisy, které ten který kodex obsahuje, pouze upozorňuji na zajímavosti, které by se mohly týkat obsahu pojmu *bohemicum*. V případě potřeby či hlubšího zájmu odkazuji badatele na katalogy. Jsem si vědoma toho, že v názvu *Bohemica ad medicinam spectancia* užívám pojmu *bohemica* velkoryse. Pojem „bohemiánský rukopis orientovaný k lékařství“ totiž chápu velmi široce, tj. jako tematicky lékařsky, přírodovědně či ke quadriviu zaměřený rukopis, který buď obsahuje nějaký spis pražského původu, anebo opis cizího, na univerzitě běžně kolujícího spisu, jehož písař byl Čechem, případně cizincem, který měl nějaké pouto k pražské univerzitě, k Praze nebo k Čechám vůbec, anebo emigroval do ciziny, ale jeho původ tkvěl v Čechách, o nichž se zmiňuje. Jsem si rovněž vědoma jistě nerovnoměrnosti práce: některým kodexům se věnuji více, jiným méně, ale jinak to prozatím nebylo možné a předkládaná studie neuzavírá téma s definitivní platností. Prozatím mám z fondu *Palatini Latini* zmapovány následující rukopisy:

Pal. Lat. 1045

Kodex byl sepsán ve druhé polovině 14. století, kolem roku 1366. Má tři hlavní části. Všechny se týkají výkladu proslulých pařížských mistrů k Aristotelovým přírodovědným spisům: první k *De coelo et mundo* Alberta de Saxonia, druhá k *De anima* Johanna Buridana a krátká třetí část obsahuje kvestie Nicolaa Oresme ke spisu *Meteorologica*. Všechny tři spisy jsou tedy výklady k Aristotelovi, mající svůj společný původ na pařížské artistické fakultě.

Tento rukopis, alespoň jeho podstatná část, byl sepsán v Praze v roce 1366¹³ jakýmsi Wilhelmem Zaelem, který bydlel blízko Lazarova domu¹⁴, tj. Karlovy koleje, určené pro dvanáct mistrů artistické fakulty. První část rukopisu, psaná Wilhelmem Zaelem, tlumočí výklad Alberta de Saxonia k Aristotelovu spisu *De coelo et mundo*.¹⁵ Víme, že

¹³ F. 27ra: „Expliciunt quaestiones quatuor librorum De celo et mundo, compilate et finite Prage anno domini MCCCLXVI^o die dominica, qua cantatur invocavit“ (tj. 22. 2. 1366).

¹⁴ F. 26vb: „Expliciunt questiones primi libri De celo et mundo finite per manus Wilhelmi Zael anno domini MCCCLXVI feria sexta et 16° pulsu campane prope domum Lazari in Praga.“

¹⁵ F. 1ra-61rb: Albertus de Saxonia, Quaestiones super librum De caelo et mundo Aristotelis. Na ff. 65ra-90rb je ještě opsán další spis Alberta de Saxonia, Sophismata, představující velice oblíbený typ scholastické

¹² Praha, Archiv Pražského hradu, fond Kapitulní archiv, M 7; Lipsko, Universitätsbibliothek, UB 1175. Srovnej: Milada Říhová, Výuka na lékařské fakultě v Praze ve 14. a 15. století, Dějiny vědy a techniky 26, 1993, 4, s. 215–222; táž, K obsahu studia na pražské lékařské fakultě v době působení Albíka z Uničova, Documenta Pragensia XI, 1993, s. 92–107; táž, Dvorní lékař posledních Lucemburků, Praha 1999, s. 69–83.

v této době Albertus de Saxonia¹⁶, nejprve žák, později profesor pařížské univerzity, odchovanec pařížských Mistrů Johanna Buridana a Nicolaa Oresme, byl v roce 1365 rektorem nově založené univerzity ve Vídni. Tento spis byl opsán o rok později: je nejspíš pravděpodobné, že byl prakticky ve stejné době, kdy byl Albertus de Saxonia ve Vídni, přednášen i v Praze. Je též známo, že druhý z komentátorů Aristotela, Johannes Buridanus, měl na pražské univerzitě velký vliv¹⁷ a lze si velmi dobře představit, že písař kodexu Wilhelm Zael byl posluchačem pražské univerzity a s oběma spisy se setkal právě tam. Jeho další osudy nejsou známy. Třetí spis, kvestie k Aristotelovým *Meteorologica* Mikuláše Oresme¹⁸, je psán jinou rukou a písař neuvedl své jméno ani jakýkoliv jiný údaj o místě či době sepsání.

Nejde zde tudíž přímo o ryze lékařský rukopis, ale o Aristotelovy přírodovědné spisy, které tvořily filozofickou platformu, podstatu, předcházající vlastní studium medicíny, bez níž by toto studium tehdy nebylo vůbec možné. Všechny teoretické lékařské texty se o tyto Aristotelovy spisy a jejich komentáře opírají. U posluchačů medicíny se studium Aristotelových přírodovědných spisů zcela samozřejmě předpokládalo a spisy *De anima*, *De coelo et mundo* a dále *Libri meteororum* tvořily podstatnou součást průpravy ke studiu na lékařské fakultě, k nimž se medicíni ustavičně vraceli a odkazovali na ně. I dnes je studium medicíny na univerzitách vyloučené bez teoretického školení ve fyzice, chemii a v dalších „všeobecných“ předmětech, takže nás tato středověká povinná průprava nemůže překvapovat.

Pražský původ tohoto kodexu, alespoň jeho větší části, je nezpochybnitelný a je téměř jisté, že přednášky byly právě v uvedeném roce 1366 čteny na artistické fakultě. Zároveň znovu a znovu udivuje rychlost „přenosu myšlenek“ na středověkých univerzitách: mezi čtením uvedených spisů na pařížské a pražské univerzitě uplynulo pouze několik málo let. Ve srovnání s dobami nedávno minulými, kdy při veškeré dnešní technice svobodná výměna vědeckých informací byla takřka nemožná, je to až neuvěřitelné.

Pal. Lat. 1117

Také tento kodex byl sepsán v Praze v letech 1446–48¹⁹ převážně stejnou písařskou rukou. Obsahuje následující větší spisy: 2. knihu Avicennova *Kánonu*, *Breviatorium de viribus herbarum*, několik traktátů o moči a dva spisy o chirurgii. O drobných poznám-

výuky logiky. Inc.: „Omnis homo est omnis homo. Probacio sophismatis: Iste homo est iste homo et iste homo est iste homo etc.“

¹⁶ F. 27ra: „Hic est finis questionum reverendi magistri Alberti de Saxonia, magistri Parisiensis in arcium facultate, supra totalem librum celi et mundi Aristotelis, lecte Parisius in vico Straminis.“ Albertus (Rickmendorf) de Saxonia (asi 1320–1390) působil na pařížské artistické fakultě v letech 1351–62.

¹⁷ Jerzy Korolec, Základní otázky Buridanovy etiky, AUC-HUCP 19, 1979, 1, s. 31–51. Ke středověkým komentářům k Aristotelovi na pražské univerzitě; týž, Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské univerzitě, AUC-HUCP 15, 1975, 2, s. 39–61.

¹⁸ F. 118v: Nicolaus Oresmius, Tituli quaestionum in Aristotelis Meteorologica, lib. I-II. „Hii sunt tituli questionum, quas format Magister Nicolaus Orem [!] super librum Meteororum. Primum utrum iste mundus inferior sit contiguus lacionibus superioribus, ut eius virtus inde gubernetur, et dicit cum Aristotele quod sic... Utrum aquae puteales debeant esse salsae, dicit quod sic.“

¹⁹ F. 1r-106v: Avicenna, *Simplices medicinae libri secundi canonis*. „Simplicia secundi canonis Avicenne. Absinthium. Est herba nota secundi gradus. ...“; f. 106v: „...Et sic est finis simplicium medicinarum magis notarum et communium Avicenne secundo canonis anno domini MCCCXLVI in die divisionis apostolorum [15. července] collecte Prage.“

kách, receptářích a repertoriích se zde nerozepisují. Jde tudíž o lékařský kodex pražského původu zahrnující celkem tři stěžejní oblasti tehdejší medicíny: spisy farmakologické, spisy o moči a spisy o chirurgii. *Medicinae simplices* podle 2. knihy Avicennova *Kánonu* tvořily důležitou výukovou látku na všech středověkých lékařských fakultách při lekcích z farmakologie. Stejně tak *Breviatorium de viribus herbarum*.²⁰

Na f. 153r-v se nalézá zcela neobvyklý text psaný jinou písařskou rukou, bohužel vytržený z kontextu a neúplný: jde o část jakéhosi osobního deníku lékaře, který působil v Ústí, patrně ve městě Ústí nad Labem.²¹ Dvě velmi zajímavé dochované stránky textu jsou nepochybně autografem obsahujícím praktickou a lékařovu osobní kasuistiku různých nemocí. Podobný typ středověké lékařské literatury se vyskytuje zcela ojediněle, je však nesmírně důležitý a mnohé vypovídající o řadě otázek: například o každodennosti lékařské praxe, o příznacích tehdy zaznamenávaných chorob, o úmrtnosti anebo možnosti přežití, o postavení lékaře ve společnosti, o lékařské etice. Poučuje nás například o tom, že tehdy platilo za zcela etické z dnešního hlediska nepřipustné chování lékaře: v beznadějném případě lékař opustí svého pacienta a předstírá, že odchází někam daleko.²² Jinak by mohl ztratit svou pověst a okolí by se mohlo obrátit proti němu. Tento typ textů, který představuje „novou vlnu“ v odborné lékařské literatuře a prezentuje lékařskou praxi i nashromážděné zkušenosti, je třeba vyhledávat i shromažďovat a nepochybně bude velmi významný pro pochopení jak středověké mentality, tak i širší historie tehdejší společnosti.

Další folia jsou psána různými, jménem neznámými písaři a uvádějí texty o moči a komentáře ke klasickému spisu *De urinis* Aegidia Corboliensis. Jinou rukou jsou podány spisy o chirurgii Nicolaa de Polonia²³ a Lafranca²⁴, oba v německém překladu. V kodexu jsou i sbírky rozmanitých receptů.

Pal. Lat. 1205

Tohoto kodexu jsem si povšimla proto, že je v něm obsažen i traktát o vínech²⁵, jinde přisuzovaný Albíkovi z Uničova.²⁶

Spis *De vino*... je dochován kromě Vatikánské knihovny i ve Státní knihovně v Berlíně a v Bernu.²⁷ V berlínském rukopisu je jako autor označen Albík. Ve fondu *Palatini*

²⁰ Inc.: „Agrimonia calida et sicca in tercio gradu...“ Srovnej: Lynn Thorndike – Pearle Kibre, A catalogue of incipits of mediaeval scientific writings in Latin, London 1963, s. 71, 10; uvádí sice jenom jeden rukopis, ale s textem jsem se již setkala vícekrát.

²¹ F. 153r-v: „Hec sequencia sum expertus. Item habui quendam patientem in Ausk...“

²² F. 152v: „...Sed iterum venit fluxus et iterum restrinxit tandem quod postea eadem mulier apostema matricis acquisivit. Me hoc vidente eam reliqui, quare summe cavendum est in diuturno fluxu menstruali, ne medicus se ipsum remittat, quare si restringerit, tandem sanies retinetur et causat apostema, et tunc materia apostemosa corrodit matricem, que multum sensibilis est, quod apostema raro vel nunquam recipit curam, quare fugiendum est et medicus se fingat longius ire alias distanciam diceretur.“

²³ F. 171r-218v: Nicolaus de Polonia, *Chirurgia*. K autorovi: Gundolf Keil, Nikolaus von Polen (von Böhmen), in: *Verfasserlexikon VI*, s. 1128–1133. Avšak žádný spis o chirurgii není u tohoto autora uveden!

²⁴ F. 226v-240r: Lafrancus, *Chirurgia parva*. Lafrancus (1250–1306), rodák z Milána, ale působící téměř po celý svůj život v Paříži, je jednou z vůdčích osobností středověké chirurgie. Jeho dva spisy – *Chirurgia parva* a rozšířená *Chirurgia magna* – byly na rozdíl od lékařských teoretických děl přeloženy do mnoha národních jazyků, snad proto, aby mohly sloužit i některým provozovatelům „nižších“ léčitelských povolání, kteří latinu plně neovládali.

²⁵ F. 107r-113v: „De vino et eius proprietatibus in tue dileccionis fervore tractare proponens.“

²⁶ Staatsbibliothek Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Lat. Qu. 472, f. 105v-110r. Expl. f. 110r: „Explicunt Collecta egregii doctoris in medicinae magistri Albici, phisici naturalis, sub anno 1436 scripta.“

²⁷ Pal. Lat. 1205, f. 107r-113v; Pal. Lat. 1155, 154r-157v; Burgerbibliothek Bern, 556, f. 110v-117v; berlínská signatura je uvedena v pozn. 26; Thorndike – Kibre, A catalogue of incipits, s. 395, 1.

Latini jsou celkem dva opisy tohoto malého traktátu, které jsem letmo přečetla. Opisy se od sebe místy značně liší. Ani jeden z nich neuvádí jméno autora. Berlínský rukopis, který jako jediný uvádí Albíkovo jméno, není ani L. Schubovi ani Lynn Thorndikovi znám.

Ať už byl pisatelem díla kdokoliv, přinejmenším byl tento text znám i v Praze. Albík jej buď částečně opsal a upravil, anebo jej výraznější měrou přepracoval (*Collecta Mgrī Albici*). Jeho prostřednictvím pronikal i do českého univerzitního a dvorského prostředí. Pravděpodobný by byl italský původ, ale částečný autorský podíl samotného Albíka není prozatím vyloučen. Nezapomínejme, že Albík pobýval nějakou dobu v Padově, kde si mohl text opsat a zpracovat způsobem vhodným pro české poměry, obzvláště pro královský dvůr. Text také nehovoří pouze o vínech jakožto nápoji, ale i o vínech medicínálních a léčivých, která byla samozřejmě součástí středověké farmakopey. Proto to byl spis vhodný i pro lékaře, zvláště vezmeme-li v úvahu tehdejší *de facto* závislost na vínech a obecně platné povědomí o jejich léčivém charakteru. Celá věc, tj. otázka autorství či alespoň autorského podílu Albíka, není spolehlivě rozluštěna, což je v lékařské literatuře celkem běžný případ, a zaslouží si další studium.

Pal. Lat. 1207

Kodex je autografem již výše zmíněného Gerharda de Hohenkirchen, který přišel do Čech jako bakalář svobodných umění erfurtské univerzity, v Praze se stal licenciátem svobodných umění v roce 1404, pak mistrem a brzy nato i doktorem medicíny pražské univerzity.²⁸ Ozdoben těmito tituly odešel v roce 1409 v důsledku Dekretu kutnohorského z Prahy do Lipska. Nejprve profesor medicíny v Lipsku a první děkan tamější – vůči Praze dceřinné – nově založené lékařské fakulty, pak opakovaně rektor univerzity v Kolíně a posléze v Heidelbergu, studoval tento tehdy významný univerzitní mistr a lékař na pražské univerzitě a byl Albíkovým žákem. Jeho pobyt v Praze trval sedm, maximálně osm let.

Pro naše prostředí je pozoruhodný jeden malý zápis, a proto zde tento kodex uvádím: na f. 90v vzpomíná Gerhard na Albíka, který ho učil na pražské lékařské fakultě a promoval ho bakalářem medicíny.²⁹ Přihlašuje se tak ke svému přímému učiteli. Podle L. Schuby je Albík ještě zmíněn na f. 14 v³⁰, ale zde je text vymazán a je zcela nečitelný. Snad měl katalogizátor k dispozici některé chemické anebo jiné moderní prostředky, které mu mohly pomoci při luštění rasury.

Podobné autentické zmínky jsou ve středověkých lékařských textech velmi, velmi vzácné. Z toho snad lze usuzovat, že vzpomínky Gerharda von Hohenkirchen na jeho učitele byly pozitivní. Také *traditio*, předávání zkušeností i nauky, a přihlášení se k němu je zde zcela zřetelné.

²⁸ Viz pozn. 8. a 9.

²⁹ F. 90v: „Item recipe succi verbene medium [?], ante accensum provocat vomitum et sudorem fortiter. Item quidam monachus ordinis cisterciensis in monasterio prope Egram dicto Waltzassen dixit se habere (sc. istud receptum) ab Albico medico regis Bohemie, qui et me fecit baccalaureum in ea (sc. medicina).“

³⁰ Schuba k tomu v popisu stručně poznamenává: „Auch Rasur 14v.“

Pal. Lat. 1213

Kodex pochází z první poloviny 15. století, má nepochybný vztah k Čechám a v Čechách byl s největší pravděpodobností napsán, ačkoliv L. Schuba označuje za zemi původu „*Deutschland*“. První vlastník kodexu se jmenoval Johannes Kroc.³¹ Jeho jméno psané na přídešti – tj. *Johannes Kroc* (tímto pravopisem) – by mohlo případně svědčit o českém původu, což však není dostatečně průkazné.

Kniha má dvě části: obsáhlé regimen sanitatis *Magnina Mediolanensis*, které Albík dobře znal a považoval je za nejlepší regimen sanitatis vůbec³², a neméně obsáhlé regimen sanitatis, které sepsal až dosud zcela neznámý *Magister Johannes dictus Bononiensis, baccalaureus Montis Pessulani*. Bakalář univerzity v Montpellier, studující dále patrně práva i v Bologni, čemuž odpovídá ono *Bononiensis*, byl (kdysi – *quondam*?) rektorem městské školy v Kutné Hoře. Zdá se, že magisterského gradu dosáhl autor za svých studií v Bologni. Zdá se také, že Mistr Jan řečený Boloňský, bakalář z Montpellier, pro nějaká provinění postavení kutnohorského rektora ztratil a uherský král by mu měl pomoci najít novou službu. To také je důvodem sepsání regimina, důvodem tu více, tu méně obratně skrývaným. Porovnáme-li toto regimen s regiminy Albíka nebo Havla ze Strahova, věnovanými panovníkům, projevuje se zde velmi prosebný, místy přímo servilní tón. Dílo je rozsáhlé, obtížné, s mnoha latinskými novotvary a s přímo extrémní snahou o co nejméně zdobnou latinu, která by měla ukázat maximální učenost i literární zběhlost autora. Magninovo regimen, jak svědčí Albíkovo velmi vysoké ocenění, bylo na pražské univerzitě asi známé a prostřednictvím Albíkových přednášek se o něm dovídali i studenti medicíny. Kdo pořídil jeho opis v tomto kodexu, však zůstalo utajeno. Avšak druhé regimen, regimen Jana řečeného Boloňský, bylo nejspíše sepsáno v Čechách. L. Schuba soudí, že adresátem byl uherský král Karel Robert z Anjou, a zcela zřetelná slova „*domini Carregi Hungarie*“ čte jako „*domini Caroli, regis [!] Hungarie*“. Adresáta tohoto regimina je však podle mého mínění třeba zaměnit.

Je totiž velmi nepravděpodobné, že by si kutnohorský rektor městské školy opisoval regimen pro uherského krále Karla Roberta (1308–1342), který panoval o sto let dříve. Nepravděpodobnost bije do očí při bedlivějším prohlédnutí rukopisu, kdy vidíme, že autor místy energicky, ačkoliv velmi prosebně vstupuje do textu, připomíná se a nabízí své služby: „...*illustrato domino necnon excellentissimo, magister Johannes dictus Bononiensis rector quondam in Cutna parvulorum se...ad quodlibet genus famulatus obligari perpetue*.“³³ (Zvýraznila autorka.) Řešení je třeba hledat jednak v době sepsání –

³¹ F. b: „*Magister Johannes Kroc pro III florenis*.“

³² F. 1ra-94vb: *Magninus Mediolanensis* (Mayno de Mayneri): *Liber medicinalis octo tractatum [!]*. Albík píše ve svých velkých přednáškách z nosologie: „*Non est melius regimen in toto mundo quam istud Magnini*.“ Praha, Národní knihovna, 5 E 24, f. 14v.

³³ F 97ra-146va: *Iohanes Bononiensis, baccalaureus Montis Pessulani, Regimen sanitatis pro rege Hungarie*. Celé místo zní (f. 97r): „*Viro ydealitatis, speculo divine facultatis intime essenti necnon seminari stillicidio subfundamentali origine dietacioni armonie tocius periaccentis regalis genoloye radicitus quiddificato ac peripatheticorum sollerrimis rudimentis aprime na [?] essentialium convealitem valentissimorum eiusdem professorum medullitus illustrato domino necnon excellentissimo, magister Johannis dictus Bononiensis, rector quondam in Cutna parvulorum, se per dotes corporales quascumque ac cunctas animales ad quodlibet genus famulatus obligari perpetue*.“ Jako *Bononiensis* je autor uváděn i na jiném místě, f. 99ra: „*Opservator [!] omnium conservacionum, qui gubernas totum mundum perpetua racione, preserva tuorum excellentissimum preservatorem totius regni Hungarie formaliter, ut suus preservator specialis dictus Bononiensis, presentis edicionis actor, eundem preservatorem possit... preservare*.“ K tomuto spisu Milada Říhová, Tři neznámá regimina sanitatis pro Lucemburky Karla IV. a Zikmunda, Dějiny vědy a techniky 34, 2001, 1, s. 20–21.

kodeks je z počátku 15. století – a jednak v uváděné skutečnosti, že soudobý král uherský není králem českým, ale má k Čechám těsný vztah („*královská hvězda, která až do hlubin ozářuje celé naše království veleúrodných Čech...*“).³⁴ Karel Robert z Anjou přece toto přeúrodné České království nikterak neozářoval. Jde s největší pravděpodobností o uherského krále Zikmunda Lucemburského, který se v letech 1402–1403, v době druhého zajetí českého krále Václava IV., trvaleji zdržoval v Kutné Hoře. V oné době ještě nebyl králem českým, ale jako král uherský a bratr českého krále se o České království velice živě a soustavně zajímal, jak je dostatečně známo z literatury.

Bývalý rektor městské školy věnuje snad při příležitosti Zikmundova pobytu v Kutné Hoře uherskému králi velmi obsáhlé regimen, nepochybně za účelem tzv. *ambulacio*, čili v úsilí o získání přízně, služby, povýšení, finanční subvence či jakékoliv jiné podpory.

Záhadné slovo „*Carregi*“³⁵, které čte Schuba dle mého názoru mylně jako „*Caroli regis*“, je patrně třeba vykládat z původních částí „*cum*“ a „*rex*“ či „*regio*“ nebo „*regionalis*“.³⁶ Možné čtení lze vysvětlit jako příbuzné s „*corregionalis*“, tudíž člověk původně z jedné země, anebo z „*corregio*“, „*carregio*“, „*correx*“, „*corregius*“ – čili král sousední země. Zápis „*domini Carregi Hungarie*“ by tedy bylo možné interpretovat jako „pána sousedních Uher“ nebo „sousedního krále“, kterémužto novotvaru by více odpovídala gramatická forma. Nutno poznamenat, že latinskými novotvary se dílo boloňského mistra jen hemží.

A tak se z prachu staletí vynořilo na světlo další z regimin sanitatis pro poslední Lucemburky, které obohacuje středověkou bohemikální literaturu. Pokračování ve studiu tohoto zcela opomenutého literárního žánru je více než žádoucí.

Jiné spisy, ani krátké receptáře, jak je v lékařských knihách obvyklé, v kodexu vevázány nejsou.

Pal. Lat. 1216

Kodex je snůškou různých kratších lékařských spisů a receptářů od vícera písařů. Má dvě části: první pochází z konce 14. století, druhá z druhé poloviny století patnáctého. Spisy byly porůznu napsány v Luzernu, Kostnici, Lucemburku, v okolí Wormsu anebo na jiných neurčených místech. Pro nás spočívá jeho význam především v tom, že obsahuje i dva spisy pražského původu. Na foliích 108r–112v je opsáno tehdy proslulé *Regimen pestilencie*. „*In nomine sancte et individue trinitatis. Amen. Que omnia ex nichilo creavit et singula dotavit propriis virtutibus, a qua omnis sapiencia data est sapientibus et sciencia scientibus.*...“³⁷

Originál tohoto pojednání, které patří k tzv. morovým spisům, vznikl v Čechách. Traktát doznal neobvyklého rozšíření. Nacházíme jeho stále další a další opisy, H. P. Franke³⁸ jich shromáždil již přes šedesát a to jistě není konečný počet. I já sama jsem

³⁴ F. 97 rb: „*Sidus regale, quod medullitus emanat toti nostro regno Bohemie uberrime...*“

³⁵ Celý kontext zní (f.103va): „*Capitulum XI^{um} regiminis prioris tractatus, sed est primum istius secundi tractatus, in quo continentur universalis diete sanitatis regule domini excellentissimi et magni Carregi Ungarie, per quas se poterit in qualibet die per totum annum ad sui ipsius sanitatem conservandam universaliter dietare, si non haberet aliquod aliud regimen speciale.*“

³⁶ Ch. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* II, Wien 1954, s. 580.

³⁷ Gundolf Keil, *Brief an die Frau von Plauen*, in: *Verfasserlexikon* I, s. 1035–6. Mimochodem stejně incipit je v předmluvě k dílu *Thesaurus pauperum* Petra Hispánského.

³⁸ Hans Paul Franke, *Ein Prager Pest-Brief an die Frau von Plauen*, Diss. Würzburg 1977.

našla dosud nezaznamenané opisy v Praze, Berlíně, Mnichově a Vatikánu.³⁹ V poslední době je za autora spisu považován Havel ze Strahova.⁴⁰ Zároveň však – což L. Schuba nemohl vědět – obsahuje i části doslovně shodné s Albíkovým spisem *Collectorium minus*. Zda Albík do své přednášky na lékařské fakultě převzal část z Havla anebo naopak, zda si písař zapsal k Havlovi spisu i partii z Albíkovy přednášky, jsem prozatím nerozluštila.

Dalším spisem naší domácnosti provenience je Albíkovo *Regimen sanitatis de infirmitatibus, evacuacionibus vel [medicinis] laxativis. De dosibus*.⁴¹ Tento Albíkův spis, stejně jako předchozí, se nachází také v mnichovské Bavorské státní knihovně.⁴² Patří k onomu typu lékařské literatury, který bych nazvala „*regule et canones*“. Má nálehavý tón biblického Desatera. Přestavuje tak velmi potřebnou příručku jak pro studenty medicíny, tak i pro lékaře, která jednoduchým, nesmlouvavým stylem sděluje nejdůležitější příkazy tehdejší praktické medicíny týkající se diety a odstraňování přemíry kterékoli ze čtyř základních tělesných šťáv, jejichž nevyvážený poměr způsobuje choroby. Uvádí léky jednoduché i složené a jejich dávky. Doporučuje také začínat léčbu raději menšími a častějšími dávkami léků, což se mnohokrát v praxi osvědčilo a potvrdilo⁴³ a což převzala i dnes opět moderní homeopatie.

Pal. Lat. 1224

Jako území vzniku tohoto kodexu je v katalogu označeno „*Ostmitteldeutschland*“. Také tento kodex, obsahující části z konce 14. a první poloviny 15. století, je sice složen z rozmanitých lékařských textů, jak je obvyklé, ale přinejmenším jeho první část je nutno považovat za bohemikální. Jejím autorem byl takřka s jistotou některý Albíkův žák, pocházející možná ze Žitavy anebo v Žitavě působící: rozhodně znal tamější prostředí.⁴⁴

L. Schuba nemohl vědět, že spis *De calculo*⁴⁵ je součástí Albíkových přednášek na lékařské fakultě, dochovaných později pod názvem *Compendium medicinae*.⁴⁶ Obsahuje četné Albíkovy recepty a narážku na České království, na jeho obyvatele a město Žitavu.⁴⁷

³⁹ Říhová, *Dvorní lékař*, s. 178.

⁴⁰ Viz poznámku 37.

⁴¹ Pal. Lat. 1216, f. 121r–124v: „*Regimen sanitatis consuete poterit deo propicio istis regulis conservari. In primis confert aer bonus, fetida vitentur...*“; Thorndike – Kibre, *A catalogue*, s. 1345, 4.

⁴² Berlin, Staatsbibliothek, Clm 321, f. 92r–94v.

⁴³ F. 124v: „*Et signanter nota, quod omnia hic in illo libello conscripta extracta sunt de practica valde peritorum; et in dosibus, id est quantitate medicine dande patienti melius est declinare in dosim minorem quam maiorem, quod pluribus vicibus expertum esse novimus et exploratum.*“

⁴⁴ F. 4v: „*...item paritura [?] rubea maior, que crescit Zittawie...*“

⁴⁵ F. 2r–7v.

⁴⁶ Např. namátkou porovnaný, pro nás dnes podivný a proto také charakteristický recept na f. 6v. s krátkým úsekem v *Compendiu medicine* je naprosto shodný: „*Recipe pisum et coque cum radice petrosilini et gramine eius et coque simul quousque crepantur pisa, deinde effunde brodium et contere cum petrosilinio et hoc sumant. Albicus: lepus vivus pulverisatus et bibitus frangit calculum.*“ Stejně např. *Compendium medicine*, Wrocław, Biblioteka uniwersytecka, I F 266, f. 323r.

⁴⁷ Albík je jmenován celkem sedmkrát, v obrazech známých z jeho přednášek: „*Hec Albicus. .. Albicus dicit... ita Albicus dicit.*“ Jménem neznámý autor tudíž musel studovat v Praze. Údaj o Českém království rovněž prozrazuje znalost zdejších poměrů (f. 6v): „*Item notandum: pulveres vivorum scorpionum, cycadarum, scarabeorum et nascencium ex stercore hominum [!] vel equorum [!], qui sunt quasi aurei, non debent dari hominibus in regno Boemie, quia pulvis illorum principaliter exurit et ulcerat, nec multum adderet de mitigatione.*“ Zdá se, že obyvatelé Českého království měli v tomto případě štěstí.

Také v pořadí druhý spis⁴⁸ psaný stejnou písařskou rukou, který se nazývá *Thesaurus pauperum* (*Poklad chudých*), by mohl pocházet z pražského okruhu. Pisatel tohoto traktátu se jmenoval Hermanus (psáno tímto pravopisem). Jednak zde může hrát roli již zažitý název Claretova slovníku⁴⁹, jednak je část textu shodná s Albíkovými přednáškami o nemocech.⁵⁰ Ale nic z toho není dostatečně průkazné a například pojmenování spisu *Thesaurus pauperum* bylo ve středověku oblíbeným názvem, jímž opatřil své v Evropě hojně rozšířené a známé dílo i sám Petrus Hispanus, znamenitý lékař a později i papež Jan XXI (1276–1277).

Další spisy v tomto nepřilíš objemném kodexu jsou obvyklé texty kolující na univerzitách: salernský Constantinus Africanus, Andromachus a Iohannes de Toletu.

Pal. Lat. 1235

Jako zemi původu označuje i L. Schuba u tohoto kodexu „*Böhmen*“. Písařem byl lékař Magister Ort⁵¹; celá kniha je psána latinsky jednou, a to jeho vlastní rukou. Magister Ort byl etnický Čech, jak svědčí české „*tak boh day*“ na f. 166vb a patrně i vysvětlivka „*ematych – hematitum*“.

Jsou zde obsaženy spisy Bernarda de Gordonie a Avicenny, dobře známé na všech středověkých lékařských učeních. Lékařská kniha obsahuje klasické spisy *O moči*, *O pulsu*, *O pouštění žilou* a prokazuje, že jejím písařem a majitelem byl studovaný lékař, který pilně praktikoval.

Pal. Lat. 1243

Podle katalogu je kodex z první poloviny 15. století a pochází dle Schuby z „*Mitteldeutschland*“. Obsahuje klasické spisy lékařských knih. Jmenování jsou Mattheus Platariarius, Rasis, Jordanus de Turre, Christianus (ale v textu psáno Kristanus), Avicenna, Theophilus, Guilielmus de Saliceto aj.

Ačkoliv nepříliš katalog a v případě většího zájmu o obsah kodexů odkazují na výborný soupis L. Schuby, k tomuto kodexu se zde vyjadřují poněkud obsírněji, neboť jsem se mu dosti podrobně věnovala. Je totiž patrně bohemikálního původu, což L. Schuba netušil. Můžeme tak usuzovat z některých níže uvedených zmínek, které na pražský původ alespoň větší části složek kodexu poukazují:

F. 129v: „*Explicit liber urinarum a voce Theophili finitus per Fulnek in vigilia purificationis anno domini 1434...*“ Fulnek je město na severní Moravě, písař mohl nést jméno města svého původu.

F. 129v: „*Pro Petro notario regis Wenczeslai qui asmathicus fuit...*“ Jde rozhodně o krále Václava IV. a jeho notáře Petra. Jedná se takřka s jistotou o Petra z Javora, před-

⁴⁸ F. 7v-37v: Hermanus: „*Thesaurus pauperum ad sublevamen medicorum seu Practica in medicina. Cum causam, signum et curam secundum etatem, complexionem...ego Hermanus minutissimus medicorum intendo facere tractatum sub brevilquoio...quem nominabo thesaurum pauperum ad sublevamen medicorum minus peritorum...*“

⁴⁹ Klaretovy slovníky vydal Václav Flajšhans, Klaret a jeho družina, sv. I, Praha 1926, sv. II, Praha 1928; Bohuslav Ryba (od verše 2670), K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostřihomským, Listy filologické 75, 1951, s. 89–123.

⁵⁰ Např. namátkově, Pal. Lat. 1224, f. 13r: „*Liturgia est apostema in posteriori parte capitis...*“ Totéž Albík, Compendium medicine, Praha, Národní knihovna, 5 E 24, f. 42r.

⁵¹ F. 168rb: „...*quod ego Magister Ort multociens probavi.*“

ního úředníka a zároveň i prvního ze světských úředníků Václavovy kanceláře.⁵² Recept mu byl podán jedním z dvorních lékařů, zřejmě Albíkem, neboť hned za tím následuje další předpis, kde je už Albíkovo autorství možno doložit.⁵³

F. 109r-110r: „*Regule et canones de urinis Magistri Kristiani. Regula prima: Circulus viridis in colore subtilis in substancia... ex ventositate signat. Et sic est finis regularum et canonum datarum a magistro Kristiano.* [!]“

F. 111rv: „*Pro memoria corrupta reformanda. Masticacio masticis cum modico zinziberis facta ieiuno stomacho... Et sic est finis canonum seu regularum... datarum per magistrum Cristanum.*“ Ačkoliv jsem ve Spunarově soupisu podobný spis nenalezla, není vyloučeno, že autorem těchto velmi krátkých regulí vyznačujících se úsečným, ba imperativním stylem by mohl být s největší pravděpodobností Křišťan z Prachatic. I pravopis jména tomu nasvědčuje.

Na foliích 257r-259r se objevují krátké recepty se jmény. Jmenování autoři receptů: Mag. Martinus 257v, 259r, Nicolaus 257v, 262r, Thomas 258r, Thadeus 258v, *Diacordion preciosissimum magistri Henrici de Nova Civitate* 259r. Všichni tito autoři receptů by mohli být pražskými lékaři. Je možno jejich jména dohledat i v jiných lékařských spisech z této doby.⁵⁴ Jména jsou to ovšem velmi běžná, frekventovaná ve všech zemích Evropy. Přesto se přikláním k názoru, že by mohlo jít o pražské lékaře. Další spis totiž uvádí lékařské kvestie, které nejsou nikterak blíže určené, ale incipit mi napověděl, že stejně znějící lékařská kvestie se nachází i v tentokrát prokazatelně pražském kodexu v Lipsku.⁵⁵ Obě kvestie, vatikánskou i lipskou, jsem velmi podrobně *in extenso* porovnála a jsou stejné, ale lipská má navíc explicit: „*Et est finis questionis huius, determinate in studio Pragensi, protunc per baccalaurium reverendo sub egregio doctore magistro Suevo. Pro cuius fine laudare nunquam desine. Finitum sub anno domini 1409 in die sancti Iohannis.*“ (Protože není specifikováno, o kterého svatého Jana se jedná, nelze určit přesné datum.)

První kvestie zdejšího rukopisu, která je identická s kvestií dochovanou v Lipsku, určuje s vysokou pravděpodobností i původ ostatních čtyř kvestií. Všechny pět lékařských kvestií je psáno stejným písmem. Jde o jediné dochované slavnostní kvestie z pražské lékařské fakulty, které prozatím znám. Byly determinovány pod vedením Mistra Sueva [Švába].⁵⁶ Jejich textu se ve Vatikánské knihovně věnují velmi podrobně (kopie jsou totiž zcela nekvalitní a lze je používat pouze jako podpůrný materiál) a mám v úmyslu připravit jejich edici.

Za kvestiemi je zařazen spis *De crisi* Guilhelma de Saliceto. Také ve dvou jiných lékařských kodexech⁵⁷ dochovávajících Albíkovo přednášky na pražské lékařské fakultě

⁵² Za upozornění na tuto skutečnost děkuji prof. I. Hlaváčkově.

⁵³ Spunar, Repertorium, č. 274, 275. „*Sal sacerdotale quo utebantur sacerdotes in diebus Helie...*“ Recept je velmi rozšířený, má drobný literární úvod – proto také jej lze zcela snadno od jiných receptů rozeznat, byť by i nebylo Albíkovo jméno uvedeno.

⁵⁴ Např. Magister Thadeus, Albíkův žák, sepsal na Albíkovi značně závislý traktát *De aquis et oleis medicinalibus*, v němž je Albík mnohokrát jmenován a jsou citovány jeho recepty (Lipsko, Universitätsbibliothek, UB 1175, f. 59r-102v).

⁵⁵ Lipsko, Universitätsbibliothek, UB 1200, f. 108v-114v.

⁵⁶ Beránek, O počátcích, s. 80; František Šmahel, Mistři a studenti pražské lékařské fakulty do r. 1419, AUC-HUCP 20, 1980, 2, s. 58. Tento Johannes Suevus de Monte leonum by mohl být totožný s promotorem Johannem z jiného lipského kodexu pražského původu z r. 1418 (Lipsko, Universitätsbibliothek, UB 1175, f. 51r, v r. 1418): „*Ad honorem et reverenciam venerabilis et commendabilis viri domini Iohannis promotoris mei specialis.*...“

⁵⁷ Lipsko, Universitätsbibliothek, UB 1175; Praha, Archiv Pražského hradu, fond Kapituli archiv, M7.

je spolu s kvestiemi uváděn *Tractatus de crisi* Albíka z Uničova, který projevuje velkou závislost na Salicetovi. Oba autoři pak vydatně čerpají z Galénova stejnojmenného spisu. Podobné zařazení spisů však může být čistě náhodné.

Pal. Lat. 1257

Kodex z první poloviny 15. století je určitě bohemikálního původu, alespoň ff. 21v–110r jsou psána jednou písařskou rukou nesporného Čecha (f. 84r–v česká slova: „*esula – hlawaczek, elborus albus – kychawka, sucus liquiricie – osladytz, mastix – kostival, malwa – slez, anetum – lupein, acorea – samorostlik*“).

Tractatus de flebotomia se zdá být při povrchním srovnání výtah z nedávno vydaného *De sanguinis minucione* Křišťana z Prachatic.⁵⁸ *Problemata ab Aristotele* jsou výukovou látkou na artistické či lékařské fakultě pražské univerzity, stejný spis je dochován ve Vratislavi BU Q 3, kde je i explicit, dosvědčující pražský původ.

Tzv. *Albici Medicinalia* obsahují části dvě, což Schuba nevěděl: receptovou část⁵⁹, obsahující i partie z *Compendia medicinae* včetně „*sal sacerdotale*“ (f. 87r), a *Regimen sanitatis hominis seu Vetularius*.⁶⁰

L. Schuba považuje za místo vzniku kodexu Vratislav, ale to je mylné. Datum a místo sepsání (1422 in *Vraczislauia in Slancz* [!])⁶¹ se vztahují k datu a místu Albíkem sepsaného *Vetularia*, nikoliv k době vyhotovení rukopisu.

Pal. Lat. 1290

Knihu jsem nemohla dobře prostudovat, protože za mého posledního pobytu v Římě byla zapůjčena do Heidelbergu. Nicméně i při zběžném prohlédnutí jeví bohemikální původ. Obsahuje ve středověku oblíbený spis *Rosa anglica medicine*, jehož autorem byl Johannes de Gaddesden (1280–1361). V našem prostředí byl znám pod jménem *Rosarius*, platil za lékařskou autoritu a Albík jej poměrně často cituje.

Na předsádce je záznam: „*Rosarius iste constat quatuor florenis, in Wyenna tamen quatuor grossis*.“ Na f. 219ra stojí česky: „*Dub tak ma bity such*.“ K tomu L. Schuba poznamenává: „*Dub-such nicht zu verstehen*“.

Česká glosa na předposledním foliu kodexu je psaná stejnou rukou jako latinský text a vztahuje se k receptům, používajícím za základ léků dubovou kůru a dubové listí.

Pal. Lat. 1294

Kodex je z 15. století (1452), ale je do něj vevázán, vlastně předvázán receptář o několika málo foliích a jinou rukou psaný recept, který uvádí jméno Albíka, na nám už známou kněžskou sůl: „*Sal sacerdotale per magistrum Albickum*.“⁶²

⁵⁸ Christannus de Prachaticz, *De sanguinis minucione* (ed. Hana Floriánová–Miškovská), Praha 1999.

⁵⁹ F. 84r–94v.

⁶⁰ F. 95r–109r.

⁶¹ Podle I. Hlaváčka se zde objevuje jeden z prvních dokladů názvu pro Slezsko v místním dialektu.

⁶² Viz pozn. 53.

Pal. Lat. 1298

Jde o obvyklý typ *liber medicinalis* obsahující spisy nezviklatelných lékařských autorit: objevuje se zde Mundinus, Avicenna, Moyses Maimonides, Mesue senior, Arnaldus de Villanova, Galenus. Byl vyhotoven v roce 1464.

Na f. 206ra je toto explicit: „*Explicit liber rabi Moysi, quem ego magister Cunradus, medicine doctor deinceps Patavio, per Paulum de Olomucz de Moravia transscribere permisi. Amen. Quos ambos deus sublimis hec preter remedia feliciter sanos conseruat*.“ Kodex nemusel vzniknout v Padově, jak se domnívá L. Schuba. Zápis je možné interpretovat tak, že jméno Padovy pouze označuje padovskou univerzitu, kde Mistr Konrád získal doktorát medicíny. V oné době to nebylo nic až tak zvláštního: medicína v Praze začínala upadat, zájemci o její studium, především z katolických rodin, se obraceli na cizí fakulty. Zde opsané spisy tvořily pevnou osnovu výuky na všech evropských lékařských fakultách. Ale pravděpodobnější je možnost interpretovat název *Patavium* jako Pasov: Mistr Konrád totiž později praktikoval jako doktor medicíny v Pasově. Písař kodexu Paulus de Olomucz de Moravia, snad i Magister Cunradus přinejmenším pocházeli z Moravy, anebo tam Konrád nějakou dobu pobýval a nechal opsat Pavlovi z Olomouce příslušné lékařské knihy.

Pal. Lat. 1345

Kodex zde uvádím z toho důvodu, že autor – Johannes de Wormalia (de Wachenheim)⁶³ – vystudoval v Praze. V roce 1381 zde byl promován magistrem svobodných umění a na pražském vysokém učení pokračoval i nadále. Po studijních letech strávených v Čechách odešel do Německa, kde zastával některý církevní úřad v Neuhausen u Wormsu. Kodex jsem zatím nemohla pozorněji prostudovat, ale podívejme se na kousek textu:

F. 1ra-14r: Johannes de Wachenheim: „*Opus tripartitum chordarum. Incipit tripartitum chordarum, tres continens tractatus*.“

Ego Johannes decanus prefatus. .. Tangitur causa efficiens huius tripartiti ipse scil. Johannes in artibus magister, ad quod enim magisterium in studio Pragensi sub anno domini MCCCLXXXI fuit promotus et post ibidem in prefata quadrvii facultate diligenter insudando et consequenter apud ecclesiam Nuhnsensem fideliter continuando...“

Pal. Lat. 1349

Ačkoliv kodex vznikl jinde než v Čechách, má k Čechám těsný vztah. Je autografem Reimbota Eberhardi de Castro⁶⁴, který byl jedním z dvorních lékařů Karla IV. Reimbotus přišel do Čech patrně v doprovodu Anny Falcké jako bakalář medicíny a královnin lékař. V té době, tj. v roce 1353, jak uvádí Beránek, byl farářem ve Volanicích, následujícího roku farářem v Lounech. Zároveň vystudoval na pražské lékařské fakultě medicínu a v roce 1357 je už titulován jako *magister medicine*. Objemný kodex, psaný převážně vlastní Reimbotovou rukou, je kromě toho, že dochovává i některé matema-

⁶³ Tříška, c.d., s. 319.

tické, astronomické a lékařské spisy, i vynikajícím soukromým archivem císařova lékaře, který nás (v podobě dochovaných listů, suplik, notářských instrumentů, osobních poznámek, písemných dokladů ke sporu, jenž Reimbotus vedl před papežskou kurií o dědictví po svém bratru apod.) zpravuje o životě pisatele. Svědčí též o důvěryplném, pozitivním vztahu mezi císařem a jeho lékařem. V kodexu je zachováno na ff. 143r–160r Reimbotem sepsané regimen sanitatis, věnované Karlu IV.: „*Liber de regimine sanitatis directus Karolo IV. imperatori anno domini MCCCLX. In nomine Iesu Christi.*“

Kromě toho si sem Reimbotus založil i ozdobný úvod k listu pro Karla IV., tzv. *salutatio* (f. 291r): „*Princeps serenissime et domine mi graciousissime, cum alias in legacione execucionum processuum emissorum a maiestate vestra imperiali contra Barnabonem medicum...*“ Dále list bohužel nepokračuje. O regiminu pro Karla IV. jsem již psala a pracuji s ním i nadále, takže nepovažuji za vhodné mu zde věnovat větší pozornost.

Pal. Lat. 1353

V tomto kodexu se kromě traktátů zaměřených ke kvadriviu objevuje několik menších kvestií řešených na pražské artistické fakultě. Na f. 119v je seznam jmen dvanácti mistrů pražské artistické fakulty i s názvy jejich lekcí čtených v Praze na univerzitě v roce 1385.⁶⁵ Nejde o lékařskou tematiku, kodex uvádím pouze pro úplnost.

Pal. Lat. 1367

Kodex z poloviny 15. století obsahuje astronomické, astrologické a lékařské spisy, což představuje naprosto přirozenou tematickou směs, charakteristickou pro středověké lékařské fakulty a pro tehdejší chápání medicíny jako vědy. Není to bohemikální kodex, ale jsou zde zmínky o Praze a o astronomické situaci, v níž se Praha nachází.⁶⁶

Prvním vlastníkem kodexu byl podle L. Schuby *Nicolaus Pruckner, mathematicus in Tübingen*.⁶⁷

Pal. Lat. 1376

Soubor spisů tvořících tento kodex je zaměřen astronomicky a matematicky, ale nechybí ani části spojující medicínu s astronomií.⁶⁸ Zabývala jsem se jím z toho důvodu,

⁶⁴ Beránek, O počátcích, s. 84; Milada Říhová, Uno sconosciuto: Reimbotus Eberhardi de Castro e il suo „Regimen ad Carolum“, Bollettino dell Istituto storico Ceco di Roma II, 2000, s. 30–47; Říhová, Tři neznámá regimina, s. 10–16.

⁶⁵ Na tento kodex mě laskavě upozornila Z. Hledíková, které zde chci (a to nejenom za toto upozornění) poděkovat. Zároveň mě informovala, že se uvedeným místem zabývá F. Šmahel. Viz František Šmahel, Zwei Vorlesungsverzeichnisse zum Magisterium an der Prager Artistenfakultät 1388–1390, Jahrbuch für Universitätsgeschichte 4, 2001 (v tisku).

⁶⁶ F. 100r: astronomické tabulky pro „radices“ pro Prahu.

⁶⁷ Schuba, Die Quadriviums-Handschriften, viz popis příslušného kodexu. Na f. 1r: „*Est Prucknerii.*“

⁶⁸ F. 296rab: „*De infirmitatibus prognostica ratione aetatis lunae. De etate lune. Si quis infirmaverit luna prima et in die cretica se levaverit, sanus erit...*“; Thorndike – Kibre, A catalogue, s. 1460, 9.

že obsahuje i astronomický spis s geometrickými nákresey Jana Šindela, profesora pražské lékařské fakulty a králova osobního lékaře.⁶⁹ Při podrobnější prohlídce jsem objevila některé údaje, které připomínají těsnější vztah pisatele kodexu k Praze.

Kodex byl sepsán v letech 1447–1458 převážně jednou rukou benediktinského mnicha v klášteře sv. Jimrama v Řezně. Jeho styky s Prahou jsou nepopiratelné: benediktin, který sám sebe skromně jmenuje „*Fridericus astronomunculus*“⁷⁰, byl nejspíše původně českým benediktinem, který se uchýlil za husitských válek do Řezna. Na velkém kodexu pracoval více než jedenáct let.⁷¹ Často je jmenována *Ratispona* (Regensburg, Řezno) spolu s Prahou.⁷²

Spis o kompozici almanachu je zpracován podle mistrů z Montpellier a také podle mistrů pražských.⁷³

Pal. Lat. 1442

Ke vzniku tohoto astrologicko-astronomicky zaměřeného kodexu L. Schuba poznamenává: „*Nach 1547. Böhmen – Joachimstal (Jáchymov).*“ Jde patrně o autograf anonymního astronoma a astrologa žijícího v severozápadních Čechách. Obsahuje především horoskopy a předpovědi pro bližší neznámé osoby.

Na f. 4v je údaj: „*sub elevacione poli 50 graduum 20 minorum, ubi vallis Joachimica est sita.*“ Jde tudíž o město Jáchymov. Na f. 17v je zmíněno město Stříbro (*Misa*). Je zachycena i finanční či existenční škoda jakéhosi jáchymovského měšťana, plynoucí z neštěstí ve stříbrných dolech a z neúrody na polích v roce 1546.⁷⁴

* * *

Můj výběr pro nás zajímavých kodexů z fondu *Palatini Latini* Vatikánské knihovny zde prozatím končí. Rýsují se další témata týkající se vztahů mezi jednotlivými spisy, jejich frekvence a rozšíření, otázky autorského podílu a vlivu atp. Zajímavý je i rozvoj odborné lékařské literatury koncem čtrnáctého a v patnáctém století, rozvoj, který lze zaznamenat i v našich zemích. Zvláštní pozornost si zaslouží podivuhodný nárůst středověké odborné lékařské literatury, zaměřené k praxi: zde se připravuje půda pro

⁶⁹ F. 181ra–184va, Iohannes Sindel: „*De quantitate trium solidorum. De tribus corporibus solidis. Quia tria corpora solida particularum communissima...quod modicum distat nichil distare videtur. Explicit tractatus de quantitate trium solidorum magistri Schindel compilatus anno 1420.*“ Thorndike – Kibre, A catalogue, s. 1232, 11. Ještě Spunar, Repertorium, č. 368, poznamenává k tomuto spisu: „*Auctor incertus.*“ Ale zdejší kodex Sindelovo autorství zcela potvrzuje. K M. Janu Šindelovi viz Beránek, O počátcích, s. 78 a Šmahel, Mistři a studenti, s. 55.

⁷⁰ F. 192rb: „*MCDXLVII ad vincula Petri frater Fridericus astronomunculus.*“ F. 236r: „*Explicit spera materialis. Jfr. Fridericus monachus ordinis scti Benedicti professus in monasterio sancti Emmerani diocesis Ratisponensis et in civitate eiusdem.*“

⁷¹ Viz předchozí poznámku a k tomu srovnej f. 383v: „*Frater Fridericus astronomus ... MCDLVIII.*“

⁷² F. 69r: „*Radices motuum subscriptorum ere Christi ad civitatem Ratisponam. Distancia Ratispona et Praga-Nurenberga-Wyenna...*“; f. 71r: „*Tabula diversitatis aspectus lune ad Pragam, cuius lat. est 50 gradus 7 minuta.*“; f. 82r: „*Tabula elevacionis solis qualibet hora diei...ad Pragam...*“; f. 146va: „*Notandum quod radices in istis tabulis posite sunt ad meridianum civitatis Wyennensis et Ratisponensem et eciam Pragensem...*“; Thorndike – Kibre, A catalogue, s. 1164, 2.

⁷³ F. 99vb–100rb: „*De compositione almanach. Incipit compositio almanach secundum magistros Montis Pessulani et Pragorum. In compositione Almanach primo scribas ferias tocus anni...et sic terminatur antiquus modus de compositione almanach 1447 Yppoliti martiris.*“ [tj.13.8.]; Thorndike – Kibre, A catalogue, s. 667, 8.

⁷⁴ F. 20r: „*Maius damnum ex metallis fodinis argenteis et agricultura quam commodum.*“

budoucí směřování vývoje medicíny v renesanci. Dosud přetrvávající schéma o nehybnosti a přímo petrifikaci středověké medicíny je třeba opouštět. Studium odborného písemnictví z této doby rozhodně přinese i nové pohledy na dějiny lékařství.

MILADA ŘÍHOVÁ

Varia bohemica ad quadrivium et medicinam spectantia in Bibliotheca Apostolica Vaticana

ZUSAMMENFASSUNG

Bohemikale Handschriften finden sich über sämtliche alte Universitätsbibliotheken in Europa verstreut. Die neue Zeit bietet auch neue Möglichkeiten. Eine wichtige Aufgabe für Mediävisten ist es, Bohemica in den verschiedenen Bibliotheken zu sammeln, Verzeichnisse und Kataloge zu ergänzen und auf diese Weise zu einer Bereicherung unserer Kenntnisse über das böhmische Mittelalter beizutragen.

An mittelalterlicher medizinischer Literatur bestand bislang kein Interesse, weshalb sie unbeachtet blieb. Um so mehr überrascht es heute, daß auch diese Fachliteratur, die im Umkreis der Prager Universität entstand, nicht unerheblich war und auch in die Nachbarländer ausstrahlte, wobei sie ihren Beitrag zum europäischen Kulturerbe leistete.

Der heute in der Bibliotheca Vaticana aufbewahrte Bestand der *Palatini Latini* stammt aus Heidelberg und war in der ersten Hälfte des 17. Jh. in den Vatikan gelangt. Er wird heute von deutschen Fachleuten bearbeitet, die für diesen Bestand Kataloge auf höchstem Niveau anlegen. Dennoch läßt sich immer wieder Neues entdecken, präzisieren und ergänzen. So ist den deutschen „Katalogisierern“ beispielsweise entgangen, daß zahlreiche Schriften bohemikalen Ursprungs sind. Vielleicht spielt hier auch der Umstand eine Rolle, daß die Prager Universität und ihre medizinische Fakultät von der deutschen Historiographie oft für eine deutsche Angelegenheit gehalten wird. Zugleich muß allerdings auch gesagt werden, daß der überwiegende Teil der Schriften unbezeichnet ist, weder Verfasser noch Zeit und Ort ihres Entstehens angibt und das kopierte Werk auch nicht näher spezifiziert; beispielsweise wird die Schrift oftmals eher unter einem falschen, aber renommierten Namen geführt als unter dem eigentlichen Namen des Verfassers, die Kodizes sind aus mehreren Lagen gebunden usw. Dies alles erschwert natürlich die Arbeit des Katalogisierens. Die Herkunft eines Kodex und die Verfasser der Schriften sind nicht immer mit Sicherheit zu bestimmen.

Das thematische Spektrum der auf die Naturwissenschaften und die Medizin abzielenden Schriften ist sehr breit. Dies hängt mit dem mittelalterlichen Verständnis der Universitätsbildung zusammen, als sich die einzelnen Fakultäten und ihr Lehrplan bei weitem noch nicht so sehr voneinander unterschieden wie heute. Die meisten Handschriften, die wir für bohemikal halten, entstanden in den dreißiger bis fünfziger Jahren des 15. Jahrhunderts, was auch bedeutet, daß sich in dieser Zeit die Aktivitäten um die medizinische Fakultät intensivierten, obwohl für deren Existenz zu dieser Zeit keine Archivquellen vorhanden sind. Möglicherweise könnte aber gerade die handschriftlich erhaltene Fachliteratur für das Bestehen einer medizinischen Fakultät in jenen Jahren sprechen.

In der vatikanischen Bibliothek habe ich mich in erster Linie mit Schriftstücken jener Autoren beschäftigt, die sich nachweislich eine Zeitlang an der Prager Universität aufhielten. In Betracht gezogen habe ich auch Abschriften fremder Werke, deren Kolophon uns direkt sagt, daß sie in Prag oder in Böhmen angefertigt wurden. Auch berücksichtige ich diejenigen Handschriften, die eine Schrift Prager Ursprungs kopieren oder auch nur die geringste Erwähnung über Prag oder die böhmischen Länder enthalten.

Bisher ist es mir gelungen, neunzehn Kodizes ausfindig zu machen, von denen ich in der hier vorgelegten Studie Informationen biete. Ich rechne mit einer Fortsetzung meiner Arbeit, denn gerade die Untersuchung von Handschriften verspricht eine Ergänzung unserer mediävalem Wissenslücken.

DETERMINACE MAŘIKA RVAČKY NA OBRANU ŘEHOŘE XII.

ZDENĚK UHLÍŘ

Konec 14. a počátek 15. století byl dobou tzv. velikého či západního schismatu.¹ V Praze, třebaže nebyla v centru událostí a dění na ni působilo spíše zpovzdálí, proběhla dvojitá vlna polemik souvisejících s tímto projevem krize církve a společnosti. První se odehrála koncem sedmdesátých let a v osmdesátých letech 14. století a týkala se sporných otázek volby papeže Urbana VI., resp. Klementa VII.² Druhá proběhla před pisánským koncilem a obírala se regulérností pontifikátu Řehoře XII., zároveň však vycházela z evropského pozadí tzv. galikánské ústavy na jedné a domácího reformního hnutí prosazujícího představu prvotní církve na druhé straně.³ Během této druhé vlny se 7. prosince 1408 konala na půdě pražské univerzity disputace⁴, v níž proti Řehoři XII. vystoupil Jan Falkenberg⁵ a na Řehořovu obranu, pravděpodobně z podnětu arcibiskupa Zbyňka, se postavil Mařík Rvačka.⁶ Maříkovo vystoupení bylo jistě výzvou reformnímu směru a jako takové také bylo bezprostředně pochopeno. Nicméně disputace Jana

¹ Základní informaci viz Heribert Müller, *Abendländisches Schisma*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche* 1, Freiburg etc. 1993, sl. 24–30. Srv. Noël Valois, *La France et le Grand Schisme d'Occident I–IV*, Paris, 1896–1902; Walther Ullmann, *The Origins of the Great Schism*, London 1948; Werner Brandmüller, *Das Konzil von Konstanz (1414–1418) I–II*, Paderborn etc., 1991–1997; Ferdinand Hrejsa, *Dějiny křesťanství v Československu I. Doba předhusitská*, Praha 1947, s. 159, 195, II. Hus a husitství (Čechové v zápasu o ryzí křesťanství), Praha 1947, s. 14 n.; Jaroslav Kadlec, *Přehled českých církevních dějin 1*, Praha 1991, s. 222 n., 250 n.; František Šmahel, *Husitská revoluce I. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993, s. 80–90 (Počátky stavovského dialogu: koncily a parlamenty).

² Viz Rudolf Holinka, *Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI.*, Bratislava 1933.

³ Viz František Michálek Bartoš, *České dějiny II/6. Čechy v době Husově 1378–1415*, Praha 1947, s. 295 n.

⁴ Tamtéž, s. 297–298.

⁵ O Janu Falkenbergovi viz základní informaci Josef Tříška, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 241; Hartmut Boockmann, *Falkenberg Johannes*, in: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon 2*, Berlin-New York, 1980², sl. 705–707; srv. Anežka Vidmanová, *Magdeburská determinace Jana Falkenberga z roku 1411*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (ed.), *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 509–520. Text jeho determinace *De renunciacione pape* je dochován v rkp. NK ČR X.C.25, fol. 267r-270r; X.D.10, fol. 104r-106v; X.H.18, fol. 91r-93v. Edici podal Gustav Sommerfeldt, *Johann Falkenbergs Stellung zur Papstfrage in der Zeit vor dem Pisaner Konzil (1408)*, in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 31, 1910, s. 421–437.

⁶ O Maříku Rvačkovi viz základní informaci Jaroslav Kadlec, *Literární činnost mistra Maříka Rvačky*, in: Pavel Rudolf Pokorný (ed.), *Pocta Dr. Emmě Urbánkové. Spolupracovníci a přátelé k 70. narozeninám*, Praha 1979, s. 145–164; srv. týž, *Mistr Mařík Rvačka na koncilu kostnickém*, in: Jaroslav Pánek – Miloš Polívka – Noemi Rejchrtová (eds.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela 1*, Praha 1994, s. 381–390. Jeho determinace se nachází v rkp. NK ČR XII.F.30, fol. 51v-58v; edici podávám v příloze. Jaroslav Kadlec, *Literární činnost mistra Maříka Rvačky*, s. 148, č. 8 a po něm Pavel Špunar, *Repertorium auctorum Bohemorum provecum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans I, Wratislaviae etc.* 1985, s. 308–309, č. 856 k tomuto Maříkovu textu nesprávně vztahují edici Gustav Sommerfeldt, c.d.

Falkenberga a Maříka Rvačky, pokud ji budeme nahlížet jako celek a nikoli jako dva ostře oddělené individuální intelektuální výkony, se nevyčerpává jen v tomto prvotním řekněme církevně politickém plánu. Kromě osoby papeže v ní šlo i o pojetí papežství a v důsledku toho i o pojetí církve.

Abychom dospěli k této další vrstvě, která přesahuje pouhé situační ukotvení, je žádoucí věnovat pozornost jednak tomu, jak oba autoři vymezují a rozvrhují své téma, jednak tomu, z jakých myšlenkových zdrojů při tom vycházejí.

Vymezení a rozvržení tématu se jasně ukazuje ve struktuře tezí obou determinací:

Mařík Rvačka:

Suppono primo, quod stante lege christiana non potest esse universale scisma in universali ecclesia...

Suppono secundo, quod domini Urbani VI. electores fuerunt veri et legitimi cardinales...

Ex qua suppositione infero primo, quod dominus Urbanus erat verus papa...

Ex quibus infero secundo, quod ex electione domini Urbani VI. non est secutum scisma in ecclesia...

Ex quibus tercio sequitur, quod nec Urbani, nec Gregorii XII. renunciatio est totalis causa scismatis sedandi...

Sequitur quarto, quod scismaticorum ab Urbano et suis legitimis successoribus alienatio nichil obedientibus Urbano et suis legitimis successoribus affuit de periculo...

Sequitur quinto, quod ab Urbano et suis legitimis successoribus alienatio est eterne dampnationis causatio...

Ex quibus sexto sequitur proposita questio, videlicet quod non expedit Christi fidelibus a domino nostro Gregorio XII. recedere...

Pro quibus sit hec conclusio prima: Urbanum fecit papam humanitus concors cardinalium protestatio non obstante, quod ad oppositum locum fuisset intentio...

Ex quibus sequitur primo, quod non de Urbano protestatio, sed cardinalium diformis protestationi intentio fuit scismatis occasio...

Hinc infero secundo, quod cardinales in Urbani propalatione desierunt esse cardinales...

Ex quibus sequitur tercio, quod dicti anticardinales non potuerunt Gewenensem, nec Petrum de Luna eligere...

Igitur sequitur quarto, quod nec Gewenensis, nec Petrus de Luna fuit verus papa...

Sequitur quinto, quod iuste a dictis anticardinalibus translatum sacerdotium et scisma digne in eos permissum...

Pono conclusionem secundam: In pape per cardinales electione cessandum est ab omni condicione...

Ex qua sequitur primo, quod electio domini Gregorii XII. sub condicione, quod post annum renunciaret, non obligat dominum Gregorium ex post facto...

Sequitur secundo: pertinacia domini Gregorii super non renunciacione contra homines et non contra spiritum sanctum non iudicat eum esse hereticum...

Sequitur tercio, quod stante domini Gregorii contra homines tantum pertinacia et non contra spiritum sanctum de renunciacione, cardinales non possunt eum deponere et alium eligere...

Hinc quarto sequitur, quod expedit pro sedando scismate generale concilium celebrare...

Ex quibus sequitur quinto questio proposita, quod non expedit Christi fidelibus [a domino nostro Gregorio XII. recedere]...

Hinc pono conclusionem terciam: Non sequitur, dominus noster Gregorius XII. papatui renunciat, igitur scisma anticardinalium cum adherentibus cessat...

Ex quibus infero primo: non sequitur, dominus Gregorius iuravit cardinalibus renunciare papatum post annum et non renunciavit, igitur est periurus...

Infero secundo: non sequitur, iuravit renunciare illis cardinalibus et non vult eis renunciare, igitur est periurus...

Concludo quarto: Si dominus noster Gregorius esset in causa istius parcialis scismatis, merito tenetur papatui renunciare...

Ex quibus infero primo: si dominus noster Gregorius verissime sperat ex sua renunciacione istius parcialis scismatis cessacionem, potest ipse licite facere papatus renunciacionem...

Hinc finaliter concludo quinto, quod dominus noster Gregorius pro universalis scismatis in ecclesia unione sub pena eterne dampnationis tenetur papatui renunciare...

Ex quibus infero propositae questionis conclusionem, videlicet quod non expedit Christi fidelibus a domino nostro papa Gregorio XII. recedere ante liberam resignacionem, vel concilii generalis diffinicionem...

Jan Falkenberg:

Videtur mihi primo et absque formidine assero [=Conclusio prima], quod papa potest libere papatui renunciare...

Et ideo sequitur conclusio secunda et pono, quod papa non potest sine licencia dei papatui renunciare...

[=Conclusio tercia:] Sed utrum instinctu spiritus sancti papa sit licenciatus ad renunciandum, homo alter ab eo non potest cognoscere...

Et inde sequitur conclusio quarta: Qui se papam dicit Gregorium XII., notorius votifactor effectus est et periurus...

Et inde sequitur conclusio quinta: Gregorius pusillorum scandalizator est maximus, nam si ordinatio orbis componitur principis ad exemplum, nec sic inflectere sensus humanos edicta valent ut vita principis...

Conclusio sexta: Gregorius nutritor indurati est scismatis...

Septima conclusio subditi: Quique tenetur Gregorio obedienciam subtrahere...

Octava conclusio: Gregorius data eius pertinacia hereticus est censendus...

Conclusio nona: Gregorius data eius pertinacia de iure papatu est privatus...

Conclusio decima: Data pertinacia Gregorii cardinales possunt procedere ad electionem unici et indubitati pastoris universalis ecclesie...

Myšlenkové zdroje vyplývají z citací a odkazů, které jsou do obou determinací zahrnuty. Abychom odkryli širší zázemí obou diskutujících, bude vhodné provést citační analýzu obou determinací. Odkazy na autority jsem rozřídil do věcných skupin, tzn. zvlášť sleduji odkazy biblické, teologické, filozofické a právnícké.

Bible

Mařík Rvačka:

Sap. 2,24 – 2. *Corinth.* 11,14 – *Sap.* 2,25 – *Hebr.* 7,12 – *Psal.* 109,4 – 1. *Ioh.* 2,19 – 2. *Petr.* 1,21 – *Galat.* 1,11 – *Sap.* 8,1 – *Prov.* 8,23 – *Luc.* 11,17 – 1. *Petr.* 2,9 – *Psal.* 109,4 – *Ioh.* 1,14 – *Hebr.* 7,16 – *Hebr.* 10,1 – *Luc.* 22,32 – *Rom.* 1,8 – *Matth.* 18,19 – 1. *Ioh.* 2,21 – 1. *Corinth.* 5,12 – *Luc.* 12,14 – *Ioh.* 10,16 – *Iob* 28,1 – *Matth.* 18,3 – *Gen.* 1,9 – *Exod.* 18,1 – *Gen.* 14,18 – *Psal.* 109,4 – *Malach.* 1,2 – *Gen.* 27,4 – *Gen.* 27,23sq – *Num.* 16,2–3 – *Matth.* 16,18 – 1. *Reg.* 2,8 – *Ioh.* 12,25 – *Hebr.* 7,11–12 – *Ioh.* 1,35sq – *Ioh.* 5,1 – *Ezech.* 23,45 – *Os.* 1,9 – *Hebr.* 7,3 – *Gen.* 49,3–4 – 1. *Paral.* 5,1 – *Gen.* 48,15–20 – 1. *Reg.* 16,7 – 3. *Reg.* 2,27 – 1. *Corinth.* 10,11 – *Psal.* 82,13 – *Matth.* 16,19 – *Eccli.* 44,10 – 2. *Corinth.* 3,17 – *Math.* 18,8–9 – *Ioh.* 10,14 – *Luc.* 10,1 – *Luc.* 9,25 – *Ephes.* 2,20 – *Ion.* 1,12 – *Philipp.* 2,6 – *Act.* 4,12 – *Ioh.* 21,19 – *Psal.* 13,3 – *Psal.* 52,4 – *Rom.* 3,10 – 1. *Corinth.* 14,19 – *Is.* 50,4.

Jan Falkenberg:

Philipp. 4,13 – *Exod.* 4,10 – *Ioh.* 21,15 – *Matth.* 13,44 – *Matth.* 16,19 – *Ioh.* 10,11 – *Ioh.* 21,15–17 – *Matth.* 10,23 – *Act.* 5,29 – *Matth.* 19,6 – 1. *Corinth.* 2,11 – 2. *Corinth.* 10,8 – 2. *Corinth.* 13,10 – *Rom.* 5,5 – 1. *Corinth.* 10,33 – *Math.* 5,14 – *Matth.* 18,6 – *Coloss.* 2,18–19 – *Galat.* 2,7sq – *Matth.* 18,17 – *Eccli.* 13,20 – *Tit.* 1,16 cum glossa *ordinaria* – *Matth.* 16,19.

Teologie

Mařík Rvačka:

Augustinus Hipponensis, De peccatorum meritis et remissione, IX (PL, 44, 196) – Symbolum – apostolicum – Gregorius I. papa, Moralia in Iob, XXVI, 41 (PL, 76, 59A) – Ambrosius Mediolanensis, Hexaameron, II,2 (PL, 14,1 70sq) – Augustinus Hipponensis, In Iohannis evangelium, 51,10 (PL, 35, 1767) – Symbolum Constantinopolitanum – Symbolum Apostolicum – Gregorius I. papa, Homiliae in evangelia, XVII, 14 (PL, 76, 1146C).

Jan Falkenberg:

Anselmus Cantuariensis, Dialogus de casu diaboli, 3 (PL, 158, 328C–332A, 343A) – Augustinus Hipponensis, In Iohannis evangelium, 47,2 (PL, 35, 1733–1734) – Augustinus Hipponensis, Regula ad servos dei, c. De vitio propriam aliquam rem sivi vindicantium (PL, 32,1382) [=Augustinus Hipponensis, De vera religione, c. 47, § 92 (PL, 34, 163)] – Dionysius Areopagita, De divinis nominibus, IV, 12 (PG, 3, 710) [=Richardus de Santo Victore, Tractatus de gradibus charitatis, c. 4 (PL, 196, 1204A–1208B)] – Augustinus Hipponensis, De civitate dei, XVIII, 51 (PL, 41, 613) – Hieronymus Stridonensis, Commentarii in epistolam ad Galatas, I (PL, 26, 317D) – Ambrosius Mediolanensis, De poenitentia, I, 2, 1–8 (PL, 16,468A–C) – Ieronimus in Expositione katholice fidei [?] – Thomas Aquinas, Summa theologica, II/2, qu.39.a.1 – Thomas Aquinas, Summa theologica, II/2, qu.5.a.3 – Cyrillus Alexandrinus libro 2. [?].

Filozofie

Mařík Rvačka:

Aristoteles, Analytica posteriora, I,5 – Aristoteles, Physica, I,11 – Aristoteles, Metaphysica, I, prologus – Aristoteles, Ethica ad Nicomachum, III,2 – Aristoteles, Physica, II,5,1 – Aristoteles, Physica, II,1,2.

Jan Falkenberg:

Aristoteles, Ethica ad Nicomachum, I – Aristoteles, Ethica ad Nicomachum, X – Claudianus in Maiori [=Helinandus Frigidi Montis, Flores a Vincentio Bellovacensi collecti, 14 (PL, 212, 735C) =Iohannes Saresberiensis, Polycraticus, IV, 4 (PL, 199, 520B)].

Právo

Mařík Rvačka:

Neodkazuje na žádný právní text.

Jan Falkenberg:

Sexti. Decretal. I.7.1 – D.21. c.3 – D.22.c.2 – D.40.c.7 – Corp. Iur. Civ. Codex 3.5.0 – Decretal. Gregor. I.7.1–4 – Sexti Decretal. I.7.1. glossa – D.79.c.11 – D.21. c.3 – D.22.c.2 – Decretal. Gregor. I.7.2 – c.13.C.24.qu.1 – Sexti Decretal. I.7.1 – D.40.c.7 – D.83.c.3 – Extra I. De testibus [?] – D.19.c.8 – c.15.C.16.qu.7 – c.1. C.8.qu.4 – c.1. C.24.qu.1 – c.1. C.24.qu.1 – c.26.C.24.qu.3 – c.26.C.24.qu.3 – Sexti Decretal. I.7.1 – Decretal. Gregor. II.28.1 – c.6.C.7.qu.1 – c.31. C.24.qu.1 – Decretal. Gregor. II.26.1 – Decretal. Gregor. V.7.9 – D.21. c.7 – D.40.c.7 – c.13.C.12.qu.2 [?] – c.8.C.25.qu.1 – Sexti Decretal. V.7.1 [?] – articulum fidei Unam sanctam.

Na základě tohoto přehledu je možno odvážit se určitého výkladu. Lze při tom vyjít od provedené citační analýzy. Mařík Rvačka cituje celkem osmdesátkrát 77 různých míst, zatímco Jan Falkenberg uvádí v 73 odkazech 68 různých míst. Co do počtu citací a odkazů jsou tedy obě determinace v zásadě srovnatelné, ale právě jen co do počtu: stýkají se totiž pouze v jednom jediném odkazu (*Matth.* 16,19). To je nutno považovat za pozoruhodné, poněvadž je to krajně neobvyklé. Je sice nutno vzít v potaz, že jak Mařík Rvačka, tak Jan Falkenberg vycházejí ze svých odborných preferencí, dalo by se říci. Mařík přímo vyjadřuje svou distanci od kanonistického přístupu; Jan Falkenberg v tomto ohledu mlčí, ale tomu nelze přikládat podstatný význam. Zdálo by se tudíž, že naprostá absence právnických odkazů, resp. odkazů na Dekret Gratianův v Maříkově determinaci je tím vysvětlena. Uvážíme-li však, že citace z kanonického práva, resp. Dekretu Gratianova byly naprosto běžnou součástí jak teologických traktátů, tak kázání apod., musíme tuto absenci pokládat za signifikantní. Obávám se sice, že z takto úzké srovnávací základny nelze tuto skutečnost uspokojivě interpretovat, nicméně nelze ji ani pominout. Co však lze interpretovat, je ona naprostá mimoběžnost citací a odkazů jako celek. Pro jakékoli scholastické spisování je typické, že téma je utvářeno odkazy a citacemi, které vytvářejí jeho nadindividuální základ. Citace a odkazy se pak sestavují do různých sémantických řad a jsou explikovány různým způsobem; společný rezer-

voár citací a odkazů tak vytváří smysluplný, ale hlavně srozumitelný, intersubjektivní či interpersonální diskurs. Z toho ovšem plyne jediné: kde tento společný rezervoár chybí, je jednota a srozumitelnost diskursu narušena, není možno nalézt společnou řeč. Nejde tedy pouze a hlavně o to, že se Mařík Rvačka a Jan Falkenberg neshodují v konečném závěru (protože odlišný konečný závěr by ještě nutně nevyklučoval společnou řeč), jde o to, že podle zvyklostí scholastického diskursu hovoří tak řečeno o voze a o koze: užívají sice stejných slov, ale to je tak všechno. Nerozumějí si a nemohou si rozumět, což je mnohem závažnější rozpor, než že spolu ve věcném řešení nesouhlasí. Pokud by se to mělo říci trochu odlehčeněji, mezi Janem Falkenbergem a Maříkem Rvačkou z tohoto hlediska nazíráno neproběhla disputace, ale hádka. A hádka proběhla proto, že se nemohli opřít o společný základ, vyjádřený stabilním rezervoárem citací a odkazů, na jejichž základě by byl vznikl alespoň elementární konsensus. Vstoupili do oblasti, v níž nenalezli, ač se to může zdát paradoxní, nic předzpracovaného (nebo snad toho nechtěli použít, pokud to existovalo?), a byli tedy nuceni hledat zdroje samostatně. Asi to může vypadat zvláště, ale Jan Falkenberg a Mařík Rvačka v podstatě nevěděli, o čem vlastně mluví, třebaže se jim zdálo, že situace jim to staví před oči zcela jasně a nepochybně. V našem pohledu se zdá naprosto zřejmé, že mluví o papeži, potažmo o papežství a církvi, ale neplatí to pro ně. Je evidentní, že problém je to mnohem hlubší než církevně politický: odráží se v tom tápání, na jakých představách, pojmech, kategoriích atp. založit funkční a stabilní církevní politiku, jde o to, co je pod situacemi a událostmi.

To, co vyplývá z citační analýzy obou determinací, potvrzuje i pohled na strukturu jejich tezí. Z ní je dostatečně jasně vidět, že determinace Jana Falkenberga na jedné a Maříka Rvačky na druhé straně se jen zdánlivě týkají téhož tématu. Obě se sice ptají na to, zda je Řehoř XII. právoplatným papežem a zda má odstoupit, či má být sesazen, ale každá zcela jinak a ve zcela jiném kontextu. Jejich faktická souvislost – byly proneseny společně, Mařík Rvačka bezprostředně reaguje na slova Jana Falkenberga – jako by kolidovala s myšlenkovou nesouvislostí – každý z obou autorů konstruuje jiný problém. Pokud Janu Falkenbergovi jde bezprostředně a přímo o Řehoře XII. samotného, a tedy nepřekračuje aktuální situaci, Mařík Rvačka akcentuje v první polovině svého textu odkazy na Urbana VI. historický výhled a historickou spojitost, jakož také inklinuje k zřejmě obecnějšímu řešení, které by překročilo pouhou aktuální situaci. Chod Falkenbergových myšlenek je ovlivněn pragmatickým přístupem k situaci a tím i kanonickým právem, Mařík naproti tomu otázky kanonickoprávní ponechává zcela stranou a jiným a orientuje se na obecnější teologické řešení problému. Jan Falkenberg nepřekračuje ve svých závěrech téma závaznosti podmíněné volby, zatímco Mařík Rvačka má před očima možnost podmíněné volby samu, tedy podstatný charakter volby papeže, nikoli její z tohoto hlediska vlastně jen druhořadé politické okolnosti a důsledky. Falkenbergovi tak jde spíše jen o jediného konkrétního papeže, zatímco Maříkovým referenčním pozadím je papežská hodnost vůbec, a tedy v jistém smyslu církev sama. Církev je však nejenom zde, aby se tak řeklo, je i tam; je mystickým tělem právě tak jako právníkou osobou či sociologickým útvarem. Jan Falkenberg pak tedy razantně a přímočaře požaduje rezignaci Řehoře XII., protože si otázku církve ve svém kasuistickém přístupu neklade, zatímco Mařík Rvačka je v této věci opatrnější: také připouští možnost rezignace či sesazení Řehoře XII., zároveň však vidí, že se tím problém v kruhu vrací tam, kde vznikl, totiž ke kardinálům. Hlavně však vidí, že se Falkenbergova

přimočarost zakládá na hypotetických předpokladech, že tedy vidí církev pouze v aspektu právnícké osoby či sociologického útvaru, ale vcelku pomíjí její zásadně nepodmíněný charakter mystického těla. O silně polarizovaná stanoviska tedy jde bez ohledu jak na dobře známé hašteřivé povahy obou protagonistů, tak na konkrétní situaci a její věcné řešení. Že pohled na problém, jak jej představuje Mařík Rvačka, přesahuje pouhou církevně politickou rovinu a zasahuje fundamentálnější sféru, vidíme i odtud.

Determinace Maříka Rvačky tak ukazuje na jeden závažný problém. Pokud totiž Jan Falkenberg za využití kasuistické metody s celkem jednoduchou přimočarostí postupuje od kanonického práva k politice, Mařík Rvačka se svým obecnějším pojetím dostává do potíží. Tím, že nakonec přijímá jakýsi umírněný konciliarismus, dostává se od teologie k ideologii, protože opomíjí koordinovat a vyvážit dvojí aspekt církve, v němž se jeví jako mystické tělo a jako právnícká osoba či sociologický útvar, ačkoli s latentním vědomím této skutečnosti vůbec k řešení přistoupil. Unikla mu totiž jedna věc, na kterou narazil Jan Falkenberg, když poznamenal asi tolik, že inspirace Duchem je racionálně neverifikovatelná a sociálně nekomunikovatelná; uniklo mu, že nepředmětné sféry, k níž mířil, se nelze dobrat diskursivním postupem. Determinace Maříka Rvačky je tedy výrazně ambivalentní, pokud ji budeme nahlížet v aspektu diskursu, nikoli v aspektu církevní politiky a bezprostřední praxe: ocitá se někde mezi úzkým politickým pragmatismem Jana Falkenberga a řečně kverulantským životním praktikem českých mistrů, kteří přistupovali k církevní problematice globálně či spíše totálně, jak je vidět na diskusi, kterou vedli s Jakubem z Novivonu nedlouho předtím.⁷ Svou implicitní snahou brát v potaz jak předmětnou, tak nepředmětnou sféru Mařík Rvačka obě tyto polohy přesahuje a převyšuje, zároveň však nelze přehlédnout, že svůj pokus nedokázal dovést ke konzistentnímu konci. Pokud připustíme, že se pokoušel nalézt zmírňující konsenzuální řešení, které by překročilo pouhou neutralitu, musíme uznat, že neuspěl; zůstala jen reálná ideologizace. A tak, když později v příbuzném duchu vystoupili Stanislav ze Znojma⁸ a Štěpán z Pálče⁹, byli nejenom působením událostí, ale i tíhou diskursu vyjadřování o církvi nuceni akcentovat právě ideologickou stránku věci, třebaže zejména Štěpán si byl vědom, že ani zdaleka není jedinou, která pro církev a pro její pojetí hraje roli.

Na determinaci Maříka Rvačky se tak jasně ukazují obtíže pozdně středověké scholastiky a její omezení, pokud měla vyjádřit a formulovat netradiční a nestandardní problém. Hypertrofie diskursivní racionality znemožňovala vyváženě přistoupit k napětí mezi předmětnou a nepředmětnou sférou, závislost na rezervoáru autorit, resp. citátů a odkazů bránila širšímu porozumění nově se vynořivších otázek, takže polemika tendovala k mimoběžnosti. Uvážíme-li nadto, že univerzita byla v Praze a v Čechách výrazněji než jinde sociokulturně vydělena z celkového prostředí, potom nejspíše uvidíme, že univerzitní disputace, diskuse a polemiky v tomto celkovém prostředí působily tak řečeno kontraproduktivně, neboť do něho vstupovaly bez přípravy, takže nadmíru složité věci se stávaly až příliš jednoduchými. To už je ovšem jiná otázka.

⁷ Viz Jan Sedlák, Teologická rozepře Jakuba z Novivonu s Husity v Praze roku 1408, in: Jaroslav V. Polc – Stanislav Přebyl (eds.), *Miscellanea husitica Ioannis Sedláka*, Praha 1996, s. 82–97 (pův. 1909); též, Jacobi de Noviano, *Magistri Parisiensis "Disputatio sum Hussitis"*, Brno 1914.

⁸ Viz Stanislaus de Znojma, *Tractatus de Romana ecclesia*, in: *Miscellanea husitica Ioannis Sedláka*, s. 312–322.

⁹ Viz Stephanus de Palec, *De aequivocatione nominis ecclesia*, tamtéž, s. 356–363.

Obrana papeže Řehoře XII. od Mařika Rvačky

Rukopis Národní knihovny České republiky XII.F.30, 51v–58r

[*Defensio papae Gregorii XII.*]

Incipit determinacio magistri Mauricii sacre theologie professoris

Manifestum est, quod principaliter, quamquam instrumentaliter in eternam beatitudinem nos reducencia sunt ecclesie sacramenta et ministrorum circa eadem ministeria. Cui reduccioni Sathanas proterviens, eo quod invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum¹, per quosdam in angelos se lucis transfigurantes², qui imitantur eum, quia sunt ex parte eius, **Sapiencie 2°**³, postquam excitavit illusionem in ipso sacramentorum capite, videlicet sacramento altaris asserens ibidem post consecracionem panis remanenciam, consequenter illudere incipit ministrorum sacramentalium capiti, videlicet domino pape Gregorio XII°, garriens, quod post veram sui ordinationem in pontificem remaneret hereticus, si non renunciaret, quatenus suggereret translacionem sacerdotii, et christiane legis translacio et destructio fieret, **ad Ebreos VII.**⁴ Cuius tamen oppositum iuravit dominus, quod sacerdotium secundum ordinem Melchisedech manebit in eternum, ut scribit in **Psalmis**⁵, quorum astucias, quia non ignorat sancta mater ecclesia Iohanne testante: Ex nobis proderunt, sed ex nobis non erant. Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum, **Prime Iohannis 2°**⁶, in eo, quod supponunt quidam quoddam universale scisma ex eleccione domini Urbani pape VI^{ti} fuisse secutum in universali ecclesia, nec nisi per renunciacionem domini nostri Gregorii XII., veri et legitimi successoris Urbani VI^{ti} posse sedari, quod si non cederet, hereticus remaneret. Itaque de mandato ecclesie ad satisfaciendum mee professioni contra predictas hereses instare conabor, erroribus obvians **magistri Iohannis Walkmberg**, nec iura allegare temptabo tantummodo, quia sunt alterius professionis quam theologice, [52r] eo quod mediantibus hominibus sunt promulgata, theologia vero immediate a deo revelata beato Petro dicente: Non enim voluntate humana allata est aliquando propheta, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti dei homines, **I^a Petri primo**⁷; cui concordat beatus Paulus socius **ad Gallatas primo** dicens:⁸ Ewangelium meum non est secundum hominem, sed per revelacionem Iesu Christi; tum secundo quia allegacio eorum videretur in defectum sciencie theologice, que est latissima, attingens a fine usque ad finem fortiter et disponens omnia suaviter,

¹ Sap. 2,24.

² Cfr. 2. Corinth. 11,14.

³ Sap. 2,25.

⁴ Cfr. Hebr. 7,12.

⁵ Psal. 109,4.

⁶ 1. Ioh. 2,19.

⁷ 2. Petr. 1,21.

⁸ Galat. 1,11.

Sapiencie VIII.⁹ et **Proverbiorum VIII.**¹⁰; tum tercio quia per **magistrum Iohannem Walkmberg** non videntur convenienter introducta. Quod dominis canonistis ad presens probandum derelinquo.

Quamobrem suppono primo, quod stante lege christiana non potest esse universale scisma in universali ecclesia. Quod probo tripliciter deducendo ad impossibile. Primo verbo Christi, secundo Apostoli, tercio exemplo novi et veteris testamenti.

Primo sic: Omne regnum in se divisum desolabitur, **Luce XI.**¹¹ Sed regnum ecclesie est utique regnum, Petro dicente universali ecclesie: Vos estis genus electum, regale, sacerdotium, **I^o Petri 2°**.¹² Igitur regnum ecclesie finaliter, si est divisum, desolabitur. In cuius oppositum iuravit dominus, quod sacerdotium secundum ordinem regis Melchisedech manebit in eternum.¹³ Itaque si non potest desolari, non potest dividi. Quod erat probandum.

Secundo sic: corpus Christi mysticum simpliciter descendit a corpore Christi vero, **Iohannis I^o**.¹⁴ Verbum caro factum est etc. De cuius plenitudine nos omnes accepimus gratiam, qua incorporamur mystice secundum **beatum Augustinum**¹⁵ et doctores communiter. Sed stante lege Christi in vera Christi incorporacione non potest esse scisma, ut aliquando divinitas separaretur ab humanitate, quemadmodum disputat **Apostolus ad Hebreos VII.**¹⁶ Igitur [52v] nec in mystico corpore, quod est ecclesia, potest esse scisma universale. Tenet consequencia, quia propter quod unum quodque et illud magis, **primo Posteriorum**¹⁷, incorporacio Christi facta est propter mysticam, ut dicit **Simbolum apostolicum**.¹⁸ Qui propter nos homines et nostram salutem incarnatus est etc. Igitur si in vero Christi corpore non potest esse scisma, sequitur, quod nec in mystico, quod est ecclesia.

Tercio sic: sacerdotium leviticum figurabat sacerdotium ewangelicum, **Ebreorum X^o**¹⁹, umbram habens, lex bonorum non ipsam ymaginem secundum Apostolum, sed summus pontifex leviticus prohibebatur scortum ducere levitici. Quo igitur, si per impossibile ecclesia modo scorti esset pluribus divisa, dominus noster Gregorius summus pontifex, nec suus predecessor eidem desponsari debuerunt. Tenet consequencia, quia figura verificatur ex figurato per naturam correlatorum.

Suppono secundo, quod domini Urbani VI^{ti} electores fuerunt veri et legitimi cardinales. Probatur sic: quia secundum ordinationem ecclesie pro talibus habebantur ab universali ecclesia, igitur tales erant. Antecedens patet ab experientia et consequencia probatur, quia universalis ecclesia errare non potest, **salvatore dicente**:²⁰ Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua. Hinc **Paulus Romane ecclesie** scribit:²¹ Gracias ago deo meo etc. Quia fides vestra annunciat in universo mundo.

⁹ Sap. 8,1.

¹⁰ Cfr. Prov. 8,23.

¹¹ Luc. 11,17.

¹² 1. Petr. 2,9.

¹³ Psal. 109,4.

¹⁴ Ioh. 1,14.

¹⁵ Cfr. Augustinus Hipponensis, De peccatorum meritis et remissione, IX, PL,44,196.

¹⁶ Cfr. Hebr. 7,16.

¹⁷ Aristoteles, Analytica posteriora, I,5, Aristoteles, Opera, Venetiis, 1489 (ISTC ia00964000), kk1b².

¹⁸ Cfr. Symbolum Apostolicum, Enchiridion Symbolorum, definitio et declaracionum de rebus fidei et morum, editio XXXIV. emendata, Barcinone etc., 1967, n. 10sq, p. 20sq.

¹⁹ Hebr. 10,1.

²⁰ Luc. 22,32.

²¹ Rom. 1,8.

Ex qua suppositione infero primo, quod dominus Urbanus VI^{us} erat verus papa. Et probatur, quia a veris electoribus pro vero papa exhibitus verbo, scripto et facto et ab universali ecclesia receptus, igitur talis erat, non tenet consequentia **Mathei XVIII**.²² ex sententia salvatoris dicentis: Si duo ex vobis consenserint, de omni re, quam pecierint, fiet illis a patre meo. Et tunc omnes illi exhibitioni consenserunt, etiam demptis cardinalibus. Igitur et antecedens est experientia, que est omnium magistra, et **primo Phisicorum**²³ et **2° Methaphisice**²⁴, quem [53r]/admodum liquet in simillimo expositorio.

Ex quibus infero secundo, quod ex electione domini Urbani VIⁱ non est secutum scisma in ecclesia. Probatur, quia ex vero non sequitur falsum, **I^o Iohannis 2°**.²⁵ Omne mendacium ex veritate non est. Sed electio Urbani fuit vera tam ex parte electi, quam electorum, ut patet ex precedentibus. Igitur perversitas scismatis ex illa electione non est secuta.

Ex quibus tercio sequitur, quod nec Urbani, nec Gregorii XII. renunciatio est totalis causa scismatis sedandi. Tenet consequentia topice, quia eadem est via accessus et recessus. Quamobrem si ex electione non est secuta, ex renunciacione non est sedata.

Sequitur quarto, quod scismaticorum ab Urbano et suis legitimis successoribus alienacio nichil obedientibus Urbano et suis legitimis successoribus affuit de periculo. Patet ex sententia Apostoli **Prime Corinthiorum V^o**²⁶, de hiis autem, qui sunt foris ecclesiam, quia ad nos et confirmatur exemplariter ex scismate Grecorum, quorum alienacio, si fuisset fidelibus Urbani et suorum successorum noxia, dudum per precedentes pontifices de eius sedacione fuisset provisum. Hinc Christus noluit se intromittere de illo, qui dixit: Magister, dic fratri meo, ut mecum dividat hereditatem, dicens: O homo, quis me constituit iudicem aut divisorem super vos, **Luce XII**.²⁷ Quia nec numero, nec merito erat de discipulis eius, docens nos de scismaticis non debere curare tanquam nobis erga salutem ex se nocivis, dictorum tamen salute oportet sollicitari; iuxta illud: Et alias oves habeo, que non sunt de hoc ovili, **Iohannis X^o**²⁸, et illas oportet me adducere.

Sequitur quinto, quod ab Urbano et suis legitimis successoribus alienacio est eterne dampnacionis causacio. Probatur, quia talis alienacio est separacio ab ecclesia, extra quam non est salus, igitur dampnacionis causacio. Tenet consequentia, exterius et antecedens patet per beatum **Gregorium super illo Iob**: Auro locus est, in quo conflatur²⁹, mortalibus dicentem:³⁰ Una est ecclesia, [53v] in qua quisquis conflare voluerit, ab omni poterit etiam peccatorum sorde purgari, si quid pro deo tribulacionis extra hanc positi sustinetis, incendi potestis, non purgari. Hunc omnes sancte pacis amatores

²² Matth. 18,19.

²³ Sic! Cfr. Aristoteles, Physica, I,11, Aristoteles, Opera, Venetiis, 1489 (ISTC ia00964000),A3a¹; cfr. *Experientia stultorum magistra*, Hans Walther, Proverbia sententiaque latinitalis medii aevi, I, Göttingen, 1963, n. 8521b.

²⁴ Cfr. Aristoteles, Metaphysica, I,prologus, Aristoteles, Opera, Venetiis, 1489 (ISTC ia00964000),I1a¹; cfr. *Experientia stultorum magistra*, Hans Walther, Proverbia sententiaque latinitalis medii aevi, I, Göttingen, 1963, n. 8521b.

²⁵ I. Ioh. 2,21.

²⁶ I. Corinth. 5,12.

²⁷ Luc. 12,14.

²⁸ Ioh. 10,16.

²⁹ Iob 28,1.

³⁰ Cfr. Gregorius I., Moralia in Iob, XXVI,41, PL,76,59A.

summo studio locum querunt, hunc querentes inveniunt, hunc invenientes tenent, scientes peccatorum, ubi vel quando vel qualibus remissio detur, ubi quippe enim in katholice matris synu. Quando enim ante venturi exitus diem, qualibus nisi conversis, quibus **dicitur**:³¹ Nisi conversi fueritis, non intrabitis in regnum celorum. Idem clare deducit beatus **Ambrosius in Exameron**³² super illo **Genesis primo**:³³ Congregentur aque in unum locum, et appareat arida.

Ex quibus sexto sequitur proposita questio, videlicet quod non expedit Christi fidelibus a domino nostro Gregorio XII. recedere etc. Tum quia non libere remittit, nec eius alienacionem ecclesia demonstravit. Pro quibus sit hec conclusio prima: Urbanum fecit papam humanitus concors cardinalium protestacio non obstante, quod ad oppositum eorum fuisset intencio. Probatur sic: quia in lege nature ius primogeniture erat ius supremi sacerdocii, unde et primogeniti dicebantur sacerdotes, quemadmodum Getro cognatus Moysi sacerdos Madian dicitur, **Exodi XVIII**.³⁴, et Melchisedech scribitur sacerdos dei altissimi, **Genesis XIII**.³⁵, eratque figura sacerdocii ewangelica, **Psalmista** dicente de Christo:³⁶ Tu es sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedech. Propter litteram secundum oportet³⁷ huiusmodi ius primogeniture translatum est frequenter in non primogenitum, contra omne[m] intencionem hominis transferentis eleccionem solo deo celebrante, quemadmodum ait **Malachie primo**:³⁸ Iacob dilexi, Ezau autem odio habui, et tamen Isaac voluit oppositum³⁹, scilicet quod Ezau hereditaret, qui tamen [54r] ipsi Iacob benedixit contra intencionem propriam, **Genesis XXVII**, sicque voluntate dei Iacob preter intencionem Isaac hereditavit et invitis gratibus fratris Ezau primogeniti.⁴⁰ Igitur similiter translacio apostolatus in Urbanum contra intencionem cardinalium publica valuit deo, non homine pro ecclesia de papa providente, sicut episcopus, qui ordinat alienum, quem putat suum, qui tamen nichilominus est ordinatus.

Ex quibus sequitur primo, quod non de Urbano protestacio, sed cardinalium diformis protestacioni intencio fuit scismatis occasio. Patet ex dictis cardinalium, quibus allegant eleccionem fuisse nullam domini Urbani, eo quod eidem mente contradicebant non intelligentes, quod electio non secundum intencionem hominis est, sed dei. Hinc Ysac benedictionem a se factam, quamquam contra intencionem propriam approbavit propter voluntatem divinam, cui humiliter locum dabat voluntate propria postergata. Nunc autem anticardinales velud Corite, **Numerorum XVI**.⁴¹, proceres synagoge et qui tempore concilii per nomina vocabantur eleccionem Aaron solo deo factam, sine voluntate eorum irritare conabantur traditi in reprobum sensum.

Hinc infero secundo, quod cardinales in Urbani propalacione desierunt esse cardinales. Probatur hoc ex dictis eorum, quibus dicunt, quod timore mortis ad satis-

³¹ Matth. 18,3.

³² Cfr. Ambrosius Mediolanensis, Hexameron, III,2, PL,14,170sq.

³³ Gen. 1,9.

³⁴ Exod. 18,1.

³⁵ Gen. 14,18.

³⁶ Psal. 109,4.

³⁷ Propter ... oportet] špatně čitelné ms.

³⁸ Mal. 1,2.

³⁹ Gen. 27,4.

⁴⁰ Gen. 27,23sq.

⁴¹ Cfr. Num. 16,2-3.

faciendum populo more Pilati Urbanum obtulerunt, ad secundam electionem Gebenensis instar arundinem agitabantur. Sed arundines non possunt esse bases et columpne ecclesie supra petram firmissimam edificate, cui etiam porte inferi non prevalerent, **Mathei XVI.**⁴², igitur non fuerunt cardines, super quos deus posuit orbem terrarum, **1. Regum 2.**⁴³ Tenet consequentia, per locum theologicum a descriptione [54v] ad descriptum, nec terror excusat, quem anticardinales pretendunt, quia coacta voluntas est, sicut patet de proiciente merces in mare, **Ethicorum 3**⁴⁴, quoniam talis terror eos accusat, presertim quia in materia fidei mors, que est ultimum terribilium, est magis eligenda. Quam culpa scismatis mortem inducens eternam admittendo beato **Augustino**⁴⁵ super illo verbo **Iohannis XII.**⁴⁶ Qui amat animam suam, perdet eam, sic dicente: Cum cause articulus evenierit, ut aut faciendum sit contra dei preceptum, aut ex hac vita migrandum comminante mortem persecutore, ibi eligat homo deo dilecto mori, quam offenso vivere. Hec Augustinus. In cuius misterium soli cardinales rubeum defferunt capellum, mori pro fide et iusticia quasi semper parati. Quod quia non fecerunt, merito cardinales esse defecerunt.

Ex quibus sequitur tercio, quod dicti anticardinales non potuerunt Gewenensem, nec Petrum de Luna eligere. Probatur, quia ad veros cardinales spectat electio ex determinatione ecclesie. Sed ex precedenti correlario electores Urbani in electione Gewenensis et Petri de Luna desierunt esse cardinales et per consequens electores.

Igitur sequitur quarto, quod nec Gewenensis, nec Petrus de Luna fuit verus papa. Probatur sic: quia nunquam ab universali ecclesia receptus, ut docet experientia, necque per veros cardinales, sed per arundines exhibitus, ut patet ex precedenti correlario. Igitur nunquam fuit in ecclesia verus papa. Tenet consequentia ex premissis.

Sequitur quinto, quod iuste a dictis anticardinalibus translatum sacerdotium et scisma digne in eos permissum. Prima pars probatur sic: Quia posita eadem causa, ponitur idem effectus. Sed propter causam [55r] successionis consanguinee sacerdotium leviticum est translatum, ut disputat apostolus **ad Ebreos VII**⁴⁷, igitur ab anticardinalibus, qui voluerunt hereditare apostolatum, quia pro maiori parte erant de domo Lemovicensi, sacerdotium ewangelicum est similiter sublatum. Tenet consequentia, quia deus dedit potestatem filios dei fieri hiis, qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri ex deo nati sunt, **Iohannis I**⁴⁸ Et quamquam Christus de sola Iudea primum elegerit apostolos, quia solus ex Iudeis est, **Iohannis V**⁴⁹, postea tamen, quando nupsit ecclesie ex gentibus orte, consanguinitatem Iudee aspernatus est. Dicit per **Prophetam**⁵⁰ In peccatis vestris dimisi matrem vestram quasi adulteram et repudiatam, de aliena cognatione sibi exorem eligens, quemadmodum per **Oseam** ait:⁵¹ Vocabo non plebem meam plebem meam, ostendens sacerdotium ewangelicum non hereditari per cognationem carnalem ex figura Melchisedech, cuius sacerdotium in

⁴² Matth. 16,18.

⁴³ 1. Reg. 2,8.

⁴⁴ Aristoteles, Ethica ad Nicomachum, III,2, Aristoteles, Opera, Venetiis, 1489 (ISTC ia00964000), bbb4a1.

⁴⁵ Augustinus Hipponensis, In Iohannis evangelium, LI,10, PL,35,1767.

⁴⁶ Ioh. 12,25.

⁴⁷ Hebr. 7,11-12.

⁴⁸ Cfr. Ioh. 1,35sq.

⁴⁹ Cfr. Ioh. 5,1.

⁵⁰ Cfr. Ezech. 23,45.

⁵¹ Cfr. Os. 1,9.

eternum permanens sine genealogia scribitur et sine prole, **ad Ebreos VII.**⁵² Hinc Clemens a beato Petro in papam substitutus, ne favore pape viventis hereditare appostolatum videretur, resignavit. Cui successit Linus et Lino Cletus et ipse de novo post Cletum quartus post Petrum ex electione successit. In cuius misterium ius primogeniture Ruben propter incestum, **Genesis XLIX**⁵³, translatum est in filios Ioseph, **Primi Paralipomenon V**⁵⁴. Inter quos Iacob patriarcha iuniorum Efraym circa benedictionem primogeniture seniori Manasse, cui primo genitur, debebatur, preposuit ac manus cancellando contra voluntatem [55v] et intencionem Ioseph Efraym in ius primogeniture elegit, **Genesis XLVIII.**⁵⁵ Samuel quoque volens ungere primogenitum Ysay Heliab, a domino prohibitus est dicente: Ne respicias vultum eius, neque altitudinem stature eius, quoniam abieci eum, nec iuxta intuitum hominis ego iudico, **Primi Regum XVI**⁵⁶. Sacerdotium quoque propter tradimentum translatum est de domo Itamar ad domum Eleazar, **3° Regum 2**⁵⁷. Que singula contingebant in figuram sacerdotii ewangelici, **Prime Corinthiorum X**⁵⁸, quatenus a traditoribus pape iuste sacerdotium transferetur.

Secunda pars probatur sic: Quia prophete digna est imprecacio, tamen quia est a spiritu sancto, qui loquitur per prophetas, ut dicit **Symbolum**⁵⁹. Sed Propheta anticardinalibus appostolatum hereditare volentibus scisma imprecatur, **Psalmo LXXXII**⁶⁰ dicens:⁶⁰ Omnes principes ecclesie, qui dixerunt: Hereditate possideamus sanctuarium dei, deus meus, pone illos ut rotam. Sic ergo volverunt gyantes principes seculares et ecclesiasticos, ut eos secum involvant per ambasias multiplices, ne ergo sua volubilitate nos infastinent, concludo questione proposita, quod non expedit Christi fidelibus a domino nostro etc. Quod erat probandum.

At vero quia pretensa in electione Urbani per cardinales condicio, qua asserebant electionem invalidam, quia eidem mentaliter dissenciebant, dedit occasionem scismati. Hinc pro eius repressione pono conclusionem secundam: In pape per cardinales electione cessandum est ab omni condicione. Probatur ex prioribus, quia papa principaliter eligitur a deo quam a cardinalibus, sed deus sine condicione primum papam instituendo similiter omnes [56r] instituit dicens: Tibi dabo claves etc., **Mathei XVI.**⁶¹ Igitur conclusio vera. Tenet consequentia, quia secunda causa, que est cardinalis, agit in virtute prime cause, propter quod ex **V^{to} Physicorum**⁶² accio attribuitur prime cause ut principali, non autem secunde, cum sit instrumentalis. Et confirmatur, quia condicionata electio extat durante condicione et cessante cessat. Igitur si cardinales eligerent papam sub condicione, tunc ea sublata cessaret electio, et sic non deus, sed homines papam eligerent et rumperetur hereditaria spiritus sancti successio, de qua dicitur **Ecclesiastici XLIII.**⁶³ Hii sunt viri

⁵² Hebr. 7,3.

⁵³ Gen. 49,3-4.

⁵⁴ 1. Paral. 5,1.

⁵⁵ Cfr. Gen. 48,15-20.

⁵⁶ 1. Reg. 16,7.

⁵⁷ 3. Reg. 2,27.

⁵⁸ 1. Corinth. 10,11.

⁵⁹ Symbolum Constantinopolitanum, Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, editio XXXIV. emendata, Barcinone etc., 1967, n. 150, p. 67.

⁶⁰ Psal. 82,13.

⁶¹ Matth. 16,19.

⁶² Cfr. Aristoteles, Opera, Physicorum, II,5,1 (ISTC ia00966000).

⁶³ Eccli. 44,10.

misericordie, quorum pietates non defuerunt et cum semine illorum perseveravit bona hereditas et nepotum ipsorum semen in testamento stetit et filiorum ipsorum hereditas propter illos usque in eternum manet. Quod ad litteram non est verum nisi ad sensum conclusionis, preterea condicio interposita in eleccione videtur sapere pravitatem symoniacam, presertim cum electio sit effectus spiritus sancti, **ad Romanos IX.**⁶⁴ Ubi autem spiritus domini, ibi libertas a condicione; deo obligans enim Apostolus, igitur conclusio vera.

Ex qua sequitur primo, quod electio domini Gregorii XII. sub condicione, quod post annum renunciaret, non obligat dominum Gregorium ex post facto. Probatur ex precedentibus, quia condicio in eleccione cessat.

Sequitur secundo: pertinacia domini Gregorii super non renunciacione contra homines et non contra spiritum sanctum non iudicat eum esse hereticum. Patet, quia non habet iudicem nisi spiritum sanctum, quod et adversarius **magister Iohannes Walkmberg** clare contemnit.

Sequitur tercio, quod stante domini Gregorii contra homines tantum pertinacia et non contra spiritum sanctum de renunciacione, cardinales non possunt eum deponere et alium eligere. Probatur, quia pape electio ex premissis est dumtaxat a spiritu [56v] sancto et per consequens proinde deponi non potest ab homine nisi per generale concilium, quod spiritu sancto regitur, ut dicit **Symbolum**:⁶⁵ Credo in spiritum sanctum, sanctam ecclesiam catholicam. Hinc dominus loquens similitudinarie, **Mathei XVIII.**⁶⁶, de eruicione oculi et abscisione manuum et pedum, figurative perdocens prelatorum tollere in ecclesia scandalum, tacuit de abscisione capitis mistici, palam nos erudiens tacere similiter super deposicione nostra sententia singulari.

Hinc quarto sequitur, quod expedit pro sedando scismate generale concilium celebrare. Probatur, quia expedit toti gregi verum pastorem cognoscere, dicente domino **Iohannis X^o**:⁶⁷ Ego sum pastor bonus, et probat: quia oves mee cognoscunt me. Sed oves ecclesie propter scisma presens non querunt clare sine suspicione universaliter suum pastorem cognoscere nisi in concilio generali, quia illud solum est non suspectum. Ex premissis correlarium verum.

Ex quibus sequitur quinto questio proposita, quod non expedit Christi fidelibus etc. Verum, quia falsum quod dominus noster Gregorius XII. eciam post eleccionem renunciare iuraverat propter sedicionem scismatis.

Hinc pono conclusionem terciam: Non sequitur, dominus noster Gregorius XII^{us} papatui renunciat, igitur scisma anticardinalium cum adherentibus cessat. Probatur, quia maior est mors naturalis quam civilis, quia natura est arte prestancior, ex **2° Phisicorum**.⁶⁸ Sed si moreretur naturaliter dominus noster Gregorius, non sequeretur verisimiliter cessacio scismatis, ut patet ex suorum predecessorum mortibus. Igitur si renunciaret, quod est mori civiliter, non sequitur, quod scisma cessaret. Quamobrem quia consequencia **magistri Iohannis Walkmberg** non est formalis, sed materialis, proinde si asse[57r]curaret consequens, concederem consequenciam super fideiussoria caucione.

⁶⁴ Recte 2. Corinth. 3,17.

⁶⁵ Symbolum Apostolicum, Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, editio XXXIV. emendata, Barcinone etc., 1967, n. 10sq, p. 20sq.

⁶⁶ Matth. 18,8-9.

⁶⁷ Ioh. 10,14.

⁶⁸ Cfr. Aristoteles, Opera, Physicorum, II,1,2 (ISTC ia00966000).

Ex quibus infero primo: non sequitur, dominus Gregorius iuravit cardinalibus renunciare papatum post annum et non renunciavit, igitur est periurus. Patet, quia si mortuus fuisset ante finem anni non renunciando, tunc antecedens est verum et consequens falsum.

Infero secundo: non sequitur, iuravit renunciare illis cardinalibus et non vult eis renunciare, igitur est periurus. Probatur sic: quia non iuravit illis absolute, sed sub condicione, videlicet si per illam renunciacionem scisma cessabit et cardinales in peius non variabuntur. Sed dominus noster Gregorius non est securus de predicta condicione, ymmo formidat de opposito, ne ex parte scismaticorum cardinalium essent sibi irati post suam resignacionem eligendo antipapam, sicque gregem suum lupo comiteret periculosissime, dicente **beato Gregorio in omelia XVII.**⁶⁹ super: Designavit:⁷⁰ Considerate, quid de gregibus agatur, cum pastores lupi fiunt, atque nos cum nostris principibus ad infamiam poneret, videlicet quod felicis recordacionis dominus noster Karolus imperator moreretur scismaticus et dominus noster rex Wenceslaus pronunccietur rex Romanorum ab Urbano scismatico rarusque prelatus ecclesie iuste promoveretur titulo etc. Et hinc est, quare sic instant Francigene pro domini nostri Gregorii cessacione, quatenus notam evadant scismatis expostque nobis imponant, vel saltim ex comparticipio per nostram infamiam diminuant propriam, vel totaliter tollant. Hinc concludo questionem, quod non expedit Christi fidelibus a domino nostro Gregorio recedere etc. Etenim quid prodest homini, si universum mundum lucretur, **Luce IX.**⁷¹

Sed ne pape adulari videar, concludo quarto: Si dominus noster Gregorius esset in causa istius partialis scismatis, merito tenetur papatui renunciare. Probatur sic: quia ipse tenetur conformari predecessoribus, super quorum fundamento est positus, [57v] sed secundum Apostolum est super fundamentum apostolorum et prophetarum stabilitus, igitur tenetur sequi prophetas; argumentum est Apostoli **ad Epheseos 2°**,⁷² et quia unus prophetarum legitur dixisse, si propter me orta est hec tempestas, mittite me in mare, **Ione I^o**,⁷³ igitur tenetur dominus Gregorius se renunciando exhibere ad simile.

Ex quibus infero primo: Si dominus noster Gregorius verissime sperat ex sua renunciacione istius partialis scismatis cessacionem, potest ipse licite facere papatus renunciacionem. Probatur sic: quia Christus reputative dignitati renunciavit dicente Apostolo: Cum in forma dei esse, exinanivit semet ipsum, **Philippensium 2°**,⁷⁴ et hoc propter nos et nostram salutem, a qua separati fuimus ex peccato prothoplastorum, scissi a capite nostro salvatore, a quo omnis salutaris descendit influencia. Non enim aliud est nomen, in quo nos oporteat salvos fieri, iuxta edictum apostolorum **Actuum 4°**.⁷⁵ Sed papa est institutus Christi vicarius ad sequelam, quemadmodum Petro dictum est: Sequere me, **Iohannis ultimo**,⁷⁶ igitur propter scismatis partialis cessacionem potest dominus noster Gregorius facere renunciacionem. Verum quia Christus renunciavit

⁶⁹ Gregorius I., Homiliae in evangelia, XVII,14, PL,76,1146C.

⁷⁰ Luc. 10,1.

⁷¹ Luc. 9,25.

⁷² Ephes. 2,20.

⁷³ Cfr. Ion. 1,12.

⁷⁴ Philipp. 2,6.

⁷⁵ Act. 4,12.

⁷⁶ Ioh. 21,19.

principaliter non propter scisma parciale reintegrandum in ecclesia, sed universale, de quo dicit **Propheta**:⁷⁷ Omnes declinaverunt, quemadmodum disputat Apostolus **ad Romanos 3°**.⁷⁸

Hinc finaliter concludo quinto, quod dominus noster Gregorius pro universalis scismatis in ecclesia unione sub pena eterne dampnacionis teneretur papatui renunciare. Probatur sic: quia ipse tenetur sequi consilium spiritus sancti per Caypham, ut ipse moriatur civiliter per renunciacionem, quam tota gens humana pereat per peccati mortalis dampnacionem, tam quia tali casu, quam cuilibet esset innocens, teneretur eciam mori corporaliter exemplo Christi. Sed mori civiliter est minus quam mori corporaliter, igitur per locum thopicum a maiori [58r] obligatur ad maius, sequitur, quod et ad minus. Verum quia ex prima suppositione probatur, est impossibilitas talis scismatis, hinc liquet, quod dominus noster Gregorius non obligatur ad renunciacionem occasione istius parcialis scismatis, nisi velit libere, vel per concilium generale.

Ex quibus infero propositae questionis conclusionem, videlicet quod non expedit Christi fidelibus a domino nostro papa Gregorio XII° recedere ante liberam resignationem, vel concilii generalis diffinicionem.

Hec sunt, in Christo karissimi, queque verba quorumque conclusionum, que, cum Apostolo **Prime Corinthiorum XIII°**⁷⁹, sensu meo volo loqui in ecclesia, ut alios instruam, quam decem milia verborum per decem conclusiones **magistri Iohannis Walkmberg**, ut alios scandalizando destruam.

Sed quoniam scopulosis locis enavigavit ratio et inter canas spumeis fluctibus cautes fragilis in altum cumba processit, expandenda vela sunt ventis et questionum scrupulis transvadatis letancium more nautorum epilogi celeuma cantandum est. Gracias benedictae trinitati altissimo deo, qui dedit mihi ligwam eruditam, ut possim sustentare eum, quia lassus est.⁸⁰ Gracias benedictae matri virgini Marie totique celesti curie, quorum meritis hec possideo. Gracias vestre caritati, qua in dictis meis tolleror et favorose resideo. Gracia quoque domini nostri Ihesu Christi et communicatio spiritus sancti sit semper cum omnibus vobis. Amen.

Explicit determinacio magistri Mauricii de domo Sancte Crucis, sacre theologie professoris contra magistrum Iohannem Walkmberg, sacre theologie professorem de ordine fratrum predicatorum.

⁷⁷ Psal. 13,3; 52,4.

⁷⁸ Cfr. Rom. 3,10

⁷⁹ 1. Corinth. 14,19.

⁸⁰ Is. 50,4.

ZDENĚK UHLÍŘ

Mauritius Rvačkas Determination zur Verteidigung von Papst Gregor XII.

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit der Verteidigung von Papst Gregor XII. durch Mauritius Rvačka. Der Autor vergleicht diese Determination von Mauritius mit einer Determination Johannes Falkenbergs gegen denselben Papst und bietet im Anhang ihre *Editio princeps*. Der Vergleich beider Streitschriften zeigt aufgrund der Analyse der Thesenstruktur und Zitierungen, daß jeder der beiden Polemiker aus einer ganz anderen Welt kommt. Während Mauritius Rvačka von der Theologie zur Ideologie schreitet, vereint Johannes Falkenberg die kanonistische Argumentation mit einem praktischen politischen Bewußtsein. Aber immerhin gelangt Mauritius auf eine neue Denkstufe: er versucht den Begriff der Legitimität der Papstwürde zu formulieren und zu begründen. Seine Darlegungen hatten jedoch keinen Erfolg; was blieb, war lediglich eine strenge Ideologisierung der Frage, die auf die weitere Entwicklung der böhmischen Ekklesiologie einen grundlegenden Einfluß ausübte.

Recenze

Josef Macek, Víra a zbožnost jagellonského věku,
Argo Praha 2001, 488 s., edice Každodenní život sv. 9

Mackův syntetický pohled na jagellonské Čechy a Moravu byl konečně, téměř deset let po smrti svého autora (zemřel 10. 12. 1991), edičně završen v pořadí pátým svazkem, který však netvoří jeden celek s předešlými čtyřmi. Z původního plánu se nerealizovaly dva díly – stavovská monarchie (existující rukopis má zcela nehotovou podobu) a kultura (nebyla napsána). Nejnověji vydaný svazek vznikl již v 80. letech, kdy byl připravován pro nakladatelství Vyšehrad, již tehdy v jiné podobě než ostatní čtyři svazky; vydání se neuskutečnilo z politických důvodů. Text působí dokončeně a má ucelenou strukturu, poznámkový aparát byl naopak zjevně autorem jen načrtnut bez přiřazení ke konkrétním místům. Rukopisu se ujalo nakladatelství Argo a redaktori Martinu Nodlovi vděčíme za to, že Mackův *Jagellonský věk* se rozrostl do podoby, kterou zřejmě můžeme považovat za konečnou. Autor se nedočkal vydání ani jednoho svazku, *Jagellonský věk* však stačil dovést alespoň do definitivní podoby. V případě *Víry a zbožnosti* měl redaktor úkol těžší – musel rozhodnout o způsobu vydání rukopisu sám bez autora. Při posuzování knihy je proto nutné rozlišit stránku redaktorskou a autorskou.

Na prvním místě chci zdůraznit, že přes všechny připomínky, které budou následovat, velmi oceňuji fakt, že kniha nezůstala zakleta v rukopise, jako některé jiné práce týkající se stejné doby. Text je vydán pečlivě, neopravených překlepů zůstalo na dnešní dobu nezvykle málo. Oříškem byl poznámkový aparát. Editor zachoval tu podobu, jakou stačil vytvořit autor, dodatečně text „opoznámkovat“ by totiž představovalo příliš velký zásah do rukopisu. Za pokus však rozhodně stálo pořízení abecedního seznamu uváděné literatury s plnými citacemi i přehledu v knize citovaných pramenů. Značně by to pomohlo při úvahách o rozsahu autorem užitého materiálu i při hledání některých titulů starší literatury. Stejně vítaný by byl vzhledem k charakteru textu i věcný rejstřík.

Vysvětlení postupu při vydání není editorem podáno, chybí totiž vydavatelská poznámka. Proto i výše uvedené údaje o osudech díla jsou čerpány jen z kusých sdělení v bibliografické příloze nebo v Čornejově úvodu ke 4. svazku *Jagellonského věku*.

Autorským přínosem Martina Nodla za přispění Jana Hrdiny je bibliografická kapitola nahrazující doslov. Je zde shrnuta literatura k náboženským dějinám jagellonské doby, která se objevila v 90. letech 20. století. Přehled je pojat velmi široce, přesahuje vymezení tématu náboženských dějin a je užitečnou rekapitulací historiografie jagellonského věku za polistopadové období. Tolik ke způsobu vydání, nyní již k obsahu samotného díla.

Po krátkém úvodu, který charakterizuje dobu, následuje šest věcně členěných kapitol. První a poslední kapitola sledují obecnější tematiku víry, náboženství, kacířství a tolerance. Další čtyři jsou věnovány jednotlivým náboženským skupinám jagellonské

doby v českých zemích – kališníkům, katolíkům, radikální reformaci a židům. Hlavním proudům věnoval autor větší pozornost (po 120 stranách) – všimá si jejich názorů, organizace i praxe, vzájemných vztahů a snah o ukončení sporu s papežskou kurií. Mezi představiteli radikální reformace (termín považoval Macek za nejvýstižnější označení skupin vymykajících se z „Rokycanovy církve“) vystupuje samozřejmě do popředí Jednota bratrská, jejíž dějiny se autorovi podařilo přehledně shrnout na základě bohaté literatury i vlastního sémantického studia (pojem „sbor“).

Židé nejsou představeni ani tak jako jinověrci (o podobě jejich náboženského života v době jagellonské se nic nedozvídáme), ale především jako menšina vytlačena na okraj společnosti. Autor si všimá jejich společenského postavení, omezených možností hospodářských aktivit, právního statusu a především trvajících fobie, která vůči nim vládla mezi křesťanským obyvatelstvem. Přižívovali ji nejen kazatelé, ale i konkurenti z řad nově se formujících křesťanských finančníků nebo jen osoby lačné bohaté kořisti. Život židů v Čechách tak byl střídáním relativně příznivých dob zajištěných různými ochranami a privilegii s výbuchy pogromů, které však dle Macka nepřesáhly míru obvyklou i jinde v Evropě. V českých zemích navíc nedošlo k hromadnému vypovězení židů ze země, což autor přičítá relativně opožděnému ekonomickému vývoji na jedné straně a zvýšené míře tolerance na straně druhé, vypěstované časným příchodem české reformace.

Ve svém výkladu uplatnil autor různé postupy, aby postihl mnohostrannou podobu sledovaného tématu. Celkový obraz náboženského fenoménu jagellonských Čech však není jednoznačný. Zdá se, že tradiční témata jako kuriální politika vůči Čechům dopadla lépe – drží určitou dějovou linii a chronologii, mají i oporu v bohatší literatuře. Dostatečnou informaci přináší i popis chodu konsistoří, medailony administrátorů a rozsáhlejší výklady o činnosti dvou světicích biskupů, kteří přišli z Itálie „vypomoci“ utrakvistům. Méně vydařené jsou partie postihující náboženské stránky každodennosti v jagellonské době. Snůška jednotlivin různého významu budí dojem rozmanitosti bez jasného směru výkladu, který si místy i protirečí. Způsob winterovských ilustrací, vycházejících ovšem u Macka pouze z literatury a vydaných pramenů, může doložit libovolnou tezi. Macka však jasná představa při výkladu nevede, takže nespěje ke shrnujícímu závěru a spokojuje se s plynutím příkladů. Jeho obraz nejde nad mnohem starší zpracování náboženských a církevních poměrů věku poděbradského od Rudolfa Urbánka (III. svazek z roku 1930). Zajímavé by bylo sledovat hodnocení některých jevů u obou autorů. Na první pohled je patrný rozdíl v zařazení táboritů, které Urbánek včleňuje do proudu utrakvismu, kdežto Mackovi formují samostatný proud radikální reformace.

Název knihy nejpřesněji naplňuje první kapitola, která je koncentrována kolem pojmu christianizace, jejíž míru posuzuje. Zavádějící pro pochopení autorových závěrů je absence definice tohoto pojmu. Víra hraje podle Macka roli systému poznatků, psychické opory, morálního kodexu, ideologie a naplňuje veškeré konání člověka jagellonské doby. Přesto na jiném místě tvrdí, že „náboženství... se ještě nestalo silou, která by do hloubky a plně opanovala duchovní život“. Autor se snaží vyrovnat především osobně se svým starším chápáním úlohy náboženství, když přesvědčuje čtenáře, že „nelze říci, že... náboženství bylo pláštěm, který jen zakrýval mocenský boj“.

Pro další kapitoly je název knihy (byl zvolen autorem nebo komerčně uvažující redakcí?) příliš úzký. Do popředí vystupují instituce, osobnosti a politika. Ústředním orgánem utrakvistů byla tzv. dolní konsistoř, sídlící „dole“ na Starém Městě, v Karolinu.

S univerzitou ji nespojovalo jen sídlo, nýbrž i personální vazby a v neposlední řadě i ideové souznění. Spojenectví mistrů a husitských kněží se formovalo od samého počátku husitského hnutí a v době jagellonské nabylo přímo materializované podoby. Je proto s podivem, jak málo zmínek (nemohu říci ani místa) věnoval Macek pražské univerzitě, o školství jako takovém ani nemluvě (úlohu církve v oblasti vzdělávání snad není třeba připomínat). Z jednotlivých formulací je patrné, že autor si je vědom zásadního vlivu představitelů kališníků na vysoké učení, kde bránili šíření humanismu, ale nevěnuje vůbec pozornost jejich roli v církevní organizaci. Místí u něho vystupují především jako účastníci polemik proti Jednotě bratrské.

Zatímco ústřední instituce utrakvistů v mnohém napodobily systém katolické církevní správy, změny poměrů v jednotlivých utrakvistických farnostech se stávaly nopak vzorem i pro panství katolíků. Macek uvedl řadu dokladů o situaci ve farních osadách obou konfesí, o postupující laicizaci a malé prestiži kněží, nicméně nepodařilo se mu zachytit nové strukturování správy záduší a obrocí. Velké změny v rovině farností sice naznačil, ale nevystihl všechny jevy v úplnosti. Častěji je také patrné jen povrchní porozumění některým dobovým pojmům.

Nepřesné užívání terminologie můžeme najít také v kapitole o „kláštěrech“ (pojednávací o všech řádových institucích), kde například splývá označení řeholník a mnich. Objevují se i jiné chybné úvahy, jako v otázce možnosti světitelského působení administrátorů.

Mackova kniha ústí do kapitoly věnované náboženské toleranci v království „dvojitěho lidu“. Zamýšlí se nad pojmem tolerance v širším evropském kontextu a vysoce hodnotí stav, jaký se vytvořil v českých zemích. Schopnost české společnosti snášet ve svém lůně dvojí variantu jednoho náboženství byla podle autora významným vkladem do evropského vývoje směřujícího k moderní společnosti. Zároveň zvyšovala ochotu tolerovat přítomnost i jiných náboženství, tedy především židovského. Rozsáhlejší pasáž je věnována také situaci před vznikem kutnohorského náboženského míru a jednáním, která k němu směřovala. Macek se zabývá též hodnocením tohoto dokumentu, protože mu zatím nebyla věnována dostatečná pozornost, ačkoli se mu jeví jako „brána otevřená do budoucnosti, a to nejenom Čech, nýbrž celé Evropy“.

Mackova kniha je shrnutím dnešní sumy znalostí o stavu církve a náboženství v jagellonské době, bude proto zdrojem faktografie, ale i otázek a nápadů. Nebude však zřejmě uspokojivým řešením některých otázek na příliš dlouho. Ukazuje, kde je možno pokračovat, a to je také důležitá funkce.

Blanka Zilynská

V. B. Žiromskaja, Demografičeskaja istorija Rossii v 1930-je gody.

Vzgljad v neizvestnoje,

Rosspen, Moskva 2001, 280 s.

Gorbačovova perestrojka otevřela řadu dosud tajných archivů: mj. již koncem 80. let uvolnila pro badatele dosud tajné materiály meziválečných sčítání lidu. Když totiž byly v průběhu roku 1937 získány první předběžné výsledky sčítání, provedeného k 6. 1. 1937, shledalo je vedení strany a státu do té míry závadnými, že sčítání bylo prohlášeno za nezdařené, organizátoři padli za oběť represím a dále již nevyhodnocovaný konškrpční materiál, který navzdory optimistickým prognózám *Gosplanu* dokládal jednak úbytek obyvatelstva SSSR, jednak trvající ohromnou sílu náboženství, zejména pravoslavi a islámu, putoval jako tajný do archivu.¹

Sčítání se opakovalo 17. 1. 1939. Struktura zjišťovaných skutečností byla prohloubena, zejména pokud se týče gramotnosti, vzdělání, národnosti, rodné řeči a profesio-nální skladby obyvatelstva. Výsledky byly v klíčových parametrech včas důkladně falsifikovány, takže vedení státu projevilo spokojenost a souhlasilo s jejich publikováním.² Většina „méně významných“ výsledků sčítání byla naopak prohlášena za tajné a archivována spolu s taktéž tajnými originály operátů a pracovních tabelárních mezi-výsledků. Jako supertajný materiál se dochovala i bohatá průvodní korespondence, oběžníky, hlášení NKVD o problémech v průběhu sčítání atd. Vzhledem k tomu, že při soupisech obyvatelstva byly současně provedeny i konškrpce vojska a vězňů všech typů, jedná se o skutečně komplexní obraz. Historickému výzkumu se tak nyní otevře-la vynikající možnost systematicky pohlédnout na stav ruské, respektive sovětské spo-lečnosti druhé poloviny 30. let a konfrontovat ho s výsledky sčítání lidu z roku 1926.

V. Žiromská v úvodu knihy podává přehled studií, které byly na bázi zmíněných prame-nů zpracovány v posledních deseti letech (bibliografické údaje na s. 221 nn.), bohu-žel se však nezabývá stavem dochování a úplností archivního materiálu ani metodami jeho kritiky a zpracování. Neřeší ani otázku, do jaké míry (do velké míry negramotní a často vystrašení) občané RSFSR, respektive SSSR odpovídali sčítacím komisařům pravdivě, zda sami komisaři účelově nemanipulovali archy v obavách o vlastní osud a do jaké míry dále mohlo k jisté falsifikaci nebo „doplňování“ operátů dojít již při díl-čím sumování lokálních a regionálních výsledků.³ Autorka se v recenzované práci nezmiňuje ani o tom, do jaké míry byly nyní provedeny sondy do dochovaných původ-ních „šmíráků“ operátů či zda pracovala jen s vyššími stupni dobové sumarizace dat a s barvitými průvodními přílohami.

Žiromská v podstatě – politicko ani sociálně historicky – hlouběji neinterpretuje výsledky, k nimž při vyhodnocení sčítacích materiálů došla. Prostě je předkládá, a to

¹ V. B. Žiromskaja – I. N. Kiselev – J. A. Poljakov, Polveka pod šifrom „sekretno“: Vsesajuznaja perepiz naselenija 1937, Moskva 1996.

² V. B. Žiromskaja, Čislennost naselenija Rossiji v 1939 g.: poisk istiny, in: Naselenije Rossiji v 1920–1950je gody, Moskva 1994.

³ Autorčino tvrzení, že občané považovali sčítání za svátek, vyzdobili domy, svátečně se oblékli a na otáz-ky sčítacích komisařů odpovídali dobromylně (s. 185), asi poněkud příliš podleho dikci právě oněch úče-lově manipulovaných hlášení času ježovščiny. Zejména nesmírně zajímavý, na konkrétních příkladech postavený popis problémů při zjišťování, zda lidé jsou „věřící“ nebo „ateisté“ (s. 185–191), při němž někdy pomáhala NKVD, jindy lidé v hrůze prchali do lesů nebo se zahalili naprostým mlčením, poněkud mírní důvěru v autorčín metodický optimismus.

bohužel převážně textovou, méně často tabelární formou. Problematická jsou i některá srovnání výsledků z roku 1926 a 1937, respektive 1939, protože tehdejší statistici (zjevně s cílem získat lepší výsledky) v mezidobí posunuli některá kritéria zjišťovaných skuteč-ností. I tak je však obraz poskytnutý knihou neobyčejně zajímavý – a ovšem depresivní.⁴

První hlava knihy (s. 9–109) je věnována počtu obyvatelstva a jeho ztrátám v prů-běhu 30. let. Zkoumána je dynamika populačních procesů, změny počtu obyvatelstva RSFSR, počty městského a vesnického obyvatelstva, počty jednotlivých národností žijí-cích na území republiky, změny jejich počtů i rozmístění a konečně věková struktura obyvatelstva ve 30. letech.⁵ Druhá hlava (s. 110–178) studuje sociální a profesní sklad-bu obyvatelstva – opět odděleně pro města a pro vesnice. Třetí, v kontextu našeho časo-pisu nejzajímavější hlava (s. 179–217) je věnována gramotnosti, vzdělání a religijnosti obyvatelstva. (Otázka na vyznání občanů byla do sčítání roku 1937 zařazena na osobní pokyn J. V. Stalina.) Kniha je vybavena poznámkovým aparátem, sumárními tabelární-mi přílohami a osobním i geografickým rejstříkem.

V kontextu našeho časopisu je nejzajímavější kapitola, věnovaná gramotnosti a vzdělání obyvatelstva (s. 179–185). Žiromská ukazuje výrazný úspěch alfabetačního úsilí: roku 1926 bylo gramotných, tj. schopných slabikovat a podepsat se, necelých 41 % obyvatel starších pěti let (52 % mužů a 30 % žen), roku 1937 již splňovalo krité-rium gramotnosti v populaci starší devíti (!) let 86 % mužů a 66 % žen. Pouhých 10 % negramotných bylo zjištěno u mládeže mezi 10 a 20 lety života. Přetrvávaly však ohromné rozdíly mezi městem a venkovem a jen minimálně rostla gramotnost starších věkových skupin. Vyšší gramotnost než slovanská populace vykazovali Němci, Židé a pobaltské národy (v nich byla vysoká i ženská gramotnost), daleko nižší naopak počet-né sibiřské a asijské národnostní skupiny.

Zajímavé jsou údaje o středním a vyšším vzdělání. Mezi gramotnými muži bylo v Rusku ve 30. letech 30 % osob, které alespoň započaly střední školu, mezi podstatně menší skupinou gramotných žen vykazovalo takovou vyšší úroveň vzdělání 51 % osob. I když Žiromskou uváděná data čtenáře občas zaskočí (na s. 183 tvrdí, že v RSFSR ve věkové skupině 12–14 let „mělo vzdělání“ 8200 mužů a 8700 žen – patrně nejde o tisíce, ale o miliony nebo o započatou školu vyššího než triviálního typu?), je nesporně zajímavé její zjištění, že především ve vyšších věkových skupinách mělo střední vzdě-lání více žen než mužů. Je škoda, že autorka tento sociokulturní úkaz nekomentuje. Lze předpokládat, že jde o nezahmlený důsledek vyvraždění podstatné části intelektuálů a středně kvalifikovaných mužů za světové a občanské války. Mnohé by tu napověděla informace o věkové struktuře oněch středně a výše kvalifikovaných osob. Autorka se

⁴ Nejde přitom pouze o tragické důsledky válek, hladu, bolševického sociálního inženýrství či masových represí, které způsobily, že mezi lety 1926–1937 SSSR ztratil 11 milionů obyvatel, že ve 30. letech prudce vzrostla i dětská a kojenecká úmrtnost a roku 1933 úmrtnost převýšila porodnost. Jde též o příšerné so-ciální podmínky, zoufalou zdravotní péči i velmi specifickou každodennost „sovětských lidí“. Jen pro ilus-traci uveďme, že např. problémy s negramotností ruských vesničanek autorka vysvětluje k roku 1939 tím, že se řada děvčat starších 10 let včas nedostala do školy a okolo 15. roku života již vstupovala do manžel-ství, takže jim v rámci životních starostí na školu nezbyl čas (s. 180).

⁵ Připomeňme tu, že z porovnání údajů pro leta 1926 a 1937 pro území RSFSR např. vyplývá, že zatímco počet občanů, kteří se přihlásili k ruské národnosti, stoupl z 73 mil. na 85 mil. (z 78 na 82 % obyvatel), počet Ukrajinců klesl ze 7 mil. na 3, z původně 41 000 Cikánů zůstalo jen 1797, počet Němců klesl za 10 let z 755 199 o více než sto tisíc, Lotyšů zbyla v RSFSR jen polovina a Litevců sedmina. Největší pří-růstky mezi jinak spíše mizejícími menšinami oproti tomu zaznamenala židovská národnost (z 589 000 na 783 000, a to při autorkou uváděné klesající porodnosti) a Tataři (z 2,8 na 3,6 milionu). Srovnej s. 80–83.

však spokojuje s „informací“, že většina středoškolsky i vysokoškolsky vzdělaných osob byla roku 1937 mladší 45 let.

V roce 1937 mělo 4,9 % populace ukončené střední a 0,6 % (0,8 muži a 0,3 ženy) vyšší vzdělání (pro rok 1939 autorka uvádí údaje, že vysoké školy aktuálně studovalo 561 000 osob čili 0,54 % populace RSFSR). V řádném vysokoškolském studiu se v RSFSR koncem 30. let vzdělávalo celkem 335 000 (0,64 %) mužů a 226 000 (0,43 %) žen, přičemž ovšem zdaleka nešlo jen o mládež, nýbrž – zejména u mužů – o osoby do 50 let věku. Co vše bylo tehdy zahrnuto pod pojem „*vyššeje obrazovanije*“, však autorka neprozrazuje. V kapitole o socioprofesi struktuře obyvatelstva (s. 148) však uvádí, že v evropské části RSFSR sčítání roku 1937 zjistilo celkem 96 „vědeckých pracovníků, akademiků a profesorů“ a 1639 „učitelů“.

Rozdíl mezi ruským městem a venkovem lze s ohledem na středoškolskou i vysokoškolskou vzdělanost populace charakterizovat koeficientem 10 : 1. Podle autorčiných slov navštěvovala v 30. letech základní školu průměrně polovina dětí školního věku, ve vyšších třídách klesal jejich podíl na 1 %. Asi 1 % veškeré školní mládeže získávalo kvalifikaci v technických učilištích (1937 celkem 507 000 chlapců a 405 000 dívek). Velké rozdíly panovaly mezi jednotlivými národnostmi RSFSR: roku 1939 mělo započaté střední vzdělání 7,7 % Rusů, 11,3 % Ukrajinců, 17,6 % Bělorusů, 34,4 % Židů, ale například jen 6,7 % Němců.⁶ U započatého vysokoškolského vzdělání uvádí autorka 5,8 % pro Rusy, 11 % pro Ukrajince, 10,4 % pro Židy a 5,8 %(!) pro Němce. Kvóty Tatarů, kavkazských, středoasijských a sibiřských národů ležely v obou případech podstatně níže. Autorka tyto podivuhodné (spolehlivě ověřené?) údaje nekomentuje. Je ale zřejmé, že jde o výsledek cíleně řízené školské a zejména vysokoškolské politiky, přičemž důsledkem represí let 1937–39/41 byla přednostní likvidace velkých skupin středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných odborníků všech profesí, přednostně právě z nadprůměrně vzdělaných národností.⁷

Knížka V. Žiromské zatím mnohé spíše jen naznačila. Pracovala přitom s pozoruhodným materiálem, který zejména v souvislosti s náboženským censem otevírá velké možnosti bližšího pohledu na mentalitu zejména venkovského obyvatelstva oněch let. (Zjištění, že 57 % obyvatel bylo i po fatálních zkušenostech a v evidentně hluboké hrůze z možných dalších represí přece jen roku 1937 ochotno přiznat se k víře, bylo zjevně zcela šokující jak pro regionální, tak pro ústřední orgány strany a státu). Cenná by jednou byla srovnání v rámci ostatních republik SSSR, zejména však komparace se sousedními státy. Ještě cennější však bude důkladné historické vysvětlení výsledků oněch meziválečných statistických šetření.

Jiří Pešek

⁶ Stojí za připomenutí, že ruští Němci v této době patřili v převážné většině mezi venkovské obyvatelstvo Povolží a Sibíře a byli cílem rozsáhlých exterminacních represí. Srovnej Gerd Stricker (ed.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Russland*, Berlin 1997; Detlef Brandes – Andrej Savin, *Die Sibirierndeutschen im Sowjetstaat 1919–1938*, Essen 2001. Pro židovskou národnost je pak podstatné připomenout, že se jen z nevelké části držela hebrejského vyznání, což platí zejména pro studující mládež. I při maximálně nepřehledném autorčině způsobu výkladu je totiž zjevné, že více než dvě třetiny gramotných osob hebrejské víry bylo starších 50 let (s. 208–211).

⁷ Jednoznačné svědectví podávají v tomto směru pamětní publikace – biografické slovníky obětí – produkované na bázi částečně zpřístupněných tajných archivních fondů pracovními skupinami společnosti Memorial. Např. pro Moskvu ročenka *Butovskij poligon 1937–1938*, vycházející od r. 1997 nebo publikace *Rasstreinyje spiski. Moskva 1937–1941*, Kommunarka, Butovo. *Kniga pamjati žertv političeskich repressij*, Moskva 2000. Srovnej též V. V. Caplin, *Statistika žertv stalinizma v 1930je gody*, *Voprosy istorii* 1989, 4–5.

Nejnovější odborná literatura z německé jazykové oblasti k problematice nacistické „eutanázie“¹

Během šesti válečných let bylo za vlády německých nacionálních socialistů brutálně zavražděno mnoho desítek tisíc duševně a tělesně postižených lidí. Lidí, jejichž „žití“ – *prý* – „nebylo hodno života“ (*lebensunwertes Leben*). Dělo se tak nejen na území Německa v hranicích ve stavu k roku 1938, nýbrž s pravděpodobností hraničící s jistotou rovněž v začleněných, respektive v některých vojensky obsazených či okupovaných oblastech tehdejší Evropy.

Praktické provedení akce takového rozsahu bylo možné pouze tehdy, pokud se starší eugenické (v německém případě rasově-hygienické postuláty) – navzdory jejich až překvapivému rozšíření mezi laickou i odbornou veřejností v období tzv. výmarské republiky – staly nedílnou součástí oficiální politické ideologie nacionálního socialismu. A byla to pak právě tato ideologie, která nejen, že umožnila, aby v administrativně-správních opatřeních krok za krokem stoupala míra násilí (sterilizace – likvidace) a aby v okamžiku vyhlášení otevřené války proti „vnějšimu“ nepříteli bylo zahájeno rovněž zdrcující a „konečné“ tažení proti nepříteli „vnitřnímu“, ale která rovněž poskytla jejím vykonavatelům, zpravidla těm nejmladším příslušníkům generace německých lékařů druhé poloviny třicátých a první poloviny čtyřicátých let, alibi před veřejností a před vlastním svědomím.

Při uskutečňování celého plánu se vedle ideologické jako neméně významná jeví rovněž argumentace ekonomická. Ta nabývala na prapodivné logice zejména v období tzv. totální války. Likvidací „neužitečných jedlíků“ (*unnütze Esser*) a „balastních existencí“ (*Balastexistenzen*) měla být ušetřena lůžka, sníženy náklady na výživu pacientů a ošetřovatelský personál. Není ostatně také žádnou náhodou, že právě tento motiv byl tak často sugerován dobovou rasově-hygienickou propagandou, přesvědčující současníka o správnosti a opodstatněnosti těchto opatření.

Pod pojmem nacistické „eutanázie“ je proto třeba rozumět soubor všech opatření likvidačního charakteru, která byla přijata ve sférahch oficiální nacistické zdravotnické, rasové a populační politiky. Opatření, jejichž hlavním cílem měla být nejen ochrana oné promulgované, „obzvláště cenné rasy“ (*wertvolle Rasse*), respektive domnělé „dědičné kvintesence těla německého národa“ (*Erbgut des deutschen Volkskörpers*), ale jež slibovala i nemalé finanční úspory. Uskutečňována přitom byla na různých správních a institucionálních úrovních nacistického státu v letech 1939–1945.

Pokusíme-li se o chronologický přehled realizace programu nacistické „eutanázie“, který je zároveň i přehledem nejdůležitějších negativně-eugenických opatření nacistického státu, pak je podle zvoleného kritéria věku (hranice se postupně ustálila na 17 letech) třeba jej rozdělit do dvou, paralelně probíhajících akcí:

a) „eutanázie“ dětí (*Kindereuthanasie*)

S vědomím odpovědných míst probíhala po celou dobu války (1939–1945); byla soustředěna na eliminaci „žití nehodného života“ v jeho samém počátku a byla prováděna v tzv. dětských odborných odděleních (*Kinderfachabteilungen*) vybraných lékařských zařízení. Její součástí byl i „vědecký výzkum“ (např. výzkum mozku).

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného programu Modulu pro dějiny přírodních věd Výzkumného centra pro dějiny vědy v Praze (projekt LN 00A041).

b) „eutanázie“ dospělých (*Erwachseneneuthanasie*)

b.) Na základě Hitlerova zmocnění, jež bylo antedatováno k 1. září 1939, a pod vedením berlínské centrály, o níž bude řeč níže, probíhala v letech 1939–1941 organizovaná fáze cíleného a fabričního vyhlazování dospělého „žítí nevhodného života“ v šesti vybraných zařízeních. Velkou úlohu sehrály v této fázi i ekonomické motivy, popřípadě ziskuchtivé pohnutky pachatelů. Rovněž její součástí měl být „vědecký výzkum“.

b.) Po zastavení této fáze Hitlerem v srpnu 1941 byly vytvořeny předpoklady pro druhou fázi – „divokou eutanázii“ (*wilde Euthanasie*) či také „akce Brandt“ (*Aktion Brandt*), jež probíhala decentralizovaně až do konce války v roce 1945. Během ní byli postižení pacienti „eliminováni“ daleko rafinovanějšími metodami v mnoha léčebných a opatrovnických ústavech nejen v Německu. Vedle vyhladování či zanedbání péče byly podávány rovněž již dříve za tímto účelem vyzkoušené léky (trional, luminal). Dělo se tak zpravidla z iniciativy župních vedoucích, ředitelství ústavů či dokonce jednotlivých lékařů.

Pro realizaci „eutanázie“ dětí byl již v první polovině roku 1939 zřízen tzv. Říšský výbor pro vědecké podchycení těžkých dědičného a vrozeně podmíněného onemocnění (*Reichsausschuß zur wissenschaftlichen Erfassung erb- und anlagebedingter schwerer Leiden*).

Z důvodů utajení byla v Berlíně pro realizaci „eutanázie“ dospělých zřízena zvláštní ústředna. Jelikož od dubna 1940 sídlila ve vile v Berlíně-Charlottenburgu, ulici Tiergarten č. p. 4, užívá se podle její adresy pro tuto fázi nacistické „eutanázie“ v odborné literatuře rovněž označení „akce T4“ (*Aktion T4*). Berlínská „centrála“ – současně Ústřední služební úřad NSDAP (*Zentraldienststelle NSDAP*) – měla až do svého zrušení celkem šest oddělení (lékařské, dopravní, hospodářské, personální, inspekční a kancelářské), jež byla navenek kamuflována do tří, tzv. obecně prospěšných společností a jedné ústřední zúčtovací kanceláře. Jednalo se o:

Pracovní společenství léčeben a pečovatelských ústavů

(*Reichsarbeitergemeinschaft Heil- und Pflegeanstalten*; zkratka RAG)

Obecně prospěšnou nadaci pro ústavní péči

(*Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege*)

Obecně prospěšnou společnost pro převoz nemocných, s. r. o.

(*Gemeinnützige Krankentransport GmbH*; zkratka GEKRAT)

Ústřední zúčtovací úřad léčeben a pečovatelských ústavů

(*Zentralverrechnungsstelle Heil- und Pflegeanstalten*; zkratka ZVST)

Jí také podléhalo také celkem šest vyhlazovacích (likvidačních) zařízení, která byla zřízena podle předem stanovených kritérií na území celého Německa. Právě v nich byli ve speciálně vyvinutých plynových komorách likvidováni nevléčitelně nemocní či práce neschopní dospělí pacienti, tzv. asociálové a političtí odpůrci nacistického režimu či „rasově“ nevyhovující jedinci. Jednalo se o ústavy v Hadamaru v Hessensku, Grafenecku u města Reutlingen v Bádensku-Württenbersku, Hartheimu u Lince v Horních Rakousích, Pirmě-Sonnenstein v Sasku, Bernburgu v Sasku-Anhaltsku a Brandenburgu an der Havel v Braniborsku.

„Lékaři“ stejně jako další pomocný a správní personál těchto zařízení byli zaměstnanci berlínské centrály a rekrutovali se z nejrůznějších oblastí Německa. Objekty likvidačních zařízení byly od okolního světa odloučeny a střežily je zvláštní oddíly bezpečnostní policie (*Sicherheitspolizei*).

Se sférou rasové politiky se program „eutanázie“, opomineme-li zavražděné pacienty židovského původu, kteří zůstali hospitalizováni v původních zařízeních, prolnul především v tzv. akci 14f13 (*Sonderbehandlung 14f13*), označované rovněž někdy jako „eutanázie vězňů“ (*Häftlingseuthanasie*). Během ní měly být koncentrační tábory zba-veny „balastních existencí“, tedy nemocných či práceneschopných vězňů.

Ze stručně nastíněného průběhu nacistické „eutanázie“ se přirozeně odvíjí i dnešní historický výzkum a jeho možnosti. Zde je třeba připomenout, že od osmdesátých let 20. století probíhal zejména v západní části tehdy rozděleného Německa, přičemž za přelomový lze označit rok 1983.² Právě tehdy byl totiž z podnětu nezávislých badatelů ustaven tzv. Pracovní kruh pro zpracování dějin nacionálně socialistické eutanázie a provádění násilných sterilizací (*Arbeitskreis zur Geschichte der NS-Euthanasie und Zwangssterilisation*; dále jen Pracovní kruh). Jeho hlavní náplní bylo určeno zpracování „dějin“ nacistické „eutanázie“, stejně jako úlohy do něj více či méně zapojených institucí někdejší Velkoněmecké říše. To přitom rozhodně není možné považovat za samoúčelné, neboť bylo a nadále i je předpokladem pro daleko hlubší pochopení vztahu totalitních režimů 20. století k „méněcenným“ skupinám obyvatel. Připomeňme rovněž, že ve svých aktivitách spolupracoval Pracovní kruh i přímo s obětmi nacistické perzekuce, respektive jejich příbuznými. Postupem času se také stále více začal přeměňovat v angažované fórum, na němž jsou na pozadí historických událostí první poloviny 20. století diskutovány aktuální problémy století 21. (srovnej například *Memorandum gegen die neue Lebensunwert-Diskussion* z října 1993 nebo *Grafenecker Erklärung zur Bioethik* z března roku 1996).

Jak se v poválečném období postupně proměňoval přístup německé společnosti k období vlády nacionálních socialistů, bylo možné, aby se tématu „eutanázie“ věnoval stále větší a větší počet badatelů, a to i na akademické úrovni. Během posledních zhruba dvaceti let proto můžeme být především v Německu svědky publikování celé řady reprezentativních odborných monografií, dílčích studií i disertačních prací. Zejména v minulém desetiletí zájem o toto téma rostl, neboť po změnách na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století byly zveřejněny mnohé, do té doby nedostupné archivní materiály, s palčivou naléhavostí otevírající celou řadu zásadních otázek.

Přehlížíme-li tedy v roce 2001 stav bádání na poli tematiky nacistické „eutanázie“ v Německu a částečně i v Rakousku, je v první řadě třeba upozornit na míru, s níž je ve výzkumu zohledňována úloha jednotlivých zařízení a institucí zdravotní či sociální služby, kterých se program nacistické „eutanázie“ v letech 1939–1945 nějakým způsobem dotkl či dotknout mohl. Vzhledem k charakteru celé akce (zejména však utajení) přitom není třeba připomínat, o jak složitý a často bohužel i beznadějný úkol se dnes jedná. Z titulů, v nichž se o to autoři s často rozdílným úspěchem ve sledovaném období pokusili, uvedme alespoň následující:

- Aas, Norbert: Verlegt – dann vergast, vergiftet, verhungert. Die Kranken der Heil- und Pflegeanstalt Bayreuth in der Zeit der Zwangssterilisation und „Euthanasie“, Bumerang-Verlag, Bayreuth 2000, 211 s.

² Příspěvek se soustředí na publikace vyšlé na území Spolkové republiky Německo a Republiky Rakousko v letech 2000 a 2001.

- Aas, Norbert (Hrg.): Erb- und Rassenhygiene in Bayreuth 1933–1945. Eine Dokumentation über Selektion in der Hilfsschule, Zwangssterilisierungen und „Euthanasie“-Tötungen, Bumerang-Verlag, Bayreuth 2000, 68 s.
- Benzenhöfer, Udo: „Kinderfachabteilungen“ und „NS-Euthanasie“ (Studien zur Geschichte der Medizin im Nationalsozialismus 1), GWAB-Verlag, Wetzlar 2000, 84 s.
- Cervik, Karl: Kindermord in der Ostmark. Kindereuthanasie im Nationalsozialismus 1938–1945 (Reihe: Anpassung-Selbstbehauptung-Widerstand 18), Lit. Verlag, Münster-Hamburg-London 2001, 136 s.
- Cording, Clemens: Die Regensburger Heil- und Pflegeanstalt Karthaus-Prüll im „Dritten Reich“. Eine Studie zur Geschichte der Psychiatrie im Nationalsozialismus, Dt. Wiss. -Verlag, Würzburg 2000, 124 s.
- Eberhard, Gabriel (Hrg.): NS-Euthanasie in Wien, Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2000, 138 s.
- Hirschinger, Frank: „Zur Ausmerzung freigegeben.“ Halle und die Landesheilanstalt Altscherbitz 1933–1945 (Schriften des Hannah-Arendt-Instituts für Totalitarismusforschung 16), Böhlau, Köln 2001, 280 s.
- Hölzer, Ariane: Die Behandlung psychisch Kranker und geistig Behinderter in der Landes-, Heil- und Pflegeanstalt Zschadraß während der nationalsozialistischen Diktatur, Univ. Diss., Leipzig 2000, 136 s.
- Hörst, Kathrin: NS-„Euthanasie“ in der psychiatrischen Klinik „Am Spiegelgrund“ und die Rolle des Dr. Heinrich Gross, Dipl. Arbeit, Wien 2000, 149 s.
- Krüger, Fritz (Hrg.): Zwischen Fürsorge und NS-Ideologie: Einrichtungen der Josefs-Gesellschaft in der Zeit der Euthanasie, Dialogverlag, Münster 2001, 136 s.
- Mende, Susanne: Die Wiener Heil- und Pflegeanstalt „Am Steinhof“ im Nationalsozialismus (Medizingeschichte im Kontext 3), Lang, Frankfurt/Main 2000, 228 s.
- Schmelter, Thomas: Nationalsozialistische Psychiatrie in Bayern. Die Räumung der Heil- und Pflegeanstalten, Dt. Wiss. -Verlag, Würzburg 2000, 117 s.
- Stöckle, Thomas: Die Landesfürsorgeanstalt Reutlingen-Rappertshofen und die „Euthanasie“-Aktion T4: eine Dokumentation, LWF Ver., Reutlingen 2000, 48 s.
- Müller, Roland: Krankenmord im Nationalsozialismus. Grafeneck und die „Euthanasie“ in Südwestdeutschland, Hohenheim, Stuttgart 2001, 94 s.

Pro současný výzkum je příznačný i posun do oblasti, které doposavad tolik pozornosti věnováno nebylo. Jedná se o studium stále více a více zřetelnější spojitosti programu „eutanázie“ s „vědeckými výzkumy“, které byly prováděny jednotlivými německými výzkumnými institucemi či univerzitami, ani další vysoké školy nevyjímaje. Z takových prací jmenujme alespoň:

- Blaßneck, Klaus: Militärpsychiatrie im Nationalsozialismus. Kriegsneurotiker im Zweiten Weltkrieg (DWV-Schriften zur Geschichte des Nationalsozialismus 3), DW-Verlag, Würzburg 2000, 98 s.
- Lehmkuhl, Ulrike: Unter nationalsozialistischer Diktatur. Vernichtung von Kindern mit Entwicklungsbeeinträchtigungen 1939–1945, Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie 50, 2001, H. 3, s. 154–247

- Mundt, Christoph (Hrg.): Psychiatrische Forschung und NS-„Euthanasie“. Beiträge zu einer Gedenkveranstaltung an der Psychiatrischen Universitätsklinik Heidelberg, Verlag Das Wunderhorn, Heidelberg 2001, 334 s.
- Sachse, Carola – Massin, Benoit: Biowissenschaftliche Forschung an Kaiser-Wilhelm-Instituten und die Verbrechen des NS-Regimes. Informationen über den gegenwärtigen Wissensstand, Forschungsprogramm „Geschichte der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft im Nationalsozialismus“ 3, Berlin 2000, 55 s.
- Sparing, Frank (Hrg.): Erbbiologische Selektion und „Euthanasie“. Psychiatrie in Düsseldorf während des Nationalsozialismus (Düsseldorfer Schriften zur neueren Landesgeschichte und zur Geschichte Nordrhein-Westfalens 59), Klartext-Verlag, Essen 2001, 356 s.

Ve sledovaném období vzniklo také několik málo monografií, jež si vytkly za cíl jak přiblížení vlastních reinterpretací činů tehdejších aktérů, tak jejich osudů po roce 1945. Zde budiž připomenuto, že tyto práce snad v nejkryštalitější podobě dokazují, jak složitý soubor otázek ještě čeká na zodpovězení poté, co bude dokončen systematický historický výzkum.

- Godau-Schüttke, Klaus-Detlev: Die Heyde-Sawade-Affäre. Wie Juristen und Mediziner den NS-Euthanasieprofessor Heyde nach 1945 deckten und straflos blieben, Nomos-Verlag-Gesellschaft, Baden-Baden 2001, 338 s.
- Kohl, Walter: „Ich fühle mich nicht schuldig.“ Georg Renno, Euthanasiearzt, Zsolnay, Wien 2000, 332 s.

Ačkoli znalosti o nacistickém programu „eutanázie“ ještě nejsou v Německu, respektive v Rakousku v žádném případě úplné a konečné, přesto je již možné, aby se náležitým způsobem odrazily nejen v didaktické praxi a historické paměti, ale i v současných debatách na stále aktuální téma lékařské etiky. Způsob, jak to může být provedeno, naznačují rovněž tyto publikace:

- Stöckle, Thomas – Hagemann, Alfred – Pflug, Konrad (Hrg.): „Euthanasie“ im NS-Staat – Grafeneck im Jahr 1940. Historische Darstellung, didaktische Impulse, Materialien für den Unterricht, LpB, Stuttgart 2000, 77 s.
- Frewer, Andreas (Hrg.): „Euthanasie“ und die aktuelle Sterbehilfe-Debatte. Die historischen Hintergründe medizinischer Ethik, Campus-Verlag, Frankfurt/Main 2000, 491 s.
- Griese, Kerstin – Gabriel, Regine – Genger, Angela (Hrg.): Opfer von Zwangssterilisierungen und NS-„Euthanasie“ in der Rheinprovinz. Eine didaktische Arbeitshilfe mit Dokumenten, Bildern und Texten für Schule und Bildungsarbeit, Mahn- und Gedenkstätte für die Opfer des Nationalsozialismus, Düsseldorf 2001, 94 s.
- Tischer, Achim: Brauchen wir ein Mahnmal? Ein Projekt zur Erinnerung an die Psychiatrie im Nationalsozialismus in Bremen, Ed. Temmen, Bremen 2000, 141 s.

Jako zdařilé přiblížení složité historické materie nacistické „eutanázie“ širší veřejnosti uvedme v neposlední řadě i knihu, s níž se díky překladu mohl seznámit i český čtenář:

- Scharsach, Hans-Henning: Die Ärzte der Nazis, Orac, Wien 2000, 256 s. (česky: Lékaři a nacismus, Themis, Praha 2001, 223 s.)

Opomenuty by konečně neměly být ani tematické a příležitostné sborníky, stejně jako čísla (sešity) odborných časopisů, které během sledovaného období danou problematiku zohlednily:

- Der sächsische Sonderweg bei der NS-„Euthanasie“. Fachtagung vom 15. bis 17. Mai 2001 in Pirna-Sonnestein (Berichte des Arbeitskreises 1), Klemm & Oelschläger, Ulm-Münster 2001, 260 s.
- Zwischen Dokumentation und Propaganda. „Euthanasie“ im NS-Film, Zeitgeschichte 28, 2001, H. 4, 56 s.
- Kopke, Christoph (Hrg.): Medizin und Verbrechen. Festschrift zum 60. Geburtstag von Walter Wuttke, Klemm & Oelschläger, Ulm 2001, 390 s.

Michal Šimůnek

Margret Lemberg, Verboten und nicht verbrannt.

I. Die Universitätsbibliothek Marburg und ihre Bücher von 1933 bis 1946, *Universitätsbibliothek Marburg* 2001, 234 s.;

II. Katalog der von 1933 bis 1945 in der Universitätsbibliothek Marburg sekretierten Bücher, *Universitätsbibliothek Marburg* 2001, 288 s.

Literatura kriticky zkoumající dějiny německých univerzit za nacismu a v bezprostředně poválečném období je dnes již opravdu rozsáhlá, a to přesto, že některé univerzity dlouho blokovaly přístup k archivním fondům oné epochy, že podobné výzkumy nebyly shledávány kýženými nebo prostě proto, že chyběli badatelé, kteří byli připraveni vstoupit na horkou půdu této tematiky soudobých dějin.¹ Nemalý problém představovala namnoze i pramenná základna, protože řada univerzitních archivů, respektive živých registratur byla v závěru války zničena při bombardování, požárech nebo bojích. Hessenská univerzita v Marburgu nad Lahnem patří (zejména vedle Heidelbergu) k těm nepočtým šťastlivcům, jejichž fondy nebyly válkou poničeny. Marburský absolvent Walter Dorn závčas vyjednal v Eisenhowerově štábu, že nevelké, průmyslově ani strategicky nevýznamné město nebylo letecky napadáno.² Státní archiv v Marburgu i univerzitní registratura proto skýtají unikátně kompletní základnu pro analytický výzkum.

Kniha M. Lembergové není první publikací, která se zabývá marburskou univerzitou 30. a 40. let. Již v roce 1997 vyšla v rámci sborníku o kontinuitě a novém startu vysokoškolské medicíny roku 1945 závažná studie Ingrid Krüger-Bulcke o marburské univerzitě v letech 1945/46.³ V roce 2000 byla pak publikována objemná edice dokumentů k dějinám univerzity za nacismu.⁴ M. Lembergová se tváří, že si vybrala vlastně jen zcela dílčí problematiku – marburské *libri prohibiti* let 1933–1945 – a že její práce je vlastně jen katalogem a komentářem k výstavě nacisty zakázané literatury, kterou připravila pro marburskou univerzitní knihovnu. Zdání však klame.

Výborně dochované a dobovými rukopisnými poznámkami opatřené tzv. „akcesní žurnály“ univerzitní knihovny dovolily v konfrontaci s obdobně dochovanou řadou uni-

¹ O ohromném vzestupu badatelského zájmu o tuto problematiku svědčí např. doplňková bibliografie, již bylo vybaveno druhé, podstatně rozšířené vydání knihy Heinrich Becker – Hans-Joachim Dahms – Cornelia Wegeler (edd.), *Die Universität Göttingen unter dem Nationalsozialismus*, München 1998, 757 s. Hustě tištěná bibliografie za léta 1987–1998 tu zabrala s. 12–18.

² Hans Mommsen, Vorwort, in: *Verboten und nicht verbrannt I*, s. XIV.

³ Ingrid Krüger-Bulcke, *Universität in Zwielicht. Der Zustand der Universität Marburg und ihre Erneuerungsbemühungen unter amerikanischem Einfluß 1945/46*, in: Gerhard Aumüller – Hans Lauer – Helmut Remschmidt (edd.), *Kontinuität und Neuanfang in der Hochschulmedizin nach 1945. Symposium zur Hochschulmedizin am 5. und 6. Juli 1996 in der Phillips-Universität Marburg*, Marburg 1997, s. 13–36. Krüger-Bulcke navíc provedla rozsáhlou rešerši v National archives, Washington D. C. v aktech OMGUS, kde zpracovala soubor přehledných zpráv, úřední korespondence i osobní pozůstalosti amerického university officer pro Hessensko Edwarda Yarnalla Hardstona, mimofádně a koncepční osobnosti, která svým vlivem formovala poválečné osudy vysokých škol v celé americké okupační zóně.

⁴ Anne Ch. Nagel – Ulrich Sieg (edd.), *Die Phillips-Universität Marburg im Nationalsozialismus. Dokumente zu ihrer Geschichte*, Stuttgart 2000, 563 s. Rozsáhlý úvod publikace systematicky popisuje změny, k nimž na univerzitě došlo od r. 1933, charakterizuje politiku rektorů a zejména po celou sledovanou dobu působícího kurátora university Ernsta von Hülsen, zabývá se proměnami učitelského sboru, vlivem NS-Dozentenbundu i studentstvem této tradičně konzervativní, antirepublikánské, židovskými profesory i studenty minimálně vybavené, ale také nepřiliš nacisticky nadšené university. Při všem starokonzervativním pohrdání hnutím dovedl nakonec kariérní oportunistus dvě třetiny marburského učitelstva ke vstupu do NSDAP.

verzité během „hnědých let“ zasílaných seznamů zakázané literatury konkrétně určit tehdejší „prohibita“. Tam, kde byly tyto prameny poškozeny nebo neúplně, ověřovala autorka za pomoci studentských sil nebo knihovníků situaci přímo podle stavu fondu – řada knih a svazků časopisů oněch let dodnes nese dobová razítka a specifické značení vazeb zakázané literatury. Je jasné, že identifikovat oněch nakonec 2600 titulů a exemplářů byla práce mravenčí, M. Lembergová je však svojí badatelskou důkladností a vytrvalostí obecně známa. K široce vymezenému tématu ostatně prošla veškerou dostupnou archivní dokumentací.

Výsledkem jsou komplexní dějiny marburské univerzitní knihovny za nacismu a v rané době poválečné. I to by mohlo být suché čtení. Autorce, která text vybavila jednak množstvím dobře vybraných citací z dobových předpisů, úředních akt a korespondence, se však podařilo napsat živou práci o konkrétní každodennosti knihovnické práce, o realitě vždy znovu přijímaných rozhodnutí na hranici pruské úřednické loajality na jedné straně a lidské a akademické důstojnosti na straně druhé. Každodenní praxe marburské univerzitní knihovny je tu přitom soustavně konfrontována s celoněmeckým vývojem.

Autorka vychází od traumatického momentu přípravy a provedení autodafé knih proskribovaných autorů 10. května 1933 v německých univerzitních městech, sleduje utváření nacistické politiky knihovních čistek, způsoby prosazování jejího provádění i postoje odborných knihovníků – v Marburgu až na dvě, posléze tři výjimky z řad nižšího personálu nečlenů NSDAP. Důkladná znalost skvěle dochovaného archivního materiálu Lembergové dovolila rekonstruovat a na specifických příkladech ukázat jak prováděcí mechanismy glajchšaltování knihovního fondu i provozu, tak trvalou úřednickou snahu personálu knihovny o minimalizaci škod. Sledováno je prosazování rasových zákonů v knihovně i úporná snaha ředitele dr. Rohdeho o záchranu postižených kolegů.

Lembergová konkrétně ukazuje důsledky války nejen pro fondy (zničení několika tisíc knih zapůjčených jiným německým knihovnám, vyčlenění knih pro válečné polní a nemocniční knihovny), ale i pro akviziční činnost, zejména v oblasti zahraniční literatury (metody rozmnožování a zrychleného oběhu propašované americké přírodovědné literatury), stejně jako postupné uhasnutí jinak bohaté výměny publikací. Dějiny knihovny se tu mění v zajímavé kapitoly kulturních dějin nacistické epochy.

Nejde ovšem nikdy jen o knihy, ale i o lidi kolem nich, jejich postoje, snahy, vztah k režimu. Marburg patřil k méně významným a tedy poněkud v závěťtí stojícím univerzitám, nenápadným mj. i s ohledem na konzervatismus většiny profesorů a jejich nepřívětivost vůči výmarské republice. To ale právě umožňovalo jednotlivé výjimečné akty praktické, ale otevřeně demonstrováné solidarity jak se židovskými kolegy, tak dokonce s nacistickou justicí odsouzenými „velezrádci“. (Profesor romanistiky Werner Krauss odsouzen r. 1943 k smrti, soustředěnému úsilí rektora a některých profesorů se však podařilo změnit vynesení rozsudek v doživotí a Krausse zachránit. Vzhledem k tomu, že dr. Rohde nenechal rozchvátit jeho jako depositum převzatou knihovnu, bylo ji možno po válce majiteli, který se vrátil na univerzitu, vrátit jako celek.)

Autorka si na závěr knihy klade otázku, jak je vlastně možné, že marburská univerzitní knihovna přežila léta 1933–45 s relativně malými šrámy na duchu i těle. Přičítá to právě nenápadnosti menší ultrakonzervativní univerzity ve stínu státního zájmu, osobní

blahovolnosti nacistického kurátora vůči knihovně, odbornicko úřednické integritě kvalifikovaného personálu univerzitní knihovny a v neposlední řadě výrazné osobnosti ředitele dr. Fritze Rohdeho, loajálního nejen vůči pruskému státu, ale například i vůči svým židovským přátelům.

Neméně zajímavý než popis nacistické epochy je i výklad o bezprostředně poválečné době denacifikace, čištění fondu pro změnu od nacistické literatury a otevření se americkému vlivu. Zde hrály ohromnou roli aktivity amerického univerzitního důstojníka pro Hessensko E.Y. Hartshorna, který knihovně obstaral i osobně věnoval množství knih. Je symptomatické, že úspěšný atentát na tohoto vysoce kvalifikovaného, kompetentního a vlivného zastávce důkladné demokratizace německého akademického školství, k němuž došlo v létě 1946, nikdy nebyl objasněn. Vývoj univerzity se pak ihned důrazně obrátil od denacifikace a demokratizace k pokud možno všestranné kontinuitě s nacistickou epochou.⁵

Knihy M. Lembergové je vybavena přehledem pramenů a literatury, seznamem 23 profesorů a docentů, kteří z rasových nebo politických důvodů museli opustit marburskou univerzitu, jakož i osobním – identifikačním – rejstříkem.

Druhý svazek přináší katalog marburských *libri prohibiti*. Není to však jen „pouhý“ soupis 2600 zakázaných knih a řady časopisů, nýbrž i obsahové vyhodnocení tohoto souboru, který autorka rozdělila do 16 tematických skupin (od teologie přes socialistickou literaturu až k dějinám umění, fyzice a zeměpisu). Každá skupina je uvozena textovým rozbohem a komentářem. Úvody k sedmi tematickým skupinám napsala M. Lembergová sama, pro ostatní se jí podařilo najít oborové specialisty. Tak či onak vznikl velice cenný soubor drobných studií, které nejen že charakterizují cenzurní postoje v různých tematických oblastech, ale vyjadřují se i šíře ke vztahu nacistického režimu k různým oborům vědy a okruhům literatury, jakož i k řadě významných autorů.

Cenzurními zásahy postižená literatura se tu přitom stává i nečekaným dokladem těžko předpokladatelných zájmů a akvizičních aktivit marburských profesorů a knihovníků doby výmarské republiky, ale kupodivu i nacismu. Stačí přečíst M. Lembergovou zpracovaný úvod ke kapitole o zakázaných dílech z oblasti soudobých dějin (s. 83–88) a zjistíme, kolik výrazně kritické (až hluboko do 60. let nekýžené) literatury a edic k dějinám první světové války bylo získáno do fondu této konzervativní univerzity. Vzhledem k tomu, že autorka do této kapitoly zařadila i dobově aktuální politické písemnictví, čtenář se dočte, že dokonce i v průběhu války se knihovně podařilo koupit některé subversivní knihy z nepřátelské ciziny. Patřil mezi ně například spis Willy Brandta *Kriget i Norge* vydaný ve Stockholmu 1941 a putující ihned po akvizici do prohibít.

Snad nejlepším příkladem v tomto směru je pak velice reprezentativní, 320 titulů čítající soubor zakázané socialistické a komunistické literatury (úvod s. 143–149), který s nadhledem kriticky vyhodnotil Hans Lemberg. Konzervativní, protirepublikánsky zaměřená univerzita si soustavně budovala autorsky i tematicky velice vyvážený soubor socialistické a komunistické literatury, včetně nákupů ze SSSR. Po roce 1933 ovšem došlo k nucenému naprostému sebeuzavření – veličiny marxleninské literatury a jmenovitě Josef Stalin zůstal na čelném místě indexu (zákaz nejen všeho od těchto autorů

⁵ Srovnej s. 201n. a Krüger-Bulcke, s. 35–37.

ale i všeho o nich) i v období od září 1939 do léta 1941, kdy nacistické a sovětské spolumojovníky pojila smlouva o přátelství.

Knihy M. Lembergové (a jejich spolupracovníků, resp. dílčích spoluautorů) tak podstatně překročila horizont naznačený svým titulem. Jde o čtivý a velice závažný příspěvek k univerzitním a širě kulturním dějinám 30. a 40. let.

Jiří Pešek

KATO. Příběh opravdového člověka,

ed. Přemysl Vachalovský a John Bok, J. W. Hill, Olomouc, 2000, 533 s.

Československé studentské hnutí v 60. letech 20. století se zatím netěší ze strany naší historiografie takovému zájmu, jaký by si jako jedno z nejvýznamnějších ohnisek reformního pohybu ve společnosti zasloužilo. Je možno říci, že výzkum této problematiky stojí teprve na počátku. I proto by naši pozornosti neměla ujít edice dokumentů ze svazku vedeného Státní bezpečností na Jana Kavana, označovaného krycím jménem „Kato“.

Jan Kavan patřil k nejvýznamnějším aktivistům československého studentského hnutí, ve kterém se začal angažovat bezprostředně po zahájení svého studia na Fakultě osvěty a novinářství UK. Výrazným podnětem pro něj byl osud jeho otce Pavla Kavana, za války důstojníka československé armády ve Velké Británii a poté několik let tiskového mluvčího československého velvyslanectví v Londýně, který byl v roce 1952 v souvislosti s procesem s tzv. protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského odsouzen k vysokému trestu odnětí svobody. Po čtyřech letech byl sice propuštěn, ale s natolik podlomeným zdravím, že již v roce 1960 umírá.

Studentské hnutí, jehož působení bylo dlouho omezeno na Prahu, vystupovalo proti poručnické úloze komunistické strany nad tehdy monolitní mládežnickou organizací Československým svazem mládeže, prosazovalo autonomní postavení vysokoškoláků v této organizaci, nonkonformní studenti se vyslovovali též pro co největší demokraticizaci ve školství i celé společnosti. Druhá polovina 60. let byla obdobím liberalizace politiky výjezdů do zahraničí, díky čemuž se značně zintenzivnily také styky mezi československými studenty a jejich kolegy ze Západu. Výrazně k tomu přispěl právě Jan Kavan. Díky své matce Rosemary Kavanové mohl využít dobré znalosti angličtiny a kontaktů, které měl především ve Velké Británii. Za zmínku stojí, že o opozičním studentském prostředí, do něhož patřil i její mladší syn Zdeněk, student Právnické fakulty UK, podává Rosemary Kavanová svědectví ve druhé půlce svých pamětí (*Cena svobody. Život Angličanky v Praze, Doplněk, Brno 1997*).

Po brutálním policejním zákroku vůči spontánní demonstraci studentů ze strahovských kolejí na konci října 1967 se Jan Kavan podílel na rozbití organizace ČSM na vysokých školách, která svým postojem ke „strahovským událostem“ definitivně ztratila důvěru studentů. Faktický rozpad ČSM urychlila porážka Antonína Novotného v mocenském boji na počátku roku 1968. Studenti si namísto ČSM budovali svou vlastní nezávislou organizační strukturu. Téhož roku začal Kavan studovat ve Velké Británii, aniž by ovšem ztratil kontakt se studentským hnutím doma. V dubnu 1968 založený Svaz vysokoškolského studentstva Čech a Moravy (SVS) ho považoval za svého zástupce ve Velké Británii. Určitý čas působil též jako vedoucí zahraniční sekce SVS. Ve Velké Británii Kavan již zůstal, do Československa se vrátil až po listopadu 1989. Z britské emigrace pomáhal československé opozici dodávkami literatury a rozmnožovací techniky, publicitu jejím aktivitám zajišťoval za pomoci Nadace Jana Palacha a Východoevropské kulturní nadace, které sám založil a řídil.

Právě k počátkům Kavanova pobytu ve Velké Británii, tedy k přelomu 60. a 70. let, se vztahuje obvinění ze spolupráce se Státní bezpečností, která se měla odehrávat ve formě tzv. důvěrného styku. Netroufáme si zodpovědně zhodnotit, zda Kavan vědomě

spolupracoval s příslušníky StB a poskytoval jim informace, nebo zda věřil tomu, že byli pracovníky československého velvyslanectví v Londýně, jak tvrdili. Hodnověrnost informací obsažených v dokumentech komunistických tajných služeb je někdy dosti problematická. Pokud to podmínky dovolují, můžeme ji posoudit pouze prostřednictvím vnitřní kritiky jednotlivých dokumentů, aniž bychom se přitom ovšem mohli opřít o celkovou kritickou analýzu, která by byla založena na rozsáhlém komparativním studiu tohoto typu pramene. Tomu brání stávající legislativa, která běžnému badateli výrazně omezuje přístup k materiálům StB. Proto se omezíme pouze na popis obsahu této edice.

Pro způsob vydání svazku „Kato“ zvolili editoři John Bok a Přemysl Vachalovský formu prosté fotografické reprodukce. Edice byla rozdělena na dvě části označené jako „dějství“. Mnohem rozsáhlejší je část první, časově vymezená lednem 1969 a srpnem 1973. Obsahuje hlášení příslušníků StB o schůzkách s Kavanem a o jím poskytnutých informacích, korespondenci mezi pracovníky StB a jejich ústředím, analýzy osobnosti Jana Kavana, váhy jím poskytovaných informací a kontaktů mezi ním a StB, Kavanova potvrzení o převzetí určitých finančních částek, dokumenty jiných úřadů, které se týkaly Kavana nebo studentského hnutí obecně, materiály studentské provenience i jiné dokumenty.

Podstatnou náplň první části svazku tvoří informace o situaci mezi českými a slovenskými studenty ve Velké Británii, o jejich politické činnosti, hmotných problémech včetně jednání o finančním zabezpečení jejich pobytu a o otázce jejich dalšího legálního pokračování ve studiích ve Velké Británii, jež se stávalo s postupující „normalizací“ v Československu stále více problematičtější. Velká pozornost byla věnována vzniku Svazu československých studentů ve Velké Británii, který měl statut zahraniční odbočky SVS. K jeho založení došlo na počátku června 1968, tedy těsně před zákazem vlastního SVS. Do čela nové organizace byl zvolen Jan Kavan. Ze spisu vyplývá, že československé úřady měly velký zájem o informace z emigrantských kruhů, neboť řadu organizací a osob z tohoto prostředí považovaly za nepřátelské k režimu. Další dokumenty se týkají situace studentského hnutí v samotném Československu, které patřilo po okupaci k hlavním nositelům odporu proti počínající „normalizaci“. Zachycena je zde v první řadě problematika SVS, kterému byla v září 1968 po osobní intervenci právě odcházejícího tajemníka ÚV KSČ pro školství a vědu Zdeňka Mlynáře ministerstvem vnitřně udělena registrace. Svým antiokupačním postojem, bojem proti omezování svobod získaných v první polovině roku 1968 i neochotou vstoupit do Národní fronty (jako jediná legálně existující organizace stála mimo ni) byl SVS solí v očích domácím konzervativcům. Jeho osud byl zpečetěn po nástupu G. Husáka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ v dubnu 1969.

Velká část Kavanova spisu se vztahuje k jeho kontaktům se zahraničím. Kavan se stýkal s předními představiteli protestního hnutí v západní Evropě (francouzský studentský předák Daniel Cohn-Bendit, trockista a blízký spolupracovník Bertranda Russela Ralph Schoenmann, vůdce barevných studentů ve Velké Británii Tariq Ali aj.). Jako zástupce SVS se v lednu 1969 zúčastnil mezinárodní studentské konference o evropské bezpečnosti v Budapešti, kde přednesl ostře protiokupační projev, v srpnu téhož roku zastupoval tehdy již zakázaný SVS na mezinárodním studentském semináři v Dubrovniku. Několik dokumentů se týká Mírové nadace Bertranda Russela založené tímto světoznámým matematikem, filosofem a pacifistou a v roce 1969 připravovala

svolání „mezinárodního tribunálu“ (po vzoru svých předchozích akcí, například „tribunálu“ o americkém vojenském působení ve Vietnamu), který se měl na svém zasedání ve Stockholmu zabývat okupací Československa a následným vývojem země.

Kontakty Jana Kavana s pracovníky StB vystupujícími jako zaměstnanci ministerstva zahraničí končí v polovině roku 1970. StB mu pak věnovala pozornost ještě další tři roky. Aktuální se pro ni Kavan opět stal v souvislosti se svou aktivitou ve prospěch československé opozice. Druhá část vydaného svazku, jejíž časové rozmezí je 1975–1977, obsahuje několik analýz o předchozích kontaktech mezi Kavanem a StB, úvahy o jejich případném využití pro jeho diskreditaci a zprávy o Kavanových aktivitách v emigraci. Další část svazku byla podle informace editorů („epilog“) v květnu 1989 skartována.

Edice svazku „Kato“ je doplněna několika dalšími materiály. Celou knihu uvádí směrnice pro agenturně operativní práci v zahraničí z roku 1964, v níž jsou vedle cílů a metod práce rozvědky definovány i různé stupně kontaktů udržovaných jejími příslušníky. Již jako součást prvního „dějství“ je publikováno odborné vyjádření federálního ministerstva vnitřně z 26. června 1991 o časovém omezení doby, kdy byla evidence o tajné spolupráci s StB předmětem státního a služebního tajemství. Lepší orientaci ve svazku má sloužit seznam zkratk a také vysvětlivky, které vedle upřesnění některých zkomolených jmen obsahují stručný popis činnosti jednotlivých součástí tajné policie i rozšifrování krycích jmen používaných ve spise. Posledním seznamem je soupis příslušníků StB, kteří ve svazku „Kato“ figurují, včetně jejich pracovního zařazení, hodnosti, někdy i data narození a v případě, že se jedná o krycí jméno, i jména pravého. Na konec knihy je umístěn krátký úryvek ze zápisu zhruba dvouapůlhodinového rozhovoru mezi Janem Kavanem s příslušníky StB, který se odehrál po Kavanově příletu do Prahy na konci listopadu 1989 včetně fotografií z tohoto rozhovoru. Dále následuje zpráva poslance Sněmovny národů P. Tomana z 22. 3. 1991 o výsledku práce vyšetřovací komise pověřené lustrací poslanců Federálního shromáždění, obhajovací projev Jana Kavana přednesený na téže schůzi a čtyři zprávy ČTK o průběhu jeho lustračního sporu. Až na expertizu federálního ministerstva vnitřně, která je stejně jako samotný svazek fotokopií, jsou ostatní dokumenty přepisy.

Vznik popisované práce je jasným dokladem toho, jakým způsobem zasahují nejnovější dějiny do aktuálního společenskopolitického dění. V něm je také třeba hledat důvod pro vznik knihy. Jejím tvůrcům chybí historické a pomocně vědní vzdělání, což značně ovlivnilo výslednou podobu edice, která nesplňuje zavedená pravidla stanovená pro tento typ odborné publikace. Vedle již naznačených nedostatků je třeba upozornit především na to, že podle informací editorů samotných nebyly některé dokumenty ze svazku „Kato“ publikovány, aniž by ovšem bylo uvedeno kritérium výběru a množství, v jakém k němu došlo. Přes všechny výhrady ke způsobu vydání svazku „Kato“ si kniha určitě zaslouží naši pozornost. Přináší mnohé důležité informace o československé společnosti na konci období tzv. Pražského jara, především pak o studentstvu, ke kterým je ovšem nutno přistupovat obezřetně a pokud možno je konfrontovat s jinými prameny. Zároveň se jedná o první knižní vydání zřejmě velké části spisu vedeného StB, což nám umožňuje udělat si představu o podobě tohoto specifického typu pramene.

Jaroslav Pažout

Těžko bychom hledali v českém dějepisectví 20. století druhého historika obdobně tematicky a žánrově rozmáchlého a hlavně tak plodného, jako byl Josef Polišínský. Vždyť vedle několika desítek knižních titulů a stovky studií z vlastního oboru (jeho bibliografie z nejpłodnějších let okolo roku 1970 běžně přesahuje 40 položek ročně) dokázal najít čas například i na úvody a doslovy k Marku Twainovi, Jamesi F. Cooperovi, Stefanu Zweigovi či Alexandru Dumasovi, věnovat se příležitostně kritikám historických filmů, pravidelně přispívat do *Lidové demokracie* či časopisu *100+1 ZZ* nebo napsat studii o Vladimíru Holanovi.¹ Poslední položkou v dlouhém bibliografickém seznamu jsou Polišínského paměti, které vyšly půl roku po smrti svého autora.

Vzpomínkový text je rozdělen do čtyř kapitol: „jaro dětství“ zahrnuje léta 1915–1933 (do maturity na prostějovské reálce), objemem více než trojnásobná kapitola „léto mládí“ zahrnuje léta 1933–1948, nejrozsáhlejší kapitola „podzim plný bouřek“ léta 1948–1980, „indiánská zima“ léta po odchodu do penze 1980–2001.

Na první pohled je tu určitý nepoměr. Vždyť období svých zralých let od habilitace roku 1947 až po své odstranění z aktivní výuky v 70. letech věnoval Polišínský jen asi 40 procent svého textu. Tady jsou asi největší mezery, přitom právě tyto stránky bude každý čtenář otvírat s největší zvědavostí. Zatímco vyprávění o dětství a mládí plyne v širokém epickém toku, kde nic podstatného nechybí, působí třetí oddíl spíše jako „vybrané kapitoly“. Ještě jiný ráz má „indiánská zima“, kde se útržkovitý charakter vzpomínek na 80. a 90. léta mísí s bilančním ohlédnutím za „lidmi, s nimiž se potkával“, jakýsi autorův subjektivní výběr lidí zajímavých nebo jemu zvláště blízkých.

Určité disonance vyplývají také z dlouhého a komplikovaného procesu, v němž se vzpomínky rodily. Jejich první stránky „*psal na pokyn jednoho ctížádostivého vyšetrovatele StB*“ v roce 1979. I když samozřejmě tuto „zprávu“ upravil a doplnil, původní účel se na třetím oddílu podepsal. Další kapitoly vznikaly hlavně v 90. letech. Už před svým druhým infarktem (1993) Polišínský vinou dlouholeté choroby očí jen s obtížemi četl, po srdečním záchvatu, jenž postihl oční nerv, nemohl již ani psát a své vzpomínky mohl jen diktovat nebo namlouvat na kazety. (V ediční poznámce se dočteme, že jich bylo celkem 19, nevíme ale s jakou stopáží. V každém případě byla adaptace tohoto materiálu heroickým editorským výkonem, částečnému opakování a překrývání jednotlivých částí vzpomínek se ale editoři docela nevyhnuli.) S ohledem na tyto okolnosti se hluboko skláním před nestárnoucí Polišínského paměti, jejíž neporušené kombinatorické schopnosti prokazoval v těchto letech i v řadě přednášek. Dokončený text je datován 4. června 1999, podle ediční poznámky se však autor podílel ještě na posledních úpravách, dokončených po oslavě jeho 85. narozenin, v prosinci 2000.

* * *

¹ Viz Jiřina Urbanová, *Soupis prací Josefa Polišínského*, Studie Muzea Kroměřížska '90, s. 9–32.

Není úkolem této recenze zamýšlet se nad významem Polišínského jako historika v českém a evropském dějepisectví.² Jejím smyslem je jiné zamyšlení, totiž nad tím, co vypovídá (či nevypovídá) vzpomínkový text o svém autorovi.

Narodil se v rodině lesníka v Prostějově. Rodné město, Zvolen na Slovensku, Včelín u Kojetína a znovu Prostějov, to jsou místa Polišínského dětství. Po maturitě na prostějovské reálce odchází do Prahy, nejprve na Vysokou školu obchodní a odtud přechází po doplnění latinské maturity ke studiu anglistiky a historie na filozofické fakultě UK. Zapisuje si přednášky historiků, anglistů, romanistů i filozofů a krom toho absolvuje i Tobolkův dvouletý knihovnický kurs a v letech 1938–1940 tříletý běh Archivní školy. Ještě před uzavřením vysokých škol stihne složit státní zkoušky, obhájit disertaci na téma *Neodborné dějepisectví jako slovesný typ v literaturách západoevropských* a složit rigorózní zkoušky.

Ohlédneme-li se za Polišínského studentskými lety jeho vlastníma očima, zjišťujeme, že to byla doba pro něho opravdu formativní. Na studiích se musel sám živit a protloukat se leckdy dost nutně, což zřejmě ovlivnilo jeho celoživotní vztah k penězům, s nimiž zacházel velmi obezřetně. V pamětech najdeme nespočet detailních údajů o cenách a výdělcích: Polišínský si dokonce pamatuje (nebo si dělal tak podrobné poznámky?), kolik činily denní diety za dojíždění do Olomouce v 50. letech, neváhá uvést historku o půjčce od chilských přátel a na s. 282 dokonce uvádí, kde všude si nevyzvedl honoráře za své publikace.

Skrovný studentský život ovlivnil také Polišínského politickou orientaci. Už roku 1933 vstoupil do sociálně demokratické strany (o tom ale příliš nehovoří) a důsledně se orientoval na levicové spolky a aktivity (o tom naopak hovoří na mnoha místech). Dává najevo svůj odstup od pravicových (zejména národně demokratických) profesorů i kolegů, o to raději vypráví o svém angažmá v družstvu Studentské kolonie na Letné, v levicovém Spolku posluchačů filosofie a ve Výboru pro pomoc demokratickému Španělsku (imponuje mu filozof Josef Fischer, španělský lektor Fariña, zapůsobily na něj Konrádovy *Španělské revoluce*) a nakonec o cestě na letní školu mezinárodních vztahů v Ženevě v létě 1938. Studentská léta byla pro Polišínského obdobím nejpolidičtější, v pozdější době se z pochopitelných důvodů politice spíše vyhýbal.

Jazykově mimořádně nadanému studentovi trvalo dlouho, než se rozhodl pro svůj hlavní obor. Za studií hodnotil lépe poměry na anglistice (ke svým učitelům na historii přistupoval dost skepticky), byl prý stejně zaujat „*lingvistikou jako historií a literárními dějinami*“ (s. 10, nemyslí filologii spíše než lingvistiku?). Nahlédne i do literárního světa a spolupracuje dokonce s Halasovými *Literárními rozhledy*, kam píše glosy a recenze. Velkým vzorem mu byl svou technikou duševní práce Vilém Mathesius. A strukturalismus pražských lingvistů (spolu se západními marxistickými historiky) také nejvíc ovlivnil jeho metodu historické práce, kterou Polišínský označoval jako „*dialektický strukturalismus*“. Historický klub ani Historický spolek jej nepřitahovaly tak jako Lingvistický kroužek, ještě za války se zabýval sociolingvistikou – ale v květnu

² Učinili tak již povolanější: Miroslav Hroch a Josef Válka, *K sedmdesátinám profesora Josefa Polišínského*, *Studia Commeniana et historica* 15, 1985, sv. 30, s. 120–125; Jan Havránek, *Sedmdesát pět let života a práce Josefa Polišínského*, *Studie Muzea Kroměřížska '90*, s. 3–7, a opět k osmdesátinám J. Válka, *Josef Polišínský v diskurzu poválečné historiografie*, in: *Pocta Josefu Polišínskému*. Sborník prací moravských historiků..., Olomouc 1996, s. 171–7.

1945 mu někdo ukradl aktovku s rukopisem o tomto předmětu a Polišínský se k věci už nevrátil. Charakteristickým detailem je také poznámka o tom, že Šusta myslel, že bude Polišínský filologem, Mathesius že historikem.

Na druhé straně, není i toto trošičku stylizace? Zamyslíme-li se nad fakty a ne nad tím, co autor v prvních dvou kapitolách tolik akcentuje, jeví se věci jinak. Na historickou misku vah padá totiž poctivá průprava u Vojtíška v Archivní škole (úroveň výuky historie tu byla prý vyšší než na fakultě), jež spoluformovala budoucího znalce archivů a moravského historika (závěrečná práce se týkala zlínských městských knih). Brzy se hlásí zájem o sociální a kulturní dějiny, jeho první publikace z válečné doby (spolupracoval s nakladatelstvím Sfinx-B. Janda) jsou většinou historické. Definitivně rozhodl rok 1945, kdy byl hned v prvních dnech svobody ustanoven asistentem historického semináře a pomáhal jej obnovovat.

V prvních dnech a týdnech po skončení války vykonal Polišínský neuvěřitelně mnoho práce. S Ivanem Poldaufem odborově organizoval vysokoškolské asistenty a pracoval v ÚRO, „přebíral“ fakultu a stěhoval knihovny, působil ve školské a kulturní komisi na Zemském národním výboru (mj. tu získal pro FF dekret na palác Kinských, v němž pak měl po dlouhá léta svůj hlavní stan).

Organizační a politická hektika poválečných dní však Polišínskému přes jeho ochotné a enormní pracovní nasazení nezastínila to hlavní, oč mu šlo, a to byla práce v oboru obecných dějin. Už 2. srpna 1945 letí na konferenci učitelů do Anglie (a přiváží si Trevelyanovy *Sociální dějiny Anglie*, které ještě v 70. letech patřily spolu s Mortonem a s Kosminským, sovětským anglistou, kterého označuje Polišínský za svůj „tajný vzor“, k povinné četbě adeptů historie) a od listopadu 1945 je znovu v Anglii, tentokrát na celých osm měsíců. V listopadu 1946 následovala už třetí, tentokrát hlavně přednášková cesta do Anglie (i s „poutí“ k Marxovu hrobu). Polišínský se spřátelil s Christopherem Hillem, poznal další britské historiky – s novými trendy v dějepisectví se v mladých letech vůbec seznamoval hlavně anglickým prostřednictvím, především udělal ale obrovský kus archivní práce. Tu zúročil ve své habilitaci *Anglie a Bílá hora*, obhájené v prosinci 1947 (na udělení docentury čekal pak až do roku 1951).

Formování historika bylo tak vlastně v hlavních rysech hotovo. Bylo tu životní téma – české země v bělohorském období v evropských souvislostech. Na jiném místě Polišínský připomněl: „Jednu věc jsem prováděl důsledně, a sice to, co mně poradil profesor Šusta. Ten říkal: 'Víte kolegové, on historik musí mít jedno hlavní téma, to je jako jeho zákonná manželka. Ale vedle toho musí mít ještě několik dalších, to je jako tak pro inspiraci...'“³

České země jako průsečík evropských vlivů a podnětů a několik osobností (Komenský, Valdštejn, Jessenius, Jeník z Bratřic, Casanova) – při vši rezervovanosti, kterou si k nim zachovával, dokázal být Polišínský svým velkým tématům po celý svůj tvůrčí život věrný, na této půdě byl schopen syntéz i velkých tezí. Zároveň ale – svědčí o tom paměti i jeho bibliografie – stihnul i nekonečně mnoho oněch záskoků pro „inspiraci“. Vedly jej k nim třeba četné zahraniční cesty (téměř nikdy soukromé). Ať už byl Polišínský v Havaně, Santiagu de Cuba, Budvě či Vilniusu, vždycky tam navštívil archiv a našel tam nějaká bohemika. A tak jako doma, nezamřel ani minutu. S výjimkou let

³ Velký historik ztracené generace, Rozhovor pro Dějiny a současnost 15, 1993, č. 4, s. 41–6 (rozmlouvali Z. Hojda a J. Urban), citát na s. 44.

1949–1956 cestoval vlastně pořád a za své zahraniční kontakty si nejednou užil své s „příslušnými orgány“.

Hlavní náplní jeho profesionálního života měla být ovšem pedagogická činnost na pražské fakultě a od roku 1947 do 1962 také na univerzitě v Olomouci. Jak obrovské bylo jeho učitelské nasazení, přesahující po mnoho let 20 hodin výuky týdně, poskytnutí paměti spíše nepřímé svědectví. Polišínský se zmíní na nejednom místě o svých žácích (jeho proseminářem prošli jako jedni z prvních třeba Miroslav Hroch, Robert Kvaček nebo Milan Myška), kdybychom ale odjinud nevěděli, že třeba jen v Praze v letech 1951–53 vedl či posuzoval 27 disertací,⁴ těžko bychom si míru jeho nasazení dovedli představit. Polišínský byl dobrým učitelem, měl cit pro zadání práce, zdaleka ne všichni žáci se mu ale vyvedli – jak mnohde v pamětech přiznává. Pro nedostatky svých žáků nacházel možná až příliš velké porozumění, rozhodně byl na ně mnohem méně náročný než na sebe.

Už vůbec se z paměti nedovíme, že v letech 1952–1954 zastával na historicko-filozofické fakultě UK funkci proděkana. Ta mu určitě nedovolila důsledně unikat nepřijemným povinnostem (rozuměj hlavně schůzováním) pendlováním mezi Prahou a Olomoucí, i když budeme rádi věřit, že se o takový únik podle vlastních slov snažil. První polovina padesátých let v Praze jako by z paměti úplně vypadla. Tušíme-li ale, že se v Praze necítil zcela ve své kůži, cítil se Polišínský o to spokojeněji v olomouckém prostředí a projekty, které mu ležely nejvíc na srdci, se snažil realizovat spíše tam. To se mu sice dařilo jen do 2. poloviny 50. let, na Olomouc ale nezanevřel nikdy. Cítíme také, že k osobnostem, které zde současně s ním působily nebo je tu vychoval, měl mimořádně blízko. Za největšího historika poválečné generace tak považuje Františka Kutnara (s. 164), jenž do Olomouce rovněž dojížděl. Bohužel se z paměti nedovíme, na základě kterých Kutnarových prací k tomuto zajisté respektabilnímu názoru dospěl.

Vedle nemalých úvazků a množství odvedených studentských prací proslavily Polišínského především exkurze a archivní praxe. Situace, která se vytvořila po zestátnění patrimoniálních archivů, využil skvěle. Za pomoci studentských brigád, ale z velké části i sám vykonal heuristickou a evidenční práci, za kterou by se nemusela stydět celá instituce. Jeho *Prameny k obecným dějinám v českých a slovenských archivech a knihovnách*⁵ zpřístupňují v hutné formě neuvěřitelné množství materiálu, který nestačí vyčíst ještě několik generací historiků. Představují jeden z nejpozoruhodnějších Polišínského výkonů a opravňují názor, že v tomto směru zůstane Polišínský nenapodobitelný a nenahraditelný. Jen část materiálu přirozeně využil ve své práci a v edici *Documenta Bohemica Bellum tricennale illustrantia* (od 1971), kterou inspiroval. Vždyť jen sešitů s poznámkami o pramenech k obecným dějinám v archivech měl podle vlastního svědectví 146.

Polišínský byl historikem obecných dějin *par excellence* i proto, že nebylo téměř teritorium, jehož by se badatelsky nějak nedotkl. Pověstné byly i jeho „úvody do dějin a kultury“, jimiž u něj prošli studenti germanistiky, anglistiky, italštiny, španělštiny a nizozemštiny. Jeho „srdeční záležitosti“ zůstávala Británie a také Nizozemí, od 60. let

⁴ Podle J. Havránka, Sedmdesát pět let, s. 5.

⁵ Otázky studia obecných dějin I, Praha 1957 (AUC-Historica), II, *Prameny k obecným dějinám v českých a slovenských archivech a knihovnách*, Praha 1963 (AUC-PhH, sv. 3).

se však stále víc věnuje také hispánskému světu a především Latinské Americe a ještě o něco později amerikanistice vůbec (tady mu leželo na srdci v 70.–80. letech stále více téma českého vystěhovalectví). Jeho cesty do Chile (s Uruguayí a Mexikem), na Kubu a znovu do Chile v letech 1964–1966 jsou vlastně páteří Polišínského vzpomínek na 60. léta. Zadostiučiněním bylo pro něj roku 1967 zřízení Střediska ibero-amerikanistických studií, o něž po několik let usiloval. To ještě netušil, že se mu po roce 1971 stane po vyloučení z výuky jediným pracovním útočištěm na fakultě, a to ještě za cenu podřízení katedře Antonína Robka.

Období 60. a 70. let zůstává ale ve vzpomínkách Polišínského jaksí kusé. Tady platí nejvíce to, co můžeme vztáhnout na celou knihu. Leccos zde postrádáme, což asi potvrdí všichni, kdo profesora Polišínského a jeho autentické vyprávění zažili. Porovnejme jen s rozhovorem, který poskytl 78–letý historik roku 1993 *Dějínám a současnosti*.⁶ Nenajdeme tu třeba zmínku o tom, jak profesorka Paulová, Polišínskému málo nakloněná, zmeškala sofijský rychlík a nestihla tak jeho habilitaci; při volbě tématu v Archivní škole se už nedozvíme, jak mu je rozmlouval Odložilík s tím, že ze Zlína přece honili do Holešova na trh jen hubené krávy. Jsou tu i vážnější rozdíly: při posuzování historiků německé univerzity roku 1993 Polišínský nejvíce cenil Gustava Pirchana, ve vzpomínkách z roku 2001 o něm nepadne jediné slovo. Co je důvodem – autocenzura (jinde však Polišínský neusiluje o důstojný autoportrét za každou cenu), nebo náhoda? Jako bychom měli před sebou jen jednu možnou verzi paměti, které by mohly klidně dopadnout úplně jinak.

Velké i „malé“ (vnitrofakultní) historické zvraty, jež znamenaly mezníky v jeho kariéře (únor a reformy vysokých škol, hon na „novopozitivisty“ na konci 50. let, léta 1968–1970 a nakonec i rok 1989) hodnotí Polišínský chladně, s odstupem a rezervou, skepticky a někdy i jemně ironicky. V pamětech se o těchto zlomových událostech dozvíme snad nejvíce v zrcadle Polišínského vztahů k lidem, „s nimiž se potkával“. K těm nejbližším patřili olomoučtí kolegové a žáci (Václav Žáček, Libuše Hrabová, Vojtěch Cekota), slovenští přátelé a kolegové (Alfonz Bednár, Peter Ratkoš), z pražských historiků hodnotí asi nejlépe Václava Husu. Nemilosrdně naopak dopadá Polišínského posudek na ty osoby, s nimiž se octl v osobním konfliktu nebo které vůči němu uplatnily mocenské prostředky či denunce (Oldřich Říha, Pavel Oliva, Josef Macek, Bedřich Šindelář, Jiří Kořalka). Vcelku elegantním způsobem si vyřídí i své „účty“ s Václavem Černým. Až potud nebudeme příliš překvapeni. Překvapující je spíše snad až příliš velká nezaujatost (nebo jemná ironie?), ba přátelská blahosklonnost, kterou Polišínský uplatňuje vůči nejedné temné postavě v morálně poněkud nivelizujícím duchu. Druhým překvapením je téměř totální absence některých jmen (Josef Janáček, Vladimír Nálevka).

* * *

Společným jmenovatelem Polišínského paměti je neokázalost, absence politických ambicí, trpělivost, jakási programová obyčejnost. Odstup od velkých osobností i událostí je však zároveň stanoviskem, jež umožní trefnou charakteristiku: „Podle mého názoru došlo 17. listopadu 1989 k něčemu podobnému jako roku 1918 [zažil obojí].“

⁶ Viz pozn. 3. Dále také vzpomínkové vystoupení Poznámky o stavu historické vědy 1945–1953, in: Věda v Československu 1945–1953. Sborník z konference... 1998, Praha 1999, s. 373–5.

Tehdy nesmetla Rakousko-Uhersko naše česká nebo nějaká jiná revoluce, nýbrž ta monarchie přestala sloužit a rozpadla se. A tak i ten nomenklaturní režim...“ (s. 311).

Teoretizování o své práci ponechává Polišínský rád teoretikům, zato se pokusí na posledních stránkách knihy zformulovat své spíše lidské než historické krédo: „Podstatné je vypořádat se s vlastním svědomím, vypořádat se s tím, že já jako člověk mám tady vymezenou dobu lidské existence, a tu bych se měl snažit tvůrčím způsobem vyplnit. Podle vzoru Viléma Mathesia a jeho kulturního aktivismu jsem se o to snažil... Snažil jsem se pochopitelně přežít a přežít tak, abych se nemusel za sebe stydět.“ (s. 331). A ještě jeden citát, jenž by mohl být epitašem skeptického Polišínského: „Znalost historie může člověka poučit, ale neudělá ho šťastným.“ (s. 12), vše 1979.

Polišínského paměti nejsou určitě zrcadlem křivým, jen trochu zamženým. Autor zůstává sám sobě leccos dlužen. I tak zůstanou velmi cenným pramenem pro poznání Polišínského díla a osobnosti, bude však nezbytné doplnit je řadou pramenů dalších, a to ve větší míře, než je při práci s podobnými texty obvyklé.

* * *

Je škoda, že v knize, na které se podílelo několik editorů a lektorů, zůstalo poměrně velké množství neopravených omylů. Jsou to chyby dvojího druhu. Ty první se týkají jmen a vyplývají zřejmě ze špatného porozumění namluveným textům: na s. 51 patří Čyževskij místo Čižněvský (na s. 78 je uveden znovu a správně, v rejstříku se ale nevykytuje ani jednou!); na s. 96 se mluví o Čepelákové práci o *Martiniovi* z Dražova, zde chybně *Martinicovi*; na s. 239 omylem *Martin* místo *Witold* Kula; na s. 261 *prof. Raab* je ve skutečnosti *Theodore K. Rabb* a *Louis* Stone je *Lawrence* Stone. Druhá skupina omylů patří mezi věcná přeroknutí či přehlédnutí: na s. 125 čteme o vztahu britské (sic!) vlády k českému stavovskému odboji; varšavský zámek se při Polišínského návštěvě roku 1957 ještě nebudoval (s. 192); na s. 266 při odborářském zájezdu na Litvu v 70. letech viděl prý autor relace litevského diplomatického zástupce z Prahy v archivu ministerstva zahraničních věcí, který „je stále v *Talinu* (sic!)“; hovoří-li se o studiích „v Ibero-Americaně“, ve „Studiích uhersko-brodských“ a oba tituly jsou v kurzívě (s. 275), vyvolává to dojem jako by šlo o názvy časopisů a ne o jejich hovorové fráze; obor výchova a vzdělávání dospělých se neproměnil na kulturologii (s. 281), nýbrž se jmenuje *andragogika*; britské noviny se nenazývají *An Independent*, ale *The Independent* (s. 310); paní Asomura těžko mohla číst „tištěné texty psané kurentem (sic!)“ (s. 326).

Zdeněk Hojda

Zprávy

Jaroslav V. Polc, Česká církev v dějinách,
Akropolis pro KTF UK, Praha 1999, ed. J. Kuthan, 390 s.

Kniha je výběrem z celoživotního díla J. V. Polce, který věnovala Katolická teologická fakulta UK svému děkanovi k sedmdesátinám. Obsahuje 18 statí, z nichž pouze jedna nebyla dosud tištěna. Důvodem, proč se vracíme k tomuto reprintu, je zastoupení univerzitní tematiky mezi vybranými články, na něž je dobře upozornit v našem časopise.

Z životopisu J. V. Polce (s. 387–9) poznáváme zvláštní osudy oslavence – narozen v Chicagu, mládí prožil v Praze, ale od roku 1948 pobýval přes čtyři desetiletí v zahraničí. Ačkoli byl geograficky trvale vzdálen, ve svém díle nikdy spojení s českými zeměmi nepřerušil. Z bibliografie (s. 383–6) je patrné, že se plně soustředil na bohemikální témata. Jeho hlavním zájmovým okruhem zůstává předhusitské půlstoletí českých církevních dějin, zvláště duchovní proudy obnovené zbožnosti a vnitrocírkevní reformy. Ostatní motivy – počátky křesťanství u nás, respektive pobělohorská rekatolizace – mají u Polce zastoupení jen jako vedlejší témata.

Oslavencovy práce, ač meritorně spjaté s Čechami, vycházely v zahraničí, převážně v Římě. Z toho důvodu je myšlenka na reprint určitého výboru z díla záslužná. Překvapuje ovšem, že šest vybraných statí bylo publikováno až po roce 1989 a v Čechách, jsou tedy celkem dostupné. Ze zbylých článků čtyři vznikly v 70. letech, ostatní v letech 80. Přitom bibliografie začíná již rokem 1956! Vnucuje se tedy otázka, zda vedle účelu oslavného bylo při volbě reprintovaných statí přihlíženo i k hledisku praktickému.

Do univerzitních dějin nás uvádí životopisná studie *Arnošt z Pardubic* (s. 99–131) pojednávající o prvním pražském arcibiskupovi a zároveň kancléři pražské univerzity, který bývá označován pro své zásluhy o hmotné i organizační zajištění školy jejím „druhým zakladatelem“.

Tématu univerzitní peregrinace se dotýká článek o *Vlachníku z Weitmile* (s. 153–167), který spolu se svým bratrem navštívil univerzitu v Padově. Svědectvím je tady dopis arcibiskupa Jana z Jenštejna, který jim byl do Padovy zaslán a o jehož nové datování do let 1373–4 se Polc pokusil. V příloze článku je vydán Vlachníkův list Jenštejnovi a jeho báseň.

Úzké vazby reformních proudů a pražské univerzity popisuje autor ve třech studiích o častém přijímání (*Vita coniugale e comunione quotidiana dei laici*, s. 169–205; *Časté přijímání laiků – základ české reformace. Duchovní proudy od Karla IV. ke kalichu*, s. 207–229; *Disputace o častém přijímání laiků na předhusitské teologické fakultě*, s. 231–239). Autor v nich z různých úhlů pohledu sleduje vývoj názorů na tuto otázku v předhusitských Čechách a zdůrazňuje především roli dvou univerzitních mistrů – Matouše z Krakova a Jindřicha z Bitterfeldu.

Vztah k eucharistii doznal ve 14. století změnu od uctívání vystavené svátosti k jejímu častějšímu přijímání a zdůrazňování individuálního a niterného prožitku věřících.

Tento trend lze zaznamenat i na jiných místech Evropy, pouze v Čechách však byl učněn následující generací univerzitních mistrů další krůček požadavkem laického kalicha. Ten měl zajistit dokonalou poslušnost biblického příkazu ohledně svátosti oltářní.

Polc vysvětluje podstatu ústředního problému univerzitního diskurzu osmdesátých let 14. století – za jakých podmínek je věřící hoden přistoupit k přijímání a jaký to má pro něho význam. Tento diskurz vedli především mistři, kteří nebývají zahrnováni do tradičního pojmu „předchůdců Husových“. Svými polemikami (nejedná se o univerzitní disputaci, jak by dával tušit název Polcova článku) přesto připravovali cestu pro rozvinutí nové vrstvy myšlení již plně v intencích husitského programu.

Konečně na závěr připomenu Polcův příspěvek k nedávným debatám o rehabilitaci M. J. Husa, který však zachycuje stav otázky v roce 1982, kdy byl prvně otištěn. Následujících dvacet let posunulo vidění této causy dále. Tázání *Johannes Hus rehabilitieren? Eine Quaestio disputata* (s. 317–336) nebylo sice zodpovězeno kladně, ale přece dnes již není patrná dávná nesmiřitelnost. Od doby, kdy byla otázka v 60. letech vážně otevřena, bylo vykonáno mnoho jak pro nový přístup k reformním myslitelům, tak pro vlastní věcné poznání. Práce postoupily i v oblastech, které Polc tehdy ve svých závěrech doporučoval: kriticky byl posouzen průběh Husova procesu, studují se souvislosti domácí i mezinárodní. Co však nadále chybí, je úplné kritické vydání Husových spisů a jejich nové hodnocení.

Anotovaný svazek přináší i řadu dalších témat (sv. Zikmund, sv. Vojtěch, sv. Jan Nepomucký, zázrak v Bolseně, Jan z Jenštejna), která na sebe volně navazují a vytvářejí výsek obrazu „české církve v dějinách“. Svazek jistě najde řadu vděčných čtenářů, kteří dostali spolu s oslavencem také dárek – snadněji dostupné texty významného představitel české církevní historiografie.

Blanka Zilynská

Martin Elbel, Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století,

Knižnice Verbum, sv. 1, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2001, 129 s.

Nová řada odborných prací vydávaných Katedrou historie Univerzity Palackého v Olomouci se ve svém prvním svazku představila čtenářské obci v dobrém světle. Zveřejněná doktorská disertace Martina Elbla je kvalitní ukázkou studie z oblasti církevních dějin, dříve u nás tak opomíjených. Vhodně přispívá k vyplnění neblaze proslulých bílých míst v naší historiografii.

Z hutného textu je zcela zřejmé, kolik úsilí musel autor věnovat původnímu pramennému výzkumu, na němž hlavně vystavěl svou práci, protože pro dějiny církevních řádů v zemích Koruny české se jen stěží mohl opřít o moderní zpracování. Tuzemské i zahraniční literatury samozřejmě erudovaně využívá při líčení širších konsekvencí a zařazení historie františkánského řádu do dění ve společnosti českých zemí pobělohorského období.

Elbel se postupně zabývá organizací řádu v celé Evropě, vnitřním uspořádáním české františkánské provincie a reformami řádu, aby posléze zkoumal činnost františkánů u nás v rámci rekatolizačního úsilí, seznámil čtenáře s vnitřním životem řádu i mnoha dalšími aspekty působení následovníků sv. Františka z Assisi ve střední Evropě. Třebaže autor v titulu knihy slibuje výzkum dějin řádu františkánů v 17. a 18. století, obrací se záslužně i do starší minulosti a upozorňuje na zajímavé, v české historiografii posud ne zcela doceněné, zvláštní postavení františkánů v pohusitském období. V této době, až do krize na počátku sedmdesátých let 16. století, zaznamenaly františkánské řádové domy v nekatolickém prostředí nebývalý rozkvět, o který se zasloužil už známý Jan Kapistrán při své středoevropské protihusitské misii v polovině 15. věku.

Po Bílé hoře se františkáni zapojili do misijních prací a zejména v první polovině 17. století působili při nedostatku světského kněžstva i v duchovní správě. Autor konstatuje, že bohužel přesné informace o podílu františkánů z české provincie na rekatolizaci lze získat jen velmi obtížně pro roztržitost pramenů. Toto zjištění potvrzuje i mou teorii, že výsostné postavení jezuitů při rekatolizační akci je pouze relativní, že závisí právě na lepším stavu dochování pramenů k dějinám Tovaryšstva Ježíšova a zejména důsledné jezuitské sebezprezentaci prostřednictvím písemných svědectví.

Zvláštní kapitolu věnuje Elbel vztahu českých františkánů k irským hybernům, kde *de facto* jako by shrnoval nejdůležitější fakta obsažená ve speciální práci o irských františkánech vzdělávaných v Praze k misijní činnosti na svém mateřském ostrově z pera Hedviky Kuchařové a Jana Pařeza, kteří se danou tematikou zabývali souběžně s Elblem a nezávisle na něm. Vztahy mezi českými a irskými františkány nebyly zdaleka idyllické. Ba naopak je možno je hodnotit jako notně nekolegiální a plně vzájemné řevnivosti. Ovšem jak čeští, tak irští františkáni přispívali k rozvoji vzdělanosti na našem území. Zatímco čeští františkáni měli svá vlastní řádová teologická a filozofická studia v Praze u Panny Marie Sněžné, Irové se až do sklonku 17. století podíleli na výuce v Arcibiskupském semináři.

Velice zajímavé jsou pasáže podchycující život v řádu, kde autor líčí povinnosti františkánů od noviciátu po složení slavných slibů, ovšem neulpívá jen na znění patřičných regulí, ale věnuje se důkladně také interním problémům a rozmiškám. Uvádí mj. (i v jiných církevních společenstvích té doby ne neobvyklé) národnostní česko-německé rozpory. Stranou neponechává ani neduchovní aspekty klášterního života a sleduje materiální zajištění řádových domů, založené až do josefínských reforem především na almužnách. Popisuje také typické postavy žebravých mnichů a jejich reflexi, ať pozitivní či negativní, v dobové literatuře.

Velmi přínosné je autorovo uchopení dalších témat: ať se jedná o vztah františkánských konventů k bohatým a vlivným mecenášům z řad šlechty a měšťanstva, nebo rozbor působení zbožných bratrstev a terciářů, kdy zřetelně dokládá způsoby koexistence františkánských domů s vnějším, hlavně městským, prostředím.

Poutavým příspěvkem k interpretaci obecné pobělohorské religiozity je poslední kapitola nazvaná *Univerzální víra a místní zbožnost*, kde se autor pokouší odhalit křehké rozhraní mezi „pravou vírou“ a pověrou. Zvláště podrobně se dotýká užívání svátostin při františkánské misijní praxi. Elbel seznamuje čtenáře například s příručkou *Rituale Franciscanum* vydanou agilním provinciálem Sannigem, kde jsou zveřejněny

mj. předpisy pro různé modlitby, svěcení svící, vody, růženců atd., posvěcení léčivých bylin i ochranných cedulek, zařikání proti bouři a blesku, uhranutí nebo škodlivému ptactvu. Už jen z tohoto letmého výčtu je myslím jasně patrné, jak potridentská katolická církev dokázala držet ochrannou ruku nad takovými projevy lidové víry, které se skutečným pravověřím měly (alespoň z „racionálního“ pohledu člověka moderního věku) jen pramálo společného.

Elblova kniha jistě zaujme každého zájemce o dějiny církevních řádů. Nevím jen, proč redakce u takto odborných titulů (protože knížky edice *Verbum* jsou evidentně určeny především vědecké obci) ne zvolila systém běžný u odborných publikací, tedy opatření textu poznámkami. Nepochybují ani v nejmenším o tom, že autor ve své disertaci příslušný poznámkový aparát měl, ale zde je na závěr připojen jen podrobný přehled užitých pramenů a literatury. Myslím, že je to na škodu věci, a doufám, že u dalších svazků nadějně edice bude redakce dbát i na tyto atributy vědecké práce.

Ivana Čornejová

Jan Pařez – Hedvika Kuchařová, Hyberni v Praze – Éireannaigh i bPrág. Dějiny františkánské koleje Neposkvrněného početí Panny Marie v Praze (1629–1786),

Oswald, Praha 2001, 189 s.

„Paradoxní“ je myslím nevhodnější adjektivum pro popis vztahů mezi dvěma malými zeměmi – Čechami a Irskem – v raném novověku. Ač jedna země hluboko ve středu Evropy a druhá na samém západním okraji evropského světa, přesto se jejich osudy překvapivě proťaly v několika oblastech v tak citlivém období českých dějin, jako je to pobělohorské. Zatímco česká nekatolická pobělohorská emigrace je známa, méně pozornosti se dosud věnovalo skutečnosti, že na pravou víru přivedené Čechy se staly cílem (arciť nevelké) katolické irské emigrace, která vlastně doufala v totéž – vymanění malého národa z poručnictví mocnějšího souseda a návrat starých konfesio-nálních poměrů. S nadsázkou řečeno zrcadlo s převráceným znaménkem konfese.

Obsáhlým příspěvkem současné české historiografie k této poutavé problematice je publikace Jana Pařeza a Hedviky Kuchařové. Neomezuje se pouze na popis dějin koleje Neposkvrněného početí Panny Marie, jak by se z titulu mohlo zdát. Doplnuje tuto problematiku i o četné další stránky česko-irských vztahů, bez nichž by ostatně samotné dějiny koleje irských františkánů (hybernů) byly někdy jen těžko srozumitelné.

V úvodu a první kapitole autoři vymezili obzor svého bádání. Jedná se o téměř nedotčené téma v moderní české historiografii – konečně mnohé z přípravných prací publikovali již dříve titíž autoři, práce je míněna jako podstatný příspěvek, ale nečiní si nárok na úplné vyčerpání tematiky, proto je zaměřena především (nikoli výlučně) na české prameny. Jedním z důvodů je i skutečnost, že prameny k dějinám koleje se zachovaly pouze v torzovité podobě, což zásadním způsobem ovlivnilo možnosti výkladu. Není to jediný případ řeholní instituce, zrušené josefinskými zásahy, která byla takto postižena. Období rozkvětu kláštera v 17. století i zrušení na konci století 18. je v dochovaných

pramenech zachyceno dobře, naproti tomu k celým desetiletím v první polovině 18. století byla historie skoupá a zanechala jen občasný pohled do života této zvláštní klášterní komunity.

Název druhé kapitoly *Irové a česká společnost – irský ostrov v českém moři* nevy-stihuje zcela její obsah. Autoři zde nejprve více či méně podrobně (jak to dovolují tu bohatší tu chudší prameny) zkoumají vztah hybernů a některých skupin irských emigrantů – vojáků (rod Kavangh, Wallis, Taaffe a další), lékařů (Mac Neven) i jiných. Poslední dvě části této kapitoly se věnují vztahu hybernů a Pražanů žijících v jejich sou-sedství a hyberských kontaktů s českou šlechtou (Špork, Šternberk).

Dalších pět kapitol se přes obtíže, kterých jsou si autoři vědomi, zabývá dějinami koleje v chronologickém pořadí. Nejprve stať o založení koleje (kap. 3) – stručný náčrt postavení Irů pokoušejících se ve změti středoevropské politiky na vázkách mezi císařem a arcibiskupskou stranou pracovat pro Irsko, zásluhy Patricka Flemminga či Mala-chiáše Fallona. Nejslavnější období koleje (léta 1636–1692) popisuje čtvrtá část knihy. Hyberni v té době obsazovali profesury na nově zřízeném arcibiskupském semináři, vychovávali vlastní irský dorost a posílali jej na misie zpět do vlasti. Zároveň již zde zaznívají první ozvěny budoucích problémů, předzvěst úpadku koleje. Následující část (kap. 5), líčící období do roku 1730, je pak naplno odhaluje. Nesvornost mezi Iry z různých krajů země, nedostatečná kontrola vzdáleným ústředím řádu, ústup z postavení intelektuální elity (odchod z arcibiskupského semináře) jsou jen částečně vyváženy přetrvávajícím zájmem některých českých šlechtických rodů o podporu hyberské koleje. Velmi výstižný název šesté kapitoly *Nesvorná posádka zapomenuté lodi* přesně odráží to, co je z pramenů známo o životě v koleji od třicátých let do jejího zrušení v roce 1786. Obsáhle citované vizitační protokoly poskytují zajímavý průhled do ne vždy zcela svatého soukromí řeholníků. Autoři přehledně objasňují příčiny vedoucí k nezadržitelnému úpadku. Závěrek (*Ite, missa est*) líčí zrušení koleje, odpovídá na otázku, co po koleji vlastně zůstalo a dotýká se problematiky života členů zrušených klášterů, kteří dožívali na penzi v josefinské i pojosefinské době.

Na konec připomínka: snad by neškodila lepší korektura, mohly být odstraněny některé (nečetné) stylistické přehmaty a upraveny zkrácené citace v poznámkách pod čarou. Citace archivního materiálu jsou často velmi zajímavé, ale na několika místech v textu zbytečně obsáhlé (pozůstalosti a poslední vůle Irů – vojáků) a rozbíjí plynulost výkladu. Hlavním viníkem je zřejmě torzovitost pramenné základny, která k takovým exkurzům svádí. Nic z uvedeného však nesnižuje hodnotu díla, které je v současné době nejvýznamnějším klíčem ke studiu starších česko-irských vztahů.

Karel Černý

Tento v pořadí již 3. sborník vědeckých prací a příspěvků z různých oborů, které jsou pěstovány na pražské Katolické teologické fakultě, navazuje v edičním plánu tohoto pracoviště na první dva nečíslované svazky z let 1998 (k 650. výročí založení Univerzity Karlovy) a 1999 (k 80. narozeninám bibliisty ThDr. Františka Nováka), jakož i na mimo tuto řadu publikovaný výbor z celoživotního díla děkana fakulty Jaroslava V. Polce k jeho 70. narozeninám *Česká církev v dějinách* (ed. Jiří Kuthan, Praha 1999), opatřený i úctyhodnou bibliografií tohoto známého církevního historika, jež ani zdaleka ovšem nemůže postihnout veškerou ediční a jinou „neviditelnou“ práci pro domov během jeho dlouholetého exilu.

Ačkoliv již i tyto předcházející publikace přinášejí některé drobné příspěvky k starším dějinám pražské univerzity a její teologické fakulty (z pera J. Kadlece a J. V. Polce), vesměs ovšem již publikované i na jiných místech, až tento anotovaný sborník zahrnuje i zcela novou a důležitou studii k novějším dějinám fakulty – práci Martina Vaňáče *Výuka jednotlivých oborů na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy 1891–1939* (s. 122–157), která je upravenou kapitolou autorovy velmi pečlivě zpracované a v širokých historicko-politických souvislostech koncipované diplomní práce, která byla v roce 1999 obhájena na katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK pod názvem *Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v letech 1891–1939. Příspěvek k dějinám vztahu mezi státem, církví a univerzitou na přelomu 19. a 20. století* (208 s.), a to s časovými přesahy mnohem většími, než naznačuje podtitul.

Ve svém příspěvku, jakož i ve zmíněné diplomové práci autor zpracoval téma, jemuž byla doposud věnována spíše okrajová pozornost – před rokem 1989 bylo z pochopitelných důvodů značně opomíjeno (katolická teologická fakulta byla v roce 1950 vyloučena ze svazku Univerzity Karlovy), na půdě Archivu a Ústavu dějin Univerzity Karlovy a v jeho publikacích bylo zohledňováno spíše kontextuálně. Přesto již na konci 80. let bylo v zásadě rozhodnuto dějiny teologické fakulty pojednat v proponovaných jubilejních čtyřdílných *Dějinách Univerzity Karlovy* samostatně, a to i pro Vaňáčem sledované období od rozdělení doposud národnostně utrakvistické, po roce 1882 stále k německé univerzitě přiřčené fakulty (nikoliv ovšem německé teologické fakulty po roce 1891, která nakonec byla zpracována v kumulovaných kapitolách o celé německé univerzitě A. Míškovou a J. Peškem).

Navzdory existenci některých dalších dílčích studií, z nichž převážnou většinu M. Vaňáč používá a cituje, představuje předložený opus určitý průlom co do rozsahu i kvality zpracování, a to i díky rozsáhlé exploataci relevantního archivního materiálu. U dějin jednotlivých oborů na české teologické fakultě (křesťanská filozofie, fundamentální teologie, biblické studium *Starého zákona* a výuka semitských jazyků, biblické studium *Nového zákona*, církevní dějiny, křesťanská archeologie a dějiny církevního umění, církevní právo, dogmatická teologie, morální teologie, pastorální teologie, staroslověnský překlad Písma Sv. a slovanská liturgie, katechetika a pedagogika) lze snad postrádat jedině soustavnější komparativní přístup, zejména srovnání s jinými katolickými teologickými fakultami, a to především se „sesterskou“ německou teologickou

fakultou pražskou. Někdy chybějí i dobově-politické souvislosti vzniku některých stolic, například Vajsovy stolice staroslovanského překladu Písma Sv. a liturgie slovanské. Cenné bio-bibliogramy jednotlivých profesorů, v diplomové práci umístěné samostatně, autor přesunul, byť na úkor přehlednosti, do poznámkového aparátu tiskem vydaného příspěvku. Vysvítá z nich ovšem, že jádrem autorova podání jsou především nekrology (a zde platilo, že „o mrtvých jen dobré“), slovníková hesla a personální spisy v Archivu UK, Státním ústředním archivu a Archivu ministerstva vnitra. Se spisovým materiálem, který k pražské teologii i po archivní rozluce zůstal v Rakouském státním archivu ve Vídni, již Vaňáč nepracoval.

V některých případech autorovi unikly novější články či monografie k nejslavnějším učitelům fakulty, například nepřehlédnutelný *Profesor Josef Vašica* (1994) z pera nedávno zesnulého Vladimíra Neuwirtha. I pro dějiny biblických oborů na pražské univerzitě je již po několik let základním titulem v roce 1983 vydaná a Vaňáčem bohužel opomínutá studie Josefa Scharberta *Der Alte Orient und die semitischen Sprachen an den Hochschulen Böhmens und Mährens*, přinášející další detaily a bibliografii i k některým Vaňáčovým otázkám, například ohledně případné pražské profesury Aloise Musila v roce 1908.

Autor se přirozeně zdráhal přistoupit k definitivnímu hodnocení odborné úrovně fakulty a jejích vyučujících ve sledovaném období, neboť často uplatňovaná, bezprostředně pokoncilní optika se mu s odstupem doby jeví do určité míry jednostranná, respektive jednorozměrná. Jména jako Jaroslav Beneš, Josef Cibulka, František Dvorník, Václav Hazuka, Jan Merell, Vojtěch Šanda, Josef Vajs a Josef Vašica však naznačují, že do obecného povědomí širší vědecké obce vstoupili především profesori neteologických oborů. Je třeba doufat, že autor bude na tomto tématu dále pracovat a zúročí i ty své poznatky a archivní excerpta, která v dosavadních pracích nemohl plně uplatnit.

Anotovaný *III. Sborník Katolické teologické fakulty* kromě toho přináší i další dva drobné historické příspěvky, které s jejími dějinami volně souvisejí. Je to *Případ jmenování biskupa do Českých Budějovic v roce 1940* od Jaroslava V. Polce (s. 71–86), týkající se Římem nakonec nepublikované nominace dosavadního světícího biskupa pražského Dr. Antonína Eltschknera a přinášející zajímavé detaily k diplomatickému konfliktu mezi Sv. Stolcem a Berlínem v této záležitosti, částečně obsažené ve vatikánské edici *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la seconde guerre mondiale* (I-X, Vatikán 1967–1980) a obecněji k vatikánské politice biskupských nominací během okupace vůbec. V téže edici J. V. Polc našel materiály k diplomatické intervenci Sv. Stolce ve prospěch vychovatele dětí Františka Ferdinanda d'Este a pozdějšího svatovítského kanovníka a předsedy Charity O. Stanovského, odsouzeného původně na počátku heydrichiády k trestu smrti (*Případ kanovníka Stanovského*, s. 87–92).

Lze jenom doufat, že i další svazky této nové ediční řady Katolické teologické fakulty UK přinesou – jistě i přičiněním editora, kterým je absolvent pražského archivního studia a autor cenných hrozatovských studií Petr Kubín – další podnětné historické studie a příspěvky.

Miroslav Kunštát

Knižní řadu uvedenou v titulu anotace vydává pražská právnická fakulta s podporou a ve spolupráci s Pražským sdružením Jednoty českých právníků. Podle informace na obalech jednotlivých svazků má být především věnována historii českého právnictví a českých právníků, která zůstává bohužel často stranou povědomí naší právnické veřejnosti. Úkolem jednotlivých příspěvků má proto být upozornění na postoje a činy významných právníků a „vést k tomu, aby tradiční stavovská etika právníků se i dnes stala základem při formování české právní kultury“. Jedná se tedy o mimořádně sympatický cíl a úkol, který by jistě přispěl k ocenění a lepšímu pochopení nemalého významu a výsledků české právní vědy, a to v evropském kontextu, za uplynulých 120 let existence české právnické fakulty. Připomenutí a ocenění si zaslouží ovšem nejen několik vědeckých a pedagogických osobností právnického studia, ale i studentský život, podmínky studia a osudy učitelů i studentů v pohnutých dobách 20. století.

Autorem 1. svazku knižnice nazvaného *Profesor Wenig-Malovský v mých vzpomínkách* (103 s., rok vydání 1999) je dlouholetý učitel fakulty doc. JUDr. Zdeněk Přibyl. Kniha není životopisem, nýbrž upozorňuje pouze na takové události v životě profesora obchodního a směnečného práva Arnošta Weniga (1883–1964), které dokládají jeho morální hodnoty a smysl pro občanskou povinnost a disciplínu (např. chování a postoje při nezaviněné autonehodě), jeho statečnost v událostech kolem 17. listopadu 1939, kdy byl děkanem fakulty, jeho neformální, poctivé vlastenectví prokázané v odboji a konečně jeho demokratické myšlení a jednání v době poválečné. Jednotlivá „setkání“ s prof. Wenigem jsou autorem vhodně zasazena do milieu doby, nebo doplněna výkladem o politických událostech, za kterých k nim došlo. Celková koncepce knihy neumožnila bohužel širší výklad o humoru a nedostižném vypravěčském talentu prof. Weniga. Lze jen litovat, že autor – odborník na příslušný obor – nepřipojil k textu alespoň krátké pojednání o výsledcích vědecké práce prof. Weniga a o jeho významu pro výuku a praxi obchodního a směnečného práva.

Druhý svazek knižnice má název *Dies atri aneb od první do třetí republiky* (98 s., vydalo 1999 Sdružení českých právníků spolu s edičním střediskem Právnické fakulty UK), obsahuje vzpomínky JUDr. Vladislava Brože na dobu studia od roku 1937 až do uzavření vysokých škol, věznění v koncentračním táboře Sachsenhausen, činnost v době protektorátu po návratu z vězení, poválečné studium a první zaměstnání. Čtivý, s lehkou nadsázkou koncipovaný text, vystihuje dobře atmosféru doby a prostředí studující vysokoškolské mládeže, ale i obyvatel provinčních měst a dává nahlédnout do činnosti subalterních i vyšších úředníků. Autor se přitom nevyhnul, zcela zákonitě, v některých částech svého jinak zajímavého vyprávění jednostrannému hodnocení událostí, které je typické pro memoárovou literaturu.

Obdobně jako příspěvek doc. Zdeňka Přibyla splňuje jistě i vyprávění dr. Brože jedno z předsevzetí knižnice „*memorabilia iuridica*“, tj. informovat mladé právníky, ale i širší okruh čtenářů, o českém právnictví 1. poloviny 20. století.

Na rozdíl od řady jiných univerzitních oborů nemají jednotlivé předměty právnického studia dosud souhrnně zpracované dějiny výuky s vědeckými a pedagogickými profily učitelů – ordinářů. Pro předměty právních dějin se tohoto úkolu ujal, svou před-

cházející publikační a učitelskou činností mimořádně povolaný, prof. Valentin Urfus ve 3. svazku knižnice: *Právní dějiny na pražské právnické fakultě* (rok vydání 2000, 120 s.).

Ve svém výkladu vychází autor ze vztahu práva a dějin a vlivu vývoje společnosti na vznik a obsah výuky právních dějin od osvícenské reformy právnického studia a vzniku novodobé historické vědy až k přednáškám o českém státním právu (Josef Veith). Další okruh otázek tvoří pojetí římského práva jako propedeutického předmětu výuky, ale také mimořádně vysoká odborná úroveň jeho představitelů od 19. století až do 2. světové války, např. K. B. H. Esmarch, C. von Czychlarz, L. Heyrovský, J. Vančura, O. Sommer a další. Knihu uzavírá stručný výklad o zrodu, vývoji a pojetí dalších právněhistorických předmětů, jako byly německé a rakouské říšské dějiny, české právní dějiny, a konečně slovanské a středoevropské právní dějiny.

Kniha má dobrou odbornou úroveň, snaha přiblížit výklad i neoborníkům a zřejmě i omezená možnost širšího vysvětlení problémů vedly autora na některých místech k zbytečným řečnickým otázkám (např. „*Co lze o nich říci?*“, „*Co nás může napadnout?*“ a konstatování „*jak již víme*“ atd.) a k nahromadění faktů.

Charakter vědeckého zpracování tematiky má i 4. svazek knižnice: *Život a působení profesora Miroslava Boháčka* (rok vydání 2000, 112 s.). Autorem kapitoly o životě a působení profesora římského práva M. Boháčka (1899–1982) je jeho poslední asistent na pražské fakultě JUDr. Dušan Straňák, který se stal po únoru 1948 přítelem rodiny a znal dobře nejen jeho vědeckou činnost, ale i jeho starosti a „život ve stínu“, jak nazval jednu podkapitulu svého příspěvku. Straňákův výklad se opírá nejen o archivní prameny a znalost publikovaných prací prof. Boháčka, ale i o jeho v soukromí vyslovené názory na teoretické i politické otázky a přátelské vztahy k řadě kolegů.

Dosud bylo téměř neznámo, že prof. Boháček a profesor právní filozofie Bohuslav Tomsa konali domácí semináře, na které v knize upozorňují někteří účastníci, obdobně jako na okolnosti zatčení prof. Tomsy a soudní řízení, které vedlo k osvobozujícímu rozsudku, a na poctu prof. Boháčkovi k jeho 75. narozeninám, která nebyla publikována.

Krátká, ale zasvěcená hodnocení prof. Boháčka jako romanisty od doc. Michala Skřejpka a jeho mediivistického díla od doc. Jiřího Kejře jsou doplněna výběrovou bibliografií 87 tištěných prací prof. Boháčka o římském a platném právu, k obecným právním otázkám a kodikologickému bádání.

Karel Litsch

Prokop Závodský (ed.), Osmdesát let vysokého ekonomického školství na území České republiky,
Acta oeconomica Pragensia 5, ročník 7, Praha 1999, 164 s.

Vysoká škola ekonomická v Praze se tímto sborníkem přihlašuje k tradicím Vysoké školy obchodní založené před 80 lety. Pořadatel svazku Prokop Závodský má o toto první zpracování historického vývoje vysokoškolského vzdělávání obchodníků, podnikatelů i ekonomických teoretiků dvojí zásluhu. Soustředil kolektiv 16 autorů, z nichž pět přispělo svými vzpomínkami na přelomové momenty v dějinách školy a ostatní

zpracovali dějiny svých oborů, ústavů a kateder. I tato pojednání prozrazují, že je psali pamětníci, nicméně se snahou po zvládnutí dostupných pramenů a nezaujatém přístupu k prožitě minulosti. Zároveň je Závodský autorem základního historického textu o dějinném vývoji školy a také příspěvků o svém oboru, statistice.

Knihu otevírá pojednání Františka Vencovského o třech vysokých školách – pražské právnické fakultě, brněnské právnické fakultě a Vysoké škole obchodní – jako třech centrech ekonomického myšlení v meziválečném Československu. První pokračovala v klasické tradici představované Brádem, druhé vtiskla pečeť osobnost Karla Engliše a jeho úsilí o „hledání obecných pravidel, kterými se řídí chování ekonomických subjektů“. Na Vysoké škole obchodní pak dominoval její dlouholetý profesor Josef Macek jak svým hlubokým zájmem o sociální problematiku, tak především propagací myšlenek Keynesových.

Závodského *Přehled vysokého ekonomického školství na našem území* (s. 22–86) je vypracován jako monografie a opatřen důkladným poznámkovým aparátem a seznamem pramenů a literatury. Začíná od jmenování Josefa Ignáce Bučka profesorem „politických věd“ na právnické fakultě univerzity roku 1766 a uvádí pak přední pražské ekonomické odborníky z řad profesorů univerzity v 19. století. Od založení Vysoké školy obchodní, na kterou se v prvním studijním roce 1919/20 zapsalo 2452 studentů, zaujala tato škola čelné místo v ekonomické vědě i výuce. Přesto, že asi jen polovina zapsaných svá studia úspěšně dokončila, absolvovalo zde každoročně okolo stovky komerčních inženýrů. Po roce 1945 studentů výrazně přibývalo a v poválečných letech až do úplného uzavření školy z ní vyšlo 3334 absolventů, z nichž bylo 12,5 % žen. Autor důkladně vypsál a cennými doklady ilustroval činnost školy do roku 1948 a pracně shromáždil doklady o tvrdé perzekuci studentů a učitelů školy po únoru 1948. Po vyličení reorganizačních zmatků následuje pečlivě vysledovaný přehled vývoje Vysoké školy ekonomické od roku 1953 po stránce její pedagogické působnosti a proměn učitelského sboru, do nichž velmi tíživě zasáhly represe v roce 1970, kdy školu musela opustit asi čtvrtina pedagogů, mezi nimi 12 profesorů a 21 docentů. Na závěr je nastíněna obnova vědeckého standardu školy po roce 1990.

Ze stručných přehledů studijních oborů mne zaujal výklad Miloslava Janhuby o výuce účetnictví, Miloslava Synka o katedře podnikové ekonomiky a zejména pojednání Miroslava Maňase o studijním oboru ekonomicko-matematické výpočty zřízeném v roce 1960. Právě v rámci tohoto oboru, jak autor ukazuje, nejsnáze pronikaly názory význačných světových ekonomů od šedesátých let do výuky. Mezi úvahami pamětníků zaujme stať rektora z roku 1990/91 Věňka Šilhána o světlech a stínech této školy, která vysoce oceňuje roli Vladimíra Kadlece v rozvoji ekonomického myšlení let šedesátých. Pamětník Miroslav Singer nejen popsal listopadové dny roku 1989, ale zamyslel se i nad tím, „proč to šlo tak hladce“.

Jan Havránek

**Michaela Marek, Universität als „Monument“ und Politikum.
Die Repräsentationsbauten der Prager Universitäten 1900–1935 und der politische Konflikt zwischen „konservativer“ und „moderner“ Architektur,
R. Oldenburg, München 2001, 211 s.**

Znalce dějin novodobé pražské architektury se v této monografii soustředila na problematiku výstavby budov pražských univerzit v první třetině 20. století. Její kniha je založena na důkladném studiu pramenů uložených v Archivu Univerzity Karlovy a v Národním technickém muzeu. Mnohé poznatky čerpá z tištěných pramenů, především z výročních zpráv rektorů a z dobových českých uměleckých časopisů, zejména z těch čtyř, které se věnovaly architektuře.

Výchozím bodem pro výstavbu moderního areálu, v němž měly nalézt své místo účelné a zároveň reprezentativní budovy obou univerzit, byl asanovaný areál Josefova a přilehlých staroměstských ulic. Ilustrace v knize zachycují koncept bulváru, kterým se měla stát Pařížská ulice a na ni navazující most Svatopluka Čecha. Nedošlo-li však k jejímu propojení s Václavským náměstím, ztratila svůj charakter velkoměstské osy a most, na který nenavázal ani průkop ani tunel, byl sice dekorativní, ale nepřilíhající účelný – a takový zůstal až dodnes. Bloky parcel uvolněné asanací na obou stranách Sanytrové ulice (dnes ulice 17. listopadu) byly předurčeny pro budovy právnických fakult obou univerzit, které se necítily dobře v zastaralém Karolinu, a pro filozofickou fakultu české univerzity, které už dávno nestačilo Klementinum. Bloky přiřčené oběma právnickým fakultám obklopovaly staroměstské vyústění Čechova mostu a Wiehlův návrh z roku 1905 dokonce předpokládal mohutnou budovu rektorátu nad tunelem v místě, kde dnes čas odpočítává rozpačitý metronom.

K české fakultní budově byl na východní straně předmostí položen 1. prosince 1908 základní kámen. Nebyl to poslední základní kámen na tomto místě, které dnes zčásti zabírá hotel Intercontinental. O 37 let později tam položili čelní představitelé státu základní kámen k Akademickému domu, když jeho předválečné sídlo zaujal úřad předsednictva vlády. Základní kámen k německé fakultě na místě, kde dnes stojí právnická fakulta, nebyl již 2. prosince 1908, ve výroční den nástupu Františka Josefa na trůn, vůbec položen, protože byl v Praze po demonstracích vyhlášen zákaz shromažďování. Michaela Marek podrobně sleduje, jak obě univerzity ještě předtím, než jim byly s konečnou platností připsány příslušné parcely, pověřily vybrané architekty vypracováním předběžných projektů. Německá vybrala Josefa Zasche, česká pro právnickou fakultu avantgardního devětadvacetiletého Jana Kotěru, pro filozofickou pak konzervativního Josefa Fantu. Autorka sleduje Kotěrovo zápolení se Spolkem architektů a inženýrů v Království českém a obou projektantů s pražskou radnicí. Pozoruhodný Kotěřův návrh z roku 1907 byl vlídně přijat sborem právnické fakulty, ale musel být o dva roky později modifikován. Byl terčem útoků stoupenců novobarokního stylu, kteří nakonec uspěli při stavbě filozofické fakulty, i když Fantův projekt byl sborem pod vlivem rektora Golla zamítnut. Filozofickou fakultu realizoval tradicionalista Josef Sakař. V roce 1913 přinutil magistrát posunutím regulační čáry Kotěru i Zasche k přepracování projektů, což oba provedli ve vzájemné shodě. Jejich projekty se vůbec nelíbily následníkovi trůnu Franzi Ferdinandovi, byly pro jeho vkus „příliš moderní“. Za první války byly práce, které dospěly

jen k vykopání základů, přerušeny, v omezené míře však pokračovaly práce projektantů.

Rok 1918 přinesl zásadní změnu. Bylo rozhodnuto, že na konci Pařížské třídy budou stát dvě budovy české univerzity, právnická fakulta na svém dnešním místě a ústřední budova univerzitní naproti ní. Přes odpor modernistů byl vypsán nový konkurs a modifikovaný Kotěřův návrh z něho vyšel vítězně jen díky tomu, že předseda komise dirimoval v jeho prospěch. Práce na dvou obdobně koncipovaných budovách však netrvaly dlouho. Záhy byla výstavba ústřední budovy přerušena, a tak byla před hospodářskou krizí dokončena jen právnická fakulta, kde sídlil i rektorát. Po předčasném úmrtí Kotěrově, který při obhajobě svých koncepcí často přicházel do sporů také s profesory právnické fakulty, dokončil jeho budovu Ladislav Machoň již bez větších konfliktů se zadavateli stavby.

Autorka se neomezila jen na tyto budovy. Sledovala také Zaschovy návrhy na nové stavby německé univerzity, když jí byly v roce 1926 přislíbeny pozemky u Hlávkova mostu a 1937 na Petřském (tehdy Švehlově, dnes Ludvíka Svobody) nábřeží. Radnice však jejich realizaci při použití osvědčeného prostředku – regulační čáry – rychle zmařila.

Autorčina poctivá, svědomitá práce s prameny, přehled po politických dějinách a hluboká zasvěcenost do dějin architektury skýtají recenzentovi jen málo prostoru k připomínce. Snad jen tam, kde uvažuje o změněné roli Josefa Šusty při jednáních v roce 1919 (s. 127) a o jeho tehdy méně příznivém postoji ke Kotěrovým návrhům, by bylo třeba přihlídnout k tomu, že tehdy musel respektovat názory univerzity, kdežto před válkou v korespondenci s Maxem Dvořákem mluvil jen za sebe. Ještě drobnost: na jaře 1918 nebyl státním tajemníkem v ministerstvu školství Prokop Drtina (bylo mu tehdy 19 let), ale jeho otec František Drtina. Víc námitek nemám. Je to pozoruhodná kniha.

Jan Havránek

Kronika

**Tycho Brahe and Prague: Crossroads of European Science,
 mezinárodní sympozium pořádané Výzkumným centrem pro dějiny vědy
 v Praze ve dnech 22. 10.–25. 10. 2001¹**

Když se večer 13. října 1601 Tycho Brahe v doprovodu pana z Minkwic vracel z hostiny u Petra Voka domů, netušil ještě, že jeho dalekosáhlé plány v Čechách překazí předčasná smrt. Plány se týkaly zejména jeho bydliště, domu na Pohofelci, který pro něj nedávno vykoupil císař Rudolf II. od vdovy po Jakubu Kurzovi. Tycho chtěl dům přebudovat v dobře vybavenou astronomickou observatoř, jako náhradu za opuštěný Uraniborg na ostrově Hven. Společně s rodinou Brahových bydleli v Kurzově domě i jeho spolupracovníci a též Kepler s rodinou. Johann Kepler se stal svědkem posledních Tychonových dnů a jejich průběh zapsal na konec posledního pozorovacího deníku.²

¹ Sympozium bylo uspořádáno v rámci projektu Výzkumného centra pro dějiny vědy č. LN00A041 financovaného MŠMT.

² Keplerův popis posledních dnů Tychona Brahe (Podle Dreyera, Opera omnia, díl XIV, s. 1601/283): „Die 13 Octobris M.D. Tycho Brahe Dominum a Mincowiz ad coenam Illustrissimi Domini a Rosenberg comitatus, retenta praeter moram urina consedit. Cum paulo largius biberetur, sentiretque vesicae tensionem, valetudinem civilitati posthabuit. Domm reversus urinam reddere amplius haud potuit. Erat hoc initio morbi Luna in opposito Saturni et quadrato Martis, in Tauro, et Mars eo loco quem sibi Tycho Orientem gradum constituerat. Transactis quinque diebus insomnibus, cum gravissimo cruciatu, vix tandem urina processit, et nihilominus impedita. Insomnia sequebantur perpetua, febris interna, et paulatim delirium: ratione victus, a qua prohiberi non poterat, malum exasperante. Ita die 24. Octobris, postquam delirium aliquot horis remisisset, victa natura, inter consolationes, preces et lacrimas suorum placidissime expiravit.

Ab hoc itaque tempore series observationum coelestium interrupta est, finisque impositus triginta octo annorum annotationibus.

Nocte, quam ultimam habuit, per delirium, quae omnia suavissima fuere, creberrime haec verba iteravit, quasi qui carmen textit:

NE FRUSTRA VIXISSE VIDEAR.

Quem proculdubio ceu colophonem operibus suis addere, eaque his verbis posteritatis memoriae et usibus dedicare voluit.“

„Dne 13. října vznešený pán Tycho Brahe doprovázející pána z Minkvic usedl na hostině nejjasnějšího pána z Rožmberka, nadmíru však zadržel moč. Když poněkud více popil a ucítil tlak v močovém v měchýři, dal přednost zdvořilosti před zdravím. Poté, co se vrátil domů, nemohl již moč více vydat. Na začátku nemoci byl Měsíc v opozici k Saturnu a v kvadratuře Marsu, v Býku, a Mars byl na tom místě, které si Tycho stanovil za východní stupeň. Když uplynulo pět bezesných a velmi těžce protrpěných dní, moč přece jen konečně vyšla, nicméně však těžce. Následovala nepřetržitá nespavost, vnitřní horečka a pozvolné blouznění. Způsob života, od nějž jej nešlo odvrátit, jen zhoršoval zlo. A tak dne 24. října, poté, co delirium na několik hodin ustalo, zvítězila příroda a on velmi pokojně vydechl naposled mezi utěšováním, prosbami a slzami svých.

Tím okamžikem se přerušila řada pozorování nebeských těles a byly ukončeny záznamy osmatřiceti let.

V noci, která byla poslední, opakoval jako ten, kdo složil báseň, nejčastěji slova, která byla velmi milá:

NECHT SE NEZDA, ŽE JSEM ŽIL NADARMO.

Bezpochyby to chtěl připojit jako kolofon ke svému dílu a odevzdat tato slova na paměť a k užítku budoucím.“

(Za pomoc s překladem latinského textu děkuji PhDr. A. Hadravové, CSc., a prof. MUDr. R. Čihákoví, DrSc., který také poskytl následující komentář k průběhu Tychonova onemocnění.)

Přečteno z hlediska dnešní medicíny, když Tycho na banketu u Rožmberka „upozadil potřebu svého těla“ před etiketou, při pravděpodobně zbytnělé prostatě naplněný močový měchýř stlačil močovou trubicí tak, že bez zavedení cévky moč nemohla měchýř opustit. Cévkování bylo v té době již známo, ale v Tychonově případě k tomu nedošlo. Další průběh nemoci odpovídá důsledkům a naopak vylučuje jiná vysvětlení Tychonovy smrti – urémie, tedy zástavu tvorby moči (Z. Horský: Kepler v Praze), nebo otravu rtutí a arsenem (tyto prvky identifikované moderními metodami v Tychonových vousech byly pravděpodobně obsaženy v balzamovací masti).

Legenda o konci slavného dánského hvězdáře je téměř pravdivá, Tycho dal na banketu přednost etiketě před potřebou svého těla a to se mu stalo osudným. Zemřel po jednodenním utrpení dne 24. října 1601. K poslednímu odpočinku byl slavnostně uložen v Týnském chrámu na Staroměstském náměstí, který tehdy sloužil jako hlavní nekato-lický kostel Prahy. Dlouhou pohřební řeč velebící Tychonovy zásluhy o vědu proslovil přítel Jan Jessenius, v jehož domě ve Wittenbergu Tycho s rodinou bydlel v roce 1599 na cestě Evropou, když byl nucen opustit Dánsko. Praha se tak stala posledním působištěm jednoho z moderních přírodovědců, kteří se věnovali systematickým pozorováním na co možná nejvyšší úrovni přesnosti. Navíc se Praha stala i místem, kde Johann Kepler převzal – byť po jistých peripetích – Tychonovo vědecké dědictví. Z Prahy té doby lze též sledovat rozhodující kroky vývoje tehdejší fyziky, směřující od Tychonových pozorování poloh Marsu přes jejich Keplerovo zpracování a objev Keplerových zákonů až k Newtonovu odhalení gravitačního zákona. Čtyři století uplynulá od Tychonovy smrti se stala podnětem k uspořádání mezinárodního sympozia *Tycho Brahe a Praha: Křižovatky evropské vědy*, které se konalo v Praze ve dnech 22. 10.–25. 10. 2001 pod záštitou předsedkyně Akademie věd České republiky Heleny Illnerové a rektora Karlovy univerzity Ivana Wilhelma.

Tycho Brahe patří k nejvýznamnějším osobnostem přírodních věd, které kdy v Čechách působily. Jako jeden z prvních se řídil zásadami, jaké uznává moderní současná věda – důraz totiž kladl na systematická a pečlivá pozorování s pomocí co nej přesnějších přístrojů. Přístroje navrhoval sám a dohlížel na jejich výrobu; největší část pozorování s nimi vykonal také sám. V úvodním referátu sympozia *Tycho Brahe – observační kosmolog* ukázal profesor Owen Gingerich (USA) obrázek pootevřené knihy s přehledem publikovaných pozorování planet, a to od antiky až do druhé poloviny 17. století – ve svazku silném skoro 10 cm připadal asi 1 cm na pozorování před Tychonem, 1 cm na pozorování po Tychonovi (tedy včetně pozorování po vynálezu dalekohledu v roce 1610), a prostřední, největší část představovala pozorování Tychonova. Řečeno dnešními slovy, Tycho pracoval na „plný úvazek“, a to díky podpoře od dánského krále Frederika II. Když po Frederikově smrti přízeň dánského dvora pominula, našel Tycho vhodné prostředí v rudolfinských Čechách, kde strávil poslední dva roky svého života. Připomeňme, že o pozvání Tychona k pražskému císařskému dvoru se zasloužil Tadeáš Hájek z Hájku a Tycho naopak k sobě pozval Johanna Keplera, který se pak stal u dvora jeho nástupcem.

sympozia v Praze se účastnilo na 70 historiků z oborů dějin věd, umění atd. z celkem třinácti zemí Evropy, Asie a Ameriky. Hlavním organizátorem bylo Výzkumné centrum pro dějiny vědy (VCDV), spolupořádajícími institucemi byly Astronomický ústav AV ČR, Astronomický ústav UK, Ústav pro klasická studia AV ČR a Filosofický ústav AV ČR.

Během čtyř dnů zaznělo 37 přednášek a vystaveno bylo 5 posterů. V informačním článku tohoto rozsahu není možné se zmínit podrobně o všech příspěvcích, úplné informace o nich, fotografie atd. jsou k dispozici na stránkách sympozia <http://stelweb.asu.cas.cz/tycho/tbsymp.htm>. V plném znění vyjdou příspěvky v angličtině ve stejnojmenném sborníku *Tycho Brahe and Prague: Crossroads of European Science*, (editoři: John R. Christianson, Luther College, Iowa – Petr Hadrava, Astronomický ústav AV ČR – Alena Hadravová, Ústav pro klasická studia AV ČR/ VCDV – Martin

Šolc, Astronomický ústav UK/VCDV) v ediční řadě *Acta Historica Astronomiae*, Verlag Harri Deutsch, Frankfurt am Main.

Řada příspěvků přinesla nové objevy, odhalila nové souvislosti anebo informovala o nových aktivitách. Dále uvádím u vybraných příspěvků alespoň zkráceně obsah podle překladu z anglických abstraktů a prosím, aby autoři prominuli případné zkreslení, úmyslem je prezentovat příspěvky více než jen názvem.

- *Michael Mästlin a jeho vztah k Tychonu Brahe*: přehled prací nejznámějšího Keplerova učitele Mästlina, korespondence atd. se vztahem k Tychonu Brahe, např. Mästlinův spis o supernově 1572 je zahrnut v části III spisu *Progymnasmata ...* (G. Betsch, Weil in Schönbuch, SRN).
- *Kepler jako pozorovatel v Praze*: dosud nepublikované Keplerovy rukopisy obsahují zprávy o mnoha pražských pozorováních, a tak je nutno revidovat názor, že mu v pozorování bránil slabý zrak (V. Bialas, Bavorská AV, Mnichov).
- *Umění, astrologie a astronomie na dvoře Rudolfa II.*: umění a astrologie byly v době manýrismu často silně propojené, dokazuje to i rozbor astrální ikonografie a astrologické tematiky na obrazech, jejichž autory jsou dvorní malíři Georg Hoefnagel a Bartholomaeus Spranger (A. Bubenik, Queen's University, Dept. of Art, Kingston, Ontario, Canada).
- *Vědecké přístroje ve sbírkách Rudolfa II.*: rozbor jejich popisu v autentickém inventáři sbírek na Pražském hradě (B. Bukovinská, Ústav dějin umění AVČR).
- *Tycho a Sofie Brahe – postavení muže a ženy ve vědě raně novověkého Dánska*: Tychonova sestra Sofie, autorka sbírky básní, měla stejný zájem o vědu a umění jako její bratr, ale v tehdejší době nemohla překročit společenské postavení vzdělané aristokratky, zatímco Tycho jako muž měl možnost se těmto kruhům vzdálit a nastoupit akademickou kariéru nebo v jistém smyslu i kariéru profesionálního vědeckého pracovníka (J. R. Christianson, Luther College, Iowa, USA).
- *Pražský Belveder jako muzeum Tychona Brahe*: sbírky obrazů v Belvederu uvolnily po roce 1600 místo přístrojům zejména astronomickým, jak dokazují deníky francouzských cestovatelů, kterým bylo dopřáno sbírky spatřit – Jacques Esprincharđ v roce 1597 a Pierre Bergeron v roce 1603. Přístroje zde byly ještě při Keplerově návštěvě v Praze v roce 1628, který zde prezentoval císaři Rudolfinské tabulky a v Belvederu provedl několik pozorování společně s Giovannim Pieronim (E. Fučíková, Kancelář prezidenta republiky, Praha).
- *Knihovna Tychona Brahe*: cca 50 svazků se 100 tituly z Tychonovy knihovny se zachovalo v pražském Klementinu; kromě nákupů a darů původní Tychonovu knihovnu podstatně rozšířil nákup pozůstalosti po Paulu Wittichovi, jednom ze spolupracovníků na Hvenu. V poslední době se vynořily na trhu dvě další Tychonovy knihy – skvostné *Astronomicum Caesareum* od Petra Apiana (Ingolstadt, 1540) a *De naturae divinis characterismis* od Cornelia Gemmy (Antverpy, 1575). Prvou z nich přinesl do Bruselu pravděpodobně některý z pražských jezuitů (O. Gingerich, Harvard University, Cambridge, USA).
- *Tycho Brahe a Jan Šindel*: rozbor užití Šindelových pozorování v díle Tychona Brahe (A. Hadravová, Ústav pro klasická studia AV ČR Praha a P. Hadrava, Astronomický ústav AV ČR, Ondřejov; tyto autoři prezentovali na posteru též svůj překlad

hlavního Tychonova díla *Astronomiae instauratae mechanica – Přístroje obnovené astronomie*).

- *Tycho Brahe a církevní cenzura*: z nedávného objevu ve Vatikánských archívech plyne, že Tychonova díla, konkrétně *Astronomiae instauratae Progymnasmata* (Uraniborg-Praha 1602), byla předmětem zájmu církevní cenzury. Tychonovo jméno se vyskytlo i na španělských Indexech zakázaných knih již v 17. stol. (M.-P. Lerner, Observatoire de Paris).
- *Tychonova pozorování hvězd – test přesnosti*: ze statistického rozboru dat plyne vyšší přesnost měření pozic hvězd, než se běžně uvádí, tedy méně než dvě až pět obloukových minut (Y. Maeyama, Inst. pro dějiny věd, Univerzita Frankfurt a. M., SRN).
- *Tychonova přesnost – Keplerovy zákony – Newtonova Principia*: zdůrazněn je význam přesnosti Tychonových pozičních pozorování Marsu, z nichž Kepler odvodil eliptický tvar dráhy; při menší přesnosti by se cesta k Newtonovu gravitačnímu zákonu asi odehrála zcela jinak (J. McEvoy, publicista, Londýn, UK).
- *Dalekohledy z medicéjských sbírek v Ústavu a muzeu dějin vědy ve Florencii* (M. Miniati z tohoto ústavu).
- *Tycho Brahe a John Craig*: dynamika jedné vědecké diskuse o povaze komet mezi skotským zastáncem aristotelské filosofie a pozorovatelem komet (A. Mosley, Trinity College, Cambridge, UK).
- *Tycho Brahe jako meteorolog*: v letech 1582–1597 Tycho zaznamenával do pozorovacích deníků i počasí, chybí jen asi 7 procent údajů. Pozornost je věnována také Tychonově poznámce o kruté zimě 1495/96 v exempláři Regiomontanových tabulek (J. Munzar, Ústav geoniky Brno – J. Pařez, Strahovská knihovna, Strahovský klášter premonstrátů, Praha).
- *Tycho Brahe a astrologie a vztah k příteli Heinrichu Rantzauovi*: rozbor Tychonových astrologických předpovědí, respektive horoskopů pro dánský dvůr; dále byla vylíčena Tychonova snaha vytvořit reformovanou astrologii a nakonec popsán jeho vztah k Rantzauovi, též milovníku astrologie (G. Oestman, Inst. dějin přírodních věd, Univerzita Hamburg).
- *Báseň J. Keplera ke svatbě N. Meissnera a M. Ruemlinové (1608)*, (F. Pichler, Univerzita J. Keplera, Linz).
- *Tycho a Benátská republika – projekt, který se neuskutečnil*: v roce 1592 senát Benátské republiky vydal výnos, v němž uděluje Tychonovi částku „300 coronati“ za astronomickou misi do Alexandrie v Egyptě za účelem měření výšky pólu pozorováním Slunce i hvězd. Tycho se o tomto nikdy neuskutečněném projektu zmiňuje v knize *Přístroje obnovené astronomie* z roku 1598 (L. Pigatto, V. Zanini, Museum La Specola, astron. observ., Padova).
- *Astronomie na pražské univerzitě v 15. století*: případ Jana z Gmundenu a šíření astronomických tabulek z Prahy, rozbor díla vídeňského astronoma Jana z Gmundenu a toho, jak se šířily astronomické vědomosti z Prahy do Vídně a Krakova v předkopernikové éře (B. Porrés de Mateo, Brusel).
- *Tychonova planetární soustava a jezuité*: geocentrismus a zároveň oběh ostatních planet kolem Slunce vyhovoval jak věrouce, tak pozorováním, a proto jezuité přijímali Tychonovu planetární soustavu i do výuky po celé 17. stol. (G. Schuppener, Univerzita Lipsko, SRN).

- *Hevelius – Tychonův stoupenec v 17. století*: (A.-P. Segonds, Observatoire de Paris).
- *Kauzalita v Tychonově filosofii*: kdyby nebyl dostatek materiálu k problému kauzality v Tychonových spisech, svádělo by to k pokusu interpretovat Tychonův vztah ke kauzalitě podobně, jak jej měli přátelé kolem něj, zejména Petrus Severinus a Kort Aslaksson (J. R. Shackelford, University of Minnesota, St. Paul, USA).
- *Korespondence Tychona a Hájka*: přehled nepříliš časté, přesto však významné korespondence obou učenců v letech 1575–1597 (J. Smolka, Praha).
- *Test tradice – Tychonovy přístroje a praxe*: až do 18. století přesnost astronomických pozorování trpěla neexistencí jednak dělicích strojů na rytí kruhových stupnic, jednak přesných hodin. Analyzována je Tychonova snaha opatřit si lepší přístroje a vypracovat přesnější pozorovací metody (G. Strano, Institut a muzeum historie vědy ve Florencii).
- *Pražské sextanty E. Habermela a J. Bürgiho*: místo tohoto příspěvku byl přednesen rozbor možného autorství Tychona Brahe u řady rukopisných poznámek (Z. Šíma, Astronomický ústav AV ČR).
- *Výzkum ostatků Tychona Brahe v roce 1901*: referát na základě dobových dokumentů o nalezení, otevření a průzkumu hrobu T. Brahe v Týnském chrámu. Anatomická měření Tychonových pozůstatků provedl prof. Matiegka, zachované textilie – rukáv, punčocha, čepice a bota – byly vyzvednuty, později restaurovány a uloženy z největší části v Muzeu hl. m. Prahy. (M. Šimůnek, VCDV Praha).
- *Giordano Bruno božskému Rudolfovi II.*: rozbor věnování textu císaři (I. Štoll, ČVUT Praha).
- *Tycho Brahe a Egnazio Danti – přístroje a astronomický výzkum v Praze a Florencii na konci 16. století*: u obou astronomů jsou srovnávány jednak metody měření sklonu ekliptiky a zjišťování případných změn, jednak texty o stavbě a konstrukci astronomických pozorovacích přístrojů (C. Triarico, Institut a muzeum historie vědy ve Florencii).
- *První tištěné vydání Tychonova katalogu 1004 hvězd*: první vydání katalogu poloh 777 hvězd je ve vydání *Přístrojů obnovené astronomie* z roku 1602, rozšířený katalog 1004 hvězd pochází z údajů v Tychonových rukopisech a od dalších astronomů, je například doplňkem ke Keplerovým *Rudolfinským tabulkám*. Prvně byl však tištěn 1604 méně známým italským matematikem F. Pifferem, který použil rukopisy došlé Maginimu a do Benátek a začlenil jej do Claviova díla *Commentarii in I Capituli Sphaere* od Clavia. Ve své době nebylo toto dílo příliš rozšířeno, je na něj jen málo odkazů, nedočkal se dalšího vydání a posléze bylo zapomenuto (G. Truffa, Milán).
- *Kometa 1618 a politická prognostika*: analyzovány jsou obsahy publikací a komentářů ke kometě 1618 a politické souvislosti výskytu komet například se stavovským povstáním. Dále jsou studovány kometární spisy Šimona Partlického, Daniela Basilia a Andrea Haberwechsela, a to ve vztahu k tychonovské teorii povahy komet a k politickým prognózám (V. Urbánek, Filosofický ústav AV ČR, Praha).
- *Tycho a rané období Greenwichské observatoře*: třebaže nové katalogy pozic hvězd, například J. Flamsteeda, byly přesnější než Tychonovy (užíval se již dalekohled), jméno Tychona Brahe nebylo zapomenuto (R. Warren, Royal Observatory Greenwich, UK).

- *Tychonovy observatoře a přístroje*: obsáhlý přehledový poster (G. Wolfschmidt, Inst. dějin přírodních věd, Univerzita Hamburg).
- *Tychonovo dílo Přístroje obnovené astronomie*: přehled vzhledu různých exemplářů a provedení tohoto hlavního, respektive nejhojněji ilustrovaného Tychonova díla. Příspěvek byl dokumentován mnoha naskenovanými snímky promítnutými datovým projektořem (J. K. Kroupa, Ústav klasických studií, AV ČR Praha).
- *Tycho Brahe a Hven – papír a knihy*: autor promítl pozoruhodné snímky z historie a současnosti archeologických výzkumů lokalit na ostrově Hven. Budova Uraniborg byla opuštěna již za Frederikova nástupce Christiana IV., zachovaly se základy, sklep a zhruba půdorys okolní renesanční zahrady. Při průzkumech se našly zdobené cihly a střešní tašky, různá kování a dokonce i jednotlivá písmena, typy pocházející z Tychonovy tiskárny. K 450. výročí Tychonova narození byla rekonstruována část zahrady a v dlažbě vyznačen půdorys budovy Uraniborgu, nyní se rozbíhá projekt nového vystavění této budovy. Podzemní zbytky nedaleké hvězdárny Stjerneborg byly konzervovány a překlenuty železobetonovým krytem. Připravuje se i stavba replik některých velkých pozorovacích přístrojů. Z mlýnu na papír byla již při předchozích výzkumech v letech 1933–1934 nalezena část mlýnského kola, vystavená v místním muzeu. Studovány byly i vodoznaky na papíře z této papírny. Stará budova muzea, přízemní vesnické stavení kryté došky, bylo nahrazeno větší novostavbou s novou, bohatší expozicí (J. Vellev, Afdeling for Middelalderarkaeologi, Aarhus Universitet, Denmark).

Program zakončily přehledové informace o výuce astronomie v českých zemích, respektive na pražské univerzitě ve 14. až 16. stol. (M. Svatoš, Ústav dějin a archiv UK/VCDV), astronomie a astrologie na pražské univerzitě před bitvou na Bílé hoře (B. Neškudla, VCVD) a v době barokní (M. Šolc, Astronomický ústav UK, MFF UK/VCVD). Z pozdější doby až do konce 19. století byly zmíněny pedagogické a vědecké osobnosti, které měly vztah k Tychonovu odkazu, jako například poslední z nich, prof. František Josef Studnička, iniciátor oslav třistaletého výročí Tychonova úmrtí, s nimiž byly spojeny též výzkumy Tychonova hrobu, základů Kurzova domu a Tychonových knih a přístrojů v Klementinu.

* * *

Půvab i užitek z vědeckých setkání spočívá nejen v přednesu a poslechu příspěvků, ale stejnou měrou i v dalším tematickém programu. V úterní podvečer účastníci ocenili návštěvu předsedkyně AV ČR Heleny Illnerové, neformální diskuse se protáhla daleko přes původně vymezený čas. V Karolinu proběhla dále tisková konference s účastí nejvýznamnějších zahraničních hostů – prof. Owena Gingeriche (Harvard University, USA), prof. Johna Christiansona (Luther College, Iowa, USA) a prof. Alain-Philippe Segondse (Observatoire de Paris, Francie), jíž se účastnilo na 15 novinářů a reportérů rozhlasových stanic. Pro úterní loutnový a vokální koncert vybrali Rudolf Měřinský a Petra Kohoutová skladby, které zaznívaly kolem roku 1600 na dánském královském dvoře a na pražském dvoře Rudolfa II., mezi nimi i píseň J. Dowlanda o ubohých astronomech *What poore astronomers are they*, nastudovanou z dobové tištěné tabulatury.

Středeční odpoledne 24. 10. zahájila exkurze po astronomických pamětihodnostech centra Prahy (prováděli P. Hadrava a M. Šolc). V Klementinu si účastníci konference prohlédli historické prostory budovy, expozici v Astronomické věži, Barokní knihovni sál a hlavně výstavu cca 50 knih a rukopisů z vlastnictví Tychona Brahe, s mnohými vpisky, o jejichž autorství se nad knihami vedly živé debaty. Tuto výstavu ve studovně oddělení rukopisů a starých tisků připravili pro účastníky symposia dr. Z. Uhlíř a restaurátoři z Národní knihovny ve spolupráci s pořadatelem symposia (vztahoval se k ní přehledový příspěvek M. Šolce). Prohlídkou Tychonových knih strávili účastníci konference přes dvě hodiny a poté se občerstvili na rautu v Křižovnické chodbě v diskusi s ředitelem Národní knihovny dr. V. Balíkem a dalšími pracovníky knihovny. Program výročního dne Tychonova úmrtí zakončil vzpomínkový večer ve zcela zaplněném Týnském chrámu. Shromáždění poctil svou přítomností dánský velvyslanec pan Jorgen Bojer s manželkou, účastnili se představitelé Akademie věd, Karlovy univerzity, České astronomické společnosti, Jednoty českých matematiků a fyziků, mnoha dalších vědeckých a kulturních institucí, zástupci Magistrátu hlavního města Prahy, sdělovacích prostředků, profesionální i amatérští astronomové a širší veřejnost. Na Tychonovu počest byly položeny květiny na jeho hrob a zazněla renesanční hudba pro varhany a trubku v podání Jana Kalfuse a Vladimíra Rejlka; verše o Tychonovi a od Tychona samého přednesl v latině a v českém překladu Radovan Lukavský.

Ve čtvrtek odpoledne program pokračoval návštěvou zámku Benátky nad Jizerou, kde Tycho pobýval a kde je dnes v části tamního muzea trvalá expozice věnovaná Tychonovi. V Praze pak následovala prohlídka Belvederu – letohrádku královny Anny, v němž Rudolf II. nechal uložit část sbírek včetně astronomických přístrojů, a zastávka u pomníku Tychona Brahe a Johanna Keplera na Pohořelci. Symposium zakončila večere ve vile Lanna.

Účastníci se během setkání přesvědčili, že studium tychonské problematiky stále ještě může překvapit pozoruhodnými novými výsledky. Doufejme, že budou v dobrém vzpomínat i na celý pražský pobyt, kde jim *genius loci* a tychonské památky přivály možná i něco z atmosféry, kterou kdysi dýchal Tycho Brahe.

Martin Šolc

Vraclav – génius jednoho místa

„Z české půdy vyráží množství pramenů, které poskytují lék těžce nemocným, které bystří oči, zahánějí žaludeční nemoci a jemností svého složení pronikají do žil...“ Takovou poklonu složil léčivým pramenům ve svých *Miscellaneích* Bohuslav Balbín – ale ani dnes na ně historikové nezapomínají. Účastníci konference „Vraclav – génius loci jednoho místa“, uspořádané vysokomýtským Okresním muzeem 11. října 2001, se přesvědčili, že vraclavská studánka se svým okolím je nejen pramenem „zdravohojitelným“, ale i vděčným pramenem pro historiky, archeology a historiky umění.

Aby všichni dle zásady *ad fontes* mohli spatřit místa, o kterých pojednávaly konferenční příspěvky, předcházela malému vraclavskému sympoziu prohlídka zdejších

historických památek, během níž se někteří referenti ujali slova a představili své téma přímo v terénu.

Na malém návrší nad Vraclaví popsal Ludvík Skružný dispozici středověkého hradu, které se roku 1108 stalo svědkem vraždění Vršovců vykonávajících zde z pověření panovníka správu. U poutního kostela sv. Mikuláše, jehož interiér byl oživen výstavou restaurovaných barokních soch z kláštera v Králíkách, objasnil Jan Royt vedle architektonického vývoje i volbu patrocina tohoto kostela. Vraclavská léčivá studánka, obestavená kostelem, připomínala totiž „zdravohojitelný“ olej vytékající podle legendy ze světceva hrobu. Zázračná studánka se stala i námětem referátu Martina Svatoše, který rozebral všechny literární odezvy této „slávy vysokomejtské“, spadající do 16.–17. století. S příbuzným tématem vystoupila i Věra Sekotová, která referovala o barokních poutích.

Do období pozdního humanismu posluchače zavedl Michal Svatoš v referátu o škole na Vraclavi doložené v letech 1572–1598. Ta, vzhledem ke svému umístění v menší vesnici a konkurenceschopnosti vůči nedaleké škole vysokomýtské, představovala v tehdejší době mimořádný zjev. Působila tu kantorská rodina Hanušů – otec Jan a jeho dva synové Jiří a Pavel. Mladší syn působil ve vraclavské škole od roku 1586 a právě on byl hlavním objektem referentova zájmu. Jedině díky neblahému konci tohoto kantora (1598 ho zabili vesničané) se zachovaly zprávy o existenci této humanistické školy. Michal Svatoš mohl konfrontovat svědectví soudních zápisů ve vysokomýtských městských knihách se dvěma sborníčky literárních prací vydaných na památku kantora Pavla jeho přáteli. Výsledek procesu doložen není, ale dochované zprávy i tak barvitě ilustrují soužití učitele a vesničanů v nevelké lokalitě východních Čech.

Malá vraclavská konference nepřinesla jen nové poznatky regionálnímu historickému bádání. Ukázala také (především díky referátu o místní humanistické škole), že bádání založené na regionálním materiálu dokáže v lecčems opravit příliš schematické definice a charakteristiky obecnějších historických jevů.

Kateřina Zilynská

5. mezinárodní symposium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny

Od roku 1992 se střídavě v Čechách a na Slovensku vždy v dvouletých, respektive v jednom případě tříletých intervalech konají mezinárodní symposia věnovaná dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny. V roce 2001 přišla při jejich pořádání na řadu opět Česká republika, kde se hlavním organizátorem této prestižní akce stala Vojenská lékařská akademie Jana Evangelisty Purkyně v Hradci Králové, která v tomto roce oslavila 50 let svého trvání. Vedle VLA JEP se na pořádání symposia podílely především královéhradecká lékařská a farmaceutická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK v Praze a Výzkumné centrum pro dějiny vědy v Praze.

Místem konání 5. mezinárodního symposia k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny se tak stal Hradec Králové, město, s nímž je již 50 let neodmyslitelně spojeno vojenské vysoké zdravotnické školství. Historici medicíny a příbuzných oborů a historizující lékaři a farmaceuti se zde setkali ve dnech 26.–29. června 2001 ve skutečně úctyhodném počtu, třebaže zdaleka ne všechny ze zhruba stovky přihlášených příspěvků opravdu odezvěly. Velmi početná byla účast zahraničních hostů, z nichž největší zastoupení měli pochopitelně referující ze Slovenské republiky, nicméně nechyběli ani účastníci z Polska, Německa, Slovinska, Maďarska či Rakouska.

Zahájení symposia proběhlo odpoledne v úterý 26. června v aule Lékařské fakulty UK v Hradci Králové a neslo se ve slavnostním duchu připomínky zmíněného padesátiletého výročí VLA JEP. Po působivém úvodním ceremoniálu, na jehož závěr byla významnému českému egyptologovi a paleopatologovi prof. Eugenu Strouhalovi u příležitosti jeho životního jubilea předána Stříbrná pamětní medaile LF UK v Hradci Králové, zazněly první referáty věnované historii symposia, lékařství ve starém Egyptě a dějinám biologických zbraní. Poslední vystoupení předznamenalo, že velký důraz bude na 5. symposiu věnován právě dějinám vojenského zdravotnictví a polní medicíny.

Následující třídní pracovní jednání se již odehrávalo v prostorách VLA JEP. Jednotlivé referáty byly rozděleny do celkem čtyř paralelně probíhajících sekcí. I. sekce s obsáhlým názvem *Význam pramenů, literatury a knihoven pro vzdělávání zdravotnických a veterinárních pracovníků* připomínala 70 let činnosti Národní lékařské knihovny v Praze. Další tři sekce byly nazvány *Medicína a vojenství*, *Historický vývoj oborů medicíny, farmacie, veterinární medicíny a organizace zdravotnické péče* a konečně *Osobnosti medicíny, farmacie a veterinární medicíny*. Čtyři ve stejný čas probíhající jednání byla nevyhnutelnou daní za to, že se pracovní část symposia soustřeďovala do první půle každého dne, díky čemuž zůstával dostatek času na bohatý doprovodný program, o kterém se ještě zmíním. Na druhou stranu tak i nejsnaživější účastník mohl vyslechnout pouze malou část z odpřednášených referátů, a proto nelze vyloučit, že symposium na každého z nich mohlo zapůsobit diametrálně odlišným dojmem.

Mimořádnému zájmu – a to do značné míry právem – se těšila zejména II. sekce zaměřená na dějiny vztahů medicíny a ozbrojených sil. Toto jednání nabízelo skutečně pestrou paletu pohledů na dané téma, ať už se jednalo o příspěvky věnované vývoji vojenské zdravotní péče počínaje již 14. stoletím, proměnám vojenského zdravotního školství v několika evropských státech, úloze jednotlivých osobností (několik takto zaměřených příspěvků ovšem zaznělo i v rámci IV. sekce) či například obecnějším otázkám souvisejícím s (ne)používáním chemických zbraní. Téma „medicína a vojenství“ navíc přitáhlo největší počet aktivních zahraničních účastníků.

Jistým nepříjemným důsledkem velké atraktivity mnoha referátů II. sekce byl v některých okamžicích skutečně citelný odliv posluchačů z ostatních souběžných jednání. Nepříjemnou se v tomto směru ukázala i absence relativně velkého počtu přihlášených účastníků, takže část přednášejících byla nucena hovořit před skutečně komorním plénem. Jako plus tohoto stavu lze ovšem uvést, že se tak dařilo snadněji vytvářet přátelskou pracovní atmosféru, kterou jistě přivítali například nepočetní mladí badatelé.

Za skutečně zásadní problém celé akce lze označit v některých případech výraznou kvalitativní disproporci jednotlivých referátů. Česko-slovenských mezinárodních symposií k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny se již tradičně účastní jak

malý počet profesionálních historiků, kteří se systematicky či okrajově zabývají různými odvětvími a obdobími dějin medicíny (popř. souvisejícími obory), tak především lékaři a farmaceuti, již většinou nejsou vybaveni ani základními znalostmi práce historika. Plnohodnotné ovládnutí obou profesí jednou osobou je dosti vzácným úkazem a královéhradecké sympozium to znovu jednoznačně dokázalo.

Třebaže pevný základ sympozia tvořil dostatek skutečně fundovaných vystoupení představitelů obou profesních skupin, zdaleka ne malý počet zde přednášených příspěvků měl výrazně vzpomínkový charakter, často se všemi nedostatky tohoto přístupu, a bohužel nechybělo ani několik historizujících pokusů, u nichž míra amatérismu překročila hranici snesitelnosti. Začlenění podobných referátů po bok precizních výstupů pak skutečně nepůsobilo příliš dobrým dojmem. Jinou specifickou kapitolou sympozia tvořily technicky kvalitně zajištěné prezentace zahraničních vojenských lékařských škol, které ovšem ne zcela zapadaly do celkového ducha akce.

Organizátorům dalších ročníků sympozia bych proto navrhol ke zvážení dělit přihlášené referáty nikoli pouze podle témat, nýbrž i podle jejich charakteru. Uvědomuji si ovšem, že to nebude jednoduchý úkol, neboť jak se i tentokrát znovu ukázalo, podle názvu a abstrakta lze často jen velmi těžko odhadnout, jaký přístup autor či autorka k danému problému zvolili.

To se už ale dostáváme na pole definice charakteru těchto mezinárodních odborných setkání, k otázkám, zda má jít především o jednání specialistů na dějiny medicíny a farmacie, na němž bude prostor věnován i osobním reflexím z moderních dějin, nebo spíše o sjezdy pamětníků z řad lékařů a farmaceutů doplněné referáty o dějinách jejich oborů. Jako vždy bude asi nejlepším kompromisem, nicméně udržení patřičné úrovně celé akce pak klade na organizátory poměrně vysoké nároky.

Jednoznačné uznání si pořadatelé 5. ročníku sympozia zasluhují za pestrý a bohatý doprovodný program sestávající z prohlídky historického jádra Hradce Králové, návštěvy památníku války roku 1866 na Chlumu, kde fundovaný výklad zajistil Historický ústav Armády ČR, a návštěvy kukského špitálu spojené s prohlídkou nově otevřené expozice Českého farmaceutického muzea.

Tištěným výstupem 5. mezinárodního sympozia k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny jsou *Abstrakta* vydaná VLA JEP, která obdržel každý zaregistrovaný účastník. Nezanedbatelný počet referátů si však rozhodně zaslouží, aby se v plném znění objevily v některém z odborných periodik, což – jak doufám – většinu z nich také potká.

David Pazdera (s využitím podkladů poskytnutých Bohdanou Buršíkovou)

Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)

Konference pod tímto názvem proběhla ve dnech 21.–22. listopadu 2001 v budově Kanceláře Akademie věd ČR v Praze. Jednalo se o již páté pokračování konferenčního cyklu *Česká věda ve 20. století*, který ve čtyřech předchozích částech pokryl období od začátku 2. světové války do Pražského jara. Konkrétní náplň jednání v minulých letech

má odborná veřejnost možnost posoudit ze stejnojmenných sborníků: *Věda v českých zemích za druhé světové války*, *Věda v Československu v letech 1945–1953*, *Věda v Československu v letech 1953–1963 a Česká věda a Pražské jaro (1963–1970)*. Letošním pořadatelem bylo Výzkumné centrum pro dějiny vědy (společné pracoviště Archivu AV ČR a UK) a spolu s ním Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Účastníky jednání přivítala za VCDV jeho vedoucí Magdaléna Pokorná a za ÚSD hlavní organizátor konference Antonín Kostlán. Za zastřešující organizace – Akademii věd ČR a Univerzitu Karlovu – se téhož úkolu zhostili místopředsedkyně AV ČR Lydia Petráňová a prorektor UK Jiří Kraus, jejichž vystoupení přesahovala rámec pouhého uvítacího projevu. Zatímco L. Petráňová podtrhla význam studia dějin vědy ve 20. století, zvláště v jeho druhé polovině, s odkazem na obdobné tendence v polské historiografii, J. Kraus nastínil kontury změn v české vědě za normalizace na příkladu dobové publikace *O marxistickú jazykovedu ČSSR*.

Následující jednání už bylo podobně jako v předchozích letech rozděleno do tematických bloků. První z nich byl zaměřen všeobecně. Oldřich Tůma se ve svém příspěvku pokusil nastínit společenské a politické souvislosti termínu „normalizace“. Jako kardinální přitom vyzdvihl otázku: „*Co umožnilo odstartování tisíců kariér lidí, kteří nastoupili po lidech vyhozených?*“. Odpověď shrnul ve třech bodech – výkonný tlak státního aparátu, čistky ve straně a jednotlivých pracovních oborech a absence aktivní solidarity. Velkou pozornost vzbudil a řadu diskusních vystoupení vyvolal příspěvek Petra Vopěnky *Klady a zápory izolované vědy*. „*Přišel jsem jen proto, že považuji za nezbytné, aby se o tomto tématu přes všechno nechutenství mluvilo*“, zdůraznil hned na začátku. Kromě několika osobních vzpomínek na své vysokoškolské působení poté věnoval pozornost otázkám selhání vědy, roli škol ve vydírání občanů státem a špatnému postoji české společnosti k emigraci. Paradoxní klady izolované vědy našel v docenění významu rodinných knihoven, rozvoji neoficiálních večerních škol, růstu významu osobnosti Jana Patočky a vystoupení Heideggerova „veřejného anonyma“ z jeho anonymity. Nevýhody, které režim měl, bylo možné obrátit ve výhody – totiž odlišný pohled na vědu a dostatek času i inspirace. Úvodní blok uzavřel Miloš Havelka rozbohem souvislostí první diskuse o normalizaci – polemiky Milana Kundery, Václava Havla a později i dalších v letech 1968–1969.

Blok *Vysoké školy* přinesl kromě příspěvků věnovaných jednotlivým univerzitním pracovištím také dva obecněji pojaté referáty. František Morkes se ve svém živém vystoupení zaměřil na různé aspekty působení normalizačních ministrů školství Josefa Havlína a především jeho předchůdce Jaromíra Hrbka („optimalizace“ studia na vysokých školách, vytvoření normalizačního Svazu čs. studentstva aj.). Pavel Urbášek na příkladu situace v Olomouci nastínil průběh normalizace na vysokých školách – zabrzdění kvalifikačního růstu nestraníků, nucené odchody studentů, umělý nárůst studujících z dělnických a rolnických rodin a získávání spolupracovníků StB na vysokých školách. Ostatní příspěvky tohoto bloku byly věnovány Archivu Univerzity Karlovy jakožto útulku historické vědy (Jan Havránek), Vysoké škole zemědělské v Brně v kontextu brněnského školství (Alena Mikovcová), Vysoké škole veterinární v Brně (Eva Peterková) a Provozně-ekonomické fakultě VŠZ Praha v Českých Budějovicích (Jiří Dvořák).

Výrazněji pamětnicky byl orientován blok *Československá akademie věd*. I v něm však zazněly příspěvky s obecným zaměřením. Alena Míšková vycházela částečně

z výsledků staršího výzkumu týmu L. Niklíčka a kol., jehož byla členkou. Přiblížila hlavní momenty průběhu normalizace v ČSAV (prohlášení pracovníků ČSAV v *Rudém právu*, sankce vůči společenskovědním ústavům, záležitosti kolem vydání tzv. *Černé knihy*, role J. Kožešníka, reorganizace vědeckých kolegií). Celkový dopad normalizace na vědecké instituce zhodnotila jako mnohem horší než dopad otřesů počátku 50. let a několikrát zdůraznila postup normalizace „shora“, od předsedy přes kolegia, vědecké společnosti k ústavům a jednotlivcům. V zásadě stejnou problematikou se z jiného úhlu zabývala Martina Švadlenová, která zpracovala statistický přehled reorganizovaných pracovišť, pohovorů se zaměstnanci a výsledků prověrek. Také v jejím příspěvku, stejně jako v řadě dalších, bylo zdůrazněno uzavírání smluv na dobu určitou jako jeden z nejčastějších prostředků normalizačního tlaku na vědecké pracovníky. Částečně pamětnicky bylo laděno vystoupení Jiřího Jindry, v němž poukázal na pozitivní úlohu činnosti Celoakademického výboru ROH ČSAV po dubnu 1969, definitivně přerušenu teprve sjezdem Odborového svazu pracovníků školství a vědy v roce 1972. Zbývající tři příspěvky přednesené v bloku ČSAV se zabývaly situací v jednotlivých ústavech akademie. Soňa Štrbáňová spolu s Jaroslavem Spízkem přiblížili průběh normalizace v Mikrobiologickém ústavu, kde byl kvalitativní propad po skončení „éry Ivana Málka“ a příchodu normalizačních ředitelů (V. Zalabák) obzvláště zřetelný. Částečně pamětnicky byl laděn i příspěvek Josefa Kolmaše o Orientálním ústavu. Podobně jako v MBÚ i tady nástup normalizační praxe symbolizovala výměna na postu ředitele, při níž významného sinologa Jaroslava Průška nahradil „mouřenín“ Václav Opluštěl. Oproti tomu Ústřední archiv ČSAV patřil v 70. letech stejně jako archiv univerzitní mezi útočiště před normalizačními postihy, jak ukázal ve svém vzpomínkovém příspěvku Miroslav Šmidák. O vytvoření přijatelného prostředí na obou pracovištích se přitom zasloužil především kontroverzní právní historik Václav Vaněček.

Obsáhlý blok *Československá akademie věd* byl rozdělen do dvou částí, z nichž druhá probíhala až druhý den. Závěr jednání prvního dne byl jako již tradičně vyhrazen pro společenský večer, respektive setkání s pamětníky ve vile Lanna. Označení „pamětník“ bylo letos samozřejmě bráno s velkou nadsázkou, neboť by pod něj bylo možné zahrnout naprostou většinu účastníků konference. Společenský večer zahájila předsedkyně AV ČR Helena Ilnerová. Po ní vystoupil polský velvyslanec, historik Andrzej Krawczyk, jehož přednáška *Politická situace v Polsku v letech 1970–1975* proslovená v češtině, byla – soudě i podle živých ohlasů – mimořádně kvalitním shrnutím tohoto tématu. Autor do ní rovněž zahrnul vzpomínky na své studijní pobyty v Praze v 70. letech. Následovala ještě tři kratší vystoupení. Zatímco parazitolog Jiří Lom posluchačům přiblížil přesun biologických ústavů do jižních Čech (České Budějovice, Třeboň), osobité reflexe fyziologa Jana Krekule byly zaměřeny spíše na individuální prožitek dobových paradoxů. Oficiální část večera zakončil historik Jan Křen úvahou nad dynamikou rozvoje české vědy v 60. a 70. letech ve srovnání se světem.

První samostatný blok následujícího dne nazvaný *Vývoj vědeckých oborů* otevřel Jan Svoboda osobním pohledem na vybrané oblasti experimentální biologie a ztrátu kroku se světovou vědou v jejich vývoji. Ve svém příspěvku mj. ocenil chování ruských kolegů na počátku 70. let a připomněl, že zvláště negativním rysem v české vědě té doby byla ztráta vědecké atmosféry na pracovišti. Vztahem ekologie a politiky v 70. letech se zabýval Jan Janko. Nastínil postavení a činnost Svazu pro ochranu přírody a krajiny,

jeho transformaci v TIS i „ústupovou taktiku“ ve vztahu k moci; rovněž zmínil význam a perzekuci docenta Přírodovědecké fakulty UK Jana Jeníka. S původně neplánovaným referátem vystoupil Josef Pacák, který pojednal o historii deoxyfluorglukózy a pozitronové emisní tomografie. I zde byl zmíněn dostatek času na badatelskou činnost jakožto paradoxní důsledek normalizace ve vědě. Následující vystoupení bloku se týkala společenskovědních oborů. V prvním z nich přiblížila Olga Skalníková a Lydia Petráňová práci v Etnologickém ústavu v 60. a na počátku 70. let. Pro nedostatek času byla na minimum zkrácena druhá část příspěvku pojednávající o ideologizaci národopisu. Organizační základy, komunikační nástroje, personální obsazení a ritualizaci české regionální historiografie analyzoval Jaroslav Pánek. Dezinterpretacími aspekty oficiálního výkladu moderních českých dějin, zvláště pro období po roce 1945, se zabýval Jan Dobeš. Ve svém systematickém přehledu vývoje české numismatiky, tentokrát pro období 1963–1975, pokračoval Eduard Šimek. Normalizaci literární vědy na příkladu časopisu *Česká literatura* přiblížil Petr Šámal a osobně laděným, emotivním příspěvkem o Ústavu pro hudební vědu ČSAV na počátku 70. let blok uzavřel Tomislav Volek.

Rámcové srovnání se situací u našich současných nejbližších sousedů umožnil blok *Slovenské a polské pohledy*. Alexandra Marčková i Lýdia Kamencová popsaly na základě materiálu z fondů Ústředního archivu Slovenské akademie věd normalizační procesy v této instituci, zejména ve společenskovědních oborech. Ve světle uvedených pramenů se zdají být zásahy v SAV o něco méně drastické než v ČSAV (nedocházelo například k rušení celých ústavů). Milada Písková nastínila vývoj pojetí vzájemných česko-slovenských vztahů v letech 1970–1975 na stránkách časopisu *Slovenská literatura*. Krizi v česko-polské vědeckotechnické spolupráci v rámci RVHP, zvláště mezi konstruktérskými pracovišti zaměřenými na užitý výzkum pro potřeby výroby, se ve svém příspěvku věnoval Karol Jerzy Móravski (např. výroba autobusů Karosa/Jelcz).

Značný ohlas měla poslední skupina příspěvků nazvaná *Osoby a osobnosti*. Byly v ní také nejzřetelněji konfrontovány výsledky mladých badatelů se vzpomínkami těch, kteří dotyčné osobně zažili. K osobě Jaromíra Hrbka se vrátil Zdeněk Pousta, připomněl však i jeho dva (v dobrém slova smyslu charakterově odlišné) předchůdce na postu ministra školství Vladimíra Kadlece a Vilibalda Bezdíčka. Rovněž Tomáš Hermann ve svém vystoupení o přínosu Jana Patočky evropské filozofii navázal na to, co už bylo předchozího dne k tomuto tématu řečeno. Výklad o Patočkově vyrovnávání se s událostmi přelomu 60. a 70. let opřel o jeho málo známou korespondenci s Františkem Leichterem. Těžké období v profesním i osobním životě Zdeňka Kalisty bylo tématem referátu Romana Ferstla. Názorně v něm ilustroval, jak bylo historikovo poslední publikační vzepětí násilně přerušeno a jak důsledky nepřízně moci zároveň provázely zdravotní neduhy i neutěšené rodinné poměry stárnoucího Kalisty. Na osudy jiné, kontroverznější osobnosti české historické vědy zaměřil pozornost Bohumil Jiroušek. Aktivita akademika Josefa Macka „mezi represí a odpustky“ přitom nastínil na pozadí jeho nových působišť v rámci ČSAV (Ústav pro jazyk český, Archeologický ústav). Neméně kontroverzním akademikem byl Jiří Hájek, jemuž se věnoval Petr Blažek. Hájkův vnitřní přerod a přeměna z člena ÚV KSČ v předního disidenta podle něho probíhaly postupně a provázelo je vytlačování z politických struktur a pracovních míst, pouta se svou minulostí a režimem však Hájek definitivně přetřel až v polovině 70. let.

V posledním příspěvku bloku i konference se Jaroslav Bouček věnoval netradičně osudům a „výčtu hříchů černé ovce“ Vysoké školy politické, historika Milana Hübla.

Dvoudenní jednání podobně jako v předchozích letech shrnul Antonín Kostlán. Definitivní tečkou za oběma konferenčními dny byl slavnostní přípitek. Texty příspěvků, stejně jako resumé z diskusí a přihlášené příspěvky, které na jednání nezazněly, by měly být v průběhu roku zpřístupněny prostřednictvím sborníku. Další chronologický posun tématu pro šesté pokračování konferenčního cyklu slibuje podobně bohaté diskuse, jaké byly součástí jednání o české vědě a normalizaci.

Marek Ďurčanský, Pavel Kodera

Odnímání doktorských titulů na heidelberské univerzitě v nacistickém období

Dne 31. října 2001 se na půdě Karolina konala přednáška, kterou uspořádal Ústav dějin – Archiv UK ve spolupráci s Výzkumným centrem pro dějiny vědy. Přednášel kolega archivář ze staroslavného učení v Heidelbergu (*Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg*) Werner Moritz. Jeho téma – odnámání doktorských titulů na heidelberské univerzitě v nacistickém období – patří do choulostivé kategorie „vyrovnávání se s minulostí“, jež autor pojal opravdu důsledně, a to nejen objasněním souvislostí lidského ponižování za nacismu, ale i poněkud pochybným napravováním těchto křivd v poválečném období.

Werner Moritz ve svém velice zajímavém expoé osvětlil počátky procesu odnámání doktorátů, které souvisely se zákonem o odnámání německého občanství ze 14. 7. 1933. Tradičně se jako nejagresivnější projevíli studentští nacističtí funkcionáři v Bavorsku, kteří z citovaného zákona „odvodili“ i automatické odnámání doktorských titulů. Příslušné ministerstvo vydalo odpovídající nařízení, značné pravomoci ovšem přenechalo přímo univerzitám a jejich promočním řádům. Postoje univerzit však dlouho nebyly jednoznačné, odnámání titulů bylo výjimkou, a tak se *de facto* čekalo na další centrální předpis až do konce roku 1936, kdy se situace radikálně změnila. Heidelberská univerzita upravila svůj promoční řád v roce 1938, ale již od dubna 1937 nebyli židovští studenti připouštěni k rigorosům. Do konce roku 1942 byl doktorský titul v Heidelbergu odňat celkem ve 124 případech, z toho 75 procent byli židé. Proces odnámání titulů se týkal rovněž čestných doktorátů (např. sociální demokrat Ludwig Leser).

Ve druhé části přednášky se Werner Moritz soustředil na otázku poválečného postoje heidelberské univerzity k těmto křivdám, přičemž konstatoval, že ani v této době nebyl přístup univerzity jednoznačný, některé tituly byly vráceny hromadně – přičemž nikdo z postižených nebyl osloven osobně (!) – jiné ovšem nikoli, logiku tohoto postupu se mu nepodařilo nalézt. Přednáška Wernera Moritze byla nejen zajímavá, ale i rozhodně inspirující pro další výzkum válečného období německého vysokého školství v Čechách, kde je na tomto poli citelný dluh.

Pro zájemce o problematiku vysokých škol za nacismu si dovoluji upozornit, že Werner Moritz publikoval svůj vynikající příspěvek (včetně seznamu postižených

heidelberských absolventů, který dosud nikdy nebyl zveřejněn!) ve sborníku *Zwischen Wissenschaft und Politik*, Stuttgart 2001.

Alena Míšková

A ještě měníci se svět a historikové...

V den a hodinu, kdy se zhmotnil cynismus lidského jednání, 11. 9. 2001 ve 14 hod., sešli se přátelé, žáci i ostatní interesenti, netušící zatím nic o neaktuálnějších proměnách dějinné reality, v Malé aule Karolina, aby rokovali nad výše recenzovanou knihou. Seminář na téma *Dějepisectví 2. poloviny 20. století ve světle knihy prof. PhDr. Josefa Polišenského Historik v měnícím se světě* uspořádalo Výzkumné centrum pro dějiny vědy (VCDV), modul pro dějiny vysokých škol. Shromážděné přivítal dr. Z. Pousta, vedoucí modulu a zároveň redaktor posmrtně vydaných Polišenského pamětí.

Úvodního slova se ujal prorektor Univerzity Karlovy prof. Jiří Kraus, jehož projev přerostl do velmi zajímavého zamyšlení nad žánrem pamětí z pozice odborníka – lingvisty. Také další referenti si kladli otázku po výpovědní hodnotě memoárové literatury jako takové a Polišenského pamětí zvláště. Výhodou i nevýhodou přístupu k nim je, že mnoho jeho bývalých studentů pamatuje poutavé přednášky prof. Polišenského okořeněné osobními příhodami, které marně hledají v přítomné knize. Na tento fakt upozornili jak autoři již publikovaných recenzí, tak i první referent na semináři – prof. Miroslav Hroch (který narychlo zastoupil nemocného, programem ohlášeného J. Válku).

Hroch podal svědectví první generace Polišenského pražských žáků, které překvapilo, jak stroze je v pamětech pojednáno autorovo pražské učitelské působení (postrádá se vyprávění o Polišenského profesuře, kroužcích studentů historie, škole letních studií, navazování zahraničních kontaktů atd.). Subjektivní výběr faktografie pro memoárové vyprávění je jednou z omezujících determinant výpovědní schopnosti tohoto typu pramene, zatímco druhou takovou determinantou je subjektivně laděný pohled vypravěče na ostatní jednající osoby. Tato stránka je diskutována častěji, v poslední době například v souvislosti s pamětmi prof. Václava Černého. Hroch proto konstatoval, že Polišenského pamětí vypovídají více o autorově osobě v dobovém kontextu, než o době samé. Polišenský je podle referenta k sobě střízlivý (dodejme však, že se nemůže při vzpomínání vyhnout jisté soběstřednosti). Hroch vidí tohoto svého učitele jako završitele generace Šusta-Stloukal-Odložilík, který si však uvědomoval hranice této „školy“ a hledal nové podněty (především v britském marxismu).

Druhý referent, Mgr. Martin Nodl, vycházel ve svém vystoupení z pozice historika, který již má určitý odstup od reflektované skutečnosti, ale je také o to více odkázán na svědectví písemných pramenů. Tázal se proto, čím korigovat dané paměti, a hodnotil je v tom smyslu, že představují více literární text než přímý záznam historických skutečností. Nodlovo vystoupení se dále dotklo Polišenského politické pozice („secesionistický“ sociální demokrat) a s tím souvisejícího metodického východiska. Referent lehce

skepticky uvažoval o skutečné míře recepce marxismu Polišenským a hovořil dále o jeho roli na filozofické fakultě (nástupce Kalisty, spolupráce s Grausem, smířlivý pohled na roky 1948–55, ale ukřivdénost z let následujících, nechuť k Mackovi, zneuznání v letech sedmdesátých). Nodl si povšiml také autorových postojů k dalším osobám. Zde ho překvapilo mlčení o jedněch a nečekaný útok na jiné (zopakujme, že subjektivnost pohnutek i v tomto bodě vítězí).

V diskusi vystoupili pouze bližší známí profesora Polišenského (S. Ostrovská, J. Hanzal, J. Havránek) a debata až na výjimky nepřesáhla rozměr pamětnický. Z charakteru těchto drobných vzpomínkových momentek vybočovalo vystoupení prof. Josefa Petráně. Ten svůj příspěvek založil na analýze Polišenského disertační práce, která se týkala neoborného dějepisectví jako slovesného typu. Polišenský si v ní ujasňoval svůj pracovní program a východiska z pocitované krize moderního dějepisectví. Neoborné dějepisectví (zvláště anglické, o němž se práce opírala) nalezlo východisko v subjektivním pojetí dějin, které mělo udržet zájem recipující veřejnosti i tvůrčí prožitek samotného badatele. Podle Petráně tyto závěry zůstaly Polišenskému na mysli při výběru látky pro vlastní práci – nestyděl se psát o tom, co bude zajímat čtenáře a také jeho jako tvůrce.

Seminář nad knihou Josefa Polišenského byl jedním z početnějších ohlédnutí dnešní historické obce za vlastní minulostí. Je dáno realitou uplynulých desetiletí, že je tak silně pocitována potřeba vracet se stále k otázkám, kdo byl kdo, jaký měl podíl na tom či onom, jak se choval, co za ním zůstalo napsáno, nebo bohužel i pokaženo v mezilidských vztazích. Je to potřeba na jedné straně pochopitelná, samozřejmá, na druhé straně si přiznejme, že se jedná o specifikum posttotalitní doby. Pochybují, že by se páni profesori dejme tomu třicátých let podrobovali na otevřeném fóru veřejné zpovědi, kritice, neustálému hodnocení minulosti své i svých kolegů. Nemyslím tím, že chyběly osobní střety a velmi ostré polemiky a výpady, ale měly charakter publicistiky, někdy i s dohrou před disciplinární komisí univerzity.

Specifika dnešní situace vystoupila zřetelně na jiném semináři, který proběhl také pod hlavičkou VCDV a Katedry dějin PdF UK 16. ledna 2002 v aule pedagogické fakulty a byl zaměřen na husitologické bádání v 50. a 60. letech 20. stol. Vedle tří příspěvků „badatelských“ (P. Čornej zhodnotil marxistickou husitologii jako celek, R. Fersl a B. Jiroušek se zaměřili na dílčí otázky vztahu marxistů k vlastním předchůdcům, respektive na husitství v díle J. Macka) měli přítomní možnost vyslechnout osobní zpodobnění prof. Františka Kavky. Odpověděl přímo na některé soudy vynesené v předcházejících referátech a nechal nahlédnout do „zákulisních“ vztahů mezi husitology 50. let.

O jeden stupeň mladší generaci zastupoval prof. František Šmahel, který vysvětlil přijetí marxismu svými staršími kolegy nejen jako výsledek ideologického tlaku, nýbrž i jako metodologický podnět proti nacionalistickému dějepisectví první republiky, u některých autorů pak sehrály roli i válečné prožitky nebo rodinné poměry. Také Šmahelovo vystoupení bylo důrazným apelem, aby se uplatňoval diferencovaný pohled na poúnorové dějepisectví. Kromě mnoha ideologických frází a klíšé v něm bude možno rozlišit také dost podnětů, které iniciovaly pomalé postupné tání a „rozpuk“ Pražského jara.

Zastoupení čtyř generací přineslo velmi zajímavou konfrontaci pohledů na dané otázky. Seminář patřil sevřeností svého tématu k nejkoncíznějším projevům sebereflexe současné české historiografie.

Blanka Zilynská

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2001

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XLI. Fasciculus 1–2

Redakční rada:

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., předseda,

doc. PhDr. Petr Svobodný, sekretář,

PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., prof. PhDr. Jan

Havránek, CSc., Mgr. Miluše Havránková, doc. PhDr. Vilém Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.,

prof. PhDr. František Kavka, DrSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr.

Jiří Pešek, CSc., PhDr. Zdeněk Pousta, PhDr. Michal Svatoš, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, DrSc.,

PhDr. Blanka Zilyská

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Uspořádali: doc. PhDr. Petr Svobodný, PhDr. Blanka Zilyská

Resumé do němčiny přeložil Dr. phil. Wolf Oerter

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Praha 2002

Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla Tiskárna KOČKA, Masarykovo nám. 139, 274 01 Slaný

Vydání 1.

Náklad 300 výtisků

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1

petr.svobodny@ruk.cuni.cz